

96

česko-slovenská
historická
ročenka

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1996

**ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA**

1996

Brno 1996

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Vydává Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
ve Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně

Redakční rada:

Vojtech ČELKO
Vladimír GONĚC — předseda
Roman HOLEC
Ivan KAMENEC
Dušan KOVÁČ
Robert KVAČEK
Vilém PREČAN
Jindřich SCHULZ

Toto vydání bylo umožněno za podpory **Grantové agentury ČR**.

© Masarykova univerzita v Brně, 1996
ISBN 80-210-1474-1

OBSAH

CONTENS — INHALT

Na cestu (Ivan Kamenec, Vilém Prečan) ----- 7

STUDIE. PROTOKOLY

Materiály z konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945. Naděje a obavy, představy a skutečnost“

Úvodní slovo (Vladimír Goněc) ----- 11

I. diskusní blok: Česká a slovenská společnost při obnově společného státu

Vilém Prečan: Promarněná příležitost nového začátku? ----- 17

Vertane Gelegenhheit eines neuen Anfangs? ----- 20

Ivan Kamenec: Slovenská spoločnosť na sklonku 2. svetovej vojny ----- 23

Slovakische Gesellschaft am Ende des Zweiten Weltkrieges ----- 30

Michal Barnovský: Ideové a politické prúdenie na Slovensku roku 1945 ----- 31

Ideelle und politische Strömungen in der Slowakei im Jahre 1945 ----- 39

Jan Měchýř: K vývoji názorů komunistické strany na slovensko-české vztahy ----- 41

The Communist Party and Slovakia (Some Notes) ----- 43

Oľga Šrajerová: Migrácia Slovákov do českých krajín po roku 1945 ----- 45

Migration of Slovaks to the Czech Lands after 1945 ----- 50

Miloš Dokulil: Perspektiva kontinuity v diskontinuítní perspektivě ----- 51

Perspectives of Continuation in a Discontinuous Perspective ----- 58

Jiří Dvořák: Jižní Čechy v období 1945–1946 (Pohraničí, odsun Němců a příchod osídlenců) ----- 59

Südböhmen in den Jahren 1945 – 1946 (Das Grenzgebiet, die Aussiedlung - Transfer der Deutschen und der Beginn der Besiedlung) ----- 65

Jaromír Pavlíček: Znovuobnovená Československá republika v květnu 1945 a polská menšina na Těšínsku ----- 67

Wiederentstehung der ČSR im Jahre 1945 und die polnische Minderheit im Gebiet Těšín (Teschen) ----- 71

Jana Burešová: Reakce příznivců národně socialistické politické linie na přípravu komunistů k uchopení moci v Československu na jaře 1945 ----- 73

The Response of Fans of National-Socialistic Political Line to the Communists' Preparation for Seizing Power in Czechoslovakia in Spring 1945 ----- 78

Hubert Valášek: Opomíjené prameny ke klíčovým otázkám politického vývoje Československa v bezprostředně poválečném období.	
Materiály v Moravském zemském archivu	79
<i>Unberucksichtigte Quellen zu den Schlüsselfragen der politischen Entwicklung in der Tschechoslowakei in der unmittelbaren Nachkriegszeit. Materialien im Mährischen Landesarchiv</i>	85
Ladislav Takáč: Národné a „čechoslovakistické“ v zrkadle rodinného archívu Veselovcov	87
<i>Slovak and „Czechoslovakist“ in Reflection of Vesel Family Archive</i>	94

II. diskusní blok: Staré a nové elity

Lubomír Lipták: Politické elity na Slovensku roku 1945	97
<i>Political Elites in Slovakia During 1945</i>	104
František Svátek: „Staré“ a „nové“ elity v českých zemích ve 20. století	107
<i>Die „alten“ und „neuen“ Eliten in tschechischen Ländern im 20. Jahrhundert</i>	114
Jan Dobeš: Politické elity v Prozatímním, popř. Ústavodárném národním shromáždění	115
<i>Die politischen Eliten in der Provisorischen, bzw. Verfassungsgebenden Nationalversammlung</i>	118
Miloš Trapl: Mocenské elity v Československé straně lidové po roce 1945	119
<i>Die Machteliten in der Tschechoslowakischen Volkspartei nach 1945</i>	126
Jan Štaigl: K niektorým otázkám existencie slovenských národných jednotiek v Čs. armáde po 2. svetovej vojne	127
<i>Some Questions on the Existence of Slovak National Units in the Czechoslovak Army after World War II</i>	137
Jan Pešek: Formovanie bezpečnostného aparátu na Slovensku v priebehu roku 1945 - 1939	139
<i>Formierung der Sicherheitsorgane in der Slowakei im Laufe des Jahres 1945</i>	146

III. diskusní blok: Problémy státoprávního uspořádání, práva a spravedlnosti

Katarína Zavacká: K otázkám státoprávního usporiadania, práva a spravodlivosti	149
<i>Some Problems of State-Law Arrangement, Law and Justice</i>	153
Vladimír Gonč: Postavení práva, problémy spravedlnosti, decentralizace, samosprávy a federalismu	155
<i>Die Stellung des Rechts, die Probleme der Gerechtigkeit, der Dezentralisation und des Föderalismus</i>	169
Jozef Beňa: Slovensko a nová, obnovená ČSR	171
<i>Slowakei und die erneuerte ČSR</i>	180
Karel Jech: Ke vztahu mezi ústavními orgány ČSR a Slovenskou národní radou 1944–1946	181
<i>On the Relationship between Constitutional Bodies of the Czechoslovak Republic and the Slovak National Council during the Years 1944–1946</i>	185
Jaroslav Vaculík: Představy poválečné sociální demokracie o uspořádání česko-slovenského poměru	187
<i>Die Vorstellungen der Sozialdemokratischen Partei über die Ordnung des tschechisch-slowakischen Verhältnisses in der Nachkriegszeit</i>	192

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (november 1994 – jún 1996) (Roman Holec)	195
Z prejavov prednesených na Veľvyslanectve Slovenskej republiky v Prahe 22. novembra 1994 (Ivan Mjartan, Vilém Prečan, Ivan Kamenec)	199
Menoslov členov Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov	201

RECENZIE. KRITIKA

Zo slovenských historických ročeniek a periodických zborníkov (Roman Holec)	205
Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918 (Robert Kvaček)	209
Prameny k dějinám československé krize 1967–1970 (Jindřich Pecka)	211
Ludovít Hallon: Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok? (Roman Holec)	212
Robert Sak: Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920) (Robert Kvaček)	218
Miroslav Fabricius, Roman Holec, Jan Pešek, Ondrej Virsik: 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry (Ludovít Hallon)	220
Peter Švorc: Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi, II. (1918–1946) (Roman Holec)	224
Zdeněk Hojda, Jiří Pokorný: Pomníky a zapomínky (Robert Kvaček)	227

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Slovakistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (Rudolf Chmel)	231
XI. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti (Ján Lukačka)	232
Valná hromada Historického klubu 28. února 1996 (Jiří Kocian)	233

STOJÍ ZA POVŠIMNUTÍ

Z korespondence	239
Prestrelka	241
Učebnice	243

BIBLIOGRAFIE

Slovacika v ediciích na území České republiky (Václava Horčáková ve spolupráci s Kristinou Rexovou)	249
Rejstřík autorský a názvový	304
Rejstřík geografický	319
Rejstřík personální	320
Seznam citovaných časopisů a sborníků uváděných v bibliografii ve zkrácené formě	322
Seznam nejdůležitějších zkratk	329

NA CESTU

O priazeň slovenskej a českej historickej obce, no aj tej časti širšej čitateľskej verejnosti, ktorá má hlbší záujem o dejiny, sa uchádza nové historické periodikum, Česko-slovenská historická ročenka, ktorej prvý zväzok sa Vám práve dostáva do rúk. Iniciátorom jej vydávania je Slovensko-česká/česko-slovenská komisia historikov, ktorá sa za ročenku cíti zodpovednou a starostlivosť o ňu považuje za svoju prvoradú úlohu. Chceme tu prezentovať výsledky výskumnej činnosti na poli histórie česko-slovenských vzťahov, ku ktorej takým či onakým spôsobom dávame podnety; nejde nám pritom o sentimentálny, idealizovaný pohľad, ale o kritickú analýzu a reflexiu, ktorá berie v úvahu, že tieto vzťahy vždy oscilovali medzi vzájomnosťou a konfliktom. Rovnako máme v úmysle systematicky mapovať súčasnú historiografickú bohemistiku na Slovensku, resp. historiografickú slovackistiku v Českej republike.

Ročenka má plniť aj významnú funkciu informatívnu (najmä v recenznej a bibliografickej časti); ide o to zabrániť, aby sa neprehlbovala informačná izolácia medzi oboma národnými historiografiami, a prispieť k zmierneniu následkov tejto izolácie, dúfajme iba prechodnej. Uzatváranie sa prúdeniu informácií z iných prostredí je škodlivé vždy a pre každú oblasť vedy; v prípade českej a slovenskej historiografie by to bolo proti duchu ich najlepších tradícií. Nechceme však nič monopolizovať, ani duplikovať to, čo už funguje dobre inde. Naším úmyslom je robiť predovšetkým a iba to, čo v danej oblasti nerobí nikto a čo zatiaľ chýba.

Vydavatelia ročenky by radi prispeli k tomu, aby sa skúmanie dejín vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi a dejín spoločného československého štátu odbremenilo od politickej inštrumentalizácie, ktorou je zaťažená súčasná publicistika i časť historickej produkcie v oboch našich štátoch. Budú však podporovať polemickú konfrontáciu názorov, ktoré sú podložené starostlivým výskumom prameňov a poctivým úsilím o ich interpretáciu, hocako bude pluralistická či kontroverzná. Svoje stránky otvára ročenka všetkým kolegom historikom ako aj bádateľom z príbuzných oborov, ktorých vyzývame k spolupráci.

Ďakujeme Grantovej agentúre Českej republiky, že svojím veľkorysým grantom zabezpečila na prvé tri roky vydávanie našej ročenky, a kolegom z filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne za to, že sa ujali redakčných a ostatných prác spojených s vydávaním a distribúciou nového česko-slovenského historického periodika.

Ivan Kamenec a Vilém Prečan,
predsedovia Slovensko-českej/česko-slovenskej komisie historikov

STUDIE. PROTOKOLY

Materiály z konference

OBNOVA SPOLEČNÉHO STÁTU ČECHŮ A SLOVÁKŮ V ROCE 1945

Naděje a obavy, představy a skutečnost

(páté brněnské pracovní setkání historiků nejnovějších dějin ČR a SR,
19. – 20. října 1995)

ÚVODNÍ SLOVO

Konference „Obnova společného státu Čechů a Slováků“ byla připravena jako první vědecký podnik spojený s činností Česko-slovenské komise historiků. Proběhla ve dnech 19. – 20. října 1995 pod záštitou rektora Masarykovy univerzity Eduarda Schmidta, děkana filozofické fakulty MU Jaroslava Mezníka a děkana pedagogické fakulty MU Josefa Janáse. Výkonnými pořadateli byly Historický ústav filozofické fakulty MU, Seminář dějin střední a východní Evropy při tomto ústavu a Katedra historie pedagogické fakulty MU. Konference se zúčastnilo na devadesát historiků z vysokoškolských, akademických, archivních, muzejních a dalších institucí SR a ČR. Jménem pořadatelů bych rád vyslovil zvláštní uznání doc. Dr. Otto Zwettlerovi, tehdejšímu vedoucímu katedry historie pedagogické fakulty MU, za mimořádný podíl při organizačních přípravách konference.

* * *

Záměrem pořadatelů konference nebylo dospět k nějakým víceméně definitivním, univerzálním a dlouhodobě platným závěrům. Podobně jako při již čtyřech předchozích brněnských pracovních setkáních historiků ČR a SR, účelem byla v první řadě konfrontace výsledků slovenské a české historické vědy a poskytnutí možnosti navzájem pozitivně těžit ze specifického směřování nových výzkumů. Zejména problematika let 1944–1946 je nadále zanesena mnohými jednostrannými i zcela falešnými stereotypy, vnucovanými historikům převážně zvenčí, a to dříve především vládnoucí ideologií, v posledních letech hlavně nepoučenou a nepoučitelnou publicistikou i politikařením.

V posledních letech se často historikům podsouvá „úkol“, aby sledovali a zkoumali v dějinách Československa ty jevy a události, které údajně vedly k “zákonitému” rozpadu Československa, případně aby historikové dokazovali, jak Československo bylo už od prvopočátku nezdařilým útvarem, odsouzeným k zániku. Podobně i pro léta 1944–1946 jsou historikům podsouvána očekávání „důkazů“, jako by obnova společného státu po druhé světové válce byla již od počátku nepatřičným a nelogickým krokem. Úkolem historiků však není ani poskytovat argumenty otevřeným nacionalistům v obou nástupnických státech, ani poskytovat berličky pro špatné svědomí těch politiků, kteří rozbili Československa v letech 1990–1992 spoluzavinili. Tím spíše je třeba odmítnout postoje, že i úkolem konference „Obnova ...“ bylo analyzovat, jak krok za krokem jednotlivé akty z prvních poválečných měsíců již předurčovaly příští údajně naprosto nevyhnutelný zánik Československa. Stejně tak je třeba odmítnout výklad, že by konference skutečně tímto směrem postupovala. Na konferenci samozřejmě byly zdůrazněny i takové akty, které v poválečném období skutečně komplikovaly a zatěžovaly vzájemné vztahy Čechů a Slováků, vytvářely zbytečné třecí plochy... Neschopnost a politická nevůle k odstranění takových překážek a třecích ploch, resp. snaha zneužít je pro dílčí politické výhody, se však zauzlovaly a výrazně stupňovaly teprve později (avšak ani k roku 1990 nelze mluvit o nějaké jejich osudové neřešitelnosti).

I. diskusní blok konference byl uveden referáty I. Kamence + M. Barnovského za slovenskou stranu a V. Prečana za českou stranu. Byly rozvinuty jak otázky diferenciálních trendů a momentů odlišné historické zkušenosti, tak i možnosti a tendenci sblížení. Několikanásobně se vracel problém postojů ke komunismu a možnému nebezpečí sovětizace a opět poněkud dále se tak dostalo poznání míry rezervovanosti a naopak míry naivoty v této rovině u jednotlivých složek slovenské i české společnosti. Nastíněn byl i dlouhodobě tabuizovaný problém čechoslovakismu, zejména po stránce možného studia některých jeho pozitivních rozměrů.

Další příspěvky se pak týkaly mj. momentů sebehledání a sebenalézání společnosti v první etapě po osvobození. Mj. byl zdůrazněn fakt výrazné teritoriální diferencovanosti jak české tak slovenské společnosti. V užších územních celcích (např. jižních Čech) jak sebereflexe společnosti, tak její aktivita i další znaky se pohybovaly ve specifických kolejích (tedy nikoli pouze v tradičním pojetí vnitrozemí versus pohraničí).

V obecné rovině R. Kvaček nadhodil, že naše historická věda stále ještě nemá přesnější představu o tom, co vlastně znamená česká, resp. slovenská společnost roku 1945 (a nejen to, není náležitě jasno, co byla konkrétně česká společnost v 19. století, v meziválečném období atd.). Dále např. K. Pichlík konfrontoval fakt totožnosti mnohých představitelů II. odboje a I. odboje s naprostou disparátností východiskové situace let 1918 a 1945.

Poněkud stranou zůstala otázka reflexe národnostních menšin na nové poměry, zato značný prostor byl věnován postojům zvláště z české strany vůči menšinám (a to nejen v obvyklém směru vůči menšině německé). A tak byl ještě více pootevřen problém, že zatímco slovenská společnost se vůči české stále zřetelněji vymezovala a snažila se formovat věcné vztahy, česká společnost vlastně jednak samu sebe nevymezovala jako celek, jednak Slovensko a slovenské záležitosti pociťovala jako jakousi samozřejmost, neměla snahu nějak nově a konkrétněji formovat vztahy vůči nim. V první řadě se cítila osudově povinována „dorešit německou otázku“, přičemž některé složky české společnosti byly ochotny se nechat unášet nejen souvislostmi let 1938–1945, nýbrž i „odvěkými křivdami“, včetně například „problému“ návratu Kladska, „uloupeného Pruskem před dvěma lety českému království“; podobně byla značně akcentována otázka spolehlivosti přinejmenším části polské menšiny v momentech oslabení státu (iritovaná ostatně pokračující neochotou polské vlády uznat platnost meziválečné československo-polské hranice na Těšínsku).

II. diskusní blok otevřel problematiku, v níž se právě za poslední léta — po dlouhé etapě nuceného mlčení — překvapivě pokročilo, zejména díky systematicky naplňovaným výzkumným záměrům v Historickém ústavu SAV a v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. V úvodních referátech L. Liptáka a F. Svátka k problematice elit, jejich kontinuity a diskontinuity vzhledem k novým poměrům po osvobození, i v následné diskusi došlo k velmi úspěšnému shrnutí výsledků. Do budoucna se ukazuje potřeba dalšího detailnějšího studia z hlediska elit a jejich proměn v hospodářské sféře, dále elit v jednotlivých politických stranách a vývoje vztahu řadového obyvatelstva k nim. Také je žádoucí rozvinutí diferencovaného studia elit na střední, resp. i lokální úrovni.

III. blok byl uveden referáty K. Zavacké a V. Goňce a posléze se v diskusi soustředil především na rovinu státoprávního uspořádání. Byla nabourána mj. přežívající představa, že teprve důsledky voleb roku 1946 a souvislosti tzv. třetí pražské dohody poškodily, resp. rozvrátily do té doby relativně úspěšně se vyvíjející model státoprávního

uspořádání. Stále zřetelněji se ukazuje, že už košický vládní program byl v rovině státoprávního uspořádání vztahu Čechů a Slováků bezvýhodným provizoriem a že bylo nutno hledat a také bylo hledáno principiálně nové řešení. Na konferenci byla také nastíněna výraznější diference mezi nepřilíhivou obratnou aktivitou politických stran v dané rovině a na druhé straně zdárnou aktivitou určitých odborných skupin právníků (k níž se teprve následovně politika alespoň některých stran pokoušela dotahovat, zřejmě nejzdařileji u strany lidové a slovenské sociální demokracie). Naprosto zřetelně byl dále ukázán rozdíl mezi formálně deklarovanými cíli komunistů v dané rovině a jejich reálnou politikou zaměřenou k extrémnímu unitarismu. Na druhé straně se ukazuje, že tematika nových právních institutů, právního vědomí ve společnosti, perspektiv nové demokracie apod. zní pro naše historiky poněkud abstraktně právnícky; jejich význam pro studium politických dějin zůstává ještě nedoceněn.

Rada přednesených tezí a příspěvků byla svými autory vědomě formulována nikoli jako shrnutí výsledků dosavadního systematického výzkumu, nýbrž jako náměty k budoucím analýzám, jako vymezení dosud neřešených problémů či přímo jako pozitivní provokace. Proto nedostaly svou písemnou podobu a v předkládaných materiálech nejsou zahrnuty.

Vladimír Goněc

I. diskusní blok

ČESKÁ A SLOVENSKÁ SPOLEČNOST PŘI OBNOVĚ SPOLEČNÉHO STÁTU

PROMARNĚNÁ PŘÍLEŽITOST NOVÉHO ZAČÁTKU?

(Úvodní poznámky)

Vilém Prečan

Rád bych začal otázkou, zda se pro historiky zabývající se československými vztahy za posledních 75 let něco podstatného změnilo, či naopak nezměnilo faktem zániku společného česko-slovenského státu. Nezměnilo se jistě nic v tom smyslu, že je to stále ještě politikum prvního řádu, třebaže možná víc na slovenské straně.

K tomu se přidružuje ještě okolnost, že také mnohé z převratných sociálně-politických událostí a majetkových přesunů, k nimž došlo po válce a jejichž důsledky se vrátily dnešním současníkům na hlavu jako bumerang vymrštěný jejich otci a dědy, ovlivňují směr a intenzitu uvažování o minulosti způsobem, který svádí k povrchním závěrům, závislým na tom či onom politickém vyznání dnešních současníků. Důsledkem je začasné pouhé obrácení znamének: z černého se dělá bílé a naopak, historický princip zkoumání minulosti se opouští. Není neúčelné uvědomit si tato úskalí, až budeme v souvislosti s naším tématem hovořit o pozemkové reformě, zestátnění školství, slovenském katolicismu a mnoha dalších otázkách, jejichž řešení tvořilo obsah politických zápasů před padesáti lety.

Jestliže všechna tato problematika ve všech svých aspektech zůstává v silném magnetickém poli současné politiky, která tak či onak na historika doráží, znamená to především, že je historik vystaven v mnoha ohledech zvýšeným nárokům. Musí bedlivěji reflektovat své postavení i svá stanoviska a častěji zkoumat, zda mu současnost nezasahuje přesprásk do jeho „kruhů“, v nichž bádá o minulosti, znovu a znovu pečlivě zvažovat, zda se nezpronevřuje základnímu principu svého metier, který mu velí zkoumat otázky minulosti v jejich historickém kontextu — a nikdy nevýt s vlky, tj. neposluhovat současné politice, i když to může být výnosné.

Politická aktuálnost problematiky klade tedy také kromobyčejné požadavky na historikovu profesní a občanskou odvahu, s níž prezentuje výsledky svého bádání, ať se to líbí či nelíbí politikům a politikářům toho či onoho politického zabarvení.

Vnitřně se může historik ubránit tlaku nehistorické aktualizace jen tak, že půjde odvážněji a důsledněji svou vlastní cestou jak při kladení otázek a vytyčování směrů výzkumu, tak při práci s prameny, při jejich kritické analýze a interpretaci. K tomu patří také schopnost nalézat nové, dosud nevyužité prameny a dovedně je přimět k tomu, aby se mu otevřely a aby z nich vydobyl nové odpovědi na staré otázky, aby jim „uzmul“ tajemství, jež se v nich skrývá. (Naléhavě potřebujeme objevit, z jakých pramenů bychom mohli spolehlivěji než dosud zkoumat dobové smýšlení obyvatelstva.)

Velmi pečlivě a uvážlivě musí historik zacházet s pojmy, s nimiž operovala politika — tj. politikové, žurnalisté a publicisté, ovlivňující veřejné mínění — v minulosti a s nimiž pracuje v současnosti. V neuvážlivém, nerozlišujícím užívání obecných pojmů, jako jsou například „Češi“, „Slováci“, se skrývá nebezpečí velkých nedorozumění.

Nezbývá než si neustále připomínat, že historická reflexe začíná teprve tam, kde se historikovi podaří vymanit se z argumentace dobové politické polemiky, dobových politických zápasů, dobové rétoriky veřejných projevů. Teprve když analyzuje zakotvení ideového a slovního instrumentáře a jeho původ v dobových zájmech, v mentalitě a myšlenkových stereotypech — jednotlivců, sociálních skupin, vrstev, politických elit — začne myslet jako historik. Jistěže se historik nemůže a nesmí vzdát dobového kontextu, musí si však od něj vytvořit odstup, jeho kritická analýza nachází výraz i v tom, že jeho jazyk a pojmy, s nimiž pracuje, nepapouškují nereflektovaně ani jazyk a pojmy pramenů, ani jazyk a pojmy současné, dnešní politiky a publicistiky. To platí obecně, ale stojí za to připomenout si to a třikrát podtrhnout právě v souvislostech, jimiž se budeme tyto dva dny zabývat.

Češi a Slovensko v roce 1945

Připravenost „české strany“ — českých politických elit, vedoucích skupin, kolem nichž se pak formovaly politické strany, české veřejnosti — na řešení slovenské otázky v obnovujícím se státě byla, jak je z literatury obecně známo, minimální. Myslím tím ovšem zásadní, velkorysé řešení, které se nám, poučeným ze studia dějin první republiky a druhé světové války a z následujícího padesátiletého vývoje, zdá být jedinou cestou, jež by byla mohla rychle získat všechny důležité vrstvy slovenské společnosti pro Československo jako vlastní stát bez jakýchkoli výhrad.

Bylo už nejednou konstatováno, že pocity české demokratické politiky byly na konci války ovládnuty mentalitou vítězů, jímž historie jakoby poskytla zadostiučinění, neli rozhršení z vlastních chyb, omylů a selhání. Neblahým předznamenáním byla diskuse o takzvané slovenské kapitole vládního programu v poslední březnové dekádě roku 1945 v Moskvě; jednání zástupců československé (ústřední) vlády s předsednictvem Slovenské národní rady na přelomu května a června 1945, jež vyústilo v takzvanou První pražskou dohodu, pak zmíněnou nepřipravenost české strany plně potvrzuje.

Tolik o velké politice, kterou máme ve vztahu ke Slovensku asi zmapovanou dobře. Méně toho víme v tomto směru o české veřejnosti, české společnosti jako celku a jednotlivých jejích vrstvách: jaké místo mělo Slovensko v pořadí takto chápaných „českých“ priorit, kdy se tu vlastně probouzí hlubší zájem o dění na Slovensku, ba dokonce o pochopení slovenského vývoje? Důkladná rešerše českého tisku za období od května 1945 do jara 1946, která ještě nebyla podniknuta, by jistě přinesla zajímavé poznatky o tom, která témata byla v popředí zájmu, jaký obraz o Slovensku se v české veřejnosti vytvářel či vědomě pěstoval.

Zatím se zdá, že česká veřejnost se začala o Slovensko více zajímat až díky výsledkům voleb v květnu 1946, a to především v podobě málo chápajícího, zkresleného, ba až manipulovaného zpravodajství. A jako by do té doby existovala jakási tichá dohoda o tom, že určitá slova, určité pojmy, jež byly spojovány s neblaze pocíťovanou minulostí, mohou mít jediné negativní obsah a směřují být jediné takto vykládány. Mezi taková slova—strašáky patřila „autonomie“, „dualismus“, snad i „federace“.

Zvláštní povahu měly postoje předních českých komunistických činitelů k řešení slovenského problému. Od roku 1943 do jara 1945 vystupovalo zahraniční vedení KSČ jako nejpřednější bojovník v zápase o to, co pak bylo v dobovém patosu nazváno Mag-nou Chartou slovenského národa, a za rovnoprávné postavení Slovenska a Slováků v obnovovaném Československu. Nicméně právě Václav Kopecký, který v moskevském

exilovém tisku formuloval proslovenská stanoviska, ukázal jako komunistický ministr už v květnu 1945 ve vládě jinou tvář, když jako první a nejotevřeněji zaútočil proti pravomocem Slovenské národní rady a zpochybnil nejen její legitimitu, ale vůbec smysl její existence. (Ještě agresivněji v tomto směru vystoupil „mezi svými“ — na poradě českého ústředního výboru KSČ s vedoucími slovenskými komunistickými činiteli v polovině července 1945.)

Zdálo by se, že se prosadily mocenské zájmy, v nichž převahu měla „třídní“ hlediska, jak je viděli a uplatňovali komunisté. Tak jednoduché to však nebylo, přinejmenším nikoli na české straně, jak ukázal zejména vývoj po volbách roku 1946: české nekomunistické strany ochotně přijaly verzi komunistického ministra Noska o ohrožení republiky ze Slovenska, a když šlo o Slovensko, byly s to se dohodnout s českými komunisty, jimž sekundovali komunisté slovenští, nikoli však se slovenskými demokraty.

Slovenští komunisté a slovenské národně-politické požadavky

Stejně tak jako jsem to učinil v českém případě, je možné a nutné se ptát, jak byla na budování společného státu připravena „slovenská strana“. Jistě, byla zahrnuta do defenzivní tým, že její federální koncepce byla odmítnuta jak v Moskvě, tak — definitivně — 31. května 1945 v Praze, takže pak už zbyl jen ústupový zápas o rozsah kompetencí Slovenské národní rady, sváděný s ústřední vládou či v zastupitelském grémiu všech českých a slovenských stran takzvané národní fronty; zápas, v němž slovenská strana oproti své výchozí pozici, dané via facti za povstání a pak v Košicích, postupně jen ztrácela. Ale i tak je legitimní se ptát: Jestliže jedinou vizi českých demokratů byl unitární stát, měla slovenská demokratická politika nosnou vizi společného státu, který by nebyl „na výpověď“? Byly v táboře slovenských demokratů představy o tom, jak má vypadat československý stát, jež přesahovaly obzor slovenských zájmů a slovenské reality?

Je zde ještě několik dalších otázek, které bych chtěl úvodem alespoň zmínit. Lze slovenskou politickou reprezentaci, jak vzešla z odboje a z povstání, nazvat slovenskou demokratickou koalicí? Jak pevná byla solidarita slovenských komunistů se slovenskými demokraty při obhajování slovenských národně-politických požadavků? Nebyli vlastně „lettrichovci“ od jara 1945 odkázáni jen sami na sebe? Vždyť už v Moskvě a znovu při jednání v Praze, jež vyústila v zmíněnou První pražskou dohodu, byla pro slovenské komunisty v rozhodujícím okamžiku vždycky směrodatná stanoviska českého komunistického vedení, jak je v interních jednáních „mezi svými“ formuloval Gottwald, a komunističtí členové předsednictva Slovenské národní rady se nakonec neдрželi toho, na čem se před tím závazně dohodli s „demokraty“ v předsednictvu SNR.

Naděje a zklamání

Podtitulem tématu naší konference je naznačena jistá pracovní hypotéza či předběžný nálezk, který se má v dvoudenním jednání potvrdit, zvrátit či upřesnit; možná dojdeme k zjištění, že na závěry je příliš brzo, a hlavním výsledkem, s nímž se rozejdeme, bude bližší ohledání slabých míst dosavadního výzkumu a formulace úkolů v tomto směru pro budoucnost.

Nebylo by však plodné, kdybychom si nechali zkreslit perspektivu dalšího výzkumu dějin soužití Čechů a Slováků ve společném státě skutečností, že opakující se

vlny nadějí a zklamání, hledání a ztroskotání nakonec vyústily do rozdělení státu. Historik nesmí podlehnout optickému klamu, jehož obětí se stává leckterý politik a laická veřejnost vůbec, aby totiž z faktu zániku československého státu vyvodil závěr, že to byl jedině možný, ba zákonitý rezultat a že takový výsledek vložily tomuto státnímu společenství takřečeno sudičky do kolébky. Připomínám metodologickou zásadu historiografie, jak ji formuloval Johan Huizinga ve studii *The Idea of History*, když plédoval pro to, že historik nesmí vůči předmětu svého zkoumání zaujímat deterministické stanovisko, nýbrž že se naopak musí „neustále umisťovat do takového bodu minulosti, kdy známá fakta ještě dovolovala různý výsledek. Když hovoří o bitvě u Salaminy, musí to říci tak, jako by Peršané stále ještě mohli zvítězit ...“

Ano, minulost je příběh, jehož každý okamžik měl otevřený konec, a tak je ji třeba chápat a studovat. Známe ovšem konečný výsledek těch příběhů, jež se uzavřely, víme, že Peršané byli tehdy v roce 480 př.n.l. poraženi. Víme rovněž, že československý stát zanikl, avšak rozumím-li dobře smyslu historické práce, historikovi nejde o to, aby zjišťoval, zda je dobré, či špatné, že se tak stalo. Spíše a na prvním místě zjišťuje, jak se to událo, jak se to také mohlo nestát, které faktory — včetně lidské vůle, náhody — vedly k výsledku, který známe jako historickou realitu, na rozdíl od všech jiných, v průběhu daného historického procesu se nabízejících možností rozuzlení.

To je „pravda“, kterou hledáme, třebaže ji nikdy nemůžeme nalézt, a o niž se nepřestaneme přit. Každý z historiků zde mluví za sebe, a protože pohled každého z nich je nutně subjektivní, má právo na kritický přístup k tomu, co tvrdí ostatní, ale i povinnost kritického pohledu na to, co tvrdí sám.

Nechci předbíhat a chválit den před večerem. Snad se však příliš nezmýlím, řeknu-li, že při studiu otázek, o něž jde, se základní badatelský proud ubírá správným řečištěm. Snad nám už opravdu nestojí v cestě nepřekonatelné překážky národních mýtů nebo pomyslných vyšších státních zájmů a z toho vyplývající nepozorovatelně se vkrádající autocenzura, jež kdysi diktovala, co je správné a co nikoli, co prospívá či neprospívá té či oné „velké myšlence“ či „svaté věci“ národa, státu a bůhví čeho ještě.

Vertane Gelegenheit eines neuen Anfangs?

Vilém Prečan

In der Einführung, mit der die eigentliche Tagung eingeleitet wurde, erinnerte der Autor daran, daß das Thema der Konferenz zu den Fragen gehöre, die in einem starken Anziehungsfeld der gegenwärtigen Politik stünden, und daß dieser Umstand außergewöhnliche Ansprüche sowohl an die Zivilcourage des Historikers als auch an die eigentliche Forschung, die Quellenarbeit, kritische Analyse und Interpretation stelle. Vor allem sei es unerläßlich, sorgfältig und abwägend mit den von der Politik benutzten Begriffen umzugehen und sich von der Argumentationen der zeitgenössischen politischen Polemik, des politischen Ringens und der Rhetorik öffentlichen Reden freizumachen.

Der Autor beschäftigte sich dann damit, inwiefern die tschechischen politischen Eliten auf die Lösung der slowakischen Frage in der erneuerten Tschechoslowakei vorbereitet waren, und konstatiert, daß sie es nur in sehr geringem Maße waren. Es fehlt allerdings an detaillierten Kenntnis darüber, welche Stellung die Slowakei in der Prioritätenfolge der tschechischen Öffentlichkeit und ihrer einzelnen Schichten hatte. Die Führung der kommunistischen Partei setzte

PROMARNĚNÁ PŘÍLEŽITOST NOVÉHO ZAČÁTKU?

sich bis zum Frühjahr 1945 für den Grundsatz der gleichberechtigten Stellung der Slowakei und der Slowaken ein, später jedoch unterwarf sie ihre Anschauungen den Machtinteressen. Sofern es um die Slowakei ging, konnten sich die tschechischen nichtkommunistischen Parteien eher mit den Kommunisten als mit den slowakischen Demokraten einigen.

Eine ähnliche Frage wie im Falle der tschechischen politischen Eliten stellt sich Prečan auch in Bezug auf die „slowakische Seite“, nämlich, wie diese auf den Aufbau des gemeinsamen Staates vorbereitet war, wie ihre Vision der Tschechoslowakei aussah. Er erinnert daran, daß die Solidarität der slowakischen Kommunisten mit den slowakischen Demokraten bei der Verteidigung slowakischer nationalpolitischer Forderungen nie allzu fest war und daß sich die slowakischen Kommunisten in den entscheidenden Momenten immer den Positionen der tschechischen kommunistischen Führung unterordneten.

Zum Schluß warnt er vor einem historischen Determinismus und fordert dazu auf, die einzelnen Phasen des Zusammenlebens von Tschechen und Slowaken in einem Staat jeweils streng im historischen Kontext zu untersuchen und keineswegs mit der Perspektive, daß der Zerfall des Staates von Anfang an „unvermeidlich“ war.

SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ NA SKLONKU

2. SVETOVEJ VOJNY

Ivan Kamenec

Dramatické politické a vojenské udalosti z posledných mesiacov roka 1944, resp. z prvých mesiacov roka 1945 sa na Slovensku citlivo dotýkali nielen ich priamych protagonistov, ale všetkých vrstiev slovenskej spoločnosti, každého jej dospelého jednotlivca bez ohľadu na jeho politickú angažovanosť či pasivitu, na jeho ideovú a občiansku orientáciu, na jeho národnostnú či náboženskú príslušnosť. Zatiaľ čo historiografia už relatívne presne rekonštruovala politické východiská, predstavy a aktivity rezistenčných síl doma i v zahraničí, pozície vtedajšej vládnej garnitúry na Slovensku v tomto období sú menej známe. Historika najväčšmi zaujímajú jej reálne, no najmä vykonštruované predstavy o hľadaní východísk z existujúcej situácie, o jej programe v povojnovej Európe, tak z aspektu všeobecne politického, ako aj — a najmä — z hľadiska štátoprávneho. Ešte menej vieme o predstavách a pocitoch radového občana — pravda — ak sa nechceme uspokojiť so všeobecnými paušálnymi hodnoteniami, ktoré však majú spravidla viac ideologický, politicko-propagačný, resp. prezentistický charakter, než aby vychádzali zo serióznej historickej či sociologickej analýzy, ktorá nám ešte stále chýba. Môžeme tu operovať iba hypotézami.

V očakávaní konca vojny a s ním súvisiacich závažných politických a štátoprávnych zmien sa v slovenskej spoločnosti striedali protichodné pocity: nádej, radosť, neistota, obavy i otvorený strach. Vari jediným spoločným menovateľom týchto pocitov bolo túžobné očakávanie konca vojnových hrôz, ktoré sa bezprostredne dotýkali slovenského územia takmer 9 mesiacov. Spomínané ľudsky pochopiteľné očakávania svojou intenzitou asi ďaleko prevýšili politické postoje ich nositeľov. Obyčajne tu nezohrávala dôležitú úlohu ideová a politická orientácia, ale národnostná, resp. náboženská príslušnosť, ako aj osobné skúsenosti z predchádzajúcich rokov, či z bezprostredne prežívaných udalostí. Tak napríklad príslušníci tunajšej nemeckej i maďarskej minority s úplne inými predstavami očakávali približujúci sa front a s ním prichádzajúce zmeny, než zbytok slovenských židov, ktorých jedinou túžbou bola záchrana holého života. Prirodzene, diferenciácia v očakávaniach bola aj v slovenskej spoločnosti, v jej jednotlivých sociálnych vrstvách.

Problémy spojené s ukončením vojny na Slovensku mali oproti situácii v Čechách a na Morave a vlastne voči situácii takmer vo všetkých štátoch, ktoré boli okupované alebo inak podrobené hitlerovským Nemeckom, svoje špecifika spočívajúce v budúcom riešení štátoprávnej otázky. Tento problém zohrával nesmierne dôležitú úlohu na Slovensku nielen na prelome rokov 1944/1945, ale v rôznych rovinách a podobách rezonuje v slovenskej spoločnosti, v slovenskej historiografii, publicistike i politike aj po polstoročnom odstupe. Okrem Slovenskej republiky a vari ešte aj Chorvátska ani jeden štát v rámci spojeneckej koalície Osi, ktorá nevyhnutne kráčala v ústrety svojej vojenskej

a politickej porážke, nemal pochybnosti o svojej ďalšej existencii v povojnovej Európe. Prirodzene, týchto štátov sa dotýkali bezprostredne vojnové ciele antihitlerovskej koalície, ktoré predpokladali väčšie či menšie úpravy ich hraníc, najmä zbavenie ich územi, ktoré im pripadli v rámci nacistickej agresie. (Revízia hraníc však neobišla ani niektoré štáty antihitlerovskej koalície.) Jej veľmoci nikdy nespochybňovali povojnovú existenciu porazených štátov vrátane Nemecka. Zároveň však nekompromisne deklarovali obnovu tých štátov, ktoré sa stali obeťou nacistickej agresie — teda aj Československa. V tejto mocensko-politickej konštelácii bola Slovenská republika bez reálnych šancí na svoju budúcu existenciu. Možno povedať, že tento fakt si viac či menej uvedomovala so zmiešanými pocitmi stále väčšia časť obyvateľstva na Slovensku. Prekvapuje preto, že ho tvrdohlavo odmietala brať na vedomie vládna garnitúra slovenského štátu, ktorá sa tak dostávala do bezalternatívnej izolácie nielen od medzinárodného politického vývoja, ale aj od potrieb a záujmov slovenského národa, hoci sa vydávala za jeho jediného oprávneného reprezentanta. U tejto garnitúry došlo k orwellovskému obratu: od princípu „národ je viac ako štát“ razenému v rokoch 1938–1939 sa kanonizovala zásada „štát je viac ako národ“. Dokonca sama fyzická existencia národa sa spájala iba s existenciou národného štátu. Nehľadiac na skutočnosť, že ďalší vývoj spomínanú tézu vyvrátil, jej praktické uplatňovanie v posledných mesiacoch vojny ešte viac prehĺbilo kolaboráciu a satelitné postavenie Slovenskej republiky s nacistickým Nemeckom, objektívne poškodilo záujmy celej slovenskej spoločnosti.

Pri skúmaní aktivít vládnych kruhov slovenského štátu v poslednej etape druhej svetovej vojny sa permanentne vynára naliehavá otázka: O aké reálne fakty a sily sa táto politika opierala? Nie je na ňu možné jednoznačne odpovedať. Bola to zmes politických ilúzií, fatalizmu, mesianizmu, viery v nadprirodzenú ochranu štátu, čo viedlo obyčajne k výzvam na pasivitu, na depolitizovanie verejného života a v odovzdané čakanie na budúcnosť. K podobným prejavom vyzývala oficiálna propaganda v priebehu celého roka 1944: „Len tak prejdeme cez najnebezpečnejší úsek tejto vojny, ak sa nedáme oslabiť strachom z toho, čo má prísť. Dnes je najlepšie pokračovať v tom, čo sa zaviedlo, nerozmýšľať vôbec o novotách ... Chorobou dneška je plané politizovanie. Čo nás po tom, akú politiku robí ten alebo onen štát. Kto je poriadnym a statočným, tomu sa nič nemôže stať.“¹ Citované a jemu podobné stanoviská boli však iba strkaním hlavy do piesku. Približujúcim sa vojenským a politickým udalostiam sa nedalo vyhnúť. To sa nakoniec odrazilo aj vo vládnej propagande, ktorá síce naďalej vyzývala k poslušnosti, pokániu a pokore, no zároveň volala občana do boja proti hroziacemu nebezpečenstvu, ktoré malo za cieľ likvidovať nielen slovenský štát, ale aj fyzicky likvidovať slovenský národ. Je príznačné, že intenzita, frekvencia a radikalizmus týchto výziev sa tým viac stupňovali, čím viac sa blížil koniec vojny a čím menšie slovenské územie bolo pod kontrolou bratislavskej vlády.

Režim, ktorý bol už v agónii, sám seba posmeľoval proklamovaním pseudobojových a pseudovlasteneckých hesiel. Tak napríklad ešte na poslednej manifestácii v Bratislave v polovici marca 1945 naorganizovaný dav manifestantov, zväčša príslušníkov Hlinkovej gardy, skandoval: „Staðme si do pevných šikov — porazíme boľševikov; Do boja sa kamaráti — Prešov sa nám zase vráti; Urobte z nás vojakov — zbrane do rúk

¹ Slovenský národný archív (SNA), fond Národný súd (NS), Alexander Mach, Tn'ud. 6/46, správy Slovenskej tlačovej kancelárie; Slovák 27. 4. 1944 a 21. 7. 1944.

Slovákov“ atď.² Propaganda vykresľovala v najčiernejších farbách približujúci sa front nie z hľadiska očakávaných vojnových útrap, ale obyvateľstvo strašila hrôzami čechoslovakizmu, boľševizmu a židobolševizmu. Nešetrila pritom primitívnymi argumentami: Slovenčina bude vraj odstránená zo škôl a úradov, na miesta slovenských zamestancov prídu Česi a židia, deti budú rodičom násilne odobraté a odovzdané na kolektívnu výchovu, ženy budú poštátnené atď. Sporadicky sa však objavovali na oboch stranách bariéry aj výzvy k vzájomnému odpusteniu, k omilosteniu, no vždy len za podmienky, že protivník sa vzdá a uzná svoje omyly: „Chybili mnohí, zablúdili, ale národ sa ich nevzdal.“³ Partizánsky leták adresovaný gardistom v decembri 1944 zas okrem iného hovoril: „Každý z vás sa ešte môže vrátiť z pomýlenej cesty, môže napraviť zlo, ktoré zapríčinil národu.“⁴

Propaganda síce všeličo naznačovala, ilustrovala a ovplyvňovala, no bola iba vonkajším javom vládnej politiky, ktorá nemala v danom období žiadnu vlastnú reálnu koncepciu. Napriek nesúhlasu s viacerými opatreniami a metódami okupačných jednotiek po septembri 1944, nacistické Nemecko ostávalo pre slovenskú vládu jedinou nádejou jej ďalšej existencie, zachovania slovenského štátu a jeho režimu. Toto, tak povediac osudové spojenie bolo totiž zakódované už v samotnom vzniku štátu v marci 1939 a jeho sústavné zdôrazňovanie nebolo iba taktickým krokom pri zdôrazňovaní lojality voči Tretej ríši, ale vynúteným či dobrovoľným presvedčením všetkých vedúcich zložiek štátu, od prezidenta a predsedu štátostrany cez vládu až k snemu. Týmto presvedčením neotriasli ani také zahraničnopolitické udalosti, ako sa postupne odohrávali v Taliansku, Rumunsku, Bulharsku, Fínsku a nakoniec i v Maďarsku. Skôr naopak. Posledné slovensko-nemecké rokovania na najvyššej úrovni v máji 1944 sa hodnotili ako „manifest slovenskej viery o Führerovej presvedčivej odhodlanosti víťazne skončiť vojnu“, čím sa zaručí „šťastný rozvoj slovenskej štátnej samostatnosti, a preto slovenský štát pokračuje po boku nemeckej armády vo svojom existenčnom boji“.⁵ K tejto téze sa prihlásila v septembri 1944 aj reorganizovaná slovenská vláda: „V dejinnej snahe zachrániť v európskej víchrici samostatný štát, vytrvá vláda v zahraničnej politike na osvedčenej línii slovensko-nemeckého priateľstva v zmysle nemecko-slovenskej ochrannej zmluvy. Veľkonemecká ríša nám svojimi vojenskými silami pomáha obnoviť náš slovenský štát.“⁶ Totožné stanovisko deklarovalo aj známe memorandum tzv. mladej ľudáckej generácie zo septembra 1944, ako aj tzv. piešťanský manifest z januára 1945.⁷ Pravdepodobne pod jeho vplyvom, no asi aj na nátlak nacistických okupačných orgánov vydali 23. 1. 1945 slovenská vláda a Snem Slovenskej republiky osobitné vyhlásenie, v ktorom deklarujú svoje odhodlanie brániť existenciu slovenského štátu. Vláda prisľúbila zotrvať na „doterajších medzinárodných koncepciách a vernosti svojim spojencom, menovite Veľkonemeckej ríši, ktorá na čele s Führerom uznávajúc prirodzené práva slovenského národa napomáha veľkodušne upevniť základy nášho národného a štátneho života.“⁸

² Gardista, 22. 3. 1945.

³ Gardista, 23. 3. 1945.

⁴ Dejiny Slovenského národného povstania 1944, III, Dokumenty [na vydanie pripravila M. Vartiková], Bratislava 1984, dokument č. 468, s. 526.

⁵ Public Record Office, Londýn, Foreign Office, 371/38941; Slovák 16. 5. 1944.

⁶ Slovák, 7. 9. 1944.

⁷ Slovenské národné povstanie. Dokumenty [na vydanie pripravil V. Prečan], Bratislava, 1965, dok. č. 320, s. 541–542; SNA, fond NS, dr. Aladár Kočiš, Tn'ud 11/46.

⁸ SNA, fond NS, dr. Štefan Tiso, Tn'ud. 10/46.

Snem, ktorý v januári bol už iba personálnym i politickým torzom, zašiel ešte ďalej: „V tomto osudovom zápole sa pridrža slovenský národ mravných zásad kresťanstva a nacionalizmu. Kto tieto práva uznáva — ten je jeho priateľom. Nemecká ríša uznáva právo slovenského národa na vlastný štát, preto sú jej Slováci za to povďační.“⁹

Pravdaže, tu si treba klásť otázku vieryhodnosti podobných vyhlásení, ktoré mohli byť do značnej miery len akýmsi vonkajším manévrom, taktickým krytím úsilia o prežitie, prípadne o prekazenie či zmiernenie perzekučných zásahov okupačných orgánov na Slovensku. Na druhej strane však existujú materiály, ktoré dokumentujú síce otrasenú, no ešte stále prekvapujúco pevnú vieru najvyšších slovenských vládnych predstaviteľov vo vojenskú víťazstvo Nemecka, prípadne na taký obrat vo vojne, ktorý umožní Tretej ríši a jej spojencom vyhnúť sa bezpodmienečnej kapitulácii. Prezident J. Tiso v dôvernom rozhovore medzi svojimi najbližšími spolupracovníkmi v novembri 1944 sa na naliehavé otázky k celej veci vyjadril — okrem iného — takto: „Nuž neviem, neviem. Čítam, že Nemci vyvinuli nové zbrane »V« a užívajú ich na fronte. Rozprávam sa s nimi o tom, čo chodia ku mne, aj civili, aj vojaci. Všetci hovoria s ohromnou istotou, s optimizmom. Nevie, o čo sa opierajú, ale musia si myslieť, že to musí mať nejakú podstatu. Poznáam predsa, čo je predstieranie a čo je presvedčenie. Ten optimizmus musí byť niečím opodstatnený, o čom sa ešte nevie.“¹⁰ Približne v tom istom čase písal prezident list — no nie vo funkcii štátnika, ale ako kňaz — pápežovi Piovi XII., v ktorom reaguje na ostrú a opakovanú kritiku Vatikánu voči vtedajšej politike štátu (najmä vo veci tzv. riešenia židovskej otázky), za ktorú ho Štátny sekretariát Svätej stolice volal na zodpovednosť ako kňaza. J. Tiso vo svojom liste okrem iného uviedol: „Malé, nečakane a nespravodlivo napadnuté Slovensko, neschopné ubrániť samo seba, požiadalo o pomoc svojho ochráncu, vládu Nemeckej ríše ... Naša vina tkvie v našej vďačnosti a vernosti voči Nemcom, ktorí nielenže uznávali a schvaľovali existenciu nášho národa a jeho prirodzené právo na nezávislosť a národnú slobodu, ale pomáhali mu aj proti Čechom a židom, nepriateľom nášho národa. Sme si však celkom istí, že táto „vina“ je v očiach katolíkov našou najväčšou ctou.“¹¹

Podobné hodnotenia sa priamo či nepriamo premietali aj do dobovej propagandy, ktorá ich navyše spájala s fanatickými výzvami na aktívny ozbrojený odpor proti približujúcim sa osloboditeľským armádam v rámci Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy, resp. Pohotovostných jednotiek Hlinkovej mládeže, ktoré mali uskutočňovať nielen bojové, ale najmä sabotážne, diverzné a spravodajské úlohy a to aj po prechode frontu. Autormi týchto výziev i organizátormi pohotovostných jednotiek boli v prvom rade príslušníci tzv. mladej ľudáckej generácie, ktorí sa stále viac dostávali na pozície akejsi fundamentalistickej sekty. Ostro odmietali obnovenie ČSR, vulgárne útočili proti „židobolševikom“ a čechoslovakistom, svoju nevyberanú kritiku namierili aj proti oficiálnej vládnej garnitúre, obvinili ju zo zrady, oportunistu, makkosti a nedôslednosti pri ochrane záujmov štátu. Autori tu prezidenta a predsedu štátostany však nespochybnil. Absolutná väčšina radikálnych vodcov sa však neriadila vlastnými pokynmi, podľa ktorých bojaschopní mladí ľudia majú v záujme zachovania štátu odísť do lesov, vytvoriť

⁹ SNA, fond NS, dr. Martin Sokol, TnIud. 11/47.

¹⁰ SNA, fond S (Slovensko), S-428-4. J. Kosorin: Za život národa, za trvanie štátu (Zápis na pamäť o príčinách, význame a priebehu zjazdu mladej generácie v Piešťanoch dňa 14. januára 1945 a o mojej účasti na ňom).

¹¹ Vatikán a Slovenská republika (1939-1945). Dokumenty [na vydanie pripravili I. Kamenec, V. Prečan, S. Škorvánek], Bratislava 1992, dok. č. 138, s. 207-208.

tam partizánske prepadové oddiely, schopné postaviť sa na odpor novej štátnej moci. Nositelia podobných výziev v priebehu marca – apríla 1945 odchádzajú do emigrácie, zanechajúc doma odkaz, že „Nemecko má čosi, čo ešte použije“, ¹² a odnášajú si presvedčenie o skorom vojnovom konflikte medzi mocnosťami antihitlerovskej koalície.

Možno konštatovať, že spomínané a im podobné plány a kalkulácie išli už mimo záujmu životných potrieb slovenských obyvateľov. Podľa hlásenia veliteľstva tunajšieho Sicherheitsdienstu z konca novembra 1944 „široké masy slovenského obyvateľstva prejavujú voči všetkým udalostiam ľahostajnosť a myslia len na svoje vlastné záujmy. Nie je badateľný cit pre pospolitosť a tým menej pre uvedomelosť európskej spolupatričnosti v boji proti bolševikom a anglo-američanom. Starosti priemerného Slováka sa týkajú prítomnosti. Strediskom plánov pre budúcnosť je výlučne vlastná osoba a vlastné záujmy. Preto mase Slovákov je ľahostajný výsledok vojny.“¹³ O tri mesiace neskôr toto dôverné hlásenie, bez toho že by ho bola poznala, parafrázuje aj režimistická tlač: „Naši ľudia príliš ľahkomyselne podľahli zvodom hmoty. Hrabali oboma rukami, zhromažďovali ako diví a dnes im prichodí konštatovať, že volili zle. Dnes by boli mali viac, keby sa menej štváli za hmotou a viac pozornosti venovali upevňovaniu ducha.“¹⁴

Bolo zrejmé, že existujúce mocenské sily štátu, nehovoriac už o občanoch, prejavovali veľmi málo vôle na obranu štátu. Prejavilo sa to tak v odsabotovaní mobilizačných prihlášok do Domobrany, ako aj v odmietnutí odporúčaní dobrovoľne evakuovať zo svojich domovov, ku ktorým sa nezhadzoval front. Pri výzvach o evakuácii propaganda striedavo používala výhražné i odporúčajúce argumenty. Upozorňovala, že je výhodnejšie evakuovať ešte dobrovoľne, než až po očakávanom príkaze. Na povinnú evakuáciu však úradu už nemali čas ani prostriedky. Na obyvateľstvo nemohli zapôsobiť výzvy v tom duchu, že je lepšie „evakuovať napriek všetkým ťažkostiam, lepšie je zaradiť sa do práce v Nemecku ako zaradenie do sovietskej armády, ako bezcenný život pod hrôzovládou pekla páchnucích ľudí, pozbavených božskej podoby.“¹⁵ Evakuačné výzvy a plány sa stretli s totálnym neúspechom. Nielen pre ich organizačnú nepripravenosť, dopravné problémy, ale najmä preto, lebo bolo ťažko očakávať, že slovenskí obyvatelia v prevažnej miere späť s pôdou opustia svoje domovy.

To však neznamená, že blížiaci sa front so svojou surovosťou a hrôzami neovplyvňoval na občanov. Podľa dobovej tlače „blízkosť frontu pôsobí na ľudí akýmsi zastrašujúcim dojmom. Mnohí si myslia, že sa svojmu osudu aj tak nevyhnú, a preto je škoda sa proti tomuto osudu štváť, škoda niečo podnikáť. Takto sa však nesmie rozmyšľať.“¹⁶ Ako sa malo a ako sa nemalo rozmyšľať, o tom sa dalo dočítať v dobových propagačných materiáloch veľmi veľa. Na jednej strane to boli výzvy na rozhodný odpor: „Slováci do boja, lebo u nás neznesieme žiadnych okupantov.“¹⁷ Na druhej strane to boli výzvy na pokánie: „Slováci na kolená, znovu na Golgotu.“¹⁸ Reakcie občanov na približujúci sa, resp. už prechádzajúci front sú dosť ťažko rekonštruovateľné, hoci sú zachytené v niektorých dobových spomienkach a čiastočne i v archívnych materiáloch. Ich

¹² Gardista, 28. 3. 1945.

¹³ SNA, fond S, 426-6.

¹⁴ Slovenská pravda, 7. 3. 1945.

¹⁵ Gardista, 7. 2. 1945.

¹⁶ Slovák, 21. 1. 1945.

¹⁷ Slovák, 10. 1. 1945.

¹⁸ Slovák, 30. 3. 1945.

dôkladná analýza nám ešte chýba, no možno vysloviť už určitú hypotézu: prítomné, resp. ustupujúce nemecké vojská sa bezprostredne dotýkali civilných obyvateľov cez svoje „páky hrôzy“ — Sicherheitsdienst, ako aj systematickým ničením alebo plánovitým odváňaním majetku, strojov, materiálnych zásob, potravín a surovín. Osobitne dokladne boli ničené komunikačné spoje. K tomu pristúpili aj skúsenosti s vlasovskými jednotkami a s ich individuálnymi atrocitami. Skúsenosti so sovietskymi resp. rumunskými vojskami, ktoré prechádzali cez Slovensko, boli odlišné. Na jednej strane tieto jednotky (spolu s česko-slovenskými vojakmi) prinášali so sebou skončenie vojnových operácií. V mnohých občanoch stretnutie s nimi zanechalo negatívne spomienky, ktoré sa týkali individuálnych krádeží, násilností, no najmä svojvoľného odvliekania občanov do sovietskych pracovných táborov. Zatiaľ čo systematické rabovanie slovenského územia zo strany nacistov bolo — ako vždy predtým — kryté rôznymi zmluvami a svojvoľnými úradnými rozhodnutiami, ktoré obyvatelia bezprostredne nepociťovali, individuálne násilnosti sa prežívali omnoho emotívnejšie a pravdepodobne zanechávali na postihnutých osobách aj hlbší dojem určujúci ich celkový postoj k prebiehajúcim vojenským a politickým zmenám.

Vzhľadom na vysokú religiozitu slovenského obyvateľstva by bolo zaujímavé poznať aj reakcie cirkví na dramatické udalosti v danom období, k čomu však tiež nemáme dostatok hodnoverných prameňov. Kňazi a cirkevní hodnostári najrôznejších stupňov sa snažili v okruhu svojho pôsobenia intervenovať v prospech občanov u miestnych veliteľov nemeckej, resp. sovietskej armády. Ich intervencie neboli však vždy úspešné. Začiatkom januári 1945 vydal zbor slovenských biskupov pastiersky list, ktorý mal utešujúci charakter a vyzýval ku katarzii: „Hriechom človek narušil poriadok Boží, ktorý môžeme napraviť len utrpením ... Preto bud'me v utrpení silní a trpezliví. Spoločné nešťastie ľudí zbližuje. My nevládzeme dať svetu pokoj, my môžeme volať k Bohu o pokoj.“¹⁹

Treba ešte upozorniť na podmienky behu riadneho civilného života na územiach, ku ktorým sa približoval front. Prirodzene, že sa tu stále vo väčšej miere prejavovali obmedzenia, najmä v doprave a zásobovaní základnými životnými produktami, no aj energetickými zdrojmi. Noviny každý týždeň prinášali správy o znižovaní prídielov základných životných produktov. Pozoruhodné je, že stále fungoval bežný administratívny život. Pošta i peňažné ústavy plnili svoje úlohy. Doručovali sa zásielky, vyplácali sa platy i sociálne dávky, aj keď sa výrobná činnosť, najmä vo väčších podnikoch značne obmedzila alebo úplne zastavila. Prekvapujúco veľkú aktivitu stále vykazoval kultúrny a športový život — doslovne až do príchodu frontu. Ešte v polovici februára 1945 prezident republiky menoval nových profesorov Slovenskej univerzity, pri príležitosti štátneho sviatku v marci 1945 boli udelené štátne ceny za umenie a vedu. V Bratislave sa stále premietali filmy v 11 kinách — podobne tomu bolo aj v iných mestách. Slovenské národné divadlo hralo každý deň a ešte 26. marca 1945 uviedlo premiéru. Prebiehali športové stretnutia a majstrovské súťaže, ktoré sa prerušovali — podobne ako kultúrne akcie — iba pri vyhlásení poplachu, resp. pri bombardovaní, ktoré slovenské územie postihovalo stále častejšie.

Opätovne nastoľovanou, no stále nie uspokojivo zodpovedanou citlivou otázkou zostáva postoj jednotlivých vrstiev slovenského obyvateľstva voči prebiehajúcej alebo chystanej zásadnej štátoprávnej zmene — t.j. k zániku vtedajšieho slovenského štátu a

¹⁹ Slovák, 6. 1. 1945.

k znovuoobnoveniu Československej republiky. Okolo tohto problému sa totiž sústreďuje prebiehajúca polemika o cieľoch a produktivnosti či kontraproduktivnosti slovenského protifašistického zápasu, povstania i oslobodenia. Námetka, že slovenských občanov sa v tejto veci nikto nepýtal na ich názor a obnovenie ČSR sa dialo za ich chrbtom, je pri najmenšom politicky motivovaným, no dnes veľmi aktuálnym skresľovaním skutočnosti. Konečne, ozbrojené povstanie a jeho podpora zo strany obyvateľstva bolo určitým druhom referenda. Veď všetky povstalecké dokumenty jednoznačne hovoria o štátoprávnych cieľoch tejto udalosti. Rozhodne to bola širšia spoločenská a politická záležitosť, než náhle nanútené vyhlásenie slovenského štátu v marci 1939, ktorý bol navyše na konci druhej svetovej vojny nielen vo vnútornom rozklade, ale aj v úplnej medzinárodnej izolácii. Okrem toho, vo svetle poznania globálnych cieľov i dôverných až veľmi konkrétnych projektov nacistickej politiky, slovenský štát mal veľmi chmúrne vyhliadky pre svoju existenciu aj v prípade nemeckého víťazstva vo vojne. Známe dokumenty uvažovali jednak o asimilácii, jednak o vysídlení slovenského obyvateľstva.²⁰ Tento štát sa spájal v povedomí európskej verejnosti i v politike antihitlerovských veľmocí nie s ideami Atlantickej charty, ale s agresiou Nemecka, s kolaboráciou s nacistami, s totalitným vnútorným režimom a jeho následkami.

Okrem toho, satelitný slovenský štát nebol schopný vyriešiť citlivú otázku návratu okupovaných južných území Slovenska. Obnovovaním Československej republiky sa však tieto územia opäť stávali jej organickou súčasťou, čo bolo významným tromfom československej štátnosti nielen z hľadiska jej medzinárodného postavenia, ale aj z aspektu jej vplyvu na domáce obyvateľstvo. Ľudácka propaganda sa snažila oslabiť tento vplyv a nezmyslene tvrdila, že prinavrátené územia „budú až vtedy slovenské, keď tam nebudú čechoslovácke kliky“.²¹ Všetky spomínané komponenty sa postupne premietali aj do vedomia veľkej časti slovenskej spoločnosti, aj keď treba konštatovať, že existujúci štát priniesol nesporný vzrast národného a štátoprávneho sebavedomia v jednotlivých vrstvách slovenskej spoločnosti. Práve preto však odbojové orgány vo svojich plánoch resp. pri ich realizácii nemohli pripustiť mechanický návrat k centralistickému modelu medzivojnovej československej štátnosti. Usporiadanie slovensko-českeho pomeru sa malo diať nie v totalitných, ale v demokratických podmienkach. Žiaľ, v ďalšom vývoji sa nádeje na demokratické štátoprávne usporiadanie v obnovenej republike nesplnili. Žiadna revolúcia, žiadny politický zvrat nenaplní svoje ideálne a maximalistické ciele. Po období prirodzenej eufórie prichádzajú všedné, neraz šedé až čierne dni. Veď prechod frontu na Slovensku zanechával za sebou materiálnu i morálnu spúšť. Dokumenty nových slovenských orgánov o obnovení života na oslobodenom území hovoria o obrovských ťažkostiach i materiálnej biede, ktorá znovu najcitlivejšie postihovala drobných občanov najmä na východnom Slovensku. Tieto ťažkosti úrady neboli schopné nikdy v plnej miere odstrániť. Napriek tomu možno konštatovať, že absolútna väčšina občanov privítala oslobodenie Slovenska s úľavou a nádejami. Ľudia prežívali nádherný pocit a uľahčenie, že skončila vojna. Vyšli z pivníc, bunkrov a iných úkrytov, začali opäť normálne žiť a pracovať. Na Slovensku sa znova rozprúdil politický, hospodársky, kultúrny, spoločenský a celý verejný život.

²⁰ Slovenské národné povstanie. Dokumenty, Bratislava, 1965, dok. č. 3, s. 45–54.

²¹ Gardista, 9. 3. 1945.

Slowakische Gesellschaft am Ende des Zweiten Weltkrieges

Ivan Kamenec

Die Studie befaßt sich mit der Reaktion der Gesellschaft, bzw. des regierenden Establishments in der Slowakei auf die politischen und militärischen Ereignisse der letzten Monate 1944 und Anfangs des Jahres 1945. Die einzelnen Schichten der slowakischen Gesellschaft warteten das Kriegsende und mit ihm verbundene tiefgreifende politische und staatsrechtliche Änderungen mit unterschiedlichen Gefühlen ab: mit Hoffnung, Angst, Unsicherheit, Freude usw. Der gemeinsame Nenner dieser Gefühle war die Sehnsucht das Ende der Kriege, die das slowakische Gebiet acht Monate heimgesucht hatten, zu erleben. Die Regierungskreise und ihre Propaganda standen vor einem Dilemma: entweder an der Seite des nazistischen Deutschlands, das auf die unumgängliche militärische und politische Niederlage hinauslief, bleiben, oder sich von dem Dritten Reich trennen und auf die Erhaltung des existierenden slowakischen Staates verzichten. Die Regierungspolitik stützte sich nicht mehr auf reale Fakten und Kräfte, sondern auf eine Mischung von Illusionen, Fatalismus und Messianismus. Die Aufforderungen für den bewaffneten Widerstand gegen die Wiederherstellung des tschecho-slowakischen Staates wechselten sich mit den Appellen zur politischen und zivilen Passivität. Die einzelnen Gesellschaftsschichten neigten zu der zweiten Alternative. Auf dem Gebiet, dem die Front jeden Tag näher war, spielte sich mit gewisser Beharrlichkeit normales ziviles Leben ab. Während dieses Lebens bereiteten sich die Leute nicht nur auf die Friedensverhältnisse der Nachkriegsperiode, sondern auch auf die erwarteten politischen und staatsrechtlichen Veränderungen vor. Man glaubte an eine gleichberechtigte und demokratische Regelung des tschecho-slowakischen Verhältnisses im wiederhergestellten gemeinsamen Staate. Diese Erwartungen haben sich jedoch nicht erfüllt.

**IDEOVÉ A POLITICKÉ PRÚDENIE NA SLOVENSKU
ROKU 1945**

Michal Barnovský

Rok 1945 bol posledným vojnovým rokom a prvým rokom mieru. Priniesol veľa materiálnych škôd, ľudského utrpenia, ale aj radosť zo skončenia hrôzostrašnej vojny, pocit triumfu a uvoľnenia. Ním a povstaleckou predohrou vstupovalo Slovensko do novej etapy jeho moderných dejín. Aká to bude etapa? Odpoveď na túto otázku zaiste nebola rovnaká, lebo ani rok 1945 neprijímali a neprežívali všetci rovnako. Tí, čo boli spojení s nemeckým nacizmom a totalitárnym režimom Slovenskej republiky, očakávali koniec vojny v strachu a úzkosti. Mnohí utekali do zahraničia, aby sa vyhlí s údom a väznicami. Tých, čo zostali na Slovensku, stihol osud porazených. Iní, nachádzajúci sa v opačnom politickom tábore, na inej strane frontovej línie boli plní nadšenia a nádejí. Hoci neskôr mnohí z nich boli sklamaní, lebo sa nesplnili ich túžby, roku 1945 boli ešte optimistami. Slovensko malo teda svojich víťazov a porazených, ale ako celok v rámci ČSR patrilo k víťazom druhej svetovej vojny a oprávnené vďaka Slovenskému národnému povstaniu.

Dnes sa objavujú názory, že Slovensko odbojom a povstaním nič nezískalo, ba dokonca stratilo, stratilo samostatnosť, vlastný štát. Za krátky čas veľa nezostalo ani z demokracie, ak to vôbec bola demokracia v rokoch 1945–1948, a ešte menej zo slovenskej samosprávy. J. Stalin už roku 1947 prestal rozlišovať v sovietskej sfére vplyvu víťazov a porazených a „víťazní spojenci“, ako to napísal J. Rupnik, dostali od Stalina za odmenu to, čo iní mali dostať za trest.¹ Úvahy tohto druhu sú povrchné a krátkozraké. Ich cieľom je rehabilitovať politikov slovenského štátu z rokov 1939–1945. Osud slovenského štátu bol spečatený dávno pred povstaním a Československo by sa obnovilo aj bez povstania. Otázkou však je, aké miesto by malo Slovensko v obnovennej ČSR a ako by vôbec vyzeralo. „Očiste“ a retribučným súdom by sa nevyšlo. Naopak, tie by boli rozsiahlejšie a dôslednejšie. Muselo by poklonkovať E. Benešovi a vďačiť mu, že „zachránil“ slovenský národ pred potupou, pred tým, aby nebol pokladaný za porazený národ. O čo by sa opierali emancipačné snahy slovenského národa z jeho najnovších dejín, o totalitný slovenský štát, ktorý v medzinárodnej demokratickej verejnosti bol vnímaný ako fašistický? Bez Slovenského národného povstania, ale aj rokov 1945–1948 si ťažko predstaviť obrodný demokratizačný proces v 60. rokoch, ktorého výsledkom bola aj československá federácia.

Spomenul som uvedené názory preto, lebo ich genéza siaha do roku 1945. Zrodili sa v politickej emigrácii a neskôr boli obohatené o niektoré nové argumenty. Na domácej pôde okrem hrstky „pravoverných ľudákov“ ich vtedy nikto nebral vážne. Ani vtedajšia vnútropolitická a medzinárodnopolitická klíma im nepriala. Širšiu publicitu dostali roku 1947, keď komunisti využili aktivitu ľudáckej emigrácie, najmä F. Ďurčanského na skonštruovanie tzv. protištátneho sprisahania.

¹ Rupnik, J.: Jiná Evropa. Praha 1992, s. 89.

Slovenská spoločnosť po skončení vojny bola ideovo a politicky diferencovaná. Túto diferencovanosť zdedila z minulosti a nové pomery ju modifikovali. HSĽS ako štátotrasa v rokoch 1939–1945 sa dlho pýšila, že zjednotila celý národ, že skoncovala s oligarchiou. Bola to fikcia. Totalitný režim mohol dočasne zakázať slobodný prejav politickej vôle, ale nebol schopný zabrániť slobodnému mysleniu. Po jeho páde sa obnovila, aj keď ohraničená politická a ideová pluralita. Hoci vtedajšie strany boli ideologické a ideológie politické, ideové a politické rozvrstvenie nebolo totožné. Stranícko-politická štruktúra zaznamenala najväčšie zmeny. Možno ich v stručnosti zhrnúť do nasledujúcich bodov: Na rozdiel od predmníchovských pomerov, keď na Slovensku pôsobilo značné množstvo politických strán, napríklad v parlamentných voľbách 1935 kandidovalo na Slovensku 14 strán, roku 1945 existovali iba dve politické strany — Demokratická strana (DS) a Komunistická strana Slovenska (KSS). O rok neskôr k nim pribudli dve malé strany — Strana práce a Strana slobody. Po vojne neexistovali strany s celoštátnou pôsobnosťou, stavovské a konfesijné strany, ako aj strany národnostných menšín; nový politický systém nepoznal opozičné strany a vylúčil možnosť obnovenia dvoch najväčších politických strán v medzivojnovom období — HSĽS a agrárnej strany. Spektrum politického myslenia v roku 1945 obsahovalo tri tradičné smery — ľavicu, stred a pravicu. Rozdiel oproti minulosti spočíval v tom, že ľavicu reprezentovala iba jedna strana — KSS (od roku 1946 aj Strana práce), stred bol taktiež obsadený jednou politickou stranou — DS (od r. 1946 k nej pribudla Strana slobody) a pravica bola vyradená z legálneho politického života.

Nie je ľahké zistiť politické sympatie obyvateľstva bezprostredne po prechode frontu, resp. po oslobodení celého územia Slovenska. Vtedy sa nekonali nijaké výskumy verejnej mienky, neexistovala opozičná tlač, parlamentné voľby sa uskutočnili až o rok, v máji 1946. Rast členskej základne je azda jediným kritériom, na základe ktorého možno hodnotiť príťažlivosť KSS a DS. Obidve už v roku 1945 boli masovými stranami, čo nasvedčuje, že mali podporu veľkej časti obyvateľstva, ktorá bola umocnená aj tým, že išlo o vládne strany. Napriek tomu, vedenia obidvoch politických strán skoro postrehli, že určitá časť katolíckeho obyvateľstva, ktorá v minulosti inklinovala k HSĽS, nebola nadšená ani komunistickou, ani Demokratickou stranou. Najradšej by uvítala vlastnú stranu. Preto spočiatku zaujala akési zdržanlivé či vyčkávacie stanovisko. Okrem toho mnohí bývalí sociálni demokrati neboli spokojní so zlučením svojej strany s KSS počas povstania a za podpory sociálnodemokratickej strany v českých krajinách sa domáhali obnovenia sociálnej demokracie na Slovensku. Taktiež českí národní socialisti by radi videli svoju filiálku na Slovensku. Z tohto stranotvorného prúdenia sa pred voľbami 1946 zrodila v DS „aprílová dohoda“ medzi evanjelikmi a katolíckymi, ktorá zabezpečila strane volebné víťazstvo, a vznikli dve nové strany — Strana práce a Strana slobody. Politickú orientáciu spoločnosti, programy a činnosť politických subjektov ovplyvňoval veľkou mierou sovietsky faktor, pretože Slovensko bolo oslobodené Červenou armádou a nachádzalo sa vo sfére vplyvu ZSSR.

Zredukovaním počtu politických strán sa strácala ich ideová homogénnosť a niektoré ideové smery sa ocitli bez straníckej príslušnosti. Kľúčovými politickými ideológiami, ktoré hýbali slovenskou spoločnosťou po skončení druhej svetovej vojny, boli: nacionalizmus, resp. nacionálny prvok v ideológii, socializmus, demokracia a kresťansko-sociálny ideový prúd. Nacionálna ideológia mala rôzne podoby a bola významným ideovým činiteľom v procese formovania slovenského národa od začiatku národného obrodenia. Stručne povedané, je teóriou národa, jeho zvrchovanosti, dejín, kultúry a

vzťahu k iným národom. Služi na zdôvodnenie samobytnosti národa a jeho práva na sebaurčenie.

Nacionalizmus bol hlavnou ideovou základňou HSĽS a ľudáckeho slovenského štátu. Vyjadrovalo ho aj heslo „Za Boha a národ“. Nacionálna ideológia HSĽS počas slovenského štátu bola spojená s totalitným režimom a mala protičeské, antisemitské, protiluteránske a protikomunistické zameranie. Po roku 1945 sa zachovala v tej podobe (s výnimkou antidemokratizmu) iba v emigrácii, predovšetkým v Ďurčanského skupine. Vedúci činitelia HSĽS pokladali slovenský štát za svoje dieťa, za výsledok vlastného politického umenia a idealizovali ho.

Je nesporné, že existencia slovenského štátu v rokoch 1939–1945 prispela k národnému sebauvedomeniu a vyzretiu Slovákov. Rovnako je pravdou, že Slováci súčasne s oslobodením strácali štátnu samostatnosť. Obidve uvedené skutočnosti zanechali svoju stopu vo vedomí určitej časti obyvateľstva. Na druhej strane treba upozorniť na to, čo postrehol už H. E. Ludín, mimoriadny veľvyslanec Nemeckej ríše v Slovenskej republike, keď v situačnej správe z 10. januára 1945 napísal: „...Slovákom nemožno odoprieť silné národné povedomie; ich štátne povedomie je však mimoriadne slabé, je to historickým vývinom podmienená skutočnosť, ktorá by sa nemala púšťať zo zreteľa.“² Pre krátkosť trvania slovenského štátu, ale aj v dôsledku totalitárneho režimu, štátne povedomie Slovákov nezapustilo hlbšie korene. Aj mnohí bývalí funkcionári a členovia HSĽS sa koncom vojny zmierili s obnovenou ČSR, tým viac, že do roku 1939 ani HSĽS nežiadala viac než autonómiu Slovenska v rámci ČSR a že v novej medzinárodno-politickej situácii úsilie o udržanie slovenského štátu nemalo žiadnu reálnu šancu na úspech. To znamená, že existovala možnosť uspokojiť ambície väčšiny Slovákov zabezpečením rovnoprávného postavenia Slovenska v obnovenej ČSR.

Nacionálna otázka plnila dôležitú úlohu aj v politike a ideológii KSS. Mala aj svoje teoretické zázemie, lebo KSS stála na platforme samobytnosti slovenského národa a vyznávala — podobne ako všetky komunistické strany — tézu o práve národov na sebaurčenie. Pre komunistov mala však nacionálna otázka inštrumentálny charakter, podriaďovali ju triednemu boju, otázke boja o moc a internacionalizmu. Zvýraznenie nacionálneho prvku v ideológii a politike KSS počas povstania a roku 1945 vyplynulo z taktických dôvodov, zo snahy získať na svoju stranu nacionálne orientovanú časť obyvateľstva, ako aj z toho, že strana podliehala vplyvu prostredia. KSS bola organizačne samostatnou a masovou politickou stranou s novými kádrami funkcionárov a s novou členskou základňou. Starí členovia strany, odchovaní Kominternou v internacionalistickom duchu, tvorili v lete 1945 iba okolo 8 percent členskej základne.³ Ak HSĽS sa hrdila slovenským štátom a dokazovala jeho životaschopnosť, KSS odvodzovala nacionálnu hrdosť z protifašistického boja a Slovenského národného povstania. Bola naň pyšná, ale aj veľmi citlivá. Riešenie slovenskej otázky videla vo federatívnom usporiadaní ČSR.

Ešte pred povstaním, v správe V. ilegálneho vedenia KSS zo 7. júla 1944, určenej K. Gottwaldovi, sa uvádzalo: „Kým v Čechách pozorovať vzrast nacionalizmu, šovinizmu, protinemecký odboj vedie k úplnej exaltácii nacionálnej, takže sociálne otázky ustupujú do pozadia, na Slovensku nacionálna vlna sa prežila v rokoch 1938, 1939 a od

² Prečan, V. (editor): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava 1965, s. 930–931.

³ V júli 1945 mala KSS okolo 180 000 členov, z toho starých členov bolo asi 12 000 a bývalých sociálnych demokratov 20 000.

roku 1940 začala upadať a dnes je v popredí otázka politického a sociálneho usporiadania. Česi trpia pod všemožným tlakom iného národa. Slováci pod útlakom vlastných ľudí. Tento veľký rozdiel nie je dosť možné ani dosť často opakovať, taký veľký je jeho význam pre správny stav myslenia a budúceho plánu.“ Ďalej sa hovorí, že keby niekto chcel robiť národnú ujmu Slovákom, „vyvolal by by väčšiu vlnu nacionalizmu, než tomu bolo za ČSR“.⁴

Neskorší vývoj ukázal, že nacionálna vlna sa neprežila ani na Slovensku, a to nielen preto, že slovenský štát upevnil nacionálne vedomie, že od augusta 1944 bolo Slovensko okupované vojskami Wehrmachtu a že Beneš sa dlho zdráhal rešpektovať nové postavenie Slovenska, ale aj v dôsledku toho, že nová slovenská politická reprezentácia, vrátane KSS sa nevzdala nacionálnej ideológie. Vedenie KSS počas povstania a v prvom polroku 1945 vehementne bránilo kompetencie slovenských národných orgánov, a tak sa dostávalo do rozporov s predstaviteľmi českých nekomunistických strán i s KSČ. V apríli 1945 v Košiciach sa českí komunisti a nekomunisti sťažovali sovietskemu veľvyslancovi V. A. Zorinovi, že vláda na Slovensku nevládne, že SNR veľmi horlivo stráži svoje autonómne práva, ale takmer nič nerobí na potrestanie kolaborantov. „Vo výrokoch J. Smutného [vedúci kancelárie prezidenta republiky — pozn. M.B.] o Slovákoch“, zaznamenal si Zorin, „bolo cítiť určitú iróniu a snahu zdôrazniť, že hlavná práca nespočíva tu, ale bude v českých krajinách a že Slováci sa fakticky hrajú na správcov krajiny“.⁵ Podľa R. Slánskeho, vedenie KSS nebolo „dostatočne pevné a urobilo viacero chýb... Husák je energický pracovník, ale ešte mladý člen strany, nepochybne potrebuje vedenie. Novomeský je typickým inteligentom, ľahko podlieha vplyvu, najmä demokratom“.⁶

Kritický pohľad českých komunistov na vedenie KSS je teda evidentný už v tomto období. Bolo len otázkou času, kedy sa vedúci činitelia KSČ rozhodnú uskutočniť kádrové zmeny vo vedení KSS. Stalo sa tak v auguste 1945. Rozpory medzi vedením KSČ a KSS boli v konečnej inštancii dôsledkom stretnutia dvoch komunistických nacionálnych požiadaviek s cieľom získať si široký okruh stúpencov a prejavom problémov pri integrovaní dvoch odlišných spoločností do jedného štátneho útvaru s centralistickým riadením. Ak postoj KSS k riešeniu slovenskej otázky a česko-slovenských vzťahov v štátoprávnej oblasti sotva možno hodnotiť ako nacionalizmus, jej stanoviská k maďarskej menšine od apríla 1945 — podobne ako ostatných strán — mali nacionalistický charakter. Pravda, nemožno zabudnúť, že boli reagenciou na maďarskú iredentu a Viedenskú arbitráž. KSS sa jednoznačne stotožnila s vládnuou politikou a Benešovým stanoviskom, presadzovala vysídlenie všetkých Maďarov okrem antifasistov. Vedenie KSS zakázalo prijímať Maďarov do strany a tých, ktorí už boli v strane, suspendovalo a odporučilo im dobrovoľne sa vysťahovať do Maďarska.

Aj v ideológii DS patrilo významné miesto nacionálnej otázke. Pravda, DS na rozdiel od KSS bola spočiatku tolerantnejšia voči Benešovi a v nacionálnych požiadavkách skromnejšia a opatrnejšia. Postupne sa však dostala na platformu KSS tak v otázke štátoprávných vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi, ako aj v „riešení“ maďarskej otázky. Po odstavení povstaleckého vedenia KSS a najmä po voľbách 1946 DS prevzala od KSS

⁴ Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938–1944). Bratislava 1978, s. 1028.

⁵ Archiv vnújšej politiky Rossijskoj Federacii. Moskva. (Archiv zahraničnej politiky Ruskej federácie), fond 0138, opis' (inventár) 26, papka (fascikel) 132, delo (spis) 7, s. 39–40.

⁶ Tamže, s. 25–27.

štafetu v hájení slovenských národných záujmov. DS neodvodzovala právnu subjektivitu slovenských národných orgánov od Tisovho slovenského štátu, ale od samobytnosti slovenského národa a SNP. Bola za federáciu, ale tento pojem nepoužívala. Hovorila o jednotnom či spoločnom štáte sui generis, v ktorom by existovali slovenské národné orgány, české národné orgány a celoštátne orgány. Myšlienku samostatného slovenského štátu odmietala z historických a politicko-geografických dôvodov. J. Lettrich — predseda DS — tvrdil, že susedia Slovenska by skôr či neskôr zlikvidovali slovenskú samostatnosť.⁷

Socializmus ako ideológia bol druhým myšlienkovým prúdom, ktorý hýbal Slovenskom. Interpretoval sa v komunistickom duchu, lebo sociálna demokracia sa zlúčila s KSS na komunistickej platforme. Je veľmi ťažko zistiť, aká časť slovenskej spoločnosti vyznávala socialistické ideály, lebo nie všetci členovia a sympatizanti KSS boli nositeľmi socialistických (komunistických) myšlienok. Mnohí sa hrnuli do KSS, alebo ju podporovali z iných dôvodov — pre jej postoje v nacionálnej otázke, zo strachu, z karieristických dôvodov atď.

Napokon si treba všimnúť ešte jednu vec. Na zjednocovanom zjazde KSS a sociálnej demokracie v Banskej Bystrici 17. septembra 1944 boli celkom jednoznačne proklamované socialistické ciele a hlavný dôraz sa položil na sociálnu sféru, ale na košickej konferencii KSS 28. februára – 1. marca 1945 a na žilinskej konferencii v auguste 1945 nenájdeme ani zmienku o socializme. KSS si osvojila frazeológiu KSČ. Prebiehajúcu revolúciu hodnotila ako národnú a demokratickú. Až do februára 1948 komunisti nehovorili o diktatúre proletariátu, tvrdili, že budú podporovať súkromných roľníkov a drobných živnostníkov, že kolchozy v ČSR nebudú a pod. Existovala akási snaha po vlastnej (pokojnej) ceste k socializmu. Sovietsky model sa chápal ako konečný cieľ, ale sa o ňom nehovorilo. To znamená, že aj značná časť tých, ktorí podporovali KSS, si predstavovali pod pojmom socializmus čosi iné, než to, čo sa stalo realitou po februári 1948. Z uvedeného dôvodu je správnejšie si položiť otázku, aká časť slovenskej spoločnosti po oslobodení dôverovala komunistickej strane. Je nesporné, že počas vojny, protifašistického odboja a SNP vplyv KSS vzrástol. Po oslobodení sa stala reálnou politickou silou, s ktorou sa muselo rátať. V revolučných národných výboroch mala väčšinové zastúpenie a v SNR paritné zastúpenie. Jej členská základňa rástla. V septembri 1945 mala vyše 200 tisíc členov.

K. Šmidke v stručnej správe G. Dimitrovovi z 27. mája 1945 takto charakterizoval postavenie a vplyv KSS: „KSS si dosiaľ zachováva vedúce postavenie v národe, jej vplyv sa stupňuje. Naša strana združuje alebo ovplyvňuje rozhodujúcu časť robotníctva, veľkú časť chudobného roľníctva, menšiu časť stredného roľníctva a má silné pozície medzi inteligenciou.“⁸ Zdá sa, že vtedajšie vedenie preceňovalo vplyv KSS, a na tomto základe založilo aj svoju taktiku, rátajúc s rýchlym riešením otázky moci prostredníctvom zvolania zjazdu národných výborov. Tento zámer narazil na odpor DS a nekorešpondoval ani so strategicko-taktickou líniou KSČ. Preto po žilinskej konferencii sa zvolil nový kurz politiky KSS.

⁷ Čas, 9. júna 1946.

⁸ Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii. Moskva. (Ruské centrum pre archivovanie a štúdium dokumentov najnovších dejín — RCChIDNI), fond 17, opis' (inventár) 128, jedinica chranenija (archívna jednotka) 775, s. 158–161.

Pomer síl, tak ako ho odhadoval K. Šmidke v máji 1945, bol do určitej miery optickým klamom. Poskytoval obraz o pozíciách KSS v radoch politicky aktívnej časti spoločnosti v jarných mesiacoch 1945, keď vystrašený klérus zaujal akési vyčkávacie stanovisko a DS iba začala budovať svoju členskú základňu. Nezohľadňoval politicky pasívnu časť obyvateľstva, ktorá sa iba vo voľbách politicky prejavuje. Reálny politický vplyv KSS pravdepodobne neprekročil jednu tretinu dospeléj populácie, čo napokon potvrdili aj voľby v máji 1946. Išlo väčšinou o nemajetné a sociálne slabé vrstvy, ktoré v socializme videli prostriedok na riešenie ich sociálnych problémov a na hospodárske pozdvihnutie Slovenska cestou industrializácie.

Socialistický smer reprezentovala aj Strana práce, ktorá vznikla začiatkom roku 1946. Ako strana sociálno-demokratického typu proklamovala myšlienku demokratického socializmu. Tým sa odlišovala od KSS. Jej politický vplyv bol však nepatrný. Vo voľbách 1946 získala iba 3,11 % hlasov.

Idey o demokracii boli tretím myšlienkovým prúdom. Slovo demokracia sa vtedy skloňovalo vo všetkých pádoch. O demokracii hovorili všetky politické strany. Slovensko, podobne ako ostatné krajiny strednej a juhovýchodnej Európy, po šiestich rokoch totalitného režimu skutočne stálo pred úlohou obnovenia a prehlbenia demokracie. Problém a paradox bol však v tom, že Slovensko sa nachádzalo vo sfére sovietskeho vplyvu, a preto akýmsi garantom demokratizácie bol totalitný štát — ZSSR. Jednotlivé politické strany rôznym spôsobom interpretovali demokraciu. V troch základných bodoch dospeli však k dohode:

1. zredukujú sa počet politických strán, lebo predvojnový straníckopolitický systém sa neosvedčil;
2. utvorí sa Národný front ako ľudovodemokratická koalícia s vylúčením opozície a „zdemokratizuje sa“ štátna správa;
3. princíp demokracie sa uplatní aj v hospodárskej oblasti. Pritom sa myslelo na znárodnenie, pozemkovú reformu a na rovnoprávne postavenie troch ekonomických sektorov.

Komunisti hovorili o ľudovej demokracii, ktorú chápali ako negáciu formálnej (buržoáznej) demokracie pri zachovaní niektorých demokratických inštitúcií z minulosti. Za politické subjekty a súčasť Národného frontu pokladali aj veľké spoločenské organizácie nimi ovplyvňované a značnú úlohu pripisovali tiež tzv. ľudovým hnutiam, resp. priamym prejavom vôle ľudu (mitingy, petície, rezolúcie, verejné diskusie atď.). Slovo demokracia v tom čase používali síce často, ale nikdy sa nad ním hlbšie nezamýšľali. Nehľadali sústavu inštitúcií na zabezpečenie demokracie, garancie proti zneužitiu politickej a ekonomickej moci. Za najvyšší typ demokracie považovali socializmus ako spoločenské zriadenie (štátny socializmus) podľa vzoru Sovietskeho zväzu. Ľudová demokracia bola pre nich prechodným politickým systémom, cestou k dosiahnutiu monopolu moci.

Demokratická strana vteliла atribút demokracie aj do svojho názvu. Jej predstavitelia pri zdôvodňovaní politickej demokracie sa často odvolávali na T. G. Masaryka. Neboli však zástancami úplného obnovenia predmníchovských politických pomerov. Hovorili o tzv. vývinovej demokracii, t.j. o usmerňovanej demokracii, zbavenej „neduhov“ demokracie z medzivojnového obdobia. Hlásali politický a ekonomický pluralizmus, ale liberalizmus, najmä v hospodárskej oblasti odmietali. Tvrdili, že je vývojom prekonaný a protirečí požiadavkám kresťanskej etiky. Inštitúciu Národného frontu

chápali ako riešenie na prechodnú dobu. J. Ursíny už v januári 1946 vyhlásil, že „zdravá opozičná strana by nebola národnej a štátnej veci na škodu...“⁹ DS podporila čiastočne znárodnenie, pozemkovú reformu, štátnu reguláciu, ale bránila sa ďalším reformám, ktoré prekračovali rámec Košického vládneho programu. Obávala sa, že následkom ďalšej etatizácie hospodárstva bude obmedzenie politických slobôd a nastolenie diktatúry jednej strany. Hlavnú pozornosť sústredila na zachovanie občianskych slobôd, demokratických volieb a majetkovej a právnej istoty. Pochopenie demokracie demokraticmi bolo dobovo podmienené a počas rokov 1945–1948 zaznamenalo určité zmeny. Postupne si uvedomili, že reglementovaná demokracia im zväzuje ruky, čo výrazne pocítili po volebnom víťazstve DS v máji 1946. Preto postupne dávali najavo, že ich ideálom je demokracia bez prívlastkov, volali po uplatnení dôsledného parlamentarizmu.

Ľudovodemokratický režim nebol vzorom demokracie. Neznamenal jej prehlbenie, ani zdokonalenie, ale skôr obmedzenie. Nebol však autoritatívny, ani totalitný a tým sa odlišoval od svojho predchodcu a nástupcu. Monopol moci Národného frontu a absencia opozičných strán boli istými autoritatívnymi prvkami, ale skutočne iba prvkami, lebo tento monopol bol rozporný a obmedzený. Vztáhoval sa iba na štátnu politiku a nezasahoval iné sféry. Opozičné strany síce neboli, ale opozícia voči vláde existovala mimo Národného frontu i v jednotlivých vládnych politických stranách. O totalite nemožno hovoriť preto, lebo tá predpokladá politickú kontrolu všetkých sfér spoločenského života — ekonomiku, sociálnu oblasť, kultúru, záujmové organizácie a spolky atď. Totalita vylučuje pluralizmus a demokratické práva a slobody. K. Kaplan charakterizoval ľudovodemokratický režim takto: „Prelínali sa v ňom, žili vedľa seba a stáli proti sebe mocenský monopol Národného frontu, princípy politického pluralizmu a prvky parlamentnej demokracie.“¹⁰

Kresťansko-sociálny ideový prúd, podporovaný katolíckou cirkvou mal široké zázemie. Opieral sa o pápežské encykliky *Rerum Novarum* a *Quadragesimo Anno*. Ideológia kresťansko-sociálneho smeru v slovenských podmienkach bola dvojediná. Mala nacionálnu a kresťanskú zložku. Preto ju možno pomenovať ako kresťansko-nacionálnu ideológiu. Jej nositeľom bola HSLS. Počas existencie Slovenskej republiky (1939–1945) prenikli do nej nacisticko-fašistické elementy (vodcovský princíp, korporativizmus, antisemitizmus) a stala sa oficiálnou štátnou ideológiou. Podľa nej národ ako prirodzený výtvor božskej prozreteľnosti je najvyššou hodnotou. Individuálne a skupinové záujmy sa musia podriaďovať záujmom národa. Kresťanský duch mal byť regulatívom vnútorného života národa a jeho spoluzitia s inými národmi. Kresťanské princípy sa mali uplatniť aj v politike štátu a sociálnej oblasti. Pritom sa zdôrazňovala spätosť kresťanskej a národnej tradície, kresťanská viera umožnila záchranu slovenského národa.¹¹

Katolícka cirkev bola v minulosti úzko spätá s HSLS a slovenským štátom. Zo svetonázorových dôvodov kládla odpor „husitskej“ Prahe a komunistickej ideológii. Z rovnakého dôvodu sa nestotožnila s novodobým „pohanstvom“, nacizmom, ale do protifašistického (protinacistického) odboja sa aktívne nezapojovala tak, ako napr. katolícka cirkev v Poľsku. Politický katolicizmus nemal zastúpenie v občianskych odbojových

⁹ Čas, 8. januára 1946.

¹⁰ Kaplan, K.: Československo v letech 1945–1948. SPN, Praha 1991, s. 37.

¹¹ Pozri: Rychlík, J.: Ideové základy myšlení Josefa Tisu a jejich politický dopad. In.: Pokus o politický a osobný profil Josefa Tisu. SAP Bratislava 1992, s. 263–274; Bakoš, V.: K Tisovej koncepcii národa a nacionalizmu. Tamže, s. 275–280.

skupinách a v povstaleckej SNR. Preto po oslobodení bol zraniteľný, tým viac, že na čele slovenského štátu, satelita hitlerovského Nemecka stál kňaz. HSĽS bola rozpustená a jej ideológiu v pôvodnom variante hlásala po skončení vojny v podstate iba politická emigrácia a jej stúpenci na Slovensku. Na domácej pôde sa uplatnil kresťansko-sociálny smer v modifikovanej podobe. Usiloval sa prispôbiť novým podmienkam. Opustil ideu slovenského štátu. Otpil sa jeho protičeský a protikomunistický hrot. Do popredia vyzdvihol sociálnu stránku kresťanstva a katolicizmu. Vyjadroval obavu o osud náboženstva, odsudzoval poštátnenie cirkevných škôl, postavil sa na obranu J. Tisu ako oltárneho brata a žiadal primerané zastúpenie katolíkov vo verejnom živote.

Kresťansko-sociálne myšlienky šírila katolícka cirkev. Postupne prenikli aj do DS, najmä po „aprílovej dohode“, a do Strany slobody. Táto však nemala podporu katolíckej hierarchie, preto jej vplyv bol nepatrný. Už v Programových zásadách DS z r. 1945 sa konštatovalo, že „kresťanská kultúra bola a zostáva základom celého nášho národného upovedomenia“.¹² V „aprílovej dohode“ sa v tejto súvislosti hovorilo: „Pokiaľ sa týka výchovy školskej a mimoškolskej, vedenie strany je toho názoru, že sa línia strany stotožňuje s názorom kresťanských cirkví, najmä cirkvi katolíckej...“¹³ Predvolebné heslo DS znelo: „Za víťazstvo demokracie a kresťanského svetonáhľadu“.

Z doteraz uvedeného vyplýva, že kresťansko-sociálna časť ideológie DS sa odlišovala od kresťansko-nacionálnej ideológie HSĽS v obsahovom a formálnom hľadisku. V DS mala účelový, prevažne propagandistický charakter. Viac sa akcentovala forma než obsah. Bola spojitom najmä vo vzťahu k roľníctvu katolíckeho vierovyznania.¹⁴ Napriek tomu, všetky české politické strany, vrátane Československej ľudovej strany, ktorá nejavia záujem o slovenských katolíkov, ba dokonca sa ich bála, vzhľadom na minulosť, mali obavy z tohto ideového prúdu. Videli v ňom nebezpečenstvo protičeskej politiky a slovenského separatizmu. KSS po uzavretí „aprílovej dohody“ a víťazstve Demokratickej strany vo voľbách 1946 stotožnila katolicizmus s ľudáctvom.

Okrem spomenutých myšlienkových prúdov objavovali sa v prvých povojnových rokoch aj reziduárne iných politických ideológií: agrárizmu, s ktorým sa stretávame predovšetkým v DS, čechoslovakizmu, hoci v slovenskej spoločnosti bol už takmer mŕtvy, kresťansko-sociálny smer sa preplietal s vyznávaním hodnôt, ktoré zaradujeme do arzenálu konzervativizmu atď. Defenzívnosť bola charakteristickou črtou nekomunistických ideológií týchto čias. Hľadali odpoveď na otázky, ktoré nastoloval niekto iný. Viac reagovali na iniciatívy a postoje komunistickej politiky, ideológie a propagandy, než „spracúvali“ vlastné problémy a tvorivé aktivity. Na druhej strane, keď sa komunisti stali vládnu stranou, ich ideológia sa ocitla v novej situácii. Bola nútená zmeniť svoj slovník, opustiť staré šablóny a kominternovské heslá a doplniť ideovú výzbroj. Spolužitie v sporoch a rozporoch odlišných ideológií malo však krátku životnosť.

Doteraz som hovoril o politických a ideových prúdoch v slovenskej spoločnosti. Záverom sa žiada aspoň spomenúť, čo sa v tomto smere dialo v národnostných menšinách. Pokiaľ ide o Nemcov a Maďarov, boli zbavení občianskych práv a očakávali transfer. Stali sa objektom politiky a do politického života a ideového ruchu nezasahovali. Rusíni-Ukrajinci na východnom Slovensku prejavovali však mimoriadnu národnú a politickú aktivitu, ktorá spočiatku robila krásy slovenskej politickej reprezentácii. Dňa

¹² Programové zásady Demokratickej strany. Bratislava 1945, s. 8.

¹³ Staško, J.: Katolíci a „Aprílová dohoda“. Most, Toronto, ročník 23 (1976), č. 3–4, s. 141.

¹⁴ Pozri: Za slobodu roľníka [vydal Ústredný sekretariát DS]. Bratislava 1947.

1. marca 1945 v Prešove na zjazde delegátov z rusínsko-ukrajinských obcí sa ustanovila Ukrajinská národná rada Priaševčyny (UNRP) ako národno-reprezentatívny orgán ukrajinskej menšiny. Z rezolúcie zjazdu a pozdravných telegramov vyplýva, že UNRP žiadala riešenie ukrajinskej otázky podľa vzoru Zakarpatskej Ukrajiny (Podkarpatskej Rusi), teda pripojením severovýchodného Slovenska spolu so Zakarpatskou Ukrajinou k ZSSR.¹⁵ Táto alternatíva neprichádzala však do úvahy z viacerých dôvodov, okrem iného aj preto, že Kreml nejavil záujem o tento kúsok slovenskej zeme. Potom UNRP sa domáhala zastúpenia na moskovských rokovaníach o vládnom programe v marci 1945. Ani táto požiadavka nebola akceptovaná. Postupne sa UNRP postavila na platformu ČSR. Nadviazala kontakty so SNR a predložila svoje požiadavky. Dostala zastúpenie v SNR a v Dočasnom Národnom zhromaždení.

Na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku v medzivojnovom období pôsobili okrem celoštátnych strán aj viaceré miestne ruské a karpatoruské politické strany. Medzi rusínsko-ukrajinskou inteligenciou existovali tri národno-kultúrne smery: ruský, ukrajinský (maloruský) a rusínsky, ktoré medzi sebou viedli takmer permanentne spory. Po druhej svetovej vojne tieto problémy pominuli. Podkarpatská Rus bola pripojená k Ukrajinskej SSR. Nový režim v ČSR, ako som už uviedol, neumožňoval vznik politických strán národnostných menšín. Rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo bolo uznané za ukrajinské, ale vyučovacím jazykom v ľudových a stredných školách bola ruština, alebo miestne nárečie. Utlmili sa spory medzi protagonistami ukrajinskej a ruskej orientácie. O rusinizme už nebola reč. Väčšina obyvateľstva mala však rusínske (prípadne ruské) čítanie. UNRP zdôrazňovala, že je inštitúciou národnou a nadstraníckou a vyzývala obyvateľstvo k jednote a svornosti, lebo len tak môže dosiahnuť splnenie svojich požiadaviek.

V dôsledku vzrastu sympatií k ZSSR počas druhej svetovej vojny, jazykovej príbuznosti a ilúzií o Sovietskom zväze, značná časť rusínsko-ukrajinského obyvateľstva sympatizovala s komunistickou stranou. Vo voľbách do Ústavodárneho národného zhromaždenia v máji 1946, získala KSS v rusínsko-ukrajinských obciach 46,7 % hlasov, čo je o 16 % viac oproti celoslovenskému priemeru (30 %). Vďaka gréckokatolíckemu kléru, ktorý mal značný vplyv na obyvateľstvo a zo svetonázorových dôvodov sa obával víťazstva komunistov, aj DS získala vysoké percento hlasov — 50,5 %, aj keď bolo takmer o 10 % nižšie v porovnaní s celoslovenskou bilanciou (62 %).

Ideelle und politische Strömungen in der Slowakei im Jahre 1945

Michal Barnovský

Die slowakische Gesellschaft war nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges in Europa ideell und politisch differenziert. Aber obwohl die damaligen Parteien ideologisiert und die Ideologien politisiert waren, die politische und die ideelle Schichtung der Gesellschaft konnte man nicht als identisch betrachten. Es existierten zwei politische Parteien: die Kommunistische Partei der Slowakei und die Demokratische Partei. Die erste repräsentierte die Linke und die zweite die Mitte. Die Rechte wurde aus dem legalen politischen Leben ausgestoßen. Diese zwei

¹⁵ Gajdoš, M., Konečný, S.: K politickému a sociálno-ekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch. Košice 1991, s. 18–20.

Parteien waren nicht im Stande das ganze Spektrum des weltanschaulichen und politischen Denkens zu erfassen. Im damaligen Gesellschaftsbewußtsein dominierten folgende ideelle Strömungen: die national-patriotische Richtung, die manchmal in den ausgeprägten Nationalismus mündete; die christlich-soziale Richtung in der Gestalt des Sozial-Reformismus und des politischen Katholizismus; die demokratische Richtung mit mehreren Interpretationen; und anschließend die sozialistische Richtung, in der die kommunistische Auslegung des Marxismus und der Auffassung der sozialistischen Idee überwog.

K VÝVOJI NÁZORŮ KOMUNISTICKÉ STRANY NA SLOVENSKO-ČESKÉ VZTAHY

Jan Měchýř

Jedním ze základních stavebních kamenů teorie i strategie komunistického hnutí na cestě k moci bylo řešení (přesněji řečeno využití) takzvané „národnostní otázky“ — tj. garance práv jednotlivých národů či národností i etnických skupin v kýženém uspořádání budoucí společnosti. Mnohé z toho, co se o tom literatuře komunistické provenience napsalo, bylo by možno v nejobecnější rovině podepsat. (Stručně: každý národ má právo na své sebeurčení, nemá být utlačován jiným národem, nemá být nucen setrvávat ve státním či jiném svazku s jiným národem pokud je tím omezena jeho svébytnost.) Konkrétní představy byly však tak absurdní a praktická realizace se od teorie odlišovala tak diametrálně, že je to až neuvěřitelné.

Jak komunistická strana viděla slovenskou otázku na přelomu dvacátých a třicátých let, vypovídá mimo jiné oficiální protokol jejího VI. sjezdu z roku 1931. V projevu věnovaném národnostní otázce známý Václav Kopecký vycházel ze základní téze, že „český imperialismus anektoval území jiných národů, a to Slovenska, Podkarpatské Rusi, ale i Deutschböhmen“ (tj. české oblasti osídlené převážně německým obyvatelstvem). Mimo jiné prohlásil, že „Československo je obnovením takového žaláře národů, jakým bylo Rakousko, a nepředstavuje žádný pokrok, naopak, představuje nejreakčnější imperialistické řešení nacionální otázky“. Komunistická strana musí proto bojovat za právo utlačených národů na „sebeurčení až do odtržení“ čili za jejich osamostatnění a případné začlenění se do jiného státního útvaru. V případě Slovenska doporučoval, aby KSČ vydala „heslo vyklizení Slovenska od českého potlačovacího aparátu“.¹

Výmluvným dokladem názorů komunistických ideologů je jejich hodnocení Hlinkova vztahu v ČSR: „Hlinkova ľudová strana předstírá svojí politikou opoziční odboj proti české centralistické vládě. Ve skutečnosti ... stojí plně na půdě československého státu a Hlinka v poslední době pokládal za nutné několikrát znova ujišťovat, že Slováci jsou a zůstanou věrni československému státu“.²

KSČ se od „hlinkovců“ distancovala vlastně zcela právem: o zničení, rozchvácení Československa vskutku neusilovali ani slovenští „ľudáci“ ani podkarpatoruští separatisté, ba zprvu ani Henleinovci, nýbrž Komunistická strana Československa.

Mírně řečeno: absurdnost generální linie či strategického cíle KSČ ve sféře nacionální by se mohla jevit jen z té směšné stránky, kdyby jí její později praktická politika neposunula až do vpravdě orwelovské roviny.

¹ Protokol VI. řádného sjezdu KSČ, Praha 1931, s. 139–141.

² Tamtéž, s. 140.

Během druhé světové války zůstali komunisté věrni své zásadní tézi, že Slováci jsou svébytným národem. Přiklonili se však k ideji obnovení společného státu s tím, že musí být založen na zásadě „rovný s rovným“. A opět byl hlavním advokátem slovenské rovnoprávnosti Václav Kopecký. Kritizoval londýnský exil pro jeho trvajících „čechoslovakismus“ a výslovně pro Slovensko v Československu požadoval „uznání národních orgánů“³ čili zákonodárnou, vládní a výkonnou moc (pravomoc) příslušných slovenských institucí (Slovenská národní rada, později Sbor pověřenců) na území Slovenska.

To pak sliboval i Košícký vládní program a upřesnila to tzv. První pražská dohoda. A sám nejvyšší představitel komunistické strany, Klement Gottwald, při vstupu vlády na československé území, tehdy jako její místopředseda, deklaroval jako Magnu chartu Slovenského národa: „uznání Slováků jako nacionálně svébytného národa ...[a] aby při ústavním řešení poměru národa slovenského a českého byly konstituovány slovenské orgány moci zákonodárné, vládní a výkonné, tak jako je má dnes Slovenská národní rada ...“⁴ [Zvýraznil JM.]

Jako nejpřímnější obhájci slovenských práv vystupovali představitelé KSČ i v dalších týdnech. Pravda byla jinde.

Pouhých šest týdnů po podepsání první „Pražské dohody“ na tajném zasedání vedoucího orgánu KSČ 17. a 18. července 1945, kde se jednalo o „slovenské otázce“, byl to právě Václav Kopecký, který mimo jiné řekl: „Ústřední vláda není vládou na Slovensku. Na Slovensku nevládne ani pražská vláda ani její ministři. Poměr československý není naprosto duchem bratrství... Fakticky vystupuje Slovenská národní rada jako vláda na Slovensku a pražská vláda jako česká vláda. Je to vyložený separatismus na Slovensku... Musíme si uvědomit, že myšlenka slovenské samostatnosti je myšlenka hitlerovská... Celé zřízení Slovenské národní rady je nezdravé... Není to režim demokratický a lidový. Je to režim, který uzrál k odstavení... Na Slovensko nikoho nezvou a nechtějí se opřít o české komunisty... Musí být změněn poměr k českému národu. Kdo pronese antičeskou urážku, každý má být vyšetřován jako člověk, který smýšlí antisovětsky. To neodpovídá intencím slovenského národa. Každý, kdo tak vystupuje, ať je odhalen jako agent Němců a Maďarů... Musíme prosazovat kurs jednoty Československa. Nejlepší nacionální politika Slovenska je politika Československa a ne myšlenka samostatnosti. Slovenská státní samostatnost není zralá...“⁵ [Zvýraznil JM.]

Uvedené citáty nejsou a na daném prostoru nemohou být ničím víc než ilustrací pokrytecké politiky KSČ. A jistě je není nutné komentovat — věřím, že jsou dostačně výmluvné samy o sobě. V materiálech, na které odkazují najde pak případný zájemce desítky dalších dokladů o této problematice, stejně ořesných a dnes již téměř neuvěřitelných. Historik ovšem nesmí pominout, že i nekomunistická česká politická reprezentace včetně prezidenta Beneše tehdy sdílela obavy, že přílišná autonomie Slovenska bude překážkou opravdu demokratického vývoje Československa a někdy byla také tak trochu politikou dvojí tváře. Ale zdá se, že hlavní příčinou rozpadu Československa na dva

³ Viz: Československé listy, 1. 2. 1944. Zde citováno z: Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu, Praha 1965, sv. I., s. 79.

⁴ Viz např. Cesta ke květnu..., sv. 2., s. 578 an.

⁵ Viz SÚA — AÚV KSČ, fond 03/10, sv. 12, arch. jednotka 228. Zde citováno z kopie uložené v archivu Ústavu soudobých dějin v Praze, získané z moskevských archivů. (A není to opis, nýbrž průklep stenografického zápisu. Snad není třeba žádný další komentář.)

samostatné státy v roce 1992 nebyl vzrůst slovenského sebeuvědomění, ale že jeho pra-příčinou byla toporná politika komunistické strany, jejíž kořeny lze najít vlastně už v letech předmnichovské republiky a její pokračování pak i v socialistickém Československu.

The Communist Party and Slovakia (Some Notes)

Jan Měchýř

During the so-called First Republic, the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ) proceeded from the position that Slovakia had been forcefully annexed into the Czechoslovak state and that it was therefore necessary to struggle against the expulsion of Czechs from Slovakia and for the right of Slovakia to „self-determination, even to the point of secession“. When, during World War II, Czechoslovak politicians in exile considered the future arrangement of relations between Czechs and Slovaks, they agreed that relations between the two nations should be organised on the basis of the principle of „two equal partners“ and that authorities with legislative, executive and administrative powers over Slovak territory would be established in Slovakia. This position was primarily put forward by the KSČ. After the reestablishment of the independent Czechoslovak Republic, this party was predisposed to a centralising position. Contrary to all of their previous proclamations, the KSČ tried to restrict the nature of Slovakia and their national organs (the Slovak National Council, the Board of Commissioners) and worked toward the creation of a unitary state.

MIGRÁCIA SLOVÁKOV DO ČESKÝCH KRAJÍN PO ROKU 1945

Oľga Šrajerová

Po vzniku Českej republiky 1. januára 1993 predstavujú Slováci v nej žijúci najpočetnejšiu národnostnú menšinu. Podľa výsledkov posledného sčítania ľudu z roku 1991 ich žije v celej ČR 314 877. Otázky pôvodu slovenského obyvateľstva, príčiny ich migrácie do českých krajín, formovania slovenskej komunity, postupujúceho procesu etnickej asimilácie a integrácie Slovákov do majoritnej českej spoločnosti, resp. udržania národnostnej identity a rozvoja vlastného kultúrneho života, sa stávajú dôležitými otázkami dnešnej doby. Odpovede na väčšinu z nich treba hľadať v minulosti. Pre ich lepšie pochopenie je potrebné postihnúť genézu slovenskej menšiny, čo samozrejme prekračuje časový horizont existencie prvého spoločného štátneho útvaru Čechov a Slovákov.

Vo svojom príspevku zameriam pozornosť na jednu časť tejto širokej problematiky, na otázku migrácií slovenského obyvateľstva do českých krajín po roku 1945. Pokúsim sa postihnúť príčiny týchto migrácií, pôvod migrantov, otázky formovania a rozvoja vlastného kultúrneho života Slovákov v českých krajinách v prvých troch povojnových rokoch, ako aj dôsledky migrácií Slovákov pre českú spoločnosť a pre Slovensko.

Migráciu chápeme ako priestorové premiestňovanie osôb cez ľubovoľné hranice (spravidla administratívne) spojené so zmenou miesta bydliska na dobu kratšiu, či dlhšiu prípadne natrvalo. Migrácia (sťahovanie) slovenského obyvateľstva do českých krajín zohrala rozhodujúcu úlohu pri vzniku a formovaní slovenskej komunity v českých krajinách, ako aj dôležitú úlohu pri rozvoji česko-slovenských vzťahov. Politická situácia, ekonomické podmienky ako aj jazyková a kultúrna blízkosť českého a slovenského národa podnecovali obojstranný pohyb obyvateľstva medzi českými krajinami a Slovenskom.

Československo malo pomerne dobrú štatistiku sťahovania, takže je možné študovať vývoj migrácie, migračné pohyby podľa smeru migrácie, počtov sťahujúcich sa (objem migrácie), migračný prírastok (migračné saldo) za určité obdobie a od r. 1966 aj príčiny migrácie.

Slováci prichádzali, ako sme už spomenuli, do českých krajín už pred vznikom prvého spoločného štátu a migrácia obyvateľstva medzi oboma časťami republiky pokračovala aj v medzivojnovom období. Migrácia Slovákov do českých krajín bola menej početná ako migrácia Čechov na Slovensko a aj jej charakter bol podstatne odlišný. Kým na Slovensko prichádzali hlavne predstavitelia českej inteligencie, úradníci, učitelia, železničníari, čelníci, inžinieri ap., do Čiech migrovali predovšetkým robotníci.

Počty Slovákov v českých krajinách kolísali počas trvania prvej ČSR podľa ekonomických podmienok aj podľa konkrétnej politickej situácie. Podľa výpočtov demografov bolo v r. 1921 v českých krajinách trvale prítomných 16 000 Slovákov a

v r. 1937 ich počet stúpil na 65 000. Pritom Čechov, ktorí žili a pôsobili na Slovensku bolo v 30. rokoch dvakrát viac.

V zamestnaní slovenského obyvateľstva v českých krajinách prevládali manuálne a často sezónne (poľnohospodárske) práce, len malý podiel pripadal na kvalifikovanejšie zamestnania, na štátnu službu a študujúcich na vysokých školách. Slováci svoj pobyt v českých krajinách chápali ako dočasný s cieľom zlepšiť si svoju sociálnu pozíciu.

Po skončení druhej svetovej vojny sa zvyšuje priestorová mobilita obyvateľstva, nastáva hromadný, dobrovoľný aj politickými okolnosťami vynútený pohyb obyvateľstva. Dochádza k aktivizácii sťahovania Slovákov do českých krajín. Migrácia slovenského obyvateľstva nadobudla dôležitosť po vysídlení Nemcov a preto tiež prvá povojnová vlna sťahovania Slovákov smerovala do novoosídľovaného českého a moravskosliezského pohraničia.

Pretože už v r. 1946 sa ukazovalo, že osídlenie pohraničia nezvládne len domáce české obyvateľstvo, program tretej vlády NF z júna 1946 počítal pri osídľovaní s návratom krajanov zo zahraničia, reemigrantov a s príchodom Slovákov zo Slovenska.

Podľa materiálu SÚS Osídľovanie pohraničia prišlo v rokoch 1945–1947 do pohraničných oblastí Čiech, Moravy a Sliezska 110 300 Slovákov. Každý jedenásty z nových osídlencov mal predchádzajúce bydlisko na Slovensku. Slovenské obyvateľstvo sa usídľovalo rozptýlene vo všetkých pohraničných oblastiach Čiech, Moravy a Sliezska. Absolútne najviac Slovákov sa v prvých dvoch povojnových rokoch usadilo v oblasti severozápadných Čiech: 30 252. Najväčší záujem medzi slovenskými osídlencami bol o priemyslové okresy Ústí n. Labem, Teplice a Litvínov, kým o poľnohospodársky okres Litoměřice bol záujem omnoho menší. Najviac slovenských migrantov prišlo do tejto oblasti z východného Slovenska, najmä z oblasti Prešova.

V oblasti západočeského pohraničia sa v roku 1947 nachádzalo celkom 27 460 Slovákov. Osídľovanie tejto oblasti prebiehalo pomalším tempom. Osídlencov lákali hlavne úrodné a rentabilné okresy Kadaň a Podbořany.

Na ďalšom mieste sa čo do počtosti slovenského obyvateľstva nachádzali severne a severovýchodne Čechy s 22 978 slovenskými obyvateľmi. Slováci mali veľký podiel na osídľovaní najsevernejších okresov Rumburk a Frýdlant, podkrkonošských okresov Vrchlabí a Trutnov, ako aj okresu Liberec, kde nachádzali uplatnenie hlavne ako textilní robotníci v továrňach po odsunutých Nemcoch. Väčšina Slovákov na Liberecku pochádzala z poľnohospodárskych oblastí východného a stredného Slovenska. V oblasti východných Čiech, severnej Moravy a Sliezska žilo v danom období 21 950 Slovákov rozptýlene v jednotlivých okresoch. Najmenej slovenských prisťahovalcov vykazovali v rokoch 1945–47 oblasti južných Čiech 3 907 a južnej Moravy 3 707. Pohraničie tu bolo úzke, bez väčších priemyselných podnikov, osídľované predovšetkým domácim českým obyvateľstvom.¹

Smerom na východ bol slovenský osídľovací prínos stále nižší. Kým v oblasti západného pohraničia činil 7 % z celkového počtu obyvateľov, v oblasti východných Čiech a severnej Moravy len 3,7 %. Na rozdiel od pomerne rovnomerného rozloženia slovenského obyvateľstva v jednotlivých okresoch od západočeského pohraničia až po podkrkonošské okresy, sústredilo sa slovenské obyvateľstvo v oblasti severnej Moravy

¹ Materiály k problematice novoosídľeneckého pohraničia. ZKSVIEF, Praha 1984.

hlavne v okresoch Rýmařov, kde tvorilo 15 % z celkového počtu obyvateľov, Bruntál 11 %, Krnov 8,6 % a Jeseník 8,3 %.

Už koncom roku 1945 prichádzali prvé veľké skupiny slovenských robotníkov aj na Ostravsko, ktorého priemysel zápasil po vojne s veľkým nedostatkom pracovných síl.

Slovenské hospodárstvo postihnuté vojnou nedokázalo poskytnúť dostatok pracovných príležitostí pre všetkých svojich pracovníkov a tak už od konca roku 1945 evidovali Okresné úrady ochrany práce v českých krajinách pravidelný mesačný príliv slovenských robotníkov. Už do konca novembra 1945 zaznamenali takmer 10 000 slovenských pracovných síl. Len ostravský OÚOP evidoval priemerne tisíc slovenských pracovníkov mesačne. Príchod slovenských pracovníkov na Ostravsko dosiahol svoj vrchol v októbri 1946, kedy ich prišlo 1948. Celkom sa na Ostravsku nachádzalo v tej dobe 12 182 slovenských pracovných síl a ich pracovné migrácie pokračovali aj v ďalšom období. Pretože prebytok pracovných síl na Slovensku bol jedným z argumentov pre rozvoj industrializácie Slovenska, vyskytovali sa občas prekážky administratívneho rázu. Pri sťahovaní na Ostravsko sa osvedčili dohody o zamestnávaní pracovných síl medzi susednými OÚOP v Ostrave a Čadci a Kysuckom Novom Meste.

V roku 1947 sa nachádzalo na Ostravsku 13 420 Slovákov, z nich viac ako 40 % bolo včlenených do kovopriemyslu ako pomocné pracovné sily.²

Sociálna skladba Slovákov migrujúcich do českých krajín bola veľmi pestrá. Najväčšiu časť z nich, dve tretiny, predstavovali nekvalifikovaní maloroľníci, ktorí tu nachádzali uplatnenie ako pomocní robotníci v priemysle a stavebníctve, alebo na poľnohospodárskych usadlostiach, či ako pomocníčky v domácnostiach. Na Ostravsku tvorili určitú časť slovenských robotníkov aj baníci. Koncom roku 1948 ich tam pracovalo viac ako 2 000. Prichádzali aj kovoľníci, ktorí považovali prácu v priemyselných podnikoch len za vedľajší zdroj príjmov a vo svojej hodnotovej orientácii dávali na prvé miesto vlastníctvo hoci len malého kúska často aj neúrodnej pôdy. Len malú skupinu Slovákov tvorili drobní remeselníci. Slováci migrujúci v tomto období do českých krajín nevytvorili úplnú sociálnu štruktúru, keďže medzi nimi absentovala vrstva inteligencie.

Hoci slovenské pracovné sily boli relatívne stabilné, vyskytovali sa pri ich zamestnávaní aj určité problémy. Väčšinou nemali priemyselnú tradíciu a prichádzali často doslova z poľí, bez akýchkoľvek pracovných návykov a skúseností s prácou v priemyselných prevádzkach. Mnohí ťažko znášali odlúčenie od rodín a predlžovali si dovolenky v lete, alebo cez Vianoce. Napriek tomu sa Slováci stali dôležitou zložkou priemyselného robotníctva v českých a moravskosliezskych priemyselných oblastiach.

Slovenskí migranti prichádzali z rôznych častí Slovenska, najčastejšie z hospodársky zaostalejších, najmenej industrializovaných oblastí Slovenska, z oblastí s prevahou poľnohospodárstva, bez väčších priemyselných výrobní, z oblastí najviac vojnou postihnutých zo severného, východného a juhozápadného Slovenska. K tradičným oblastiam emigrácie patrili Orava a Kysuce. Prichádzali najskôr neorganizovane jednotlivci, alebo skupiny s hlavným cieľom získať vhodné zamestnanie a zlepšiť tak svoje často veľmi zlé sociálne podmienky. O trvalom presídlení a vytvorení nového domova v českom pohraničí ešte nemali konkrétne predstavy a časť z nich sa po zarobení určitej sumy

² Šrajárová, O.: Odchádzka Slovákov za prácou na Ostravsko po druhej svetovej vojne. Slezský sborník 92, 1994, s. 238–242.

peňazí vracala naspäť na Slovensko. Prevládala individuálna, alebo maloskupinová forma migrácie. Osídľovanie bolo väčšinou individuálnou záležitosťou jednotlivca, alebo jednotlivcej rodiny. Hlavnou migračnou motiváciou boli, rovnako ako v medzivojnovom období, sociálno-ekonomické faktory: následky vojny, nedostatok existenčných možností v miestach odkiaľ migranti prišli, túžba po zlepšení sociálnych pomerov rodín aj jednotlivcov, dopyt po nekvalifikovaných, manuálnych profesiách v industrializačných centrách českých krajín, aj migračné impulzy zo samotného Slovenska. Odchodom pracovníkov do Čiech sa malo znížiť preľudnenie slovenského vidieka a pracovná migrácia Slovákov do západnej časti republiky mala pozitívne prispievať aj k industrializácii samotného Slovenska. Nemalú skupinu slovenských robotníkov tvorili totiž tí, ktorí prichádzali do českých podnikov na zaškolenie, na získanie kvalifikácie a potrebných návykov na prácu vo veľkých priemyselných prevádzkach a potom sa vracali naspäť na Slovensko, aby tu spolu s českými odborníkmi rozbehli výrobu v novovybudovaných slovenských priemyselných podnikoch.

Slovenské obyvateľstvo participovalo aj na poľnohospodárskom osídľovaní. Možno súhlasiť s Haišmanom, že táto forma osídľovania patrila medzi jeho menej významné zložky a snaha získať poľnohospodársku usadlosť a hospodáriť na svojom, bola obvykle len jedným, menej významným cieľom migračných pohybov slovenského obyvateľstva do českých krajín v povojnovom období.³

U slovenských presídlencov nešlo spočiatku o trvalé zotrvanie v cieľových lokalitách migrácie, ako tomu bolo u značnej časti českého obyvateľstva, ale o dočasný, ekonomicky motivovaný pobyt mimo vlastnú lokalitu, o dočasnú migráciu zameranú na získanie finančných prostriedkov v začiatkoch spoločného života mladej rodiny, na zaistenie niektorých z potrieb nesaturovaných v domácom prostredí.

Postupne sa však niektorí slovenskí migranti usídľovali v českých oblastiach natrvalo a položili tak základ pre formovanie slovenskej komunity v českých krajinách.

V prvom rade sa do Čiech sťahovali mladí slobodní muži v produktívnom veku, alebo mladé rodiny. Do priemyselných regiónov migrovali aj Slováci z českého pohraničia, či reemigranti zo zahraničia a osobitná bola kategória Slovákov dochádzajúcich do práce do českých priemyselných oblastí denne, či týždenne zo susedných slovenských okresov.

Kým pri migrácii do pohraničných oblastí bol položený dôraz aj na jej etnický charakter — príchod štátne a národne spoľahlivého českého a slovenského obyvateľstva namiesto odsunutých Nemcov, pri migrácii do priemyselných regiónov českých krajín boli rozhodujúce ekonomické faktory.

Neskôr, v súvislosti s tzv. oceľovou koncepciou hospodárstva a rozvojom odvetví ťažkého priemyslu, rástli v českých krajinách nároky na pracovné zdroje. Neúmerne vysokú potrebu pracovných síl nestačili zaistiť české populačné zdroje a významnú úlohu tu zohrali Slováci.

Zastavíme sa ešte pri otázke, aký bol kultúrny život slovenských prisťahovalcov v povojnovom období v českých krajinách.

Ako vyplynulo z doterajších etnografických výskumov, jednotlivé skupiny Slovákov, prichádzajúce do českých krajín pri osídľovaní pohraničia a do českých

³ Haišman, T.: Několik poznámek k procesu formování nových lokálních společností v českém pohraničí po r. 1945. Český lid 71, 1984, s. 141–153.

priemyslových oblastí, sa výrazne odlišovali nielen svojím teritoriálnym pôvodom, ale aj životnou úrovňou, konfesnou príslušnosťou, dosiahnutým stupňom zachovávania tradičnej ľudovej kultúry aj úrovňou etnického povedomia. Neboli kompaktní a nevytvorili ani ucelenú komunitu. Častejšie kontakty medzi sebou udržiavali Slováci pochádzajúci zo stredného, západného a čiastočne aj severného Slovenska, ktorí sa usídľovali koncentrovanejšie v oblasti severných a západných Čiech a na severnej Morave. U týchto slovenských migrantov sa prejavil aj záujem o rozvoj vlastného kultúrneho života pomocou slovenských inštitúcií, hlavne pomocou Matice slovenskej.

V rokoch 1946–47 vznikali v českých krajinách miestne odbory Matice slovenskej (Aš, Kraslice, Cheb, Mariánské Lázně, Liberec, Karlovy Vary, Krnov, Karviná etc.). Celkom to bolo 53 miestnych odborov MS, ktoré vyvíjali kultúrnu činnosť s cieľom šíriť slovenskú kultúru, udržiavať medzi Slovákmi národné povedomie, materinský jazyk a klásť kultúrne základy nových pevnejších česko-slovenských vzťahov.

Činnosť miestnych odborov MS bola v jednotlivých českých lokalitách značne odlišná. Jej predstavitelia zriaďovali čítárne a slovenské knižnice, šíрили medzi slovenskými osídlencami slovenskú tlač, snažili sa prebudiť záujem o spolkový život a zabezpečiť v krajoých rozhlasových vysielaniach v Ústí nad Labem a v Tepliciach aspoň hodinové vysielanie v slovenčine. Snažili sa aj o zaradenie výuky slovenčiny na českých školách. Tieto národno emancipačné snahy však postupne ustávali a časom zanikli. Väčšina slovenských osídlencov sa snažila o rýchle splynutie s okolitým českým prostredím, preberala vzory z materiálnej a duchovnej kultúry českej spoločnosti a tiež český jazyk. Významný vplyv na to mali aj zmiešané česko-slovenské manželstvá.⁴

Procesy integrácie slovenského obyvateľstva do českej spoločnosti prebiehali rýchlejšie v priemyselných oblastiach a v mestách, kde bola nedostatočná kompaktnosť Slovákov a menšia spoločenská kontrola zameraná na zachovanie etnicity. Môžeme preto hovoriť o rýchlejšej asimilácii slovenského etnika v tomto prostredí.

* * *

Migrácia Slovákov do českých krajín v povojnovom období mala v prvom rade ekonomický význam. Slováci nahradili chýbajúce pracovné sily v priemyselných podnikoch po odsunutých Nemcoch a niektorí prispeli aj k poľnohospodárskemu osídleniu pohraničia. Neskôr prichádzali Slováci do priemyselných oblastí českých krajín a po uzákonení federácie aj do hlavného mesta Prahy. Migrácie Slovákov pokračujú s menšou intenzitou až do dnešných dní. Zmenil sa však ich charakter a k ekonomickým a rodinným faktorom sa pridali aj faktory politické.

Migrácia slovenského obyvateľstva do Čiech sa premietla aj do národnostných štruktúr českej spoločnosti, prispela k jej národnostnej pestrosti a vďaka migráciám sa prehlbili aj česko-slovenské vzťahy. Prítomnosť Slovákov v českých krajinách sa stala nezvratným faktom a dnes predstavujú najpočetnejšiu národnostnú menšinu v ČR.

⁴ Nosková, H.: Diferenciace slovenských osídlených skupin v chebském, tachovském a sokolovském okrese. In: Etnické procesy v pohraničí českých zemí, sv. 1, Praha 1984, s. 180–184.

Migration of Slovaks to the Czech Lands after 1945

Ol'ga Šrajárová

The study follows causes of migration of Slovaks to the Czech Lands, origin of migrants and questions of rising and development the cultural life of Slovaks in the Czech Lands during the years 1945 to 1948. Slovaks have arrived to the Czech Lands already before rising of first Czechoslovak Republic. After the World War II they had substantial share on the settling of the Bohemian, Moravian and Silesian border region and have arrived also to the industry regions. The causes of slovak migrations were social-economic. Slovak inhabitants issued from different part of Slovakia. They were not compact group and gradually incorporated to the Czech society and ethnically assimilated.

PERSPEKTIVA KONTINUITY V DISKONTINUITNÍ PERSPEKTIVĚ

Miloš Dokulil

Příspěvek je převážně zamýšlen jako pokus o globální reflexi relativně známých údajů se záměrem **vnímat z nadhledu potenciální dominanty** vytčeného časového mezníku (tj. „opětného“ vzniku čs. státu v r. 1945) **pro heuristiku**. Úvaha je rozčleněna na tři části a její optika je víceméně politologická (s „filosoficko-dějinnými“ konotacemi).

I.

Nevinně vyhlíží otázka „dějinnotvornosti“. Paušálně se vztahuje na vše, co se nějak udá a zanechá dešifrovatelné stopy. Přitom z událostí a procesů automaticky nevyplývají ani jejich struktury, ani hierarchická vrstevnatost v nich. Lze mít bez násilných krátkých spojení za to, že „pokračování politiky jinými prostředky“ za války (jak to formuloval Clausewitz) se vždy stává existenčně vypjatou fází vývoje par excellence (s jistými akceleračními stimuly a fenomény). Sporná desiderata předchozího času jsou ve válce přehodnocována za cenu prolévané krve a s maximálním nasazením materiálních prostředků. Válkou se „aktivizují“ k vykořenění z relativně ustálených stereotypů nejen muži-vojáci, ale i frontové zázemí (právě počínaje 2. světovou válkou totálně). Válečné strategii je v masově vedených válkách 20. století plně podřízena i ekonomika státu a dokonce biologická reprodukce člověka. Teprve až s 2. světovou válkou se vytvořily v obou válečných blocích předpoklady k sociologicky signifikantní revoluci ve vztazích mezi mužem a ženou, jejichž důsledky ani dnes ještě nejsme schopni dohlédnout. *(Žena definitivně přestala být pouhou hospodyňkou v domácnosti a matkou.* Byla nuceně vtažena do výrobního procesu. Její převážně introvertní psychika se musela začít vyrovnávat se sociálně-politickými problémy. „Druhá polovina lidstva“ získala teprve tehdy podmínky ke svému aktivnímu a trvalému angažmá mimo rodinu.) Tím se zároveň pochopitelně změnily proporce v „obsazení rolí“ ve společnosti a v rezonanci na problémy a řešení společenských „zadání“. Snad jen o další dramatický stupeň navíc se zvýšilo občanské uvědomění čs. žen dvojí mobilizací v r. 1938 a českých žen během války 1939–45 s ohledem na tehdy aktuálně setrvale ohrožovanou národní existenci. (Už při tomto globálním pohledu na léta 1939–45 bychom narazili na závažné rozdíly v psychologicko-politickém zázemí a v tradici u žen slovenských.)

Samotná 2. světová válka, z níž se zrodil mír pro národy ČSR (bez pak odsunutých Němců), měla diskontinuítní průběh nejen přímo vojensko-strategicky, ale též pokud jde o morální „vizitku“ jejích aktérů. Na počátku 2. světové války byl Stalinův SSSR spojencem hitlerovského Německa (participoval na parcelaci Polska, anektoval tři pobaltské republiky, vznesl nároky na část území Rumunska a vojensky napadl Finsko) a dokud nedošlo k napadení SSSR Hitlerem, byl i tzv. komunistický odboj jen ideově

rozpačitou obranou před nacistickou represí. Přitom přinejmenším z kritického roku 1938 dědil SSSR v ČSR kredit potenciálního „spásonosného“ činitele, „který nezdánil“ (jako „mnichovanští západní spojenci“). [Zapomnělo se na to, že Litvinova brzy vystřídal Molotov a na „hrátky s Berlínem“?] Ač se po 22. červnu 1941 nutně strategické parametry mezi Západem a Východem změnily, lze zřejmě vnímat odkládané zřízení tzv. druhé fronty na Západě mj. jako jistou distanci vůči SSSR, pojímanému jak v roli setrvalé nedemokratické sociálně-politické antipoda Západu, tak též v roli nechvalného nedávného spojence Hitlera. Na druhé straně bylo však západními Spojenci koncedováno sovětské přání dobýt Berlín (a ponechat Prahu v operačním pásmu sovětských vojsk). Koneckonců celý „duch Jalty“ by bylo možno nejspíš vnímat jako retuši „západního“ špatného svědomí vůči ohromné sovětské „dani krve“ (bez ohledu na iluze Západu o Stalinově vůli navodit po válce demokratický kurs). Přerod SSSR jako spojence Německa ve spojence Západu (zvláště díky nesmírným doprovodným lidským a materiálním obětem, jež se Stalinovi podařilo vůči Západu „kapitalizovat“) navodil novou „rovnováhu“ vojensko-politických sil v Evropě, ale i ve světě. *ČSR vyšla z války ve zcela odlišném geopolitickém prostoru, než v jakém se do ní dostala.*

V této souvislosti je třeba zakalkulovat ještě jeden nepominutelný zřetel: celé mezinárodní klima Evropy, předtím „glajchšaltované“ německou okupací nebo vybičované ke krajnímu odporu vůči ní, chtělo okamžitě po skončení války vyvodit z nesmírně trpkých zkušeností **spásonosné řešení navždy**. Kromě trvalého míru toužily nejširší vrstvy voličstva navodit zítřejší sociální stabilitu (včetně „mezitřídní spolupráce“), a to prostřednictvím socialistických principů. Takovou sociální radikalizaci — „zlomového typu“ — byly ovlivněny nejen země, které se dostaly do mocenské sféry vlivu SSSR, ale také Anglie, Francie, Itálie. Je nutno dodat, že vědomě se nenavazovalo na tradice z doby před „rokem 1939“, nýbrž inspirujícím zdrojem sociálně-politických programů prokazatelně byly pokusy málem „**mesianistické**“, motivované spíše než prověřenou praxí z minulosti pouhou dobře míněnou — ale tím snad ještě radikálnější — vizí. (Zorný úhel „ženského“ vidění souvislosti v tomto směru nebyl ještě zhodnocen. Platí to i o podílu mládeže vyšlé z války na radikalizaci společenské „optiky“.) Převládalo — ne dost souladné — přesvědčení, že a) spásonosný sociální program pro zítřek nemůže mít chyby, a i kdyby ano, pak b) „když se kácí les, létají třísky“. Kulo se železo, pokud bylo žhavé. Sympatie si získávala radikální opatření. V situaci kalkulující s přerušenu parlamentní praxí (v dříve okupovaných zemích) úlohu „urychlovače“ procedur sehrál normotvorný systém prezidentských dekretů.

Výslovně je nutno uvést (jinak málo zdůrazňovaný) fakt, že spolu s hegemonickým postavením SSSR ve střední Evropě a se zcela novým rozložením světa na „dva — ideologicky charakterizované — tábory“ *zanikla po r. 1945 střední Evropa jako geopolitický pojem*. (Kdeže zůstaly „loňské sněhy“? Minulostí se stala „Malá Dohoda“ a do historie — s nádechem trpkosti — přešla mezinárodně-politická garanční vazba na Francii, ideově přežívající bezděky a nepatříčně už jen v modelech čepic stejnojmenných železničářů nebo poštáků... Právě tak zanikla střední Evropa při opačném náporu — ze Západu — během napoleonských válek. Jako byla obnovena po Vídeňském kongresu, začíná se politicky obnovovat teprve po r. 1989. V tomto smyslu nebyl kontinuitou 1945 a „novou kontinuitu“ se snaží navodit až politická reprezentace středoevropských států po r. 1989.) [Otázkou pro jiný kontext by pak byla úvaha na téma Střední Evropy před rokem 1914 a po roce 1918. Sem by snad taky patřilo vážit plány na československo-polskou federaci, vzniklé v průběhu jak 1. tak také 2. světové války. Samozřejmě

s analýzou vlivů, jež znemožnily případný integrační proces.] *Mnichovský stín* přispěl k tomu, že zahraničně-politické smluvní vazby směrem na východ byly takřka obecně považovány za úhelový kámen stability a bezpečnosti ČSR po květnu 1945. Tyto vazby dostaly propagandisticky stimulativní injekci artikulovaným důrazem na jejich „slovanskost“ a oprášenou kollárovskou tradici „mohutného dubiska“ (uváděného mezi vítězi 2. světové války nejdříve jen na prvním místě). V perzifikaci zaostřené na Stalinův portrét automaticky zmizeli partneři „silné trojky“ z Jalty (Roosevelt úmrtím ještě těsně před vlastním koncem války, Churchill porážkou ve volbách ihned po jejím konci). Jakoby souladně se zažitými zkušenostmi z krize roku 1938 (kdy SSSR neměl pro případnou vojenskou akci ve prospěch ČSR s ní společnou hranici), i tento „defekt“ byl napraven při posunu sovětských hranic směrem na západ „podkarpatoruským klíčem“ nejen k Československu, ale i k Maďarsku.

Nelze přehlédnout ještě jeden rys situace po skončení 2. světové války, a to jazyk (a kódování, jež začal uplatňovat). Kdybychom měli zůstat na teritoriu ČSR, pak hned těmi naléhavými a nápadnými přívlastky (byť nadbytečnými nebo zavádějícími) mělo být patrné nové klima času „nadějí“ a snů „pro radostný zítřek“. Demokracie měla být „lidová“, lidospráva a bezpečnost „národní“, a i ten socialismus (k němuž měla dokonce vést „československá cesta“) měl jako epitheton ornans převlekat „slovanství“. Internacionalismus byl „proletářský“ a spravedlnost i pravda byly „třídní“. A to všechno dokonce začínalo prorůstat do vědomí našich občanů ještě v pařeníšti „předúnorového“ času. S přihlédnutím ke křivému zrcadlu, jak je nastavil komunismu Orwell, bychom opravdu neměli pro klima doby po květnu 1945 zapomínat na onu diskontinuitně fabrikovanou (a zčásti dobrovolně přijímanou) ohlávku zúžených „třídních“ kritérií a totalitně nesnášenlivé a vášnivě zapálené frazeologie, která „neutuchajícím“ opakováním prosákla do všech médií, aby jimi modelovala „nového člověka“! *Nikdy předtím nebyl český či slovenský jazyk v takovém područí ideologie.*

Tutéž diskontinuitu na sebe dobrovolně vzali reprezentanti nekomunistického zaměření ještě před koncem války, když schválili komunistickou iniciativu, aby nebyla po válce ve vlasti povolena činnost před válkou největší (a nejvlivnější) politické strany, strany agrární. Přitom byli kupodivu ochotni tolerovat sverázný model politických stran tak, že vznikl omezený soubor pouze čtyř stran českých a dvou slovenských, rafinovaný tím, že *jediná komunistická strana měla mít svou stranickou strukturu jak v českých zemích, tak i na Slovensku* — a při výchozí „paritní“ delegaci mocí automaticky získávala plnou třetinu všech parlamentních a vládních pozic. Měli bychom navíc zhodnotit výchozí — komunistické orientaci blízkou — pozici Fierlingerovu jak v první československé vládě, tak v sociálnědemokratické straně. Kdybychom k tomu připočetli a) specifickou váhu některých ministerstev ovládaných od počátku komunisty (jako vnitro, zemědělství, informace) a že b) z výchozích celkem šesti politických stran jen dvě neměly výslovně socialistický program (ČSL a DS), přičemž všechny se navenek — jako strany Národní fronty — zavazovaly respektovat politiku koaličního typu, pak je zřejmé, že se počínaje „Košickým vládním programem“ ani strukturou, ani vzájemnými vazbami, ani strategickým postavením politických stran prakticky ničím nenavazovalo na zvyklosti První republiky. *Případná alternativní dynamika politického vývoje byla předem podvázána* ať už projektem „Národní fronty“ při hegemonii komunisticky orientovaných představitelů a tím, že byl apriorně omezen jak terén a zaměření pro působnost všech jednotlivých stran (jako politické strany byly vázány vládním programem!), tak také byly

sešňerovány do předem zkonstruované politické šachovnice potenciální alternativy samotných voličů (jejich politická vůle měla neúchylné meze, v nichž se měla pohybovat).

II.

Jen letmo si připomeňme státoprávní šoky a kulturní i hospodářské (ale i národní) „konstanty“, za nichž k nim docházelo. Pokud se státy udržují těmi ideály, z nichž se zrodily, hodí se připomenout, že argument pro vlastní suverenitu po 1. světové válce — opírající se o historickou státnost českých zemí — *neměl svůj příměřený protějšek v obdobném „historickém právu“ pro Slovensko* v případném společném státě. (Jazyková příbuznost slovenštiny v rámci konceptu „československého národa“ by zřejmě měla být chápána pragmaticky, nikoli nacionálně-politicky.) Když byla oklešťována po Mnichově republika, hlavním adresátem územní kořisti na účet ČSR v západní polovině státu bylo Německo, v její východní polovině Maďarsko. Specifický rozdílný rozložení národnostních menšin a jejich specifická váha ve státě mezi 1918–1938 sehrály svou roli přinejmenším ve dvou ohledech:

a) Němců v ČSR jako „menšiny“ bylo početně víc než „státotvorných“ (a „nemenšinových“) Slováků, což zřejmě muselo být jedním z brzdných činitelů pro jakékoli úvahy o autonomii Slovenska (ignorovat v tomto kontextu obdobný projekt pro „české“ Němce rozhodně nevypadalo schůdně);

b) při imperiálních zájmech SSSR po 2. světové válce Polsko odstoupilo nemalá území Sovětskému svazu na východě (např. Lwów v odstupované zóně zprvu nebyl!) a mělo se hojit na západě a na severu na úkor dotud německého Slezska a Pruska, přičemž na transfer Němců z nově získaných polských území bylo možno navázat obdobným požadavkem na jejich odsun z ČSR, zatímco pro analogický odsun maďarské menšiny ze Slovenska nějaké souběžné zájmy sovětské politiky se vzbudit nepodařilo (takže částečný — a „suplentský“ — odsun slovenských Maďarů do českého pohraničí byl svéráznou, ne-li paradoxní kuriozitou, pokud by měl být považován z celostátní perspektivy za „národně očištný“ akt).

Národní uvědomění se probouzelo na území pozdějšího Československa směrem od západu na východ ve fázovém zpoždění (zřejmě především ve vazbě na rozvoj hospodářský), tak, že v Čechách lze uvažovat o počátcích patrného národního obrozování mj. v konfrontaci s josefinskými reformami (1781), na Moravě o 70 let později byl ještě „moravský národ“ pojat teritoriálně (bez ohledu na sdělovací jazyk, 1848), zatímco na Slovensku o dalších 70 let později bylo třeba teprve zakládat instituce, které by se mohly stát — po desetiletích masivní maďarizace — kolébkou příštího národního sebevědomí (1918). Srovnáme tu jen „obnovení“ české univerzity v Praze (s vědomým navázáním na historické tradice) se vznikem první slovenské univerzity v Bratislavě (s profesorským sborem převážně českého původu, neboť nebylo nač navázat z domácí půdy). Neměla-li zůstat státní správa (kultura, bezpečnost, doprava atd.) po r. 1918 na Slovensku maďarská, vedlo to k uplatnění velkého počtu Čechů na východ od Bílých Karpat (včetně Podkarpatské Rusi, kde to bylo z hlediska materiálního zajištění národní identity ještě horší). Po 15. březnu 1939 došlo k nucenému exodu Čechů zpět „domů“ a po květnu 1945 se už nikdy neopakovala situace z doby po říjnu 1918. Naopak, díky obnově centralismu (a vyšší životní úrovni) se české země v osvobozené ČSR staly lákavým působištěm pro Slováky. *Teprve po 2. světové válce vznikla slovenská menšina v českých zemích obdobná české menšině na Slovensku mezi dvěma válkami.* (Obrácené

migrační směrovce je třeba rozumět také tak, že *nastalo v intelektuální kompetenci vzájemné vyrovnání.*)

15. březen 1939 byl vnímán v nově zřízeném Protektorátu a v prvním Slovenském státě zcela odlišně. Nelze srovnávat — českou — perspektivu rozbití okleštěného státu a pozbytí suverenity s proklamací poprvé vznikajícího státu a nabytím suverenity (ať už okolnosti byly jakékoli). Slovenský stát navenek vystupoval jako země bez válečného hospodářství, s artikulací „katolických“ hodnot (ale také jako spojenec nacistického Německa na východní frontě). *Londýnské centrum československého odboje muselo být vnímáno z Bratislavy jako nenáležitá anomálie* (viz i historii Čs. státní rady a jejího personálního složení), zatímco přinejmenším v počátečním období války v Protektorátě nejen ilegální odboj, ale i oficiální místa (gen. Eliáš) spolupracovala s exilem. Pokud bylo na sklonku války připravováno na Slovensku povstání, není jednoduché vnímat pro případnou interpretaci jeho společný jmenovatel. (Jiné intence byly zřejmě v hlavách generálů Goliana a Viesta, jiné zas u Husáka, a opět jinak motivované u Švermy. A co gen. Čatloš? Co si mysleli o svém podílu na povstání přímo proští povstalcí? Proti čemu a za co nasazovali své životy?) Že by bývalo šlo jen o kompromis s realitou Rudé armády za humny, který měl umožnit rehabilitaci Slovenského státu jako případné autonomní součásti „obnovené ČSR“, ale už s vlastními orgány moci? Co nazýváme „odbojem“ za 2. světové války, má odlišné rysy kvalitou, osudy, rytmy, fázemi v rámci české na rozdíl od slovenské pospolitosti. (Např. k první odbojové garnituře ÚVODu nelze na Slovensku přirovnat žádnou obdobu, nehledě už na mezinárodně-politickou konstelaci, sociálně-profesní zázemí skupiny a tradice, na nichž stavěla.) Když se na sklonku války za specifických okolností prosadila amalgamace londýnského exilu s moskevským, *ignorován zůstal — bez ohledu na opačná ujištění — při distribuci mocenských pozic odboj domácí.* (Domácí „kulturní fronta“ byla vlašná vůči svým představitelům v exilu [viz vztah k B. Martinů] nebo dokonce využila předchozí atmosféry z exilu pro postih doma [případ V. Buriana].) Přitom dříve svérázným okolnostem při osvobozování Prahy přestala hrát jakoukoli roli ČNR, zatímco SNR (ač bez zákonodárných pravomocí) se jako instituce udržela a stala se zřejmě „katalyzátorem“ a „genetickou maticí“ příštích variant *bipolárního asymetrického modelu.* (Statut ZNV nenavodil podmínky pro pokus o pluralitní spolkové uspořádání. Vzpomeňme, že také po r. 1989 alternativa změny ČSFR ve spolkový stát zůstala dočasně jednou z otázek sociologických výzkumů, ale nestala se vážně zvažovaným projektem žádné politické strany.)

V paňeništi času po květnu 1945 dozrály české země v prvních volbách r. 1946 k relativně většinovému přitakání ke komunismu, zatímco slovenské voličstvo ještě dramatictější (a absolutní) většinou se postavilo za Demokratickou stranu (jíž komunisté podsouvali přechovávání tradic z „farské republiky“). Tento politický rozštěp pouze ilustroval *zřejmě a historicky podmiňené odlišné strukturování hodnot v české a ve slovenské společnosti.* (Ještě po r. 1989 to bylo znovu doloženo, když bylo zvažováno rozšíření počtu státních svátků. „Jana Husa“ nebylo přijatelným svátkem pro SR. Jako by toto jméno pouze ztělesňovalo ty konotace, které uváděl ve svém pamfletu k 10. výročí ČSR „o tej Husi“ prof. Jehlička. Na druhé straně byla zřejmá poměrná vlašnost českých politiků vůči „slovanským věrozvěstům“ Cyrilu a Metodějovi.) Takto bylo okaté exponováno, že *jiné byly nejednou „české“ a jiné „slovenské“ otázky. Tím spíše pak musely být odlišné odpovědi na ně.*

III.

Mezi 15. březnem 1939 a 8. (9.) květnem 1945 se občanské (politicky, ekonomicky, ale i psychicky vnímané) podloží mezi oběma „státoprávními“ národy ČSR vzájemně významnou měrou oddálilo. *Boj o „duši národa“ probíhal jinak v Protektorátě a jinak ve Slovenském státě.* Prezident Beneš jako politicky integrující osobnost odboje ztělesňoval současně jeho působnost „od Aše až k Jasíně“, přitom jako živá výčitka za „slovenskou zradu“ předtím jednotného státu. Paradoxně právě návrat Slovenska do lůna ČSR (včetně doprovodného pak soudu nad slovenským prezidentem Msgre. Tisem) vymanil je z války ne jako spojence poraženého Německa, ale jako — v rámci čs. odboje — jednoho z jejích vítězů. (Nelze tu rozvádět koketování některých slovenských komunistů doma s myšlenkou sovětizace Slovenska jako potenciální cesty z války. Přitom v Protektorátě odboj proti okupaci začal hned roku 1939 a byl provázen decimací několika jeho ilegálních vln, zatímco na Slovensku se projevil až vlastně během SNP, s pokusem masivně angažovat legální armádu a s nepoměrně větší teritoriální razancí.)

Byl tu uplatněn termín „návrat“. (Dvakrát se nevstupuje do téže řeky!) Jak společně prolitá krev před 1918, tak i před 1945 neznamenaají automaticky a obecně zadostiučinění „ze svobody“ v pocitově obdobné poloze. *V květnu 1945 mohla slovenská politická reprezentace nadto nabídnout do společného vinku (ale zřejmě i v tomto rámci nárokovat!) nepoměrně víc než v říjnu 1918.* Intelektuální elita českých zemí zaplatila nesrovnatelně větší daň okupaci (s odlišnými parametry boje o duši národa). Slovensko se mohlo vykázat neporovnatelně zdravější měnou.

Jako kdyby jedinou kontinuitou v převažujícím spektru diskontinuitních zlomů v obou znovu stmelovaných částech státu byl jen zachovaný byrokratický aparát (i když působící v odlišném klimatu a po šest let odlišně politicky doladovaný). Na Slovensku mohli — mj. díky SNP — snáz přejít do nových struktur vojáci z povolání. Instituce „národních výborů“ připouštěla další „aklimatizaci“ včerejších lidí pro „radostný zítřek“ poněkud jinak na Slovensku (osvobozovaném v delším časovém sledu po frontovém boji Rudou armádou) než třeba přímo v Čechách (s odlišnými zkušenostmi až na sám závěr války jak s povstáním v Praze, tak s armádou gen. Pattona).

České průmyslové dělnictvo Protektorátu mělo svou specifickou zkušenost s válečnou kolaborací (přídavkovými lístky za pracovní úsilí při výrobě vojenského materiálu). Slovenský stát zřídil — inspirován nacisty — svou „Hlinkovu gardu“, která se zapojila mj. do likvidace Židů. To jsou jen dva příklady modifikací historických zkušeností, které musel „nějak“ překlenout nový a opět společný stát (přitom s holdem upřednostněně dělnické třídy jako „pilíři“ budování; také inteligence dostala epitheton ornans „pracující“!).

ČSR roku 1945 nenavázala na tradice roku 1938 (posledního ještě „odlesku“ společných osudů inaugurovaných v odboji z 1. světové války). Nepřehlédnutelný je poválečný důraz na mladou generaci („mládež nová, mládež Gottwaldova“) a ikonografické zkratky (Stalin, Gottwald a Široký“), které využívaly zvýšeného zájmu obyvatelstva státu o politiku a jeho radikalizace také k manifestačně artikulovanému odklonu od „mnichovanství“ (a příklonu k SSSR jako majoritnímu „vítězi“ 2. světové války, zároveň jako „záštítě“ poválečného uspořádání poměrů jak mezinárodních, tak domácích). Pod touto „pokličkou“ *erodovalo vědomí o pozici ČSR ve Střední Evropě* (s iluzí „všeslovanství“, s přídatnou glorifikací zvláště Tita, Dimitrova a Bieruta). Ve vnější symbolice se takřka spontánně ujalo vedle čs. státní vlajky a portrétu prezidenta Beneše také

vyvěšovat vlajku sovětskou a portrét Stalinův. Těmito dekoracemi se zaretušovalo v zájmu příští stabilizace sovětské hegemonie ve Střední Evropě, co mohlo rozdělovat Čechy a Slováky směrem vzad. (Přitom potichu přestala být Podkarpatská Rus součástí ČSR.)

Mluví-li se zprvu jedním dechem o odsunu Němců a Maďarů z ČSR, zdědila navozeným poválečným řešením těchto otázek ČR nejdřív jazykově relativně homogenní území (ale nyní i svůj „sudetský problém“) a SR své aktuálně vyhocené problémy s „maďarskou menšinou“ (ještě v rámci ČSFR pouhá 1/20 obyvatelstva, zatímco v rámci SR je to plná 1/6!). (Pokud bychom měli přihlídnout k tomu, že po roce 1989 zůstává v Evropě největší menšinou žijící mimo hranice svého národa obyvatelstvo maďarské, zatímco před 2. svět. válkou bylo takto vnímáno obyvatelstvo německé, konstatuje se tak jen další diskontinuitní aspekt, s nečekanými důsledky. *Jen Slovensko „převzalo“ stigma středoevropského, jazykově smíšeného státu.* Poměrně silná slovenská menšina v ČR zatím není vnímána jako „menšinový národ“, protože zatím postrádá vlastní školskou soustavu.)

Na druhé straně volby v r. 1946 signalizovaly jak reflex předchozích dispozic (a tradic) v obou „státotvorných“ národech ČSR, tak také předjímaly další asymetrické preference a jim odpovídající řešení (Ústava 9. května, „federativní uspořádání“ z roku 1968, poslední volby ve společném státě z r. 1992). Přitom politické strany (bez ohledu na případný přívlastek „československá“) většinou neměly — počínaje 1918 — organizační strukturu s celostátní působností. (A co je tu hlavní: *neexistoval žádný „integrační“ nebo „federativní“ program s tímto akčním rádiem.*) Po druhé světové válce byla svéráznou výjimkou jen a právě KSČ, ale i ta asymetricky (podřízením orgánů KSS centrálním orgánům v Praze, bez paralelní relativně autonomní struktury pro české země). Zároveň bylo takto „naprogramováno“ — *pro chvíle krizi — kritické bipolární pnutí.* Ani parlamentní systém nepočítal s žádným překlenovacím mechanismem pro případ patového střetnutí (ani po r. 1945, ani po r. 1948, ani po r. 1960, ani po r. 1968, ani po r. 1989)! *(Jako kdyby místo boje o moc tu byla napořád jakási fatálně působící struktura „dobré vůle“, respektující „jednotnou státní vůli“.)* Pokud nebyla splácena za svobodu a nezávislost daň krve, nikdy jindy se mezi 1918–1992 naléhavě skutky nezřejmovalo, čím vším má být ČSR (ale i ČSFR) společným státem (byť po roce 1945 stále méně „unitárním“)…, nešlo-li zrovna o smíšená manželství.

Nikdy není nic ideální nebo definitivní. Vždy se navazuje nejen tradicemi, ale i povahou institucí a osobností, jež jim vdechují život. *Odlišnou dynamiku mají jednotlivé struktury státu* (státní správa, školství, finance, bezpečnost), také s ohledem na nastupující *generační vlny* a jimi reflektované inovace technické, kulturní vkus a citové i volní vazby. Závažnou roli, zvláště v situaci, dokud nejsou stabilizovány instituce a jejich pravomoci (což byl případ května 1945), hraje *kvalita elit* (jejich původ, smysl pro čest, perspektivy, včetně těch beznadějných, způsobilost ke katarzi).

Příležitost k paralelám je v mnoha směrech. Zároveň by se neměla bagatelizovat v historiografii jinak nenáležitá otázka typu „co by bylo, kdyby“. Neboť přesně takto zvažují své možnosti aktéři dějin, chtějí-li racionálně analyzovat ty alternativy, o nichž soudí, že jsou *potenciálně aktuální*. Což je sice stěží exaktně podchytilitelné, nicméně je to součást „historické situace“. A právě konec 2. světové války provokoval k dychtivému (a jak už mezitím víme, také „osudovému“) vážení takových alternativ. Možná že zrovna tento aspekt byl tím nejzávažnějším zlomovým faktem diskontinuity, neboť válkou

vyburcovaný totální zájem na spásném řešení mezistátních konfliktů — v nacionálním převleku — se spřáhl se sociálními konotacemi v míře jako nikdy předtím. (Neboť také nikdy předtím nebylo tolik hodnot v sázce a spolu s nimi tolik protichůdných nadějí. A neprovázelo je nikdy předtím tolik doprovodné slepé vášně nebo smrtelného strachu. A nikdy předtím to nestálo tolik krvavých a materiálních obětí.)

Je třeba dodávat, že Rankeho diskontinuitně vnímané „wie ist es gewesen“ nachází ve všední každodennosti svou metamorfózu v zatím ještě kontinuitní potřebě interpretace toho, co nějak bylo, v angažované hodnotové síti toho, co nějak „má být“ (zbrání politiky, filosofii dějin, odkazem pro budoucnost?). Rok 1945 zůstal jako politikum. A nejen pro Slováky či Čechy...

Perspectives of Continuation in a Discontinuous Perspective

Miloš Dokulil

The contribution tries to conceive potential dominants of the situation after WWII for the Czechoslovak state. Its emphasis has been found in some new hints at heuristics (resulting in politology, too).

During the war the social role and engagement of women irreversibly changed. USSR changed sides several times and, after May 1945, could also install a new balance of forces for Central Europe which disappeared. Radical visions of social(ist) future seemed to be a solution for Europe in general. New phraseology was introduced. The parity of political forces and their independent perspectives in Czechoslovakia after 1945 were an illusion from the beginning (with only the Communist Party spreading its power over the whole state territory). Traditions from the past and outlooks for the future were dissimilar in the Czech lands when compared with Slovakia in 1918, during 1939–45, and after (which has been illustrated in Parts II and III). There were no mechanisms for bridging over situations ending in a draw (if it were not for mixed marriages). Even „ifs“ should be reconsidered, as a useful teaching, in an analysis when we are continuously looking at 1945 as a still relevant milestone.

ČESKO-SLOVENSKÁ
HISTORICKÁ
ROČENKA, 1996

JIŽNÍ ČECHY V OBDOBÍ 1945–1946

(Pohraničí, odsun Němců a příchod osídlenců)

Jiří Dvořák

V politickém myšlení lidí, kteří tvořili jednající generace revoluce roku 1945, můžeme hovořit především o dvou základních komplexech vlastních historických zkušeností. Na jedné straně o předmnichovské republice a jejím tragickém mnichovském vyústění, na straně druhé to byla léta nacistické okupace 1939–1945.¹ Rok 1945 byl nejen křížovatkou československých dějin, ale i mezníkem ve vývoji zejména evropských států. V poválečné Evropě byly státy, ve kterých existovala silná tendence ke kontinuitě s předválečnými poměry. Jednalo se o neutrální státy Švédsko, Švýcarsko, Irsko, Portugalsko, Španělsko a také Dánsko, Norsko, Finsko, Nizozemí. Československo patřilo k státům, kde se kontinuita prosazovala jen velmi komplikovaně a těžko, či se neprosadila vůbec.²

Problémem bylo spojení dvou rozdílných společností s relativně odlišnou historickou zkušeností, která znovu usilovala v duchu tendencí k integraci o nový, společný a demokratický stát. Ovšem míra rozdílů, vystřízlivění z prvotní euforie, limitované danými dobovými poměry v bezprostřední poválečné etapě, se plně projevila ve změně prvotních nálad, očekávání a názorů. Lidé, kteří zůstali naživu a přežili ono katastrofální válečné zemětřesení, si již obvykle, na základě negativních zkušeností a pod vlivem prožitých šoků, nestavěli své „domy“ stejným způsobem jako dříve.³

Obyvatelstvo českých zemí žijící jak ve vnitrozemí, tak i v pohraničí, s napětím a netrpělivostí očekávalo konec druhé světové války. Češi s nepředstavitelně velkými nadějemi a očekáváním, Němci s celkem pochopitelnou perspektivou porážky, strachem i nejistotou. Velké očekávání a naděje byly vkládány i do postupu vítězných armád antihitlerovské koalice.⁴

Když se zamyslíme nad pojmem pohraničí českých zemí, zjistíme, že celkem oprávněně nikdy netvořilo, a to jak po stránce geografické, tak hospodářské a ani národnostní, jednotný a homogenní celek. Z toho vzešel problém stanovení hranice mezi pohraničím a vnitrozemím? Na rozdíl od jiných zemí, kde bylo pohraničí především oním

¹ Podrobněji: Kural, V.: Místo společenství konflikt! Češi a Němci ve Velkoněmecké říši a cesta k odsunu (1938–1945), Praha 1994.

² Staněk, T.: Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991.

³ Jak už to tak bývá, úplnou a všestrannou kontinuitu spočívající v absolutním obnovení předmnichovského stavu, zde ani nikdo nemínil obnovovat. Dokonce i ti, kteří si to co nejvíce přáli a toužili po ní, byli dovedeni jistým politickým realismem a citem pro situaci k respektování potřebných, nutných a nezbytných změn. Usilovali pak již jen o to, aby tyto změny nebyly příliš drastické, zásadní a všepromítající.

⁴ Zatímco jedna část českého obyvatelstva si přála urychlený příchod Rudé armády, druhá část očekávala urychlený postup vojsk USA. Spojenecké velení se dohodlo na možné linii setkání, kterou se stala demarkační čára, překračovaná po vzájemné dohodě vojsky obou armád. Ve vztahu k činnosti obou armád a jejich vojáků se situace z pohledu obou etnik značně lišila. Na to reagoval i lidový humor.

geografickým pojmem, který představoval více či méně relativně úzký pruh jistého území podél státní hranice, stal se určujícím momentem v Československu nikoliv činitel geografický, ale rozhodující úlohu sehrával faktor národnostní.⁵

Osídlovací úřad v Praze vymezil pro účely osídlování pojem „pohraničí“.⁶ Za základ jeho vymezení byly vzaty celé obvody správních okresů, a to bez ohledu na to, v jakém rozsahu byly v roce 1938 okupovány.⁷ V jižních Čechách došlo tak k situaci, kdy bylo do tzv. pohraničí začleněno i území, které nebylo okupováno,⁸ na druhé straně z něj pak byly vypuštěny okresy, kde byla okupována pouze velmi malá část.⁹ Vlastní jihočeské pohraničí tvořilo tzv. 6. oblast — „Jižní Čechy“,¹⁰ tvořící souvislý pás pohraničních okresů Sušice, Prachovice, Český Krumlov a Kaplice. Od uvedeného území byl okresem Třeboň oddělen okres Jindřichův Hradec. Hustota osídlení tohoto území byla celkově malá a nedosahovala úrovně osídlení vnitrozemí.¹¹

Problematickou osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce můžeme rozdělit na tři základní etapy.¹² Vzhledem k rozsahu a složitosti zvolené problematiky jsem se — z důvodů rozlehlosti jihočeského teritoria a značného množství informací — v rámci jižních Čech zaměřil na bývalý politický (správní) okres Kaplice. Ten byl tvořen původním rozsahem soudních okresů Kaplice, Nové Hradce a Vyššího Brodu. Pro mou malou studii byl svým způsobem „modelovým vzorkem“, na kterém naznačuji vývoj od května 1945 do května 1946.¹³

⁵ Slezák, L.: Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Brno 1978, s. 44.

⁶ Dne 6. června 1946 na základě zpracovaného návrhu a posudku Státního úřadu statistického. Hlavním důvodem byla skutečnost, že tento způsob vymezení nejlépe vyhovoval potřebám statistiky, která zpracovávala údaje o osídlování za celé správní území. Dalším neopomenutelným důvodem byly potřeby přidělování zásobování. SÚA Praha, ÚPV, kart. 972, sign. 1281/19 — Vymezení pojmu pohraničí.

⁷ Proto, když hovoříme o pohraničí ve smyslu osídlování tohoto území českým a slovenským obyvatelstvem, jde o oblasti, z nichž bylo jeho německé obyvatelstvo po druhé světové válce odsunuto na základě rozhodnutí učiněného vítěznými velmocemi USA, Velkou Británií a SSSR na Postupimské konferenci a je tím chápáno území, které bylo v období od 1. do 10. října 1938 okupováno Hitlerovou Třetí říší, a to bez ohledu na onu původní a pak i skutečnou národnostní hranici.

⁸ Toto platilo pro celý okres Prachovice, kde bylo ze 127 obcí okupováno pouze 44.

⁹ To se týkalo okresů Třeboň a České Budějovice.

¹⁰ SÚS rozdělil celé pohraničí českých zemí s přihlédnutím na administrativní příslušnost k téže oblasti a k územní souvislosti do šesti základních oblastí: 1. Západní Čechy, 2. Severozápadní Čechy, 3. Severní a severovýchodní Čechy, 4. Východní Čechy, severní Morava a Slezsko, 5. Jižní Morava, 6. Jižní Čechy. SÚA Praha, SÚS, kart. 6 — osídlení pohraničí v letech 1945–1952, SÚS, Zprávy a rozbor, Praha 1953.

¹¹ Statistický lexikon obcí v Zemi české, Praha 1934, s. 137–148, dále: Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970, I/1, Praha 1978, s. 208–236.

¹² První etapu představuje poválečné osídlování vymezené lety 1945–1947, druhá etapa začíná již v průběhu roku 1947 a trvala do roku 1953, označená jako volné či tzv. neorganizované osídlování a třetí etapa se datuje od roku 1954 a je pro ni typické tzv. dosídlování, čili nový způsob organizovaného osídlování pohraničí. V obecné rovině platily pro celé území, i když v konkrétním regionu byly projevy jistých dílčích modifikací. Podrobněji: Slezák, L.: Osídlování pohraničí českých zemí v letech 1945–1959. In: Hospodářské dějiny, 1980, č. 6, ÚČSSD ČSAV Praha, s. 284–285, dále: Pešek, J.: Osídlování jihočeského pohraničí, seriál článků v JSH, 55, 1986, č. 1. Nástup k osídlování jihočeského pohraničí (jaro 1945 – léto 1946), s. 23–35, 2. Dokončování poválečného osídlování jihočeského pohraničí (léto 1946 – podzim 1947), s. 9–80, 3. Osídlování jihočeského pohraničí v letech 1947–1953, s. 133–143, 4. Dosídlování jihočeského pohraničí v letech 1954–1959, s. 169–180. Zprávy SÚS v Republice československé, řada D, roč. XXIX (1948), s. 238–239.

¹³ Podrobněji: Cífková, S., Krýdl, M., Pecka, J.: K problematice jižních Čech v letech 1945–1948, České Budějovice 1968; dále: Marek, F.: Osídlování jihočeského pohraničí v letech 1945–1947, JSH, 41, 1972, s.

Po válce byl obnoven politický okres Kaplice,¹⁴ který zahrnoval před druhou světovou válkou v 86 osídlených obcích převážně občany německé národnosti.¹⁵ Zcela německých bylo šest obcí, a to: Český Jilovec (528 osob německé národnosti), Slupečná (513), Staré Hutě (354), Velký Jindřichov (233), Meziříčí (365) a Mikulov (195). Naopak, pouze v šesti obcích se dalo hovořit o české většině. Mezi tyto obce patřily Hranice u Nových Hradů (323 Čechů a 55 Němců), Trpnouze (252 : 54), Dlouhá (224 : 5), Pořešín (511 : 27), Děkaněves (121 : 38), Soběnov (646 : 13). Nejvíce občanů německé národnosti bylo na území soudního okresu Vyššího Brodu, včetně jeho samotného střediska, když zde žilo 94,5 % Němců a necelých 5 % Čechů. V sousedním soudním okrese Kaplice bylo číslo Čechů relativně nejvyšší a dosáhlo 17,3 %.¹⁶

Po druhé světové válce bylo z jihočeského teritoria odsunuto normálními transporty 117 124 Němců a dalších 9 478 jich bylo přesunuto jednotlivými přechody. Nejvíce Němců odešlo v první etapě z politického okresu Český Krumlov — 35 031, a dále z Kaplicka, kde bylo v seznamech odsunutých evidováno 28 841 Němců, tedy 63 872 osob, což bylo něco málo přes 50 % z celkového počtu. Tato čísla však v žádném případě nevyjadřují skutečný pohyb německého obyvatelstva.¹⁷ Území osvobozené americkou armádou bylo až do poloviny roku 1945 pod americkou pravomocí. Předáním tohoto území pod pravomoc československých orgánů se situace zásadně změnila. Na druhé straně se zde nemohl projevit radikalismus českého obyvatelstva a živelnost odsunu jako na území Jindřichohradecka a též Vitorazska, které osvobozovala vojska Rudé armády.¹⁸ Pokud jde o samotné Kaplicko, tak zde poměrně značná koncentrace válečných uprchlíků

164–174; dále: Krýdl, M.: Příspěvek ke studiu národnostní, sociální a politické skladby obyvatelstva Kaplicka po druhé světové válce, JSH, 54, 1985, č. 3, s. 117–127.

¹⁴ Původně měl bývalý politický okres Kaplice rozlohu 871,75 km². Tak to pro rok 1938 uvádí Inveřtář OA v Českém Krumlově I/15. Naopak, zprávy Státního úřadu statistického v Republice československé, řada D, ročník XXIX (1948), uvádějí na straně 223 rozlohu 932 km². Dnes většina jeho tehdejšího území tvoří součást okresu Český Krumlov (dle správního rozdělení z roku 1960), pouze část bývalého soudního okresu Nové Hradce se stala součástí okresu České Budějovice.

¹⁵ To dokládají výsledky posledního předválečného sčítání z roku 1930, podle kterého se přihlásilo na Kaplicko k německé národnosti 87,8 % obyvatelstva. Statistický lexikon obcí v Zemi české, Praha 1934, s. 137–148.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Komlosyová, A., Bůžek, V., Svátek, F. (vyd.): Kultury na hranici. Jižní Čechy — Jižní Morava — Waldviertel — Weinviertel. Vídeň — Waidhofen an der Thaya 1995, články: Pecka, J.: Mezi okupací a osvobozením. Československo-rakouské pomezí v letech 1938–1945, s. 295–300; Petráš, J., Svátek, F.: Odsun Němců. Česko-německé soužití a odsun německého obyvatelstva na jižní hranici s Rakouskem v letech 1945–1947, s. 313–324; Secká, M.: Osídlování jihočeského pohraničí. Jihočeská vesnice v letech 1945–1960, s. 325–330; dále: 25 let socializace vesnice na českokrumlovském okrese, Český Krumlov 1974, s. 8; dále: OA Český Krumlov, A-a-1514, I. pololetní sjezd delegátů lidové správy na okrese kaplickém ze dne 2. 3. 1947 a II. pololetní sjezd delegátů lidové správy na okrese kaplickém ze dne 1. 2. 1948. Oficiální údaje zaznamenávají pouze organizovaný, tedy evidovaný odsun. Přitom skutečný stav obyvatelstva byl pro Kaplicko asi 60 000 Němců. K zvýšení podstatně přispěli tzv. „národní hosté“, kteří sem přicházeli jednak z oblastí ničených systematickými spojeneckými nálety a dále prchajícími z východních oblastí před postupující Rudou armádou. Ale část těchto Němců se samostatně a v „předstihu“ stěhovala, zejména z obcí a osad v těsném sousedství státních hranic s Rakouskem.

¹⁸ Východní část politického okresu Kaplice držela Rudá armáda, západní část byla pod správou americké armády. Srovnej: Krýdl, M.: Z vývoje předúnorového hnutí rolníků na jihu Čech. In: K problematice jižních Čech v letech 1945–1948. Komise regionálních dějin JKV KSČ, České Budějovice 1968, s. 71–118.

vedla k jejich urychlené evakuaci do sousedního Rakouska či Bavorska. Usídlené německé obyvatelstvo však v této době většinou nebylo vystěhováváno.¹⁹

Zajímavé svědectví o přitažlivosti té či oné části jihočeských pohraničních politických okresů vydává i počet národních správců, kdy z celkového počtu 3 597 jich 2 800 připadlo na okres Jindřichův Hradec, 490 na tehdejší okres Český Krumlov, na okres Prachatice 143, na okres Kaplice 86 a konečně na okres Sušice 78.²⁰

Proces vlastního osídlování přinášel značnou různorodost v teritoriálním původu jednotlivých skupin nově příslušného obyvatelstva. Za první osídlence lze pokládat skupinu původního obyvatelstva, jejíž příslušníci prožili léta nacistické okupace na odtrženém území.²¹ Další zájemci o osídlení pocházeli z řad dřívějších českých obyvatel, kteří v říjnu 1938, po okupaci odtrženého území fašistickým Německem, byli přinuceni toto území opustit.²² Nejpočetnější skupinou byli zemědělci z vnitrozemí českých zemí, zejména z jižních Čech a z oblasti Českomoravské vysočiny.²³ Čtvrtou samostatnou skupinu tvořili reemigranti, zejména volynští Češi a občané slovenské národnosti, kteří většinou přicházeli z Rumunska a Maďarska.²⁴ Pro mnohé z nich, spíše však pro většinu, což platilo především pro osídlence ze Slovenska, bylo poznání tvrdé reality jihočeského pohraničí asi značným zklamáním a nenaplněním jejich očekávání a představ, vytvářené dlouhou propagandou. Postupně přímo ze Slovenska byly osídleny zemědělskými dělníky a bezzemky následující obce: Bukovsko, Jaroměř, Pohoří na Šumavě, Lužnice, Meziříčí, Studánky, Dolní Drkolná, Bolechy a Nakolice.²⁵

Vlastní organizované osídlování jihočeského pohraničí bylo zahájeno koncem srpna 1945.²⁶ Podle některých údajů se do začátku roku 1946 přemístilo na několik set nových osídlenců. Pro toto období se staly charakterizujícím jevem převody nových osídlenců po skupinách z jedné či několika blízkých vnitrozemských obcí, většinou sociálně slabých obyvatel doubských obcí.²⁷ K 15. 2. 1946 se usídlilo v okrese Kaplice 836 osídleneckých rodin, v okrese Č. Krumlov 607, v okrese Sušice 650, Jindřichův Hradec 204, Prachatice 378.²⁸ Na jaře téhož roku začíná i příchod prvních slovenských reemigrantů z Rumunska. Dne 17. dubna 1946 přijelo do Prachatic 50 rodin v počtu 250 osob.²⁹

¹⁹ Bývalý A JKV KSČ Č. Budějovice, I-1/1, sv. 1 — Referát J. Palečka na I. krajské konferenci KSČ v Č. Budějovicích 28.–29. 7. 1945. Zprávy SÚS v Republice československé, řada D, roč. XXIX (1948), s. 238–239.

²⁰ Jednalo se o hospodaření na německém zemědělském majetku. Podrobněji: Kotátko, J.: Zemědělská osídlovací politika v pohraničí, Praha 1946, přílohy.

²¹ Krýdl, M.: Příspěvek ke studiu národnostní, sociální a politické skladby obyvatelstva Kaplicka po druhé světové válce, JSH, 54, 1985, č. 3, s. 118.

²² Tamtéž, přesné údaje o jejich počtu nejsou k dispozici.

²³ Soupisy obyvatelstva v Československu v letech 1946–1947. Praha 1951, s. 530–535.

²⁴ Do vlasti se vraceli podle ústavního zákona č. 74/1946 o udělení státního občanství krajanům.

²⁵ Viz pozn. 21, a dále: 25 let socializace vesnice na českokrumlovském okrese, Český Krumlov 1974.

²⁶ Jihočeská pravda, 22. 8. 1945 — Pohraniční okres Kaplice zůstane navždy českým, a 29. 8. 1945 — Prvá jihočeská vesnice Žár v kaplickém okrese v pohraničí byla osídlena českými rolníky za vedení OSK a za asistence čsl. armády a SNB.

²⁷ Jihočeská pravda, 26. 9. 1945 — Osídľujeme pohraničí, Vracíme národu české kraje, příjezd ministra Ďuriše do Žumberku, a 31. 10. 1945 — Osídľování Kaplicka rychle pokračuje.

²⁸ Viz pozn. č. 20.

²⁹ Naše svoboda, 7. 5. 1946 — Slovenské rodiny osídľují šumavské pohraničí.

V pohraničních oblastech žila řada Němců majících zájem na tom, aby se jejich majetek nedostal do českých rukou, a proto přeháněli zejména dobytek na území sousedního Bavorska či Rakouska. Podobně se snažili odstěhovat i ostatní movitý majetek, nábytek a zejména pak náradí a stroje.³⁰

Nové české osídlence bylo pak obtížně získávat, což platilo zejména pro vysoko položená a navíc málo úrodná místa. To znamenalo přivést nové obyvatelstvo do oblastí hospodářsky značně zaostávajících za obecným vývojem českých zemí, převážně neprůmyslových a s pouze extenzivním podhorským a horským, málo výnosným a rentabilním zemědělstvím.³¹ I osídlovací plán musel respektovat tuto skutečnost. Na základě plánu ministerstva zemědělství a podle představ Jednotného svazu českých zemědělců se s těmito prostory většinou počítalo k zalesnění a se zřízením horských pastvinářských družstev (HPD).³² Byla to forma zapsaných společenstev s ručením omezeným, které zřizovaly některé pohraniční, ale i vnitrozemské okresy, případně i některá velká města.³³ Problematika jejich zřizování, podobně jako i průběh osídlování jihočeského a potažmo pochopitelně i celého českého pohraničí, se stal předmětem ostrého politického boje.³⁴

Výsledky bližících se voleb do Ústavodárného národního shromáždění v květnu 1946 měly v mnoha aspektech naznačit trendy dalšího vývoje československé společnosti. Noví osídlenci se pochopitelně stali předmětem neutuchajícího zájmu politických stran Národní fronty.³⁵ Volby se tak vlastně mohly stát a nakonec i staly, svým způsobem, měřitelným ukazatelem politického vlivu jednotlivých stran. Žádná z politických stran si v jeho rámci, při tvorbě a následné realizaci politických programů, koncipovaných s cílem oslovit co nejširší okruh možných voličů, nemohla dovolit ignorovat, zejména v době předvolební kampaně, převážně zemědělské osídlení jihočeského pohraničí.³⁶ Volby v politickém okrese Kaplice prokázaly absolutní vítězství KSČ. Z celkem 6 310 odevzdaných platných hlasů bylo 3 504 odevzdáno KSČ, což znamenalo 55,53 % hlasů všech voličů.³⁷

V případě jihočeského pohraničního regionu to bylo dáno především veliní nízkou mírou přitažlivosti tohoto území pro nové osídlence. Dědictví minulých desetiletí,

³⁰ Jihočeská pravda, 11. 7. 1946 — uvádí, že „Němci musí ven, jak již bylo několikrát zdůrazněno, i za cenu hospodářských ztrát. Je jen na nás, aby tyto ztráty byly co nejmenší.“ S německými pracovními silami se počítalo nejen při zemědělské činnosti, zejména při žních, ale i v některých průmyslových závodech! Podle materiálů ze zasedání KV KSČ v Českých Budějovicích z 12. ledna 1946 se „v okrese Kaplice na 140 km dlouhé státní hranici s Rakouskem čile provádí útek Němců i s majetkem a bují pašeráctví.“ Dne 16. ledna 1946 byl dokonce zastřelen ze zálohy český hajný ve Stožci.

³¹ Naš domov Českokrumlovsko. Osídlování a proměny života v pohraničí 1945–1985. Okresní vlastivědné muzeum Český Krumlov 1985, nestránkováno.

³² Družstva takto vznikla se nestala majiteli půdy a k ní příslušného majetku, hospodářských budov a zařízení, ale působila jako nájemci tzv. pastevních objektů. Podrobněji: Zálaha, J.: Ke vzniku a likvidaci horských pastevních družstev na Českokrumlovsku. In: Vědecké práce zemědělského muzea, 17, 1977, s. 184–188. Dále: Velemínský, L.: Horské družstevní pastviny a jižní Čechy. Jihočeský plán, 1946, č. 10, s. 8.

³³ Tamtéž.

³⁴ Pešek, J.: Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Československého kraje v letech 1949–1959. České Budějovice 1985, s. 8–35.

³⁵ Svatoš, S.: Předvolební boj jihočeských komunistů na jaře 1946. JSH, 55, 1986, č. 2, s. 61–68; dále: Svatoš, S.: Příprava jihočeských komunistů na VIII. sjezd KSČ. JSH, 55, 1986, č. 1, s. 36–43.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ Zprávy Státního úřadu statistického, řada B, č. 1 — Volby do Ústavodárného národního shromáždění dne 26. května 1946.

kdy v mnoha aspektech zaostalo i území Kaplicka, mělo nezanedbatelný vliv na obecně pomalý osídlovací proces, negativně ovlivňovalo postup obnovy průmyslové a především zemědělské výroby, což se zrcadlilo v malém zájmu osídlenců o jihočeské pohraničí a také i v jejich malé stabilitě po přesídlení.³⁸ A seznámenost s tímto prostředím i nelehké perspektivy těžkého a neutěšeného života spíše odrazovaly než lákaly nové obyvatele.³⁹

Můžeme konstatovat, že odsun Němců sice přinesl pro oblast pohraničí perspektivu klidnějšího vývoje, na druhé straně však zcela evidentně znamenal pro hospodářský život této oblasti řadu jak každodenních, tak dlouhodobých těžkostí. To se projevilo především velikým nedostatkem pracovních sil, znalých místního prostředí a podmínek. Pro řadu obcí Kaplicka, Českokrumlovská a Prachatická znamenal téměř úplné vyhlazení, omezení a zastavení zemědělské a zvláště lesní práce bez okamžité možnosti nahradit odešlé novými osídlenci.⁴⁰

Na osídlování zareagovali také Slováci ze Slovenska. Jednalo se často o sezónní zemědělské dělníky, kteří chodili na práci do Čech a vyhlédli si zde nový domov.⁴¹ Doba největšího příchodu Slováků, Maďarů a reemigrantů do jihočeského pohraničí, kdy zvláště na Kaplicko přišli čeští krajané z bývalé volyňské oblasti, často příslušníci 1. čs. armádního sboru v SSSR, začala až v průběhu druhé poloviny roku 1946. A právě v této době se zvolna začala projevovat složitá problematika reflexe jednotlivých národnostních menšin a sociálních vrstev na nové poměry v tehdejším Československu, což již přesahuje časový rámec tohoto příspěvku.⁴²

³⁸ Viz pozn. č. 31, dále viz: 25 let socializace vesnice na českokrumlovském okrese. Český Krumlov 1974, zajímavé informace přináší: Kaplicko, nezávislý časopis pro okres kaplický, slavnostní číslo z 26. 8. 1945, druhé číslo vyšlo 27. 10. 1945, vydavatelem byla Okresní správní komise v Kaplici.

³⁹ Pešek, J.: Přerod jihočeské vesnice. K historii združstevňování zemědělství Českobudějovického kraje v letech 1949–1959. České Budějovice 1985, s. 23.

⁴⁰ Jihočeská pravda, 6. 6. 1946, článek: Němci ven — a Češi na svá místa; dále: Naš domov Českokrumlovsko. Osídlování a proměny života v pohraničí 1945–1985. Okresní vlastivědné muzeum Český Krumlov 1985, nestránkováno.

⁴¹ Robek, A., Vařeka, J. a kol.: Jihočeská vlastivěda. Národopis, České Budějovice 1987, Etnické procesy v jihočeském pohraničí po roce 1945, s. 205–215.

⁴² Krýdl, M.: Příspěvek ke studiu národnostní, sociální a politické skladby obyvatelstva Kaplicka po druhé světové válce, JSH, 54, 1985, č. 3, s. 117–127; dále: Zprávy SÚS v Republice československé, řada D, roč. XXIX (1948), s. 238–239. Zajímavé údaje zjistili sčítací komisaři při tzv. malém sčítání lidu, které v českých zemích proběhlo k datu 22. 5. 1947, kdy na území správního kaplického okresu žilo 19 732 obyvatel. Celkový úbytek obyvatel byl 60,8 % ve srovnání s rokem 1930 a došlo tak ke snížení o 30 561 osob. To způsobilo i změnu v hustotě, která z původních 54 obyvatel na km² v roce 1930 klesla v roce 1947 na pouhých 21 osob na km².

Sudböhmen in den Jahren 1945 – 1946

(Das Grenzgebiet, die Aussiedlung - Transfer der Deutschen und der Beginn der Besiedlung)

Jiří Dvořák

Das Territorium des sudböhmisches Grenzgebietes war jener Teil Sudböhmens, der in Oktober 1938 vom faschistischen Deutschland okkupiert worden war, und zwar ohne Berücksichtigung seiner ursprünglichen und tatsächlichen Nationalitätengrenze. Seit der Mitte des Jahres 1945 kamen in das sudböhmisches Grenzgebiet die Nationalverwalter, die eine Vorstufe der eigentlichen Besiedlung darstellten. Die ersten Interessenten für die Besiedlung kamen aus den Reihen derjenigen, die 1938 dieses Gebiet verlassen müssen hatten. Die eigentliche Besiedlung des sudböhmisches Grenzgebietes wurde von der Wende des Sommers zum Herbst 1945 realisiert.

Nach dem zweiten Weltkrieg veränderte sich die nationale Zusammensetzung der Bevölkerung des Regierungsbezirkes Kaplice auf wesentliche Weise. Die organisierte Aussiedlung fing zu Beginn des Jahres 1946 an und war im Herbst 1946 im wesentlichen abgeschlossen. Die soziale Struktur bestätigte den überwiegend landwirtschaftlichen Charakter des Bezirkes.

Außer den Siedlern aus der Gegend von České Budějovice beteiligten sich an der Besiedlung des Gebietes von Kaplice vor allem Landlose und Kleinbauern aus dem Böhmischo-mährischen Höhenzug. Vom Frühjahr 1946 an kommen auch die ersten landwirtschaftlichen Reemigranten, die Wolhynischen Tschechen sowie die Bürger slowakischer Nationalität, die eine selbständige Gruppe bildeten. Die Ergebnisse der Wahlen im Mai 1946 bestätigten auch in Sudböhmen eindeutig, daß die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei unter den Besiedlern eine weitaus stärkste Position hatte.

ZNOVUOBNOVENÁ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA V KVĚTNU 1945 A POLSKÁ MENŠINA NA TĚŠÍNSKU

Jaromír Pavlíček

Těšínská otázka se stala průvodním jevem česko-polských vztahů v novodobých dějinách. Relativně klidná období v této národnostně smíšené oblasti dostávala krizovou podobu v obdobích zvýšeného mezinárodního napětí, které s sebou přinášelo vystupňovaný nacionalismus a snahu o znovuospořádání daných poměrů.

Nepříznivý vývoj vzájemných vztahů v meziválečném období byl především důsledkem sporu obou tzv. nástupnických států o tuto oblast již z konce roku 1918; spor byl počátkem roku 1919 doveden až k ozbrojenému konfliktu.¹ Teprve rozhodnutí Rady velvyslanců z 28. července 1920 přimělo obě strany k postupnému uklidnění a respektování nově vzniklé situace. Bývalé těšínské knížectví bylo rozděleno mezi oba státy tak, že Československu připadla část o rozloze 127 000 ha s 286 000 obyvateli a Polsku část o rozloze 101 000 ha se 149 000 obyvateli. Objektivně řečeno, na konečném řešení „vydělalo“ více Československo, kterému zůstala důležitá část oblasti těžby černého uhlí s řadou hutních objektů a především pro novou republiku strategicky důležitá bohumínsko-košická dráha. Hlavní město starého knížectví bylo rozděleno řekou Olší, jež tvořila část celkové hranice, na polský Cieszyn a Český Těšín.

Faktem zůstalo, že nacionalistické kruhy na obou stranách nové hranice nepovažovaly danou situaci za konečnou a při každé změně politické situace znovu vystupovaly se svými požadavky. K opětovnému zhoršení vzájemných československo-polských vztahů došlo v souvislosti s podpisem polsko-německého paktu o neútočení v roce 1934. Vyvrcholením averze polské politiky vůči Československu byla anexe české části Těšínska 1. 10. 1938 po bezohledném ultimátu polské vlády, těžící z existenční krize československého státu.²

Otázku příslušnosti Těšínska se snažily v době války řešit i exilové vlády československá a polská v Londýně, ale neúspěšně; lze říci, že to byl i jeden z momentů, který zhatil případnou československo-polskou konfederaci. Stanovisko k vyřešení této otázky musela zaujmout sovětská politika. Ta neměla pochopitelně zájem o případné konflikty mezi budoucími spojenci (nebo vazaly), ať byl jejich původ jakýkoliv. Samotnému Stalinovi velmi záleželo na tom, aby československá vláda v exilu uznala první polskou prozatímní vládu, vytvořenou 1. ledna 1945 v Lublinu z politicky prosovětských

¹ Literatura k těšínské otázce je velmi četná. Ze základních prací viz např.: Nástin dějin Těšínska, Opava—Praha 1992; Chlebowczyk, J.: Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX. Katowice 1971; Káňa, O., Pavelka, R.: Těšínsko v polsko-československých vztazích 1918–1939, Ostrava 1970; Uhlíř, F.: Těšínské Slezsko, Moravská Ostrava—Praha 1946; Valenta, J.: Československo-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko, Ostrava 1961.

² Nástin dějin Těšínska, s. 99.

sil zastoupených v Polském výboru národního osvobození. Tento akt mu měl totiž pomoci při jednání o polských otázkách na konferenci tří velmocí na Krymu v únoru 1945. Beneš neustále sice zdůrazňoval svou snahu o polsko-sovětské dorozumění, ovšem v předběžných jednáních s představiteli lublinské prozatímní vlády chtěl dosáhnout odmítnutí Beckovy politiky z let 1938–1939 a samozřejmě příslib vzájemného přátelství. Tyto Benešovy požadavky však znepokojovaly jak představitele polské lublinské prozatímní vlády, tak vzbuzovaly i nelibost sovětských politických kruhů, zvláště když se kvapem blížil termín krymských jednání. Až opakované ujištění Sovětů, že podporují československé hranice z roku 1938, vedly Beneše 27. ledna 1945 k souhlasu s uznáním polské prozatímní vlády v Lublinu. Československá exilová vláda přijala v tomto smyslu jednomyslné usnesení 30. ledna 1945.³

Tento akt však k urovnání starých sporů nevedl. Naopak, euforie z osvobození vedla především u české strany ke snaze získat vše, co bylo za dvěstě let ztraceno, svůj nárok na Těšínsko zdůvodňovala obnovou předmnichovských hranic Československa včetně strategického významu, přibýly však i požadavky na bývalé německé území Kladská, Hlubčicka a Ratibořska, kde bylo nutno operovat historickým právem a pročeskými nároky části tamního obyvatelstva. Případný úspěch mohl také kompenzovat ztrátu Zakarpatské Ukrajiny, jejíž „odstoupení“ mocnému slovanskému bratru bylo z právního hlediska velmi diskutabilní.⁴

Polská strana zdůrazňovala koncepci jednonárodního státu a otázka udržení bývalých území na západě, nemluvě o podržení Těšínska, znamenala také kompenzaci odstoupených východních zemí ve prospěch SSSR, alespoň v očích polského veřejného mínění.

Když bylo Těšínsko osvobozeno ve dnech 3. až 5. května 1945 Sovětskou armádou, byla tím sice ukončena nacistická okupace tohoto regionu, ale rozhodně nebyl vytvořen prostor pro klidné řešení daných problémů. Takřka bezprostředně po osvobození vyřáží obě strany se staronovými argumenty o sounáležitosti Těšínska k obnovenému Polsku či Československu.

Jedním z prvních argumentů polské strany byla skutečnost, že „Śląsk Zaolziański“ (jak bylo Těšínské Slezsko — československá část — nazýváno), nebyl součástí Protektorátu Čechy a Morava, ale po roce 1939 byl začleněn bezprostředně do říše (Gau Oberschlesien). Vedle zpochybnění rozhodnutí z roku 1920 byly rovněž připomínány návrhy prezidenta E. Beneše, včetně osobního dopisu polskému prezidentu Mościckému z konce září roku 1938 o ochotě vyřešit problematickou otázku Těšínska.⁵

Ponecháme-li stranou celou problematiku československých nároků na Horní Slezsko, kde středobodem byla aktivita Slezského kulturního ústavu (dříve Národní jednoty Slezské), vyjádřená Slezským memorandem z 12. 5. 1945, a další dokument, tzv. Lašský manifest, akcentující československé nároky opravdu v širokém záběru, těšínská otázka se těmto nárokům přece jen vymykala.⁶ V případě Kladská, Hlubčicka a Ratibořska šlo o bývalá německá území, jejichž správu svěřilo sovětské velení polské armádě a

³ Kořalková, K.: Vytváření systému dvoustranných spojeneckých smluv mezi evropskými socialistickými zeměmi (1943–1949), Praha 1966, s. 33–34.

⁴ Plaček, V.: Problém národnostní menšin v Československu za války a v letech 1945–1948. Slezský sborník (SISb) 67/1969, č. 4, s. 452.

⁵ Kamiński, M. K.: Polsko-czechoslovakie stosunki polityczne 1945–1948. Warszawa 1990, s. 14.

⁶ Janák, D.: Neklidná hranice I. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 1993, s. 64–65.

československé požadavky příliš do koncepce poválečného uspořádání resp. dělení Německa Sovětům nezapadaly. Západní část Těšínska byla přece jen prokazatelněji součástí předválečného Československa v předmnichovských hranicích, nemělo být pochyb o obnovení předválečného stavu.

Situace na Těšínsku se však bezprostředně po osvobození vyvíjela jinak, než ve vnitrozemí. V celé řadě nově se vytvořivších institucí, ať již v národních výborech, v závodních radách v průmyslových podnicích či v revolučních milicích získávali Poláci značný vliv a razantní námitky se objevily především proti Polákům, kteří se na Těšínsko přistěhovali po polském záboru v říjnu 1938 a proti těm, kteří za války přijali německou „volkslistu“. Nejen v obecném povědomí, ale zcela oficiálně v tisku a sdělovacích prostředcích byli oceňováni jako „polští okupanti“ a poněmčenci.⁷ Polská menšina se také nemohla po osvobození opírat ve svých národních ambicích o pozitivní komponenty a vystupovat jako „čisté, minulostí nezatížené etnikum“, spíše byla poznamenána iredentistickou činností ve prospěch sanačního Polska, případnou přihláškou do některé ze čtyř skupin „volkslisty“ a navíc perzekucí proti zbylému českému obyvatelstvu v „Zaolží“.⁸

Bylo zcela evidentní, že s těmito znamenímí nedávné minulosti nebyli Poláci na Těšínsku hodnoceni pozitivně a podle toho vypadal vztah Čechů tam usedlých nebo vracejících se do svých bývalých domovů a tedy i vztah oficiálních československých institucí.

Zcela vyhraněný byl od prvních momentů osvobození postoj nacionálně laděných československých politických stran, jako např. národních socialistů, jejichž poslanec F. Uhlíř byl jedním z nejrazantnějších nositelů myšlenky odsunu všech Poláků, kteří se na Těšínsko přistěhovali po polském záboru v říjnu 1938. I když se kupř. politika KSČ v řadě zásadních problémů lišila od názorů národních socialistů, v otázce Těšínska bychom našli mnoho společných bodů. Tehdejšímu krajskému vedení KSČ v Ostravě připravili horké chvíle právě komunisté polské národnosti, kteří mnozí horovali pro připojení Těšínska k Polsku.⁹

Aktivita českých politických stran v druhé polovině května 1945 byla značná, nechyběly návštěvy významných představitelů jak v Moravské Ostravě, tak na Těšínsku. Dá se konstatovat, že naprosto nekompromisně se stavěli za Těšínsko jako součást Československa a ostře útočili právě proti Polákům příslušným po záboru a nositelům „volkslist“ č. 1, 2, 3. Samozřejmě, že nechyběli lidé, kteří jako v každé revoluční situaci rychle pochopili, či hesla je třeba provolávat a jaký kabát obléci. Poukazoval na to i v těšínském případě tehdejší krajský tajemník KSČ v Moravské Ostravě V. Nový (i když bylo patrné, že největší část těchto „převlékačů“ směřovala právě do KSČ): „Nová republika bude mít dost sil, aby dala za vyučenou provokatérům, rozvratníkům a profesionálním štváčům. Jsou zde lidé, kteří provádějí rozvrat za předmnichovské republiky, za Beckovy okupace byli polskými nacionalisty, za Hitlera ochotně vzali „volkslistu“ a teď zneužívají rudý prapor a čestné jméno «komunista».“¹⁰

Situace na Těšínsku v posledních květnových dnech dostávala nebezpečné obrysy. Polská menšina se cítila ohrožena českými požadavky, především na vystěhování

⁷ Pallas, L.: Šlonzáctví a vznik tzv. volkslisty. SISb, 66/1968, č. 3, s. 327–341.

⁸ Plaček, V.: cit. d., s. 452.

⁹ Plaček, V.: Otázka polské národnostní menšiny na Těšínsku před uzavřením čs.-polské spojenecké smlouvy. SISb, 69/1971, č. 3, s. 225–238.

¹⁰ Budoucnost Těšínska v nové republice. Nová svoboda 19. 5. 1945.

„kolaborujících“ Poláků a naopak skupiny tzv. bojůvkářů začaly rozšiřovat zprávy o jistých změnách hranic ve prospěch Polska a to nejen na Těšínsku. Na české straně razantně vystupuje Slezská národní rada (volné seskupení představitelů českých socialistických stran), ovšem jejich delegaci jednající v polovině května v Praze, tehdejší náměstek předsedy vlády K. Gottwald varoval před přehnanými nároky na Horní Slezsko.¹¹ Přestože oficiální názor české politiky v záležitosti Horního Slezska volal po trpělivosti a čekání na rozhodnutí velmocí, v záležitosti samotného Těšínska nikdo nechtěl ani myšlenkou připustit jeho připojení k Polsku. Koncem května a počátkem června 1945 se objevuje záplava rezolucí z institucí, průmyslových závodů apod., které považují stávající hranice na Těšínsku za definitivní, trvají na odchodu bývalých polských okupantů a řešení nositelů „volkslisty“.¹² Provolání čtyř politických stran — KSČ, sociální demokracie, národních socialistů, čs. strany lidové vyzývá „lid těšínský“ ke klidu, trpělivosti proti štvání a zdůrazňuje, že rozhodnutí nepadne v Těšíně, ale v Praze, Varšavě a v Moskvě. Pověsti o změně hranic považuje za výmysl provokatérů.¹³

Také úvodník Nové svobody z 5. července 1945 znovu opakuje československé nároky na Těšínsko a vyzývá k uvážlivému postupu vůči Polákům. Podrobně se zabývá nositeli „volkslist“ a diferencuje podle jednotlivých stupňů. Češi a Poláci žijící v pohraničí, kteří nekolaborovali, nejsou nepřátelé. Ovšem Poláci, kteří přišli za Beckova a Hitlerova režimu, jsou okupanti a nemají tu co pohledávat. Nechtějí jsou ihned vyvezeni za hranice. S nositeli „volkslisty“ č. 3 a 4 nelze nakládat jako s nepřáteli, ale prověření být musí.¹⁴

V druhé polovině května 1945 se Těšínsko stávalo oblastí intenzivních národních srážek. Vracel se stále větší počet českých repatriantů z českého vnitrozemí, kteří se nyní shledávali s lidmi, podílejícími se před několika lety na jejich vyhnání — nebo k němu mlčky přihlíželi. Bylo příliš idealistické očekávat od repatriantů domáhajících se svých dřívějších bytů a pracovních míst — mnohdy neúspěšně — aby „bylo zapomenuto nebláhé minulosti a poměr Československa k nové Polsce byl od počátku postaven na nový základ slovanského bratrství“.¹⁵ Pokud repatrianti postupně získávali významné pozice v tvořícím se administrativním aparátu, velmi necitlivě a mnohdy záměrně v neprospěch Poláků „účtovali“ s polským nacionalismem, ačkoliv si sami neuvědomovali, že jsou předvojem nacionalismu českého. Velmi rychle nacházeli své místo v adekvátních politických stranách a proudech a byli spolehlivou zálohou národních konfliktů.

Od tohoto národního kotle přilévala oficiálně i neoficiálně své štvání a propagandu polská strana a nebylo divu, že v prvních červnových dnech 1945 vznikla nebezpečná atmosféra nejen na Těšínsku, ale i v mezinárodních československo-polských vztazích. V polovině června již hrozil otevřený ozbrojený konflikt, i když nelze hovořit ještě o jeho zmezinárodnění.

Když však 14. června 1945 oznámil státní tajemník ministra zahraničních věcí V. Clementis v rozhlasovém projevu územní požadavky Československa, události dostaly rychlý spád. Ve stejný den byli informováni spojenci (SSSR, Velká Británie, USA)

¹¹ Janák, D.: cit. d., s. 65.

¹² Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, Archiv ÚV KSČ, sv. 49, a. j. 378.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Otázka Těšínska neexistuje, Nová svoboda 5. 6. 1945.

¹⁵ Plaček, V.: Otázka polské..., s. 227.

o potřebě vojensky obsadit Kladsko, Hlubčicko a Ratibořsko a bezprostředně po vyhlášení byl proveden vojenský výpad do několika obcí v Ratibořsku. Následují okamžitá jednání se sovětským vojenským velením, kde jsou konstatována již předchozí překročení československé hranice z polské strany polovojenskými oddíly, ale výsledek schůzek v Moravské Ostravě za účasti gen. Jeremenka, gen. Mechlise, polského velitele tankové brigády gen. Poplowského, pplk. Janka a mjr. Koutného byl v podstatě smírlivý, zásah hodnocen jako nedorozumění.¹⁶ Do vojenské terminologie se dostal nový výraz „spor o bohumínský trojúhelník“, ale přes nedorozumění v otázce vedení nové státní hranice, jak tvrdil pplk. Janko, a distancování se oficiálních českých představitelů, všichni zainteresovaní dobře věděli, co se událo. Faktem bylo, že ať byly úmysly československé vlády jakékoliv, polská vláda tento incident změnila okamžitě v mezinárodní spor a především se snažila zviditelnit otázku Těšínska. Na Těšínsku také byla již koncentrována značná vojenská síla na obou stranách a bylo zřejmé, že tento problém bude řešen silou nebo úplně někde jinde. To, že nebyl řešen ani v Praze, ani ve Varšavě, ale v Moskvě, pro budoucnost naznačovalo mnohé.

Wiederentstehung der ČSR im Jahre 1945 und die polnische Minderheit im Gebiet Těšín (Teschen)

Jaromír Pavlíček

Seit der Entstehung der neuzeitlichen Staaten der Tschechen und Polen, nach dem Zerfall der österreich-ungarischen Monarchie im Jahre 1918, liegt zwischen den beiden Staaten ein dauernder Schatten in Form eines Streites um das Gebiet von Těšín. Das ehemalige Fürstentum wurde durch die Siegermächte zwischen Polen und Tschechoslowakische Republik eingeteilt. Diese Einteilung wurde jedoch vor allem aus der polnischen Seite als ungerecht betrachtet. Bei jeder historischen Gelegenheit wurde diese Frage wieder neu erhoben und gelegentlich auch nochmals gelöst. So war es im Jahre 1938 in der Zeit der Münchener Krise, als auch im Jahre 1945 nach der Befreiung der beiden Staaten von der nazistischen Okkupation.

Die Frage um das Gebiet von Těšín wurde auch im Laufe des 2. Weltkrieges mit den Vertretern der polnischen und tschechoslowakischen Exilregierung in London, gen. Sikorski und Dr. E. Beneš, diskutiert. Schon hier bemühten sich beiden diese Vertreter für ihre Gesichtspunkte, um eine konforme Stellung der Großmächte der antifaschistischen Koalition zu gewinnen. Markanter trat diese Bemühung bei den Verhandlungen mit den sowjetischen Vertretern am Anfang des Jahres 1945 auf, als der Außenminister der UdSSR V. M. Molotov die Lösung sowohl der tschechischen als auch der polnischen Seite versprochen hatte.

Anfangs Mai 1945, nach der Befreiung des Gebiets von Těšín, begannen hier die tschechischen Behörden mit der unmittelbaren Selbstverständlichkeit als auf dem ehemaligen tschechoslowakischen Territorium zu funktionieren. Mit der Unterstützung der Öffentlichkeit und der Wiederaufgebauten politischen Parteien wurde auf jene polnische Bevölkerung, die auf dieses Territorium nach Münchener Krise 1938 mit der polnischen Okkupationstruppe gekommen ist, der Druck, um aus diesem Gebiet auszuwandern, entfaltet. Die polnische Regierung erhebt Einspruch und bemühte sich den Streit um das Gebiet von Těšín zu internationalisieren. Im Zentrum der diplomatischen Noten und Verhandlungen steht der neuangestellte tschechoslowakische Gesandte in Warschau J. Hejret. Die Unruhe um diese Gelegenheit erhebt

¹⁶ Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha, GS Žurek 1945–1954, kart. 1/14.

sich anfangs Juni 1945, als die tschechoslovakische Regierung die Gebietsanforderungen auf das Gebiet von Kladsko (Glatz) und Ratibořsko (Ratibor) vorgelegt hat. Zwischen den beiden Staaten steigerte die Spannung, die nach einem kurzen militärischen Eindruck einer kleinen tschechoslovakischen Truppe in das Gebiet von Ratiboř mit einem Waffenkonflikt drohte.

REAKCE PŘÍZNIVCŮ NÁRODNĚ SOCIALISTICKÉ POLITICKÉ LINIE NA PŘÍPRAVU KOMUNISTŮ K UCHOPENÍ MOCI V ČESKOSLOVENSKU NA JARĚ 1945

Jana Burešová

Nekomunistické politické směry vcelku dost přesně vystihly cíle a záměry komunistů v poválečné době; postřehly to velice záhy, jak nám dokládá pramenný materiál národně socialistického zaměření. Poukázala bych na edici materiálů pod názvem Tři roky, podtitul Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948.¹ 1. svazek zachycuje právě období od jara 1945 do jara 1946. Tyto přehledy vnitřní a zahraniční politiky vydávala, většinou ve čtrnáctidenních intervalech, Masarykova sociologická společnost a oddělení pro vědeckou politiku Zemské kulturní rady Československé strany národně socialistické v Brně v době od jara 1945 až do komunistického státního převratu v únoru 1948. Pro oficiální vydání tiskem připravil materiály pod výše uvedeným názvem Mezinárodní politologický ústav Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Přehledy vnitřní a zahraniční politiky byly tvořeny na základě studia asi 50 titulů novin a časopisů, vycházejících v letech 1945–1948 v Československu. Tím představují svého druhu jistě ojedinělý historický dokument dané doby. Přehledy psali mladí lidé, vysokoškolští studenti, kteří se po válce účastnili obnovy Masarykovy sociologické společnosti. Jejich snahou bylo sledovat vývoj v Československu i ve světě, zaznamenávat jej a analyzovat ve vydávaných přehledech, o nichž na svých schůzkách debatovali. Většina této pracovní skupiny vstoupila koncem roku 1945 do Československé strany národně socialistické. Tedy můžeme říci, že svým způsobem, do jisté míry, materiály odrážejí vidění daných věcí v dané době očima národně socialistického politického směru.

Mimo jiné jako další pramenný zdroj, obdobně vnímající postup komunistů, poslouží paměti významného národně socialistického politika a státního činitele Huberta Ripky.²

¹ Tři roky. Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–1948. 1, 2. Praha, Melantrich 1991.

² Ripka, H.: Unorová tragédie. Svědectví přímého účastníka. Brno, Atlantis 1995.

Dr. H. Ripka byl od dubna 1945 do 25. února 1948 ministrem zahraničního obchodu. Ve vládě patřil k nejvýraznějším osobnostem a svým vystupováním a úrovní vzbuzoval respekt i u svých politických odpůrců. Při projednávání zásadních otázek obvykle formuloval stanovisko národně socialistických ministrů i dalších demokratických členů vlády. Vynikal jako obratný taktik a nevyhýbal se rozumnému kompromisu, dokázal však být tvrdý a neústupný, když šlo o obranu demokratických principů, právního řádu a občanských svobod. Krátce po komunistickém státním převratu H. Ripka emigroval, nejprve do Francie. V létě 1948 přijal nabídku pařížského nakladatelství Opera-Mundi, aby napsal knížku o pražském převratu. V roce 1949 vyšla kniha v Paříži pod názvem Le Coup de Prague. Une Révolution Préfabriquée a v roce

Představitelé československé exilové vlády v Londýně počítali s tím, že po osvobození země od Němců bude ihned vytvořena první vláda ze zástupců domácího a zahraničního odboje. Po nastolení pořádku měla do šesti měsíců po ukončení bojů zorganizovat parlamentní volby, tedy co nejdříve zajistit návrat k demokratickému režimu. Všichni členové londýnské vlády byli z ekonomického a sociálního hlediska pro znárodnění dolů a těžkého průmyslu, dokončení pozemkové reformy a rozšíření systému sociálních jistot. Ovšem jejich stanovisko bylo přísně demokratické. Velmi odlišnou koncepci způsobu, jak v Československu obnovit politický život, měli komunisté. Počítali s tím, že využijí zmatků prvních týdnů k obsazení všech rozhodujících míst, než se bude moci projevit vůle lidu ve svobodných volbách. Komunistický plán spoléhal na přítomnost sovětských vojsk na československém území.³

H. Ripka uváděl, že od března 1945, kdy se v Moskvě sešli k jednání zástupci exilové vlády v Londýně a moskevské komunistické emigrace, komunisté přesně věděli, jakými prostředky a za jakých podmínek se dostanou k moci: „Komunisté byli ve výhodném postavení, protože se nová vláda měla utvořit v Moskvě a protože se rovněž počítalo s tím, že se v Moskvě dohodne nový vládní program. Posílení podporou Sovětů, projevovali se agresivně a výhružně. Sliby široké autonomie slovenského národa neutralizovali nekomunistické slovenské politiky. Sociální demokraté, s výjimkou zcela osamoceného Majera, se rovněž postavili na jejich stranu. Msgr Šrámek byl nemocen a jednání se nezúčastnil. Nerovný zápas s komunisty vedl jako jediní dva národní socialisté, Jaroslav Stránský a Prokop Drtina. Tím větší byla jejich zásluha, že se jim podařilo prosadit některé návrhy koncipované v demokratickém duchu. Komunistický plán byl obdivuhodně připraven a promyšlen do nejmenších podrobností. Hlavním nástrojem moskevského klanu byly „národní výbory“ složené ze „zástupců lidu“, které měly nahradit obecní, okresní a zemskou správu. Jejich prostřednictvím měla vláda uplatňovat výkonnou moc. Slovensko se mělo těšit široké autonomii a mělo dostat svůj parlament, nazývaný Slovenská národní rada a Sbor pověřenců, což ve skutečnosti byla slovenská vláda. Komunisté doufali, že získají na Slovensku většinu, budou-li si takto předcházet místní nacionalismus: komunistické Slovensko udržující si v jiné formě instituce vzniklé za Tisova „státu“, mělo v jejich rukou představovat zbraň, kterou budou moci hrozit Čechům, kdyby se ukázali neochotni přijmout nadvládu krajní levice... Na druhé straně se jednalo o vytvoření seskupení nazývaného Národní blok pracujícího lidu měst a venkova, jehož cílem bylo připravit fuzi tří socialistických stran, z nichž se skládalo. „Blok“ měl za úkol donutit sociální demokraty a zejména národní socialisty, aby se podřídili vůli komunistů, a současně zatlačit lidovce a slovenské demokraty ve vládě do menšiny. Trestry určené zrádcům, kolaborantům a fašistům měly také sloužit k realizaci komunistických plánů tím, že jim umožňovaly zastrašovat nebo likvidovat politické odpůrce. Odbory, družstva, mládežnické organizace, sokolové, skauti, tělocvičné jednoty a jednotlivé kulturní instituce měly být sjednoceny, jinými slovy podřízeny kontrole komunistů.“⁴

Komunistům se nepodařilo realizovat svůj plán plně ústavní cestou, jak měli v úmyslu, ale od počátku získali značně výhodné pozice, které jim umožnily nechat odhlasovat velkou část svých návrhů první poválečnou vládou. Její složení pro ně bylo ještě

důležitější, než formulace akčního programu, neboť ten se mohl realizovat jen tehdy, když by měli komunisté ve vládě převažující vliv.

Při politických jednáních v Moskvě v březnu 1945 dosáhli komunisté téměř všeho, co měli v úmyslu. Podle svých plánů vytvořili podmínky, které jim po osvobození měly zaručit převahu v zemi do doby, než se stanou monopolní silou ve státě. Plány předložené zástupci londýnské vlády nebyly přijaty, pouze se místy podařilo zmírnit radikální ráz komunistického programu. Např. do vládního programu byla zahrnuta zmínka o zásadách parlamentní demokracie a o občanských právech a pasáž o nutnosti přátelské spolupráce se západními demokraciemi.

Pozice komunistů v novém politickém systému byla viděna v květnu 1945 takto: „Z mnohých stran bývalého státu byly připuštěny k novému životu jen čtyři. Strany čisté zájmové byly zrušeny a jejich zánik nesetkal se s odporem. Strana komunistická jako hlavní bojovník za lidovou demokracii je nucena (protože lidová demokracie vyžaduje k plnému svému provedení jednotu politické vůle) hlásat jednotu národa, ač jest nejvyhraněnější nositelkou třídního boje, nechce-li dát přednost vzniku občanské války, případně zásahu vnějších činitelů; proto prosazuje odpolitizování, nestranickost těch organizací, které mají být spoluúčastny na tvorbě státní vůle — odborová hnutí, Svaz mládeže, Hnutí odporu, Československá obec legionářská, Národní svaz tělovýchovy — a naopak žádá zpolitizování těch státních složek, které není možno zrušit nebo decentralizovat a na něž si proto vyhradila výlučný nebo převážný vliv, tj. školství a armády.“⁵

Bylo uznáváno, že vládní program v osvobozeném Československu je v podstatě programem komunistické strany, který byl přijat na základě jejího mocenského postavení, jež však nespočíval na domácí půdě. Přehled vnitřní politiky za duben a květen 1945 uvádí, že velká část obyvatelstva byla až na stranickou roztržičnost spokojena s předválečným stavem státu a navíc neočekávané chování sovětské armády ve velkých částech Československa komunistické straně velmi uškodilo. Přehled uvádí, že mocenské postavení komunistů v Československu hned po osvobození spočívalo v zahraničně politické situaci a v okolnostech, že téměř celé státní území bylo obsazeno vojskem Sovětského svazu, jehož zřízení si komunisté berou za vzor a který přes formální smlouvu zasahoval materiálně do vnitřních československých záležitostí.

Uvedený materiál dále soudí, že komunisté využili svého postavení a vnutili svou vůli i ostatním stranám. Komunisté obsadili v prvním poválečném období klíčové postavení a zajistili si v mnohých samosprávných celcích velmi silné zastoupení.

Domnívám se, že výstižně zachycuje Přehled vnitřní politiky za duben a květen 1945 pozici komunistické strany na vnitropolitické scéně tímto zápisem: „Obraz vnitřní politiky v ohledu stranickém jest obraz řítícího se vozu — komunistické strany — který tři ostatní strany se snaží přibrzdit, aby nepřešel čáru, stanovenou vládním programem; tvářice se, jako by pomáhaly tlačit. Přitom jí — aby obraz byl úplný — háže do cesty balvany jako: neuvědomělost dělnické třídy, jejíž velká část nenastoupila v běhu prvních dvou měsíců do práce na výstavbě státu, tak i jednání okupační armády Sovětského svazu, která na hospodářské potřeby i právní zvyklosti státu bere celkem málo zřetel, pomáhající pouze v jednotlivostech, ale prosazující jinak důrazně přednost svých potřeb před potřebami civilními.“⁶

1950 vyšla anglicky v Londýně pod názvem *Czechoslovakia Enslaved. The Story of the Communist Coup d'Etat*. Český vychází poprvé až v roce 1995.

³ Viz Ripka, H.: C. d., s. 42.

⁴ Ripka, H.: C. d., s. 43–44.

⁵ Tři roky. C. d., s. 6.

⁶ Tři roky. C. d., s. 8.

Rozebírání pramenný zdroj soudí, že komunistická strana získala svůj náskok právě v začátcích, koncem dubna a začátkem května 1945, a to z těchto důvodů: 1) měla směrnice o postupu a tím strhla na sebe iniciativu, 2) měla důvěru sovětské armády, 3) dostávala současně s postupem sovětského vojska tiskoviny, jež byly do zásoby natištěny v Moskvě, 4) měla připravenou stranickou organizaci, 5) měla po rozbití vojenských odbojových organizací silné podzemní hnutí, jehož členové byli automaticky jejími členy, a strhla tak k sobě většinu mladých a průbojných lidí.⁷

Postupně, byť navenek zůstávala „jednota stran Národní fronty“ neporušená, začalo docházet k projevům vzájemného politického boje. Zatím šlo o boj pod povrchem: 12. května 1945 vytvořila národně socialistická strana příčleněnou samostatnou organizaci mládeže, přestože jiné strany se rozhodly přistoupit na komunistický požadavek vytvořit jednotný Svaz mládeže. Ve svém svolání zdůraznila věrnost tradiční československou demokracii. I lidová strana začala zdůrazňovat křesťanskou povahu své strany.

Sociálně demokratický tisk oznámil, že odborové hnutí, sjednocené za protektorátu, zůstane jednotné a vytyčil mu nové úkoly: nejen boj za zlepšení hospodářského postavení všech pracujících, ale i aktivitu v národním hospodářství, tj. ve výrobě, distribuci a transportu, ať na soukromovlastnickém, tak na kolektivním úseku hospodářství.⁸

Jak byl vnímán další postup komunistů ve vztahu k ostatním politickým stranám po polovině května 1945: „Komunistická strana zahájila boj proti svým politickým odpůrcům z 1. republiky; snažila se budovat na jejich vyřazení prostřednictvím lidových soudů jednotu národa, jednotu odborových organizací a jednotu mládeže. To bylo nové téma, jež se stalo předmětem stranických bojů, neboť komunistická a částečně i sociálně demokratická strana šla ve svém úsilí o očistu mnohem dále než strany ostatní dávající mu obsah nejen národní, nýbrž politicko-ideologický a třídní, označující za kolaboranty a zrádce především příslušníky vyšších tříd, boháče a vysoké úředníky, i ty, kdo se stavěli odmítavě k provádění vládního programu. Zatímco ostatní strany volaly po odstranění Němců, volala komunistická strana: odstraňte Němce, ale především fašisty, kolaboranty a udržte tak jednotu národa. Zatímco ostatní strany nestály bez výhrady proti potrestání těch, kdo se provinili spoluprací s Němci, ale žádaly obecné odstranění Němců, stála komunistická strana na stanovisku opačném: úvodníky jejího tisku žádaly co nejostřejší vyhlazení všech kolaborantů, ale svými zástupci i svou praxí prosazovala ochranu svých německých soudruhů.“⁹

Ve druhé polovině května 1945 se začalo ukazovat, že národní výbory nejsou schopné zvládnout svěřené úkoly a bylo nutno obnovit z velké části starý úřednický aparát, který byl přitom přejmenováván, označován za lidový, nebyrokratický, nezatižený, v čele s novými lidmi; na opětovné byrokratizaci státu se tím ovšem nic nezměnilo. Stejně, ovšem mnohem pomaleji, proběhl tento postup v továrnách: závodní výbory opětovně pověřovaly vedoucí úředníky ředitelstvím.

Během května se stávalo zřejmým, že výklad vládního programu i zájem na jeho provedení byl různý u každé strany. Ministři začali jezdit po zemi a konat projevy; v projevech vybízeli zvláště k znovuzahájení práce.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tři roky. C. d., s. 10.

⁹ Tamtéž.

Jak reagovali konkrétně na nástup komunistů národní socialisté: Národně socialistická strana se cítila zatlačena a ohrožena. Až do 23. 5. 1945 se ale snažila svou nelibost tlumit. Tedy 23. 5. žádal list Slovo národa, aby v národních i závodních výborech, v nichž mnohde komunistická strana bez ohledu na místní politické poměry obsadila poměrně nejvíce míst, byla obnovena parita zastoupení, jak stanovila košická dohoda ze začátku dubna. Např. na Moravě vydala komunistická strana nařízení, aby výbory byly tvořeny ze zástupců komunistických, sociálně demokratických, národně socialistických a lidoveckých v poměru 6 : 3 : 3 : 1.

Další konkrétní reakci národních socialistů na komunistické postupy bylo vystoupení ministra spravedlnosti Dr. Jaroslava Stránského na velké manifestaci národních socialistů v pražské Lucerně, kde zdůrazňoval především nutnost svobody tisku, spolčování a shromažďování: „Kde není svobody myšlení a souzení, tam není svobody žádné a tam nemůže být také žádný demokratický stát. Proto nezačínáme nový život národně socialistické strany ze žádného stranického sobectví. My dnes cítíme, že všechno, co uděláme pro svoji stranu, že to všechno děláme pro československou demokracii. Nepodléhejte bludu, že strany jsou zbytečné nebo dokonce škodlivé. Kde uhynou strany, tam zbude STRANA, a co ta dovede, to jsme poznali na své kůži tak krvavě. Nebojte se stran, bojte se totality, nebojte se demokratických, bojte se autokratických forem veřejného života.“¹⁰

Vnitropolitickou situaci v květnu 1945, těsně po osvobození, vnímali národní socialisté slovy H. Ripky následovně: „Jakmile bylo v květnu 1945 hlavní město osvobozeno armádou maršála Koněva, Gottwald přijel s Fierlingerem a několika ministry do Prahy a jeho prvním krokem bylo odstranění České národní rady, která řídila povstání a v níž byly zastoupeny všechny složky odboje. Komunisté se s konečnou platností považovali za pány situace. Boj za svobodu tedy pokračoval i po osvobození. Od první hodiny nám hrozil totalitní komunistický režim, který by nastoupil po totalitním režimu nacistickém. Od první hodiny jsme se museli dát znovu do boje, aby nebyly podkopány samy základy naší národní existence.“¹¹

Možnosti prosazení politiky své a dalších demokratů v Československu byly národními socialisty vnímány jako velmi omezené: „Boj proti komunizaci státu se hned nazítří po osvobození rozpoutal ze nesmírně obtížných podmínek. Od samého začátku to byl boj nerovný. Komunisté disponovali vskutku nekonečně většími možnostmi akce než my. Poté, co se zmocnili hlavních řídicích pák ve vládě, obrátili se k národním výborům (které nebyly voleny, ale jmenovány, často podle instrukcí komunistické strany), aby se zmocnili celého administrativního aparátu ... Byli jedinou dobře organizovanou stranou ve státě ... Komunisté dovedli obdivuhodně využít atmosféru nejistoty, zmatku, obav a revolučních nadějí, která v té době vládla. Podařilo se jim svést velkou část lidu, zejména mládež a mnoho intelektuálů.“¹²

Cílem mého dílčího příspěvku bylo na základě přiblížení výše uvedených pramenných zdrojů národně socialistické politické orientace nastínit vnitropolitickou situaci v jarních měsících roku 1945 a dobové vidění a vnímání pozice, postupů a cílů komunistické strany příznivci národně socialistické politické linie.

¹⁰ Tři roky. C. d., s. 12.

¹¹ Ripka, H.: C. d., s. 47.

¹² Ripka, H.: C. d., s. 53–54.

The Response of Fans of National-Socialistic Political Line to the Communists' Preparation for Seizing Power in Czechoslovakia in Spring 1945

Jana Burešová

The submitted article, based on analysis of source materials of national-socialistic direction, deals with the response of fans of this political line to the communist's preparation for seizing power in Czechoslovakia in spring 1945. It mainly draws upon series of materials The Three Years (Tři roky), subtitle Surveys and Documents for Czechoslovak Politics in 1945–48 (Prague 1991) [Přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945–48 (Praha 1991)], and memories of Hubert Ripka, an important national-socialistic politician and statesman.

The mentioned series are results of study of app. 50 newspaper and magazine issues being published in 1945–48 in Czechoslovakia. Together with Ripka's memories it proves that non-communist political streams soon and exactly understood and disclosed the aims and intentions of the communists in post-war times. In spring 1945 the communists achieved practically all what they intended. They created conditions which, after the liberation, guaranteed them the superiority in the country till attaining monopoly power.

**OPOMÍJENÉ PRAMENY KE KLÍČOVÝM OTÁZKÁM
POLITICKÉHO VÝVOJE ČESKOSLOVENSKA
V BEZPROSTŘEDNĚ POVÁLEČNÉM OBDOBÍ.
MATERIÁLY V MORAVSKÉM ZEMSKÉM ARCHIVU**

Hubert Valášek

Liberalizací podmínek pro studium archiválií v našich archivech se především historikům dějin doby nové a nejnovější otevřel široký prostor pro zcela nové zhodnocení řady tradovaných a mnohdy i hluboce vžitých pohledů na dobu po roce 1945.¹ Široká škála nově nabízených možností, kterou představují soubory archiválií úřadů a institucí působících v prvních poválečných letech, vede historika k úvahám o vnitřní obsaženosti a výpovědní hodnotě těchto archiválií.

Moravský zemský archiv nabízí ke studiu stěžejních otázek politického i hospodářského vývoje Československa v bouřlivém poválečném období hned několik nadmíru zajímavých archivních fondů. Z nich nejpřednější místo pro poznání problémů poválečného odsunu německé menšiny, řešení záležitostí týkajících se prováděné pozemkové reformy, znárodnění průmyslu a dalších přitažlivých témat, zaujmají archivní fondy označené signaturami B 280 Zemský národní výbor v Brně pro léta 1945–1948, B 281 Oblastní osídlovací úřadovna Brno za léta 1945–1950, B 282 Pobočka Národního pozemkového fondu Znojmo za léta 1945–1950, B 38 Pobočka Národního pozemkového fondu Brno a trosky podobné registratury, zachycující prováděné změny v pozemkové držbě na východní Moravě, označené signaturou B 346 Pobočka Národního pozemkového fondu Uherské Hradiště, rovněž z let 1945–1950.

Všechny uvedené archivní fondy mají velmi úzký vztah k řešení dnes tolik diskutovaného tématu praktické aplikace ústavních dekretů prezidenta republiky do života společnosti, i k četným jiným neméně závažným problémům.

Nesporně nejvýznamnější, co do rozsahu i vnitřní obsaženosti uložených dokumentů, je Zemský národní výbor v Brně zřízený pro celou zemi Moravskoslezskou. Stejně jako u národních výborů dalších stupňů byl tento zastupitelský orgán veřejné správy poprvé zmíněn v ústavním dekretu prezidenta republiky ze dne 4. prosince 1944.² Návrh praktické realizace uvedeného záměru nese datum 5. května 1945. Stalo se tak v souladu s vládním nařízením č. 4/45 Sb., o volbě a pravomoci národních výborů (částečně pozměněné vládním nařízením č. 44/45 Sb.). Zde se v paragrafu 4 stanovilo, že v sídle každého zemského zastupitelstva bude ustaven zemský národní výbor, který bude v obvodu své působnosti spravovat veškeré veřejné záležitosti, pokud nebudou spravovány

¹ Srv. Zákon České národní rady č. 97/74 Sb., o archivnictví a jeho novelu ze dne 29. dubna 1992.

² Srv. dekret č. 18/44 Úř. věst. čs. o národních výborech a Prozatímním Národním shromáždění, přetištěný v příloze k vyhlášce ministerstva vnitra č. 43/45 Sb.

jiným veřejným orgánem. Zemský národní výbor³ v Brně tak na sebe převzal pravomoc dosavadního zemského zastupitelstva, zemského výboru, zemského úřadu a zemského prezidenta. Vydáním prozatímního organizačního řádu ZNV 18. ledna 1946 byl pro obvod země moravskoslezské stanoven personální stav na 80 členů pléna, 30 členů rady a 8 členů předsednictva, nehledě na další členy odborných komisí. V Moravské Ostravě byla zřízena expozitura moravskoslezského ZNV, jejíž působnost se vztahovala na Slezsko a severní Moravu. (ZNV v Brně se dělilo s ostravskou expoziturou v tomto poměru: z 80 členů pléna jich 20 připadlo na expozituru v Moravské Ostravě, z 30 členů rady ZNV spadalo pod expozituru deset a v případě předsednictva byl tento poměr 4:4).

Hlavním úkolem pléna bylo provádění normotvorné, poradní, usměrňovací, kontrolní, hospodářské, personální, finanční a investiční činnosti. Rada připravovala jednotlivá zasedání pléna a rozhodovala v konkrétních případech. Předsednictvo řešilo věci organizační, mělo funkci dozorčí a působilo jako arbit v případě všech možných nesrovnalostí.

Nesnadná dopravní situace i velký ekonomický potenciál ostravského regionu si vynutil určité rozdělení pravomocí. Jak již bylo naznačeno, vládním usnesením ze 16. května 1945 bylo rozhodnuto, o zřízení pobočky brněnského ZNV v Ostravě pro tehdejší Slezsko a moravské okresy Nový Jičín, Moravská Ostrava a Místek.

Nejasnosti vyplývající z příliš široké formulace úkolů ZNV byly odstraněny vládním nařízením č. 44/45 Sb., ze dne 7. srpna 1945, které jednoznačně stanovilo podřízení zemských národních výborů ve věcech politických ministerstvu vnitra. Věci spadající do působnosti jiných ministerstev řešili zástupci ZNV s jednotlivými resortními ministry. S tím souviselo i případné odvolání proti rozhodnutím a opatřením zemských národních výborů. V takových případech bylo konečné stanovisko svěřeno vždy věcně příslušnému ministerstvu.

Celý výše nastíněný systém fungoval až do 21. prosince 1948, kdy byl usnesením národního shromáždění (zákon č. 280/48 Sb.) celý orgán spolu se zemským uspořádáním zrušen. Dne 31. prosince 1948 zanikla země Moravskoslezská jako svazek státní správy. Navázalo na ni krajské zřízení reprezentované Krajskými národními výbory, jež byly organizacemi územně sice užšími, kompetenčně však přesahovaly původní rámec dosti široce, neboť do nich byly postupně začleňovány finanční, školské, katastrální i cejchovní úřady a úřady ochrany práce. Předávání agendy mezi oběma subjekty veřejné správy bylo ukončeno 31. března 1949 a toho dne také přestaly zemské národní výbory existovat.

Tolik alespoň stručně k historii nejpřednějšího orgánu státní správy na Moravě v prvních poválečných letech. Připojuji jen, že historikovi poskytne tento rozsáhlý archivní fond, čítající více než pět tisíc kartonů spisů a množství úředních knih, nepřeberné množství studijního a srovnávacího materiálu. Je to dáno jednak tím, že se v tomto případě dochovala úplná spisová kontinuita s předchozím zemským úřadem (v MZA Brno je tento fond označen signaturou B 40), ale i proto, že spisová činnost ZNV zanechala své stopy rovněž v následně ustavených KNV. Řada spisů byla v pozdějších letech z registratury ZNV vytažena a nyní tvoří integrální součást archivních fondů B 124 KNV Brno, B 125 KNV Gottwaldov a B 126 KNV Jihlava (z let 1949–1960). Nespornou cenu

³ Dále jen ve zkratce: ZNV — Zemský národní výbor, KNV — Krajský národní výbor, MZA — Moravský zemský archiv, NPF — Národní pozemkový fond.

má v tomto případě i fakt, že se v celém fondu od doby jeho vzniku prakticky neskartovalo.

Pro zdárný postup pořádacích prací byl fond při respektování základní organizační normy pro manipulaci se spisy ZNV (organizační řád zemských a okresních národních výborů z 18. ledna 1946, vyhlášený ministerstvem vnitra pod č. B-2000-21/11-45-II/2) rozdělen na čtyři samostatné části: a) prezidium; b) volené orgány a sekretariát; c) všeobecná registratura; d) archiv.

Prezidium⁴

V počtu 607 inventárních jednotek uložených ve 360 kartonech (119 pomocných úředních knih, 241 kartonů spisů) obsahuje tato samostatně zpracovaná část písemnosti kanceláře předsedů ZNV — prvního poválečného předsedy ZNV Františka Loubala (ČSNS) i předsedů Františka Píška (KSC) a Karla Svitavského (KSC). Nejúplněji se dochovala registratura člena rady ing. Josefa Životského (KSC), jenž měl v referátu otázky pozemkové reformy na Moravě. Zejména tyto písemnosti by si pro svoji historickou závažnost nepochybně zasloužily vyšší stupeň archivního zpracování, než jen dosud existující archivní inventář. Nemusíme ovšem při studiu setrvávat jen u tohoto příkladu. Neméně přínosné jsou i spisy dalších vedoucích úředníků. Dochovala se např. akta o zájezdech prezidenta republiky dr. Beneše na Moravu s poznámkami o stavu různých moravských obcí. Důležitá je korespondence prezidiálního šéfa Hrubého, vedoucího úředníka dr. Kropáče a bylo by možné jmenovat i další cenné soubory dokumentů.

Význam této dílčí části inventárního soupisu je dán, jak jsme již naznačili, dobou svého vzniku i samotným zařazením této části úřadu v celkové hierarchii funkcí ZNV. Od května 1945 až do ustavení krajského zřízení posuzovalo prezidium ZNV, ať přímo nebo zprostředkovaně, téměř všechny důležité spisy. Tyto písemnosti nám dovolují nahlédnout do složitosti vztahů v době poválečné, do stranického rozdělení jednotlivých referátů (podle paritního klíče) i do zcela konkrétních věcí, které tento orgán ZNV řešil.

Volené orgány a sekretariát⁵

Význam uchovaných spisů sekretariátu a volených orgánů v rozsahu 511 inventárních a 356 evidenčních jednotek je dán, stejně jako v předchozím případě, faktickou náplní činnosti těchto složek, neboť na zasedáních volených orgánů se jednalo prakticky o všech důležitějších veřejných záležitostech. Za zvláště cenné jsou považovány především ty dokumenty, které dokládají velmi dynamický až hektický politický vývoj oné doby, ukazují postup a metody přístupu jednotlivých úředníků při překonávání hospodářských následků okupace a války, osídlování pohraničí, záležitostí odsunu, znárodnění průmyslu, právního stavu státu, plánování i při faktické činnosti ZNV ve věcech kulturních, školských, zdravotních, zemědělských a dalších.

Vedle zápisů z jednotlivých plenárních zasedání je třeba doporučit pozornosti badatele záznamy z jednání společného předsednictva revoluční rady ZNV i všech

⁴ Švábenský, M.: B 280 — Zemský národní výbor v Brně, prezidium. Dílčí inventář, (1899) 1945–1949. MZA Brno 1967.

⁵ Radimský, J.: B 280 — Zemský národní výbor v Brně, volené orgány a sekretariát. Dílčí inventář, 1945–1948. MZA Brno 1962.

následných zasedání tohoto orgánu (od 1. 11. 1945 jen Rady), zasedání komisí, ZNV Praha, expozitury Ostrava, okresních a městských národních výborů všech moravských okresů, osobní spisy členů ZNV i veškerou důležitou korespondenci sekretariátu ZNV za léta 1945–1948.

Všeobecná registratura⁶

Skladba spisů všeobecné registratury v rozsahu 940 inventárních jednotek a 4350 evidenčních jednotek odráží velmi plasticky všechny nové úkoly státní správy po skončené válce. Zmiňme například odbor plánovací nebo odbor tzv. náhradového fondu, či oddělení evakuační, průmyslové, válečných škod, propagandy, cizineckého ruchu a turistiky, repatriace a péče o oběti války, regulace obcí a měst, stavebnictví. Velmi cenné poznatky skýtají i odbory bezpečnostní, zásobovací, zemědělský a další.

Jen pro upřesnění. Náhradový fond měl za úkol řešit požadavky občanů vyplývající z dekretu prezidenta republiky č. 54/45 Sb., ze dne 31. srpna 1945 o zjišťování válečných škod a škod způsobených mimořádnými poměry, kontrolovat oprávněnost vznesených požadavků a opatrovat potřebné finanční prostředky v rámci platných usnesení ZNV. Dále byl určen k projednávání nařízení fondu Národní obnovy s působností pro zemi Moravskoslezskou.

Evakuační oddělení projednávalo veškeré záležitosti týkající se osob německé a maďarské národnosti nebo jiných osob nepřátelských našemu státu, pokud nebyly čs. státními občany. Oddělení průmyslové zahrnovalo veškeré realizované národní správy, mělo na starosti věci týkající se průmyslu — jako např. zřizování a rušení národních správ průmyslových podniků, dozor, kontrolu, evidenci, výrobní plány a organizaci těchto podniků, rekonstrukci průmyslu atd.

V oddělení válečných škod ZNV nalezneme archiválie obsahující veškeré náhrady za způsobené válečné škody. Toto oddělení fungovalo rovněž jako odvolací stolice pro žádosti o povolování převodů nemovitostí. Oddělení pro repatriaci a péči o oběti války organizovalo péči o osoby vracějící se z koncentračních táborů a totálního nasazení do vlasti. Mělo vytvářet vhodné podmínky pro péči o jejich zdraví a ubytování, poskytovat jim peněžité podpory a podobně.

O skartaci této části spisů ZNV platí zhruba totéž, co bylo již zmíněno v předchozích pasážích. I zde byly ponechány vedle skutečných archiválií i veškeré důležité dílčí spisy určené pro účely právní, osobní spisy a další typy písemností, o nichž se původně nemohlo z důvodu přetrvávající provozní potřeby rozhodnout, zda budou skartovány, či ponechány pro trvalou úschovu. Tak nám zůstal zachován jedinečný celek u něhož může současný historik s náležitým časovým odstupem posoudit, co má z hlediska dnešní historie trvalou, a co jen dílčí, časově omezenou hodnotu.

⁶ Kudrnová, D., a kol.: B 280 Zemský národní výbor v Brně, všeobecná registratura. Inventář, (1886) 1945–1948. MZA Brno 1966.

Archiv⁷

Rozsahem nejmenší je soubor spisů označený jako „Archiv“. Pro úplnost jej také zařazujeme do tohoto výčtu, i když zde nalezneme jen písemnosti doplňujícího charakteru. Archiv tvoří písemnosti různé provenience, vytažené porůznu ze starších spisových celků gubernia, místodržitelství, zemské správy politické, ze spisů různých přidružených komisí i z nových spisů zemského úřadu. Celek je naopak poměrně chudý na spisy z doby po roce 1945, i když jak ukazují pomocné protokoly, písemná agenda ZNV se po roce 1945 neobyčejně rozrostla. Archiv s ní však nedržel krok a po zániku úřadu přešel spolu s celou registraturou do péče Moravského zemského archivu.

Oblastní osídlovací úřadovna Brno⁸

Snaha vlády nové poválečné Československé republiky vypořádat se s německými a maďarskými nepřáteli a zrádci českého a slovenského národa formou konfiskace jejich majetku a vyhoštěním těchto lidí mimo hranice státu, vedla po vydání dekretů prezidenta republiky č. 28/45 Sb. a č. 108/45 Sb. k obrovským změnám v držbě pozemkového majetku na rozsáhlém území Čech, Moravy a Slovenska.⁹ Takto uvolněný majetek byl v souladu s následnými pokyny o jednotném řízení vnitřního osídlení znovu navrácen, jak se praví v prvním z obou v dekretů, „původnímu slovanskému živlu“.

K provádění úkolu vnitřního osídlování byly v zemích — České a Moravskoslezské — zřízeny Oblastní osídlovací úřadovny. Oblastní osídlovací úřadovna Brno, která tvoří v Moravském zemském archivu fond o 424 inventárních jednotkách, uložených ve 378 archivních krabicích, působila v obvodě tehdejších správních okresů Boskovice, Brno, Brno–venkov, Moravské Budějovice, Dačice, Hodonín, Hustopeče, Jihlava, Moravský Krumlov, Kyjov, Nové Město na Moravě, Velké Meziříčí, Mikulov, Tišnov, Třebíč, Moravská Třebová, Vyškov a Znojmo.

V rámci každého osídlovacího úřadu byl zřízen Fond národní obnovy jako orgán státní správy určený k vyřizování všech úkolů spojených s prozatímní správou konfiskovaného majetku a jeho rozdělováním. Předseda osídlovacího úřadu a jeho náměstek tvořili společně s předsedou a místopředsedou Fondu národní obnovy radu, která řídila veškerou činnost příslušného osídlovacího úřadu i navazujícího fondu. V návaznosti na zpracované přidělové plány přiděloval daný okresní národní výbor oprávněným uchazečům do vlastnictví malé majetkové podstaty, střední majetkové podstaty pak zemský národní výbor a konečně průmyslový majetek a velké majetkové podstaty příslušné ministerstvo. Přednostní právo, náležitě doložené, měly především osoby, které se vyznamenaly a zasloužily o obnovu republiky v národně-osvobozovacím boji, zejména vojáci a partyzáni, političti vězňi a deportovaní, jejich rodinní příslušníci i zákonní dědicové, stejně jako rolníci poškození válkou.

Oblastní osídlovací úřadovny byly zrušeny 15. března 1950 a Fond národní obnovy 20. prosince téhož roku. Jejich agenda byla převedena na zemědělské referáty

⁷ Švábenský, M.: B 280 — Zemský národní výbor v Brně, archiv. Inventář, (1738) 1927–1949. MZA Brno 1975.

⁸ Zřídka veselý, Fr., Brodesser, S.: B 281 — Oblastní osídlovací úřadovna Brno. Inventář, 1945–1950. MZA 1962.

⁹ Jednalo se o dekrety prezidenta republiky č. 28/45 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci a č. 108/45 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.

Krajských národních výborů. Už z tohoto krátkého výčtu rozsahu činnosti těchto orgánů vyplývá, že je v tomto archivním fondu shromážděn neobyčejně cenný dokumentační materiál ke studiu dějin Československa v poválečném období, zejména k tolik diskutovaným otázkám osídlování pohraničí. U jednotlivých obcí se zachovaly dokumenty o konfiskaci nepřátelského majetku, seznamy uchazečů o přiděl, seznamy reemigrantů a další cenné písemnosti. Pro posouzení otázek sociálního složení nově příchozích osídlenců jsou dochovány přihlášky o přiděl, seznamy předávaného nemovitého a movitého majetku, živého inventáře, formuláře s jeho oceněním, postup splátek a další písemnosti finančního charakteru.

Národní pozemkový fond¹⁰

Písemný pozůstatek po činnosti pobočných úřadoven Národního pozemkového fondu působících na Moravě vycházel ze stěžejního předmětu jejich činnosti, který by se dal stručně shrnout termínem místní přidělové řízení. Podnět k jejich vzniku dal dekret prezidenta republiky o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa č. 12/45 Sb., ze dne 21. června 1945. Národní pozemkový fond jako celek spravoval konfiskovanou půdu do té doby, než byla přidělena novým přidělcům. Prostřednictvím národních správců prováděl revize těchto správ a vyúčtování odměn národním správcům. V další etapě své činnosti, po odevzdání půdy novým přidělcům, připravoval veškeré potřebné výkazy a pomůcky pro hladký průběh splátek náhrad za uskutečněný přiděl a měl na starosti i provádění všech technických prací spojených s definitivním předáním půdy do rukou nových vlastníků, včetně zápisů v pozemkových knihách. Významnou položku tvořila z historického hlediska správa všech zkonfiskovaných hradů a zámků i správa lesního majetku nad 50 ha výměry, neodevzdaného do vlastnictví státu. Mezi dochovanou úřední agendou najdeme i písemnosti o zakládání a dohledu nad činností pastvinářských družstev na půdě spravované v režii fondu. Náležela sem také půda rezervovaná pro další osídlování a přeorientování zemědělské výroby atd.

V Moravském zemském archivu nalezneme, jak je uvedeno v poznámce, tři pobočky Národního pozemkového fondu. Pobočky Národního pozemkového fondu v Brně, která dnes čítá 1143 inventárních jednotek ve 144 archivních krabicích, připadly okresy Blansko, Boskovice, Brno-město, Brno-venkov, Břeclav, Bučovice, Bystřice nad Pernštejnem, Hustopeče, Moravská Třebová, Rosice, Slavkov, Svitavy, Tišnov, Třebíč, Velká Bíteš, Vyškov a Židlochovice.

Znojenská pobočka tohoto úřadu, v rozsahu 662 inventárních jednotek uložených ve 165 archivních krabicích, pečovala o okresy Dačice, Jihlava, Mikulov, Moravské Budějovice, Moravský Krumlov a Znojmo, a konečně v troskách původní registratury pobočky Uherské Hradiště (26 krabic spisů) nalezneme zbytky původní dokumentace o zkonfiskovaném a přiděleném majetku okresů Břeclav, Hodonín, Holešov, Kyjov, Uherské Hradiště, Uherský Brod, Vsetín a Zlín.

Převážná část pracovních povinností Národního pozemkového fondu, spojených s přesunem pozemkového majetku, a stejně tak i živého a mrtvého zemědělského inventáře,

¹⁰ Zřídka veselý, Fr., Brodesser, S.: B 38 — Pobočka Národního pozemkového fondu Brno. Inventář, 1945–1950. MZA 1962; Zřídka veselý, Fr., Brodesser, S.: B 282 — Pobočka Národního pozemkového fondu Znojmo. Inventář, 1945–1950. MZA 1962; Jančálková, Bl.: B 346 Národní pozemkový fond, pobočka Uherské Hradiště. Provizorní inventární soupis, 1945–1950. MZA 1992.

do rukou nových vlastníků, byla splněna do roku 1950. Proto byl NPF zákonem č. 98/50 Sb., dnem 12. července 1950 zrušen a jeho působnost přešla dnem 1. ledna 1951 na ministerstvo zemědělství a na národní výbory.¹¹

V souborech nalezneme kompletní výkaznictví veškeré půdy odevzdané NPF, seznamy cenností z velkostatků, často i písemnosti k odsunu Němců, materiály k působení a likvidaci národních správ, exekuce proti národním správcům, písemnosti o reemigrantech, ocenění přidělených usedlostí, dokumentaci k zemědělskému průmyslu při zkonfiskovaných velkostatkách a další neméně zajímavé písemnosti. Mnohé poučné podrobnosti z oněch dní nám přiblíží i tištěné materiály, které bychom mohli shrnout pod položku kurzy a školení zaměstnanců. V těchto materiálech lze například nalézt dobové brožury s návodem jak si vysvětlovat jednotlivé pasáže textu z dekretů, a jak podle nich realizovat postup při odsunu, osídlování apod.¹²

Závěrem je možné připojit krátké připomenutí k současnému stavu využívání těchto pramenů. I když badatelé z odborných historických kruhů doposud plně nedocenili vnitřní obsažnost těchto písemných souborů a nejeví proto o ně tolik zájmu, jak by se z jejich obsahu dalo předpokládat, jedná se o archivní fondy velmi frekventované a hojně využívané, především pro restituční a rehabilitační řízení.

Unberücksichtigte Quellen zu den Schlüsselfragen der politischen Entwicklung in der Tschechoslowakei in der unmittelbaren Nachkriegszeit. Materialien im Mährischen Landesarchiv

Hubert Valášek

Mährisches Landesarchiv in Brno bietet zum Studium der wichtigen Fragen der politischen und wirtschaftlichen Entwicklungen in Jahren 1945 – 1948 eine Reihe bedeutender Archivbeständen an.

Für die Erkenntnis der Probleme Nachkriegsaussiedlung der deutschen Minderheit aus Mähren, und der Angelegenheiten, die die Bodenreform, die Nationalisierung der Industrie und folgende wichtige Themen berühren, gehören auf der ersten Stelle diese folgende Bestände: B 280 Landesnationalausschuß in Brno für die Jahre 1945–1948, B 281 Gebietsansiedlungsamt Brno in den Jahren 1945–1950, B 282 Zweigsstelle der Nationalbodenbestand Znojmo in Jahren 1945–1950, B 38 Zweigsstelle der Nationalbodenbestand Brno in Jahren 1945–1950, und die Überreste ähnlicher Registratur, die durchführende Veränderungen in Bodenhalten in dem Südmähren erfassen, und mit Signatur B 346 Zweigsstelle der Nationalbodenbestand Uherské Hradiště auch in Jahren 1945–1950.

Alle anführende Archivbestände haben eine enge Beziehung zur Lösung heute eines so viel diskutierten Themas, praktische Applikation der Verfassungsdekrete des Präsidenten der

¹¹ Srv. zákon č. 89/1950 Sb., o zrušení Národního pozemkového fondu při ministerstvu zemědělství a fondů pozemkových reforem a o sloučení jejich jmění.

¹² Za velmi zajímavou považuji příručku z listopadu 1946. Srv. Šebestík, J., Lukeš, Zd.: Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce. Příručka pro národní výbory, svazek 9. Vydává ministerstvo vnitra, II. odbor, Praha 1946.

damaligen Tschechoslovakischen Republik ins Leben der mährischen Gesellschaft, und auch zu zahlreichen anderen, ebenso bedeutungsvollen Problemen des mährischen Regions.

Wenn auch die Forscher bis jetzt voll den Inneninhalt dieser Archivalien nicht abschätzen und deshalb haben nicht für sie so viel Interesse, wieviel es möglich ist aus deren Inhalt herauschöpfen, geht es trotzdem um die Archivbestände, die heute sehr viel, vor allem für die Restitutions- und Rehabilitationsleitung ausgenützt werden.

NÁRODNÉ A „ČECHOSLOVAKISTICKÉ“ V ZRKADLE RODINNÉHO ARCHÍVU VESELOVCOV

Ladislav Takáč

Osudy členov rozvetvenej rodiny Veselovcov zo Zvolena sú ako kamienky do mozaiky panorámy historického obrazu slovenskej spoločnosti v Československej republike. V určitých etapách zreteľne ovplyvňovali vývoj spoločenských, politických a vojenských reálií. Za všetky spomeniem snád' len jeden príklad: Traja z bratov Veselovcov, Mirko, Milan a Miloš majú nepopierateľné zásluhy o rozvoj slovenského vojenského odboja proti fašizmu a s mimoriadnym dosahom zasiahli do rozmachu prvých vojenských krokov Slovenského národného povstania. Všetci traja boli určení do významných postavení, dokonca dvaja z nich plnili aj diplomatické úlohy za hranicami oslobodeného územia. A čo je z historického hľadiska ojedinelý zjav — traja pokrvní bratia sú generálmi armády.

Napriek tomu, že jedenásť súrodencov Veselovcov (okrem bratov Ivana, Mirka, Milana a Miloša, rodiny sestier: Nábělkovci, Vaškovi, Kálesovci, Kozmálovci, Izákovci, Paulendovci) sa mimoriadne zapísalo do najnovšej histórie Slovákov, až posledné roky umožnili priblížiť ich zástoje v objektívnych pohľadoch a v spravodlivých oceneniach ich prínosu. Totiž, socialistická historická literatúra ich činnosť posudzovala len z triedne-politických a ideologických hľadísk, znevažovala ich, dehonestovala, alebo v tom lepšom prípade zamlčovala. V snahe o nápravu sme v priebehu niekoľkých rokov zamerali svoju pozornosť na výskum a zber materiálov o činnosti rodiny. Pozbierali sme veľké množstvo písomného a fotografického materiálu, spomienky a aj celú rodinnú pozostalosť, ktorá obsahuje stovky súkromných dokumentov, poznámok, reakcií na politické a spoločenské udalosti ap.¹

Východiská

Zakladateľ rodu, Ján Vesel (25. 9. 1862 – 22. 3. 1931) sa o.i. zúčastnil prípravných prác pri zvolávaní, ako aj v priebehu národnostného kongresu v Budapešti v roku 1895, kde prispel k prijatiu myšlienok, ktoré sa nakoniec dostali aj do záverečných dokumentov v ktorých sa odmietol princíp jednonárodného maďarského štátu a vyslovoval sa za požiadavku autonómie aj pre Slovákov. Preto bolo prirodzené, že v máji 1914 zúčastnil sa rokovania slovenských predstaviteľov s českými politikmi v Budapešti, kde

¹ Nachádzajú sa v archíve Múzea SNP ako nezaradený materiál.

sa pripravovalo založenie Slovenskej národnej rady.² Po októbri 1918 sa všemožne pričínal o nastolenie a upevňovanie československej štátnej moci na Pohroní.³

Znova o Československo

Medzi dôstojníkmi armády, ktorí boli stiahnutí z Čech po vyhlásení autonómie na jeseň 1938, boli aj Veselovci. Bratia síce ostali v službách armády Slovenského štátu, ale využili prvú príležitosť bojovať proti totalitnému režimu a európskemu fašizmu.

Ivan, najstarší z bratov, bol pre obvinenie z protištátnej činnosti proskribovaný už v prvej vlne a ostatní sa zapájali do protifašistického zápasu už pri pomoci utečencom z Protektorátu, ktorí smerovali cez Slovensko do Poľska a neskôr na Balkán.⁴

Medzi bratmi mal prirodzenú autoritu Mirko, ktorý nachádzal spojenie s mnohými osobnosťami a predstaviteľmi demokraticky orientovaných skupín. Materiály z rodinnej pozostalosti rozširujú naše poznatky o počiatkoch a rozvoji spolupráce civilných skupín s dôstojníkmi. Mirko konkrétne spolupracoval so skupinami Zibrína, Špátu, Štvána, neskôr s najvplyvnejšou spravodajskou skupinou Flóra a s kruhom okolo MUDr. Šrobára.⁵

Na jar 1994 boli prevzaté do správy Múzea SNP stovky originálnych listín, listov, zápisov spomienkového charakteru, materiálov zo súdnych procesov, poznámok k publikáciám o SNP, xerokópie osobných dokumentov príslušníkov rodu, novinové články a desiatky fotografií z rôznych príležitostí, atď.

Medzi originálnymi dokumentami sú mimoriadne hodnotné predovšetkým prvé fundamentálne dokumenty Slovenského národného povstania v rukopisnej podobe: prevolanie k vojsku a druhé k obyvateľstvu; ďalej osobné spomienky brigádneho generála Mirka Vesela, ktoré napísal tesne po ukončení 2. svetovej vojny. Spomienky, takmer dennikovej presnosti, majú vyše sto strán a majú veľkú hodnotu pre bádateľov dejín odboja, najmä vojenského na Slovensku. Vyplyva z nich o.i., že veľkú zásluhu na tom,

² Pozri napr. Slovenský biografický slovník, VI., s. 264. Stodola E. v knihe *Prelom taktiek* potvrdzuje údaje z rodinnej pozostalosti.

³ Ján Vesel okrem iného, písal v tých dňoch Matúšovi Dulovi, predsedovi SNR: „My za žiaduce držíme, aby České vojsko — ale čím početnejšie a čím lepšie vyzbrojené — prišlo sem čím skorej. V tomto ohľade zhováral som sa už aj včera telefónične (nakoľko to bolo možné a radné) s komandomanim v Žiline. Vo Zvolene — myslím — na odpor netreba počítať... V Bystrici veci horšie stoja. To zodpovie pán Andrašovan. Hlavné je, aby čím skorej a čím silnejšie oddiely došli.“

⁴ Mirko Vesel, ktorý presvedčoval svojich bratov dôstojníkov o nutnosti emigrácie do Londýna: „Boli sme jedni z najstarších dôstojníkov, absolventov československej vojenskej akadémie, mali sme široký okruh známych medzi mladšími dôstojníkmi. Javila sa nám potreba ovplyvňovať ich takýmto našim príkladom. Chceli sme usmerniť ich zmýšľanie v protinacistickom a protifašistickom duchu, udržiavať ich v presvedčení o budúcej neodvratnej porážke nacistického Nemecka a vernosti k československej štátnosti, prehľbovaní všeslovanského povedomia a citenia.“ Nakoniec ich o opaku presvedčil najstarší z bratov, Ivan, argumentáciou, že proti fašizmu bude treba bojovať aj doma.

⁵ V jednom z materiálov v rodinnom archíve môžeme o tom čítať: „Dobre si uvedomuje, že čo by slovenský národ čakalo v prípade víťazstva nacistického Nemecka. Preto vo svojej činnosti pokračuje v spojení s Dr. Michalom Zibrínom (organizátor a vedúca osobnosť ilegálnej skupiny Demec, už v roku 1939 väznený v Ilave), pozdejšie s pánom Špátom (zakladateľ a vedúca osobnosť ilegálnej skupiny Hela) a Štvánom (príslušník Šrobárovej skupiny) na ktorého sa napojil prostredníctvom riaditeľa z Batizoviec Ing. Viliama Riša. Mirko Vesel je prvý z dôstojníkov, ktorý spolupracuje s ilegálnymi pracovníkmi z radov dôstojníkov smerom na Londýn. Sústreďuje okolo seba skupinu spolupracovníkov, zapojuje sa na ilegálnu organizáciu Flóra, konkrétne na Ing. Jána Országa.“

že sa rádiové spojenie do Londýna podarilo konečne nadviazať koncom apríla 1944, mal vtedajší podplukovník Mirko Vesel.

Nemenej dôležité bolo aj to, že Mirkovi Veselovi ako prvému medzi dôstojníkmi sa úspešne podarilo sústrediť okolo seba agilných dôstojníkov (Kišš-Kalina, Ferjenčík, Golian, Polák, jeho bratia atď.). Vytvoril vojenské centrum odboja a vypracoval plán otvoreného vojenského vystúpenia — v podobe klasického vojenského povstania za pomoci civilného obyvateľstva.⁶

„Postup a politické ciele vojenského revolučného vedenia stanovili sme so Štvánom takto:

1. Vojenské revolučné vedenie, za súčinnosti s politickým vedením pripraví a vykoná vojenský odboj. Vedenie povedie otvorený boj proti Nemcom. Vyslobodí sa z vojnového stavu proti Spojencom, do ktorého bolo proti vôli národa vrhnuté okolnosťami a zradcami. Slovenský národ zaradí sa tam, kam túži a patrí, t.j. do radov spojených národov, ktoré vedú boj proti fašizmu a nacizmu.

2. Boj sa bude viesť za obnovenie jednotnej ČSR v čele s prezidentom Dr. Edvardom Benešom.

3. Úlohou jednotného vojenského revolučného vedenia je vykonať povstanie a viesť boj proti Nemcom až do oslobodenia územia celej ČSR bez ohľadu na politické usporiadanie, ktoré si slobodne určí národ po oslobodení.

4. Vojenské revolučné vedenie nebude podporovať nijakú politickú skupinu a jej politické ciele. Bude pôsobiť na zjednotenie politických skupín, na sústredenie všetkého snaženia a pre boj proti Nemcom v jednotnom revolučnom vedení.

5. V prípravách a v oslobodzovacom boji bude postupovať v súlade s londýnskou vládou a vrchným veliteľom čs. brannej moci, prezidentom Benešom...“

V pláne, ktorý pripravil Mirko Vesel (prvom v poradí!), nájdeme mnohé spoločné myšlienky a styčné body s tzv. Čatlošovým plánom a plánom ilegálneho Vojenského ústredia. Zrejme geopolitické podmienky a vývoj frontovej a vojenskej situácie stimulovali postoje rôznych skupín antifašisticky zmýšľajúcich dôstojníkov k rovnakým myšlienkovým procesom.

Mirko Vesel píše o desiatkach a desiatkach osôb s ktorými v odboji spolupracoval, najrôznejšieho politického zafarbenia. Približuje svoje systematické úsilie v spolupráci s týmito osobnosťami o prekonanie roztrieštenosti odboja.

V službách republiky

Informácie o príchode okupačných jednotiek a o prvých bojoch s jednotkami Wehrmachtu pri Žiline sa medzi odbojármi rýchle rozšírili. Nakoľko Golian a ilegálne Vojenské ústredie na tieto skutočnosti dostatočne rýchlo nereagovali, pplk. Mirko Vesel začal konať. S bratom mjr. Milanom Veselom a pplk. Milošom Markom sa vydali do

⁶ „Za týchto okolností a vedomí si toho, že prevrat a povstanie môže urobiť len armáda, rozhodli sme sa so Štvánom pokúsiť sa o vytvorenie vojenského revolučného vedenia, ktoré by započalo s prípravou jednotne organizovaného vojenského odboja. O tomto predsavzatí som rokoval aj s Ing. Jánom Országom na jeho byte v prítomnosti Ing. Krnu. Bol som presvedčený o tom, že v dôsledku dobre organizovaných príprav a pri vhodnej príležitosti sa bude dať uskutočniť úspešné povstanie. Resp. v prípade okupácie Slovenska nemeckými brannými silami bude nevyhnutne potrebné postaviť sa na odpor každopádne.“

Banskej Bystrice, na Veliteľstvo pozemných vojsk, kde pracovalo aj ilegálne Vojenské ústredie.⁷ K budove sa dostali niečo pred desiatou hodinou večer.

Našli tam zosilnené stráže a režimistických dôstojníkov Kanáka a Zverina, ktorí ovládli situáciu. Pplk. Golian fakticky internovali v jeho byte. Navyše: „Prvým ich úlohou — už po Čatlošovom prejave — bolo zadržanie kapitána Krátkeho a o niekoľko minút Rudolfa Fraštackého...“ Režimistickí dôstojníci sa takto dozvedeli o ilegálnych pripravách. Veselovci pri konfrontácii plk. Kanákom svojou duchapritomnosťou vymáňovali z chúlостivej situácie a rýchlo opustili budovu bez toho, aby sa mohli skontaktovať s Golianom.

Pred budovou sústredili z dobrovoľníkov údernú skupinu vojakov, ktorých za pomoci mjr. Lichnera podarilo aj napochytno vyzbrojiť. Pod vedením pplk. Mirka Vesela zaútočili na budovu. Prekvapená stráž otvorila masívne dvere a skupina vojakov bleskovo obsadila celú budovu. Vojaci, ktorí strážili budovu sa nepostavili na odpor.

Energický a rozhodný čin bratov Mirka a Milana Vesela mal dalekosiahly význam. Zatkutie a uväznenie plukovníkov Kanáka a Zverina rozviazalo ruky podplukovníkovi Golianovi, ktorý sa v upokojenej atmosfére mohol venovať riadeniu vojenských povstaleckých akcií. Prevzatie moci v budove veliteľstva bolo nanajvýš nutné, lebo na rozhlasový prejav ministra Čatloša bolo treba reagovať rozhodným činom, rýchlo a dôrazne. Podplukovník Golian odoslal vojenským posádkam zainteresovaným do priprav povstania dnes už všeobecne známe heslo „Začnite s vysťahovaním!“ Začal pracovať vojenský povstalecký štáb. A čo je nemenej dôležité, z pohľadu centrálnych orgánov, bol takto prvým, ktorý začal pracovať a riadiť povstalecké bojové akcie. Rozuzlenie celej dramatickej situácie považujem za jeden z rozhodujúcich momentov celého Slovenského národného povstania.

Ďalší súbor spomienkových materiálov a autentických dokumentov približuje následný čin bratov Veselovcov — napísanie už spomínaných deklarácií. Po požiadaní Golianom sa obrátili o pomoc na svojho švagra JUDr. Vaška, generálneho tajomníka Obchodnej a priemyselnej komory, ktorý bol do odboja zapojený už dávnejšie: „Dr. Vaško bol toho názoru, že by bolo vhodnejšie, obrátiť sa v tejto politicky významnej akcii na MUDr. Šrobára, ktorý sa ukrýval v dome Nábělkovcov na Donovaloch...“, napísal Milan Vesel. V súbore materiálov, za pomoci ktorých je možné do podrobnosti zrekonštruovať históriu napísania deklarácií, sa nachádzajú výpovede pani Eleny a Ludvíka Nábělkovcov, ich syna Ivana, Miloša Marku, Vavra Šrobára a pochopiteľne, bratov Mirka a Milana Vesela. Prvú z nich, adresovanú vojsku, prečítal na druhý deň v povstaleckom rozhlase Mirko Vesel.⁸

Na základe originálnych dokumentov sa dozvedáme o činnosti JUDr. Ivana Vesela, ktorý bol funkcionárom Povereníctva SNR pre pravosúdie, ustanovený za verejného obžalobcu s právomocami disciplinárneho zástupcu, členom hlavnej disciplinárnej

⁷ Milan Vesel zozbieral veľké množstvo písomných materiálov a svedeckých výpovedí o udalostiach, ktoré sa odohrali dňa 29. augusta 1944 v budove Veliteľstva pozemných vojsk v Banskej Bystrici. Pribeh udalostí sám nerekonštruoval, len k spomínaným materiálom napísal aj svoje spomienky. Mimoriadne záslužná zberateľská práca má jedinečnú hodnotu, nakoľko nepovažujem za možné, aby niekto ešte priniesol nové poznatky. Na základe týchto dokumentov je možné vytvoriť verný obraz priebehu udalostí, ktoré krok za krokom približujú autentickí aktéri.

⁸ Milan Vesel bol iniciátorom aj vydania príležitostnej publikácie k 20. výročiu SNP. Táto prináša aj úplné texty proklamácií a fotokópie originálov. Publikácia (náklad 100 kusov) a všetky spomienky sú súčasťou rodinného archívu uloženého v Múzeu SNP.

komisie zriadenej pri povereníctve. Bohatý pramenný materiál je aj o odbojovej činnosti MUDr. Ludvíka Nábělk, manžela Eleny Veselovej, ktorý pracoval už pre skupinu Obrany národa v Čechách, spolupracoval so skupinou MUDr. Vavra Šrobára a v priebehu SNP bol povolaný do povstaleckej armády v hodnosti podplukovníka a určený do funkcie zástupcu prednostu vojensko-politického oddelenia veliteľstva a neskôr za vedúceho propagačného oddelenia. Bol spoluzakladateľom vojenského časopisu Bojovník. Do odboja boli zapojení aj jeho synovia Igor a Ludvík, ako kolportéri ilegálnych letákov a neskôr ako príslušníci Vysokoškolského strážneho oddielu (VSO). JUDr. Václav Vaško, manžel Márie Veselovej, v priebehu SNP bol predsedom legislatívneho odboru predsedníctva SNR a predsedom legislatívnej komisie a naďalej vykonával aj funkciu generálneho tajomníka Obchodnej a priemyselnej komisie. V SNP aktívne pôsobili aj Kálešovi, otec (manžel Želmíry Veselovej) ako major povstaleckej armády a veliteľ poštového dvora veliteľstva a syn ako príslušník VSO, podobne ako aj Václav Vaško mladší. Zorka Paulendová, rodená Veselová bola v priebehu SNP dobrovoľnou zdravotnou sestrou vo Vojenskej liečebni na Sliači. Nevlastný syn JUDr. Jána Vesela, Milan Izák ako verejný notár v Hornej Mičinej pracoval v odboji a v priebehu SNP aj v Revolučnom národnom výbore v Banskej Bystrici. O činnosti rozvetvenej rodiny Veselovcov v odboji a povstaní je v rodinnej pozostalosti veľa autentických dokumentov, svedectiev, spomienkového materiálu a fotografií — ktoré určite napomôžu k obohateniu poznatkov bádateľov a záujemcov vôbec.

Najmladší zo štyroch bratov Veselovcov, mjr. Miloš Vesel bol určený pplk. Golianom za povstaleckého posádkového veliteľa Ružomberka. Urobil bezprostredné prípravy na obranu mesta, žiaľ, obrana nevydržala nápor okupačných síl a povstalci už v prvých dňoch opustili Ružomberok. Medzitým pod jeho velením sa vybudovala obrana na Ostrôm, na prístupovej ceste k Banskej Bystrici, kde bol určený za veliteľa obranného úseku. Materiály dokresľujú poznatky historikov o tvrdých bojoch na tomto obrannom smere a len potvrdzujú oprávnenosť pozitívnych hodnotení Miloša Vesela.

V priebehu povstania pplk. Mirko Vesel zastával funkciu prednostu osvetovej správy Veliteľstva I. československej armády, ako sa oficiálne pomenovalo povstalecké vojsko. Správa pod jeho velením koordinovala spoluprácu s rozhlasom, filmom, frontovým divadlom, civilnými novinami, a vydávala aj oficiálne vojenské komuniké. Sústredené materiály obohacujú naše poznatky aj o osvetovej práci vo frontových jednotkách. Pri častých stykoch s pplk. Golianom riešil Mirko Vesel mnohé problémy v spolupráci s ním. Z jeho spomienky sa dozvedáme podrobnosti aj o prvých dňoch Čatloša na povstaleckom území.⁹

V materiáloch sa nachádzajú aj dokumenty z činnosti mjr. Milana Vesela, posádkového veliteľa Banskej Bystrice, hlavného politického, hospodárskeho ale aj vojenského centra povstania. Už 4. septembra ho podplukovník Golian poveril dôležitým poslaním vedúceho povstaleckej delegácie do ZSSR. Odlet sa uskutočnil ešte v ten istý

⁹ „Bol som toho presvedčenia, že Čatloš i keď pripravoval svoju separátnu akciu..., a úprimne rozmyšľal zúčastniť sa povstania, v dôsledku svojho rozhlasového prejavu zo dňa 29. augusta nesmie byť pribratý k spolupráci, ale musí byť internovaný. Že jeho prítomnosť v Banskej Bystrici musíme propagačne využiť proti bratislavskej vláde tým, že mu umožníme..., aby prehlásil do rádia, že nesúhlasí s prijatím nemeckých vojsk, ktorých príchod ohlásiť bol prinútený... Predsedníctvo SNR súhlasilo s mojim návrhom.“ Mirko Vesel prináša svedectvo vo svojej spomienke aj o tom, prečo sa tak nestalo.

deň.¹⁰ Povstalecká delegácia bola prijatá v štábe I. Ukrajinského frontu generálom Sokolovským a neskôr v Ukrajinskom štábe partizánskeho hnutia aj generálom Strokačom. Delegáti zo Slovenska žiadali pomoc pre povstanie leteckými silami, hovorilo sa o pripravovanej ofenzíve Sovietskej armády na Karpatoch o situácii partizánskych jednotiek, ich koordinácie s vojenským velením, pomoc pri vyzbrojovaní.

Je všeobecne známe, že pplk. Mirko Vesel bol členom delegácie povstaleckej SNR, ktorá na základe pozývacieho telegramu z Londýna odletela cez Taliansko do Londýna, aby sa pokúsila prezidentovi Benešovi a vládny orgánom vysvetliť mnohé zložité štátnotvorné otázky, týkajúce sa osvojenia právomocí SNR, ktoré predtým prináležali prezidentovi a vláde, ďalej aby sa urýchlila pomoc západných spojencov atď. V oficiálnych rokovaníach o vojenských problémoch povstania s prezidentom, so štátnou radou a inde referoval podplukovník Vesel.

Mirko Vesel zanechal z pobytu v Londýne a neskôr v Moskve podrobné zápisy denníkového charakteru z ktorých sa môžeme dozvedieť o všetkých jeho kontaktoch či už oficiálnych, alebo spoločenských, uvádza stručné informácie o tom, že kedy, kde a s kým sa stretol. Materiál rozširuje naše poznatky o aktivitách členov delegácie, predovšetkým Mirka Vesela. Na Slovensko sa už nemohli vrátiť, povstanci boli donútení ustúpiť do hôr. Domov sa vrátili až s politickou reprezentáciou v apríli 1945.

V objatí hôr

Všetci Veselovci si boli vedomí, že kvôli svojej angažovanosti v Slovenskom národnom povstaní nemôžu ostať na okupovanom území. Veď na niektorých z nich boli za zadržanie vypísané vysoké odmeny. Medzi materiálmi sa nachádzajú aj písomnosti spomienkového charakteru.¹¹

Plukovník Miloš Vesel sa v horách pridol so skupinkou vojakov k preriedeným jednotkám a zbytkom 2. čs. samostatnej paradesantnej brigády, kde bol menovaný za veliteľa 1. práporu. JUDr. Stanislav Káles pôsobil v Jegorovovej partizánskej brigáde pod Holickou v Nízkych Tatrách. Milan Izák ostal vedúcim notárom v Hornej Mičinej, mnohé svedectvá svedčia o tom, že organizoval zásobovanie povstalcov v horách a vydal vyše 450 falošných legitimácií. JUDr. Ivan Vesel bol príslušníkom Kaličenkovo partizánskeho oddielu. Podplukovník Milan Vesel sa pridol k partizánskej brigáde majora Volkova, neskôr oddielu Slovčina. Príslušníci protipartizánskych jednotiek zatkli v horách aj Ing. Františka Kozmála. MUDr. Ludvík Nábělek sa pripojil k partizánskej brigáde Jegorova, v rámci ktorej zriadil partizánsku nemocnicu v masíve Prašivej. O tomto všetkom sú tu sústredené desiatky dokumentov, potvrdení, rôznych úradných materiálov a spomienok.

¹⁰ Tak, ako bolo uňho zvykom, o činnosti delegácie sústredil aj spomienky delegátov, letcov atď. Sám napísal: „Golian mi povedal, že som bol pre tento účel vybraný z dôstojníkov preto, lebo je známe, že za môjho pobytu na Východnom fronte som si počínal tak, že do ZSSR môžem letieť s pokojným svedomím, lebo proti mojej osobe nemôžu mať nijaké výhrady a tak sú predpoklady, že na kompetentných miestach budú so mnou rokovať.“

¹¹ V súbore materiálov sa nachádzajú aj spomienky synov MUDr. pplk. Náběla, Ludvíka a Igora (medzi nimi bol aj Juraj Vaško), vtedajších príslušníkov VSO, ktorý mal za úlohu chrániť v horách skupinu veliteľov na čele s generálom Viestom. Materiály vznikli tesne po oslobodení a preto pomerne presne približujú aj detaily ťažkého ústupu, útrapy skupiny povstalcov a drámu zatknutia generálov Viesta a Goliana, ako aj následné osudy spomínaných vysokoškôľakov.

V bystrickej sedrii

Do hôr sa utiahla aj pani Zorka Paulendová, ktorá sa neskôr podujala zaobstaráť lieky a zdravotnícky materiál pre ranených. Gardisti ju zatkli, ocitla sa v bystrickej sedrii.¹² Vo vtedajších celách boli už uväznení aj jej synovci Ludvík a Igor Nábělkovci a Václav Vaško.¹³ Len zásluhou Dr. Balku unikli ortieľu smrti.

Bodka za povstaním sa kládla prechodom povstalcov cez frontovú líniu na oslobodené územie. Príslušníci rozvetvenej Veselovskej rodiny sa toho dožili všetci a ako svedčia dokumenty, na základe skutkov ktoré vykonali, oprávnené hľadeli do budúcnosti s nádejami.

Likvidácia triedneho nepriateľa

Od prvých hodín víťazstva nad fašizmom sa zásluhy Veselovcov oceňovali vysoko. Pomocou sústredených dokumentov presne môžeme rekonštruovať komu, kedy a aké vyznamenanie bolo udelené, koho kedy povýšili vo vojenských hodnostiach, kto a aké funkcie dosahoval vo svojom profesionálnom raste. Prezident republiky na prvé výročie SNP v Banskej Bystrici prijal a vyznamenal mnohých jej členov, dokonca navštívil aj chalupu na Donovaloch, kde mu referoval MUC. Ludvík Nábělek o svojich zážitkoch atď. Materiály svedčia o ťažkostiach ktoré prekonávali po návrate domov, do spustošených bytov a p., ale aj o tom, s akým zanietením sa zapájali do politického zápasu, ktorý sa nakoniec skončil ich prehrou vo februári 1948.

Generál Mirko Vesel bol proskribovaný už v marci roku 1947, keď už predtým bol nezmyselne obvinený z prezradenia príprav povstania. Zbavili ho čínnej služby a okolnosťami ho prinútili podať si žiadosť o preloženie do výslužby (ešte nemal ani 44 rokov). Ostal v Prahe, kde onedlho prešiel do ilegality a v jeseni roku 1948 emigroval do západného Nemecka. Samozrejme, v materiáloch sa nachádzajú aj dokumenty o odňatí hodnosti brigádneho generála. Mimoriadne zaujímavé sú materiály, ktoré sa pcdarilo sústrediť aj o jeho zložitom a ťažkom živote v emigrácii, kde až do smrti ostal roduverným Slovákom a oddaným občanom Československa.

Do Prahy sa presťahovala aj rodina Ing. Kozmála, ktorý sa tu stal generálnym riaditeľom celozok, po februári stratil zamestnanie. Aj na JUDr. Václava Vaška, vysokého funkcionára Československé strany lidové, čakala kariéra námestníka ministra vnútorného obchodu — ale ŠtB ho obvinila z účasti na vykonštruovanom slovenskom separatistickom hnutí už v roku 1946 a prvý krát ho zatvorili. Opäť ho zatvorili v roku 1955 atď. Materiály hovoria aj o prenasledovaní jeho syna.

¹² Interesantná je aj ďalšia časť výpovede Zorky Paulendovej: „Viete, pán Ulišek, riaditeľ vtedajšej národnej banky bol poriadny človek a dobrý Slováčok. Ten potom orodoval u sestry prezidenta Tisu, u Terky Turčkovéj, vydatej za doktora Turčeka v Banskej Bystrici. Veď ten aj partizánom pomáhal, liečil ich, viete? A keď bolo po povstaní, uňho bola aj tajná vysielačka schovaná. Slovom, Terka Turčková keď sa dozvedela v akej situácii sa nachádzam, ihneď telefonicky volala vládneho komisára Ďurčanského. A on chodil s mojim manželom spolu do školy. Ale jeho odpoveď Terku Turčkovú nepotešila. Už ma previezli na gеста-po...“

¹³ Študent medicíny Ludvík Nábělek sa v sedrii stal väzenským lekárom, liečil aj zahraničných účastníkov povstania, francúzskych partizánov, členov Anglo-americkéj vojenskej misie atď. Až do 27. decembra 1944, kedy nemecká bezpečnostná polícia všetkých troch spomínaných študentov zaradila do zoznamu desiatich občanov — rukojemníkov, ktorí mali byť zastrelení, ak: „...nebudu odhalení páchatelia a pomáhači sabotážneho aktu na základe informácií z radov obyvateľov Banskej Bystrice.“

Súkolie mašinérie nenávisťnej likvidácie „triedneho nepriateľa“ v prvom rade bolo namierené proti inteligencii. Kolesá po „Februári“ zomleli aj JUDr. Ivana Vesela, ktorý na Povereníctve spravodlivosti zastával funkciu prednostu oddelenia, predsedu preverovacej komisie atď. Nakoniec bol s ním rozviazaný pracovný pomer a ocitol sa ako robotník elektrotechnických závodov.

Neľútostná perzekúcia neobišla ani jeho bratov — plukovníkov Miloša a Milana Vesela.¹⁴ Samozrejme, prenasledované boli aj ich manželky, Jolana, manželka Milana Vesela absolvovala „prevýchovu“ v nútenom pracovnom tábore, vyhodili ich z bytu atď.

Namiesto epilógu

Veselovci pracovali v prospech československej vzájomnosti, zapojili sa do zápasu o vytvorenie Československej republiky. Prežívali hlbokú traumu zo zániku tohto demokratického štátu. Pracovali v protifašistickom odboji v ilegalite a bojovali so zbraňou v ruke proti fašizmu a za obnovu spoločného štátu Čechov a Slovákov.

Stáli neochvejne v radoch demokratov, pracovali v službách Československa. Boli preto čechoslovakisti?

Slovak and „Czechoslovakist“ in Reflection of Vesel Family Archive

Ladislav Takáč

Not long ago I have found the inheritance documents of the Vesel family from Zvolen for the archives of the Museum of Slovak National Uprising in Banská Bystrica.

The founders of the family (JUDr. Ján and Kornélia Vesel) joined the fight to set The Czechoslovak Republic. They brought up eleven children. All of them took part in anti-fascist revolt and in Slovak National Uprising, too. They performed high posts: Three of them in the uprising army, today generals of army.

These documents, memory materials, photographs and private archives can draw this important stage of modern Slovak history. They also spread our knowledge about thinking lines in Czecho-Slovak reciprocity and fight to live in common state, Czechoslovakia.

¹⁴ V rodinnej pozostalosti sme získali aj 203 strán materiálov ktoré zachoval Milan Vesel o svojom proskribovaní, niekoľkých súdnych procesoch, dlhoročnom väzení a dve desaťročia trvajúceho zápasu o rehabilitáciu.

II. diskusní blok

STARÉ A NOVÉ ELITY

POLITICKÉ ELITY NA SLOVENSKU ROKU 1945

Lubomír Lipták

Stav politických elit na Slovensku roku 1945 možno anekdoticky zhrnúť do konštatovania, že jestvovali tri elity: prvá bola vo väzení a v exile, druhá pri moci a súčasne sa formovala tretia, ktorá sa pokúsi dostať druhú tam, kde už bola prvá. Iste je to pohľad veľmi zjednodušený, ale vyjadruje dočasnosť a komplikovanosť stavu na prechode od vojny k mieru, od Slovenskej republiky k Československej, od rozdelenia Slovenska na časť relatívne samostatnú a časť okupovanú Maďarskom k opätovnej integrácii; napokon prechod od „čiernej totality“ cez režim obmedzenej demokracie k hrozbe „červenej totality“.

Zo širokého spektra problémov, ktoré z hľadiska formovania, fungovania a charakteru elit poskytuje tak búrlivá doba, vyberám štyri okruhy. Uvádzam ich skôr v podobe otázok a formovania možných tém výskumu, ako konečných odpovedí.

1. Faktor času.
2. Pripravenosť politických a výkonných elit odpovedať na výzvy doby.
3. Kontinuita a diskontinuita elit, čo je tradičný a štandardný problém revolúcií, prevratov, pučov a akýchkoľvek zásadných politických zmien.
4. Postavenie a fungovanie morálnych autorít a integrujúcich osobností, ktoré sú spolu s politickými a výkonnými elitami súčasťou pre historiografiu relevantných strategických elit.

* * *

Faktor času z hľadiska formovania a pôsobenia politických elit vystupuje v tomto období v dvoch rovinách — dlhodobej a krátkodobej; krátkodobá má oproti českým oblastiam štátu tú zvláštnosť, že zmena politického systému sa uskutočňuje v časovom rozpätí ôsmich mesiacov, od začiatku povstania koncom augusta 1944 do začiatku mája 1945. Prvé východoslovenské obce boli oslobodené už v septembri 1944, posledné v prvých májových dňoch 1945. Je tu aj významné dvojmesačné obdobie, keď značnú časť Slovenska kontrolovala povstalecká armáda a banskobystrické mocenské centrum. Po dlhé mesiace jestvovala teda na Slovensku dvojaká štátna správa, paralelne pôsobili dva režimy; starý systém nepadol jedným úderom, jedným politickým a mocenským aktom, ale bol postupne vytláčaný. Pripomeňme, že aj roku 1918 bola tu takáto výrazná rozdielnosť v trvaní a „jednoduchosti“ zmeny. Zatiaľ čo na západe obnoveného štátu trval prevrat niekoľko dní a v pohraničí nanajvýš týždňov, na Slovensku stabilizácia novej moci sa pretiahla až do júla 1919. Porovnanie s rokom 1938–1939 je zložitejšie, ale aj tu mali slovenské elity od 6. októbra 1938 do 14. marca 1939 asi priaznivejšie podmienky na adaptáciu.

Rozloženie zmien na dlhšie obdobie a do niekoľkých fáz podporili výraznú dichotómiu vývoja slovenských politických a výkonných elit. Zatiaľ čo r. 1945 bola výmena

politických elit skoro stopercentná, výkonné elity v administratíve, správe, bezpečnosti, vo vedení hospodárstva, súdnictve a do značnej miery aj v armáde mali dosť priestoru, času a možností voľby na prispôbenie sa a prechod do nového režimu. V lete 1945 boli prezident Slovenskej republiky, mnohí členovia vlády, parlamentu, župani, činitelia HSĽS, HG, Deutsche Partei atď. v zahraničí, vo väzení, alebo boli celkom vyradení z politického života. Akútna potreba zabezpečiť minimálny chod štátnej správy, odborné zázemie revolučných orgánov a výborov, potreba zaistiť bezpečnosť a obranu povstaleckého územia, neskôr mobilizáciu vojenských, hospodárskych zdrojov na oslobodenom teritóriu, vytvárali výhodné podmienky pre prechod starých, a ak vezmeme do úvahy aj ich kontinuitu s režimom pred r. 1938, „staronových“ elit do nových čias. Po vojne zasa ťažké dôsledky niekoľkomesačných bojov, potreba obnoviť zdevastovanú krajinu, likvidovať podlomenú bezpečnosť, riešiť katastrofálnu zásobovaciu a zdravotnú situáciu úspešne tlmili a oslabovali radikálne predstavy o „nových časoch s novými ľuďmi“.

Ak tento osemmesačný prechod od ľudáckeho režimu k novej moci pokladáme za krátkodobý časový faktor, dlhodobým je skutočnosť, že sa uskutočnil šesť rokov po premenách a otrasoch rokov 1938–1939 a iba štvrtstoročie, teda život jednej generácie od prevratu roku 1918. Takáto vysoká frekvencia hlbokých politických zmien mala nesporne vplyv na kvalitu elit, predovšetkým z hľadiska nevyhnutnej akumulácie skúseností, administratívnych a politických zručností; limitovala možnosť sformovať istú vyhranenú politickú kultúru, štýl, vnútornú koherenciu elit cez spoločný spôsob života, myslenia atď., čo sa pokladá za jeden zo základných príznakov elit. Bez takejto spoločnej kultúrnej základne sotva možno hovoriť o skutočných elitách, skôr o súbore osobností a ich zoskupení. Veľmi významný je aj zásah do nacionálneho zloženia elit.

Košický vládny program, ktorý dôsledne definoval novú republiku ako štát Čechov a Slovákov, bol iba jedným z prejavov dlhodobého vývoja, ktorý sa dovršil práve r. 1945. Z hľadiska strategických elit mal tento proces charakter ich výraznej „nacionalizácie“ v zmysle „slovakizácie“. Prvým krokom bolo oslabenie maďarských a „prouhorských“ elit po r. 1918; druhým krokom bolo vytlačenie českých elit po r. 1938; tretím likvidácia židovských v rokoch 1938–1945; štvrtým odstránenie nemeckých od r. 1944 a napokon marginalizácia maďarských po r. 1945.¹ Pre politické ovzdušie povojnového Slovenska, akúsi „nacionálnu samozrejmú“, je príznačné, že nedošlo k reštitúcii predvojnového postavenia českých elit. Ojedinelé pokusy o presadenie českých dôstojníkov, odborníkov a pod. vo významnejších pozíciách na Slovensku narážali na vehementný odpor. Rok 1945 je teda z hľadiska nacionality elit na Slovensku historickým bodom zvratu: od tejto chvíle sú nacionálne slovenské (neskôr doplnené vybranými Maďarmi a Ukrajincami). Mocenská kontrola Slovenska od tejto chvíle sa uskutočňovala nepriamymi metódami: cez centru poslušné elity s pozíciou na Slovensku či v Prahe, ale aj obmedzením, „zregionálnením“ elit, viazaných na slovenské inštitúcie a politické orgány. Za svoj historický vzostup zaplatili slovenské strategické elity krutú daň: deštrukcia konkurentov a vlastný vzostup sa uskutočňoval radikálnymi metódami a nikdy nie čisto „z domácich zdrojov“, vždy s podporou zvonka. Historicky nebývalý rýchly vzostup — od hrstky „protiuhorských disidentov“ roku 1914 k skoro monopolu na vedúce pozície

¹ Zatiaľ nejestvuje podrobná analýza žiadneho z týchto „kádrových zemetrasení“ z hľadiska straty znalostí, skúseností, schopností či už administratívnych, politických, hospodárskych, jazykových, istej sumy kultúry konania, teda „ľudského kapitálu“. Nevyhnutnosť takejto bilancie je celkom nezávislá od názorov na oprávnenosť, nevyhnutnosť atď. týchto zásahov.

v politike, hospodárstve, spoločenskom živote r. 1945, podporoval sebavedomie; spôsob, ako sa do dosiahlo, rodil politické záväzky, bremená, obmedzenia a morálnu neistotu.

Prípravenosť nových elit je jednoduchšie skúmať z hľadiska ich formálnej kvalifikácie, zložitejšie je posúdiť ich schopnosť včas a primerane odpovedať na „výzvy doby“. Slovenskí špičkoví politici tradične, už od 19. storočia mali vysoké školské vzdelanie. Aj v československom parlamente bola ich vzdelanostná úroveň vyššia ako u českých poslancov.² Jednou z príčin bolo zavedenie všeobecného volebného práva v Predlitavsku už pred prvou svetovou vojnou, čo tam otvorilo priestor pre vznik a presadenie sa „ľudových“ vodcov z radov živnostníkov, roľníkov, odborárskych funkcionárov. Na Slovensku boli strany do r. 1918 iba na začiatku prechodu od volebných združení, k skutočne moderným politickým stranám, čo za ich členov i do parlamentných zastúpení stavalo skoro výlučne inteligenciu: kňazov, lekárov, advokátov, zriedkavo podnikateľov, živnostníkov, poľnohospodárov. Dvadsaťročný medzivojnový vývoj naznačil rozšírenie tejto základne o profesionálnych politických pracovníkov, tajomníkov, družstevných a odborárskych funkcionárov, redaktorov. Bolo to však príliš krátke obdobie, aby sa trend celkom vyhranil.

Snem Slovenskej republiky z r. 1938 pokračuje v tradícii: zo 63 poslancov malo 30 vysokú školu, z toho bolo 11 kňazov.³ Aj v revolučnej Slovenskej národnej rade v Banskej Bystrici z 53 členov malo 23 vysokoškolské vzdelanie, na rozdiel od snemu SR však prevažovali právnici, lekári a inžinieri. Iba jeden (senior Šenšel) bol evanjelický kňaz. Podobne sa dá priebežne sledovať aj politická skúsenosť nastupujúcich nových reprezentácií. V pražskom revolučnom národnom zhromaždení roku 1918 mali iba traja slovenskí poslanci skúsenosti z parlamentu, v autonómnom sneme r. 1938 väčšina mala už kratšie-dlhšie skúsenosti z pražského snemu, senátu alebo aspoň z Krajinského zastupiteľstva. Oproti situácii v r. 1918 bol neporovnateľne vyšší podiel aj „odborníkov“ so skúsenosťami zo štátnej správy, práce na čele celoslovenských záujmových kultúrnych, náboženských organizácií. Takíto ľudia sú početne zastúpení aj v revolučnej SNR; skúsenosti poslancov, senatorov a ministrov spred r. 1938 malo však iba 7 členov.

Ak porovnáme tri prevraty — roku 1918, 1939 a 1945 — z hľadiska kontinuity vrcholných politických elit, tak roku 1918 išlo o ich skoro stopercentnú výmenu, roku 1938–1939 je tu istá výrazná kontinuita s predchádzajúcim systémom, resp. jednou ich súčasťou. V roku 1944–1945 sa kontinuita v politických špičkách prejavila ako úplná negácia ľudáckeho režimu, ako čiastočná reštitúcia stavu spred roku 1938. Tá však bola prekvapujúco nevýrazná a je nápadné, že „predvojnoví“ slovenskí politici sa skôr uplatnili v Prahe, ako na Slovensku. Platí to o predvojnových „centralistoch“ ako V. Šrobár, či I. Déer, J. Ursíny, ale aj o komunistických politikoch — ako bol predvojnový

² Vo voľbách roku 1920, 1925, 1929 a 1935 zvolení českí poslanci mali podiel vysokoškolákov (v %): 21, 21, 25, 22. Slováci: 36, 44, 32 a 21. Skalník, C. – Leff: National Conflict in Czechoslovakia. Princeton University Press, 1988, s. 188.

³ Teologické vzdelanie sa ako príprava na politiku často neprávom bagatelizuje. Je pravda veľký rozdiel medzi úrovňou škôl, ktoré kňazi absolvovali, napríklad medzi vzdelanostným zázemím A. Hlinku alebo absolventom viedenského Pázmána J. Tisu. Rovnaký rozdiel však bol aj medzi absolventom právnickej akadémie povedzme v Prešove a právnickej fakulty v Budapešti. Jednoducho, problém je v tom, že vieme, kde špičkoví politici študovali, ktorú fakultu absolvovali, ale ani v podrobných biografiách často nie je, čo študovali.

poslanec V. Široký alebo významná postava Krajinského zastupiteľstva J. Ďuriš.⁴ Postavenie pred rokom 1938 nebolo dostatočnou legitímáciou pre návrat do politiky — tou bol odboj, či už v zahraničí, alebo doma v SNP. Preto aj napríklad I. Dérer, nesporne jedna k kľúčových postáv predvojnovnej slovenskej politiky, ostal akoby na okraji diania, nielen pre zlyhanie jeho konštrukcie slovensko-českého vzťahu.

Zatiaľ čo u politických špičkových elít došlo roku 1945 k radikálnej výmene, u výkonných elít, najmä ak sa spustíme pod vrcholovú úroveň vedúcich centrálnych úradov a celoslovenských inštitúcií, je už obraz oveľa diferencovanejší. Platí to až po najnižší stupeň — správu obcí, miest, okresov, ktorá prechádzala do rúk Národných výborov a správnych komisií. Zatiaľ čo národné výbory sa v ilegálite a na oslobodzovanom území vytvárali revolučne, na základe politických kritérií a samozrejme aj osobných prepojení, výkonná zložka sa až tak radikálne nezmenila. Jednou z príčin bolo, že rovnako ako pred prevratom, tak aj po ňom prednostovia úradov, koncepcní úradníci, vedúci a dôležitejší pracovníci odborových štátnych služieb, štátnych podnikov atď. museli aj teraz mať tradičnú, presne predpísanú kvalifikáciu: vzdelanie, oslúžené roky, hodnotné stupne. Politická orientácia, zásluhy boli výhodou, akceleračným faktorom postupu, ale kvalifikácia podmienkou.

Princíp formálnej kvalifikácie teda posilňoval prvok kontinuity, uľahčoval výkonným elítam prechod cez nebezpečnú hranu prevratu. Významná zložka „prvého kontaktu“ štátnej exekutívy s obyvateľstvom, notári, boli ako symbol „starých čias“ zrušení, plne ich však nahradili novozavedení „vedúci úradov“. Politické hľadiská na výkonné zložky štátneho stroja sa nemohli uplatňovať príliš dôsledne i preto, že o kvalifikovaných ľudí bola veľká núdza. Po kadrových pogromoch proti Čechom, Židom, Nemcom a Maďarom boli zdroje kandidátov na vstup medzi výkonné elity veľmi limitované. Je príznačné, že r. 1945 paralelne s previerkami, ktoré sa mali dotknúť nielen štátnych, ale aj súkromných zamestnancov, rozbiehali sa aj akcie, ktoré svedčia o nedostatku kvalifikovaných ľudí, napríklad súpis technikov potrebných na rekonštrukčné práce.⁵ Je zaujímavé, že podobný súpis technikov robila ľudácka vláda krátko po vzniku Slovenskej republiky.

Dilemu medzi proklamovanou potrebou „očistiť“ a povedané neskorším slovníkom „nedostatkom kádrov“ riešili obidve tak politicky odlišné moci — po r. 1939 a po r. 1945 — v niečom veľmi podobne: presunmi a prekladáním kompromitovaných úradníkov a odborníkov do vzdialenejších oblastí a miest, kde mohli začať novú existenciu s dobe primeraným, zmeneným politickým imidžom, súčasne aj s pocitom zaviazanosti k veľkodušnej moci a potrebou vierohodne prejavovať svoje „polepšenie“. Širokým mostom pre preplávanie do nového režimu boli aj oblasti prv okupované Maďarskom. Tu boli vedúce pozície uvoľnené zbavením Maďarov občianskych práv ale aj okamžitým vysídlením tzv. „anyásov“, teda úradníkov, pedagógov, vedúcich kádrov dosadených na tieto územia z materskej krajiny za odmenu i na kontrolu „československou demokraciou“ nakazených miestnych Maďarov. Tu sa po r. 1945 vytvoril veľmi zaujímavý konglomerát z preložených alebo jednoducho sem utečených kompromitovaných aktivistov ľudáckeho

⁴ Pri rokovaniach v Moskve v marci 1945 „na odporúčanie Klementa Gottwalda slovenskí komunistickí predstavitelia prijali takú deľbu práce, že vedúci funkcionári, ktorí sa zúčastnili v Slovenskom národnom povstaní, Šmidke, Husák, Novomeský, budú pracovať z dôvodov kontinuity politického riadenia na Slovensku v stranických a národných orgánoch a ostatní vedúci komunisti, najmä príslušníci zahraničného odboja, na ministerstvách a ďalších ústredných úradoch“. Slovensko, I. Dejiny, Bratislava 1978, s. 834.

⁵ Zbierka Nariadení SNR. Nar. č. 30, 27. 8. 1945 o povinnom súpise technikov.

režimu, starousadlých Slovákov a odbojárov. Na rozdiel od území, patriacich do r. 1945 k Slovenskej republike, legitímáciou do nového režimu často bola iba slovacita alebo v niektorých prípadoch stačila aj znalosť slovenčiny.

Konflikt formálnej kvalifikácie a požiadavky na „zásluhovosť“ z hľadiska nového režimu sa výrazne stretli pri budovaní novej armády a bezpečnosti. Tu bol nový režim vo výhodnejšom postavení ako vláda roku 1939. Zatiaľ čo krátko pred rozbitím ČSR bolo v armáde iba 435 slovenských dôstojníkov, slovenská armáda ich v júli 1944 mala 1820; ďalší boli v československých jednotkách na západe a na východe. Vysoká účasť vojakov i četníctva v SNP bola uznanou vstupenkou do povojnovej armády. Po prvých kolách previerok stúpol počet slovenských dôstojníkov v československej armáde z 3,4 % roku 1938 na 14 % v decembri 1945.⁶ Jestvovanie v zmysle Košického vládneho programu slovenských jednotiek na území Slovenska automaticky zvyšovalo aj počet vyšších veliteľských miest obsadených Slovákmí, aj keď sa zďaleka v celoštátnom meradle nepriblížili počtu slovenských vojakov v armáde. Zdanlivo idylický pohľad na kontinuitu a vývoj slovenských armádnych elít v prvých mesiacoch po oslobodení narušá fakt, že povolanie a hodnosť generála sa ukázali ako najrizikovejšie zo všetkých špičkových výkonných elít slovenskej spoločnosti. Zo šiestich generálov slovenskej armády dvaja — A. Čunderlík a A. Pulanich odišli r. 1943 do dôchodku, ale z ostávajúcich štyroch boli na jar 1945 F. Čatloš a J. Turanec väznení v ZSSR, A. Malár a Š. Jurech boli zavraždení nacistami v Nemecku, rovnako ako obidvaja povstaleckí generáli J. Golan a R. Viest. Generál četníctva T. Istók bol po vydaní spojencami v ČSR odsúdený a popravený. Je príznačné, že pri nedostatku dôstojníkov sa armáda ubránila tlaku na masové prijímanie partizánov a zahraničných vojakov na dôstojnícke funkcie; vo výberovom konaní si presadila požiadavku na minimálne stredoškolské vzdelanie.⁷

Výrazným rozdielom medzi špičkovými českými a slovenskými politickými elitami bolo výrazne menšie zastúpenie osobností z emigrácie, čo vyplynulo aj z ich nízkeho zastúpenia najmä na západe. Odlišným javom bol aj vznik nového, ľudáckeho exilu. Jeho významnejšiemu rozvinutiu ako „kontraelity“ zabránilo jednak povojnové vyhranenie antifašistické ozvušie v západnej Európe, ale aj oslabenie exulantov po vydaní J. Tisa a ďalších Spojencami vláde ČSR. Nás zaujíma predovšetkým otázka, pokiaľ táto vlna exilu znamenala zásah do „výkonnosti“ slovenských elít. Tu je treba však priznať, že nepoznáme dokonca ani presný rozsah exilu a niet ani uspokojujúcej analýzy jeho jednotlivých zložiek z hľadiska ich miesta v svojej skupine na Slovensku. Nezdá sa však, že by v hociakorej významnej skupine exil v r. 1945 podstatnejšie ovplyvnil dianie na Slovensku. Na rozdiel od r. 1918 boli rezervy regrutovania politických a špičkových výkonných elít už na Slovensku tak rozvinuté, že sa bez problémov vymieňali a doplňali.

Jedným zo základných kritérií elít je ich výkonnosť, schopnosť vyrovnávať sa s politickými, správnymi, hospodárskymi, kultúrnymi a sociálnymi problémami. Posudzovanie efektívnosti povojnových elít je zahmlievané ich hodnotením v doterajšej literatúre, predovšetkým alebo výlučne z hľadiska boja o moc. I keď tento prvok bol v povojnovej realite všadeprítomný a pre osudy elít o niekoľko rokov rozhodujúci, nemožno

⁶ Havlíček, J.: Slováci v dôstojníckom zbore československej brannej moci v rokoch 1945–1948. In: Armáda v dejinách Slovenska, II., Bratislava 1993, s. 206.

⁷ Havlíček, J.: Národnostné zloženie veliteľského zboru Československej armády v rokoch 1945–1948. In: Z vojenskej histórie Slovenska 1918–1948. Trenčín 1994, s. 180.

obísť skutočnosť, že obnovu komunikácií, zásobovania, výroby, fungovania škôl, zdravotníctva niekto organizoval, plánoval, koordinoval. I v tak revolučnom orgáne, ako bol novozaložený Plánovací a štatistický úrad, sa stretol jeho podpredseda Ing. P. Zaťko, cez povstanie člen SNR a v Košiciach povereník, s vedúcimi úradníkmi dosadenými za DS a KSS — D. Krnom, Ing. Truchlíkom, dr. P. Horváthom a ďalšími. Spolupracoval s nimi už počas vojny, keď on sám bol členom mocného Komitétu hospodárskych ministrov a oni mali dôležité pozície v hospodárstve a správe. Aj keď nemožno negovať deštruktívnu stránku prevratu — obmedzenie a zatlačenie časti starších elít, sondy do stavu v administratíve, vo vedení hospodárstva, v súdnictve, na vysokých školách, dokladajú, že i tu sa výmeny diali na princípe odbornosti. Tým sa prevrat roku 1945 rozhodne viac približuje typu z roku 1939, ako z roku 1948; prvé dva možno charakterizovať ako „z docenta predčasne profesorom“, februárový ako „z robotníka cez politiku profesorom“.

Z hľadiska posudzovania výkonnosti slovenských elít sa už v priebehu roku 1945 naliehavo obnovil starý problém, aký je vlastne priestor pre uplatnenie ich právomocí, invencie; aké majú postavenie v hierarchii česko-slovenských elít? Literatúra podrobne spracovala a doložila obmedzovanie právomocí slovenských národných orgánov, tak ako ich stelesnili postupne tri tzv. Pražské dohody, rovnako aj napr. odbúravanie slovenských národných vojenských jednotiek a pod. Z nášho hľadiska výskumu elít je to otázka, či už v tomto čase a do akej miery sa z politických elít (obsadzujúcich SNR, povereníctva, centrálné slovenské inštitúcie, vedúce grémiá strán atď.) stávali elity výkonné; teda také, ktoré politiku neformulujú, ale iba realizujú jej „výstupy“, s istým priestorom na improvizáciu pri uplatňovaní rozhodnutia „zhora“, resp. „zvonka“. Odpoveď na túto otázku je dôležitá — požiadavky na politické a výkonné elity z hľadiska ich výberu, chovania, etiky, znalostí atď., nie sú totožné. Bez toho, aby som predchádzal riešenie tejto otázky, pravda, ak bude uznaná za logickú a oprávnenú, treba povedať, že slovenská politická elita sama sa za druhoradú alebo podriadenu v prvých povojnových mesiacoch a možno aj rokoch rozhodne nepokladala. Bola sebavedomá, dynamická, mladá, cítila sa byť súčasťou pohybu, ktorý práve dosiahol „svetodejinné“ víťazstvo nad fašizmom; slovenská málopočetnosť a slabosť bola preklenutá prináležaním k Spojencom, „slovanskému táboru“; Maďari boli pokorení, slabí a chudobní. Oproti roku 1918, keď hlavnou legitimáciou pre vstup do politiky bolo utrpenie, krivdy, Segedin a Vacov, teraz to bol boj, aktivita, teda kapitál, ktorý obodroval slovenské politické elity a ktorý ešte nestihli prehosťovať vzájomným osočovaním a privatizáciou pre jednu stranu, jednu povstaleckú zložku, jedného Spojenca.

Výkonná zložka moci mala oveľa menej dôvodov zdieľať optimizmus, sebavedomie a samozrejmosť víťazov. Na ňu, ako viditeľných reprezentantov starého režimu sa oprela ťarcha frontových a revolučných excesov, ale aj bremeno obnovy života v krajine. Pri tom sa musí neustále znova a znova zaoberať vlastným prežitím a pretrvaním: je naťahovaná na škripec dotazníkov, ktoré zisťovali, kto „vykonával činnosť fašistickú, kolaborantskú alebo konjunkturálne štreberstvo“, niekoľkonásobne opakovanými pohovormi, existenčnou závislosťou na ľahko manipulovateľnom potvrdení o „národnej a štátnej spoľahlivosti“ atď. Zatiaľ nevieme vyčísliť, pokiaľ zasiahli skupiny obyvateľstva,

⁸ Zbierka Nariadení SNR. Nar. č. 44, 25. 5. 1945 o úprave služobných pomerov štátnych a verejných zamestnancov, § 7. Tu aj vzor dotazníka. Prvé previerky nariadilo Predsedníctvo SNR 16. 4. 1945. Ďalšie zmeny a podrobnosti, nové vzory dotazníkov atď. určilo nariadenie SNR č. 93, 23. 8. 1945. Zvláštne normy a interné smernice rezortov určovali priebeh previerok v armáde, školstve, ako aj spôsob vydávania základného existenčného dokumentu povojnového obdobia, „osvedčenia o štátnej a národnej spoľahlivosti“.

ktoré nás zaujímajú, ľudové súdy, pričom každý rozsudok presahujúci verejné pokarhanie automaticky vylučoval z akejkoľvek štátnej služby. Dôležité je, že roku 1945 vysoký úradník, sudca, dôstojník, právnik, vedúci v štátnom podniku — továrni, nemocnici, škole — ako päťdesiatnik už po tretíkrát bol tvrdo existenčne precvičovaný na tému „všemocnosť štátu“ a ničotnosť jeho služobníka. Ak aj za týchto podmienok výkonné elity splnili svoju funkciu obnovy a udržiavania života krajiny vcelku úspešne, je to zásluha ich profesionálnej etiky ale aj toho, že nová moc prevažne rešpektovala základný predpoklad ich fungovania — kvalifikáciu.

Úvahy o elitách sa tradične pohybujú prevažne na úrovni tvorcov politických rozhodnutí a centra výkonnej moci. Menej sa uvažuje o akejsi „druhej línii“ strategických elít spoločnosti, ktorými sú morálne autority a integrujúce osobnosti. Významnú úlohu majú práve v prelomových obdobiach, keď je potrebné zachovať aspoň minimálnu mieru súdržnosti spoločnosti, zabrániť jej totálnej polarizácii, atomizácii a ničivej radikalizácii, kanalizovať nevyhnutné zmeny. Prítomnosť alebo absencia takýchto autorít a osobností do istej miery signalizuje aj charakter prevratu, jeho hĺbku, „ozajstnosť“ alebo formálnosť.

Pri výskume o oboch kategóriách sa môžeme opierať iba o veľmi obmedzené, fragmentálne a často iba náhodné poznatky. Nie sme na tom oveľa lepšie ani pri výskume starších období, takže nám chýba porovnávacia a východisková základňa. Nevieme napríklad dosť o vzťahu obyvateľstva ku kráľovi, ako vrcholnému predstaviteľovi politických elít, súčasne aj držiteľovi morálnej autority, odvodenej od zdedenej funkcie panovníka. Bol aj integrujúcou osobnosťou, na základe svojho výkonu a získaného imidžu? Podobná neistota je aj pri posudzovaní pôsobenia prezidenta v medzivojnovom období. O dr. E. Benešovi roku 1945 môžeme s úplnou istotou povedať hádam iba to, že jeho postavenie a úloha v českej a slovenskej spoločnosti boli nerovnaké. To je síce zaujímavé, ale pre vysvetlenie vplyvu na situáciu na Slovensku nedostatočné.

Ako dlhodobá autorita, reprezentovaná navonok „ex offio“ svojou dosadenou alebo zvolenou hierarchiou vystupujú cirkvi. Na rozdiel od r. 1918, keď boli vrcholní predstavitelia cirkvi pre nový štát neprijateľní (a naopak) a A. Hlinka sa dokonca pokúsil vytvoriť „zdola“ akúsi revolučnú, náhradnú cirkevnú autoritu, roku 1945 prechádzali cirkve do nového režimu plynulo. Je tu však očividná istá dávka zneistenia, vyplývajúca z úzkeho prepojenia katolíckej cirkvi s ľudáckym režimom. Dištancovanie sa od niektorých jeho najradikálnejších prejavov od r. 1942 túto väzbu neeliminovalo. Skúmanie vplyvu autority cirkvi v prvom povojnovom období nemôže sa však sústrediť iba na priame politické väzby jej reprezentantov. Je tu aj ťažšie zdokumentovateľná, ale citeľná funkcia cirkvi ako stáleho, predvídateľného prvku vo vojnovnej a povojnovej neistote, v čase otrasov postavenia ľudí, zaužívaných hodnôt aj životných stereotypov: útočiska pred presilou neželaných alebo priveľkých zmien.

Integrujúce osobnosti, na rozdiel od morálnych autorít, nie sú geneticky zviazané s istou inštitúciou, hnutím, funkciou. Dovnútra národa a štátu sú spojitým ponad protirečivé záujmy, ideológie a politické smerovania; navonok sú akousi vizitkou národa, štátu, s ktorou sa môže každý ich príslušník stotožniť, podieľať sa na ich sláve, veľkosti, zásluhách, imidži a tým prekonávať vlastnú malosť, trivialitu každodenného jestvovania. Na začiatku 20. storočia takúto funkciu v slovenskej spoločnosti mal Ľ. Štúr, zo žijúcich P. O. Hviezdoslav. Pravda, s týmito osobnosťami sa stotožňovala iba malá, národne - slovensky orientovaná vzdelanejšia vrstva národa. Väčšina sa identifikovala

s „celouhorskými“ postavami ako bol sv. Štefan, L. Kossuth alebo Rákoczy. Bližšie ku skutočne „celonárodnej“ integrujúcej osobnosti mal až v medzivojnovom období M. R. Štefánik. Štefánik mal pre takúto úlohu skoro ideálne predpoklady, pretože stelesňoval prvok hrdinský, vzdelanosť i kultúru, slovenskosť i svetovosť, je tu aj sugestívne posolstvo záhadnej tragédie.

Všetky žijúce významné osobnosti medzivojnového obdobia hrali významnú úlohu iba vo svojom segmente pluralitnej spoločnosti. Integrovali okolo seba časť spoločnosti ale inú, obyčajne ešte väčšiu, odpudzovali. Také bolo postavenie V. Šrobára, M. Hodžu, I. Déryera, J. Tisu, či V. Tuku. Podľa všetkého aj A. Hlinku, napriek dobovým i dnešným úporným snahám štylizovať ho do polohy „otca národa“.

Podobné postavenie a úlohu mali aj po r. 1945 všetci kľúčoví politici, či už „celoštátni“ ako E. Beneš, K. Gottwald, alebo domáci, slovenskí. Veľké postavy odboja a povstania, civilné i vojenské osobnosti boli okamžite vrhnuté a zatiahnuté do svárov každodennej politiky, vzájomnej konfrontácie, boli politicky zaradené a exploátované. Aj preto sa znova siahlo, či už právom alebo iba ako východisko z núdze, do osvedčeného predvojnového arzenálu a aktivizuje sa osvedčená trojica Štúr — Hviezdoslav — Štefánik. Podobnú úlohu však táto trojica mala už v dvoch predchádzajúcich režimoch, pritom tak protirečivých, ako bola predmníchovská republika a ľudácka diktatúra. Preto bola nevyhnutná ich reinterpretácia. „Prehodnocovanie“ integrujúcich osobností je však práve ten druh korózie, ktorý ničí jednu z ich základných vlastností: transparentnosť, jednoznačnosť, schopnosť zjednocovať práve integritou svojej osobnosti.

Do povojnového sveta vstupovali slovenské strategické elity s ambíciami, ktoré možno zodpovedali ich schopnostiam, ale nie možnostiam, „zvonka“ limitovaným medzinárodným a celoštátnym vývojom. Slovenská spoločnosť mala dosť vlastných rezerv, aby zvládla aj úplnú výmenu špičkových politických elít. U výkonných elít pri ich prebraní a výmenách princíp rešpektovania odbornej kvalifikácie podporil kontinuitu a tým aj jeden z predpokladov na zvládnutie problémov povojnovej obnovy. Morálne oslabenie a podlomenie výkonných elít previerkami, politickými tlakmi sa asi výraznejšie prejavili až v nasledujúcom období po februári 1948. Ambiciózne politické elity nemali dostatočnú oporu v morálnych autoritách a integrujúcich osobnostiach: či už ide o cirkve, o intelektuálov, o inštitúcie ako napr. Matica slovenská — sú v stave spytovania svedomia a iba na začiatku úsilia zrekonštruovať svoje otrásené postavenie.

Political Elites in Slovakia During 1945

Ľubomír Lipták

The leading political elites in Slovakia were completely replaced in 1945 and there was markedly little continuity with the period before 1938. In large measure, the administrative (executive) elite made it across the barriers of fundamental and political changes. This was thanks to the fact that passing of power extended over eight months, from September 1944 to May 1945. This continuity was also supported by both a high level of participation by administrative, army and security officials in the resistance and the urgency of renewing the war-crippled country. The principles of expertise and qualification were preserved during changes in the governing elite in the areas of administration, the army and the economy; political service at most operated as an

accelerator of advancement. There is also a clear difference here between the self-confident Slovak elite, who, after the departure of the Czechs, the liquidation of the Jewish community, the emigration of the Germans and the weakening of the Hungarians, had found themselves within a short period of time with a monopoly on power, and their progressive decline as a result of the growth of centralism, which led to the changing of the political elite into an administrative one. Investigative commissions, forced relocation and „people's courts“ further broke down the self-confidence of the administrative elite. In the long term, this was another in the chain of events designed to break down their group consciousness, cohesion and professional pride (1918, 1939, 1945). In the atmosphere and political climate of 1945, the weakening of such traditional moral authorities as churches and cultural institutions is noteworthy, as is the absence of sufficiently strong integrating figures.

„STARÉ“ A „NOVÉ“ ELITY V ČESKÝCH ZEMÍCH VE 20. STOLETÍ

František Svátek

Pojmy „staré“ a „nové“ jsou vždy jen relativní. V případě „elit“ v českých zemích a meziválečném nebo poválečném Československu to platí dvojnásob. Ve srovnání s národními státy Evropy k roku 1914 a s historickým vývojem jejich „elit“ nelze patrně vůbec o „stáří“ českých elit mluvit. V Německu, Francii, Anglii znamená obvyklé slovo „staré elity“ synonymum pro elity tzv. tradiční, sahající svými kořeny před první světovou válku, do oligarchií šlechtické, stavovské společnosti, do politického systému monarchií. „Staré elity“ znamenají v tomto smyslu jednotu rodu, majetku a prestiže, která je vyjádřena i v mocenském postavení „řídících vrstev“ a „stavů“ tj. především šlechty, případně v amalgamu s vysokou byrokracií, důstojnickým sborem, a jen zčásti také velké buržoazie. Výzkum pak sleduje jejich proměny, transformaci nebo střídání (koloběh elit) zejména vůči výzvám „moderní demokracie“.¹

V české společnosti 18.–19. století — ať ji již chápáme „etnický“ ve smyslu český „národ“, nebo občanský, ve smyslu teritoriálním a politickém, zemské pospolitosti — nepochybně se vyskytovaly také „tradiční elity“, ovšem formovaly a reprodukovaly se v širším státním rámci habsburské říše. Jejich přirozeným centrem a prostředím však bylo sídelní město a dvůr panovníka, Vídeň jako centrum habsburského soustátí. Do první československé republiky přešly tyto skupiny tradičních elit jen částečně a omezeně, ať šlo o „českou šlechtu“ (která ovšem byla zbavena titulů a pozemkovou reformou velké části svého hospodářského vlivu a majetku), „rakušáckou“ byrokracií a důstojnický sbor nebo i katolický církevní klerus. Zlom historického převratu a separace českých zemí a Slovenska od Podunajské monarchie rozrušil síť elit, které se utvářely historicky po staletí — především rozbil struktury elit politických, vojenských, diplomatických německého obyvatelstva v českých zemích, oslabil jejich elity ekonomické a kulturní, postihl ale do značné míry i dosavadní síť elit českých, měšťanských a maloměstských, nakolik byly orientovány — např. kolem honoračních elit důvěrníků „aktivistických“ politických stran, nebo kolem samospráv obcí a měst — rakušanský a loajálně. Od dob Francouzské revoluce všechny velké „obraty dějin“ přinášely sebou novou legitimitu pro nové vlády, politické elity (a zavrhovaly legitimitu starou), současně ale také vytvářely nové prostředí pro formování „nových“ elit a určovaly nová kritéria pro jejich výběr.²

¹ Literaturu k teorii a pojmu elita uvádí: Jodl, M. a Pecka, E.: *Teorie elity*, Praha 1994; Jodl, M.: *Teorie elity a problém elity*, Praha 1969, 2. vyd. Praha 1994, doslov E. Pecky doplňuje informace o osudech teorie elit v Československu od roku 1968. V Sešitech Ústavu pro soudobé dějiny byl vydán sborník: *Politické elity v Československu 1918–1948* (eds. Koutská, I., Svátek, F.), Praha 1994, se dvěma studiemi věnovanými sociologii elit (E. Pecka) a aplikací této teorii v historickém a politologickém výzkumu (F. Svátek). Ve všech uvedených pracích jsou uvedeny bibliografické odkazy na další literaturu.

² K historickým studiím Ch. Charle, C. Durandina a dalších autorů uvedených v článku F. Svátka, in: *Politické elity...*, 1994 (viz pozn. 1) doplňují významné studie, výsledky kolokvií z roku 1990 a 1992: *Eliten in*

Elity první republiky, politické a do značné míry i sociální, nebyly po krátkou dobu svého rozhodujícího vlivu v letech 1918–1938 nikterak „staré“, spíše jako celek značně „mladé“, procházely proměnou v důsledku válečného a poválečného převratu. Chyběla jim „tradiční“ jednota elitního původu, majetku a prestiže, jejich legitimita, prostředí formování i principy selekce se teprve nově ustalovaly. V maximální míře se tak ve vývoji ČSR odrážela obecná skutečnost „elit v demokraciích“: vedle sebe existuje současně a na různých stupních i sférách společnosti větší počet elit (pluralismus elit), které spolu soupeří, dělí se o moc, vyjednávají i spolu bojují. Sjednocování zejména politické vůle všech existujících elit — zejména vzhledem k heterogennímu složení národnostnímu, teritoriálnímu a velkému zatížení sociálního napětí od velké hospodářské krize — bylo trvalým jevem československého politického i sociálního vývoje. K určité integraci a konsensu docházelo jen za cenu velmi složitého vyjednávání a „dělení kořisti“, včetně hospodářské a sociální korupce.³

V tomto příspěvku vycházím z pracovního vymezení konference, která rozdíl mezi „starými“ a „novými“ elitami položila k letům druhé světové války a roku 1945. V dosavadních pokusech o srovnávací studium evropských elit se spíše uvažuje o serii zlomů: v letech 1914/18, 1939/45 a méně zřetelně ohraničený, přesto ale již zřetelný zlom „současnosti“ někdy v 70. letech.

* * *

Koncept elita ještě v naší historické literatuře nezdomácněl, i když jej občas historikové užívají, obvykle bez pokusu o definici nebo teoretické vymezení. Také slovo elity/elita v obecném užívání, v jazyku publicistiky a konverzace má různou frekvenci užívání v různých jazycích. Nejvíce běžné je ve francouzštině a románských jazycích, kde je často automaticky chápáno ve smyslu metafory: elita jako „smetánka společnosti“, jako vrstva, kterou samozřejmě ze sebe utváří „globální“ společnost. Méně samozřejmě je toto slovo vnímáno jak v Německu a ve východní Evropě, tak i v anglosaské jazykové oblasti, kde je spíše součástí odborného jazyka společenských věd, stává se termínem, k jehož vymezení a je třeba odborné shody, konsensu a definic.⁴

Jako sociologický a politologický termín a jako heuristický a analytický instrument si v evropské a pak i světové odborné literatuře slovo elita/elity získalo svoje místo — vedle konceptu třída nebo sociální vrstva — již od přelomu 19. a 20. století zásluhou „klasických teorií“ elit v pracích autorů jako byl Vilfredo Pareto, Giovanni Mosca, Robert Michels, Max Weber, Karl Mannheim aj.; od té doby však také diskuse o vhodnosti

a užitečnosti konceptu elity nikdy nepřestaly.⁵ Lze říci, že vymezení či definice pojmu elita je tolik, kolik je badatelů, kteří se tímto „elitologickým přístupem“ ke studiu společnosti a státu zabývali.

Při použití tohoto konceptu v historické analýze se většinou historikové opírají o některou z těchto definic sociologů a politologů. Ještě více je ovšem autorů, kteří se vyhýbají pojmu elita, jako sociologické abstrakci. Raději píšou o jednotlivých politických vůdcích, o politických špičkách, reprezentacích, o podnikatelích či bankéřích, o osobnostech kultury či vědy. Avšak i z řad historiků připomínají epistemologové, jako např. Paul Veyne: „Historická fakta nejsou organizována podle období či podle národů, nýbrž prostřednictvím pojmů; není proto úkolem vřadit je zpět do jejich času, nýbrž seřadit je podle jejich konceptu.“

Je pojem elita takovým nosným konceptem pro historika či nikoliv? Dříve než odpovíme na otázku přímo, připomeňme ve zkratce, že nedůvěra ke slovu a pojmu elita má svoje legitimní oprávnění, zejména pro stoupence demokracie. Klasická teorie elit a její stoupenci byla totiž zcela jednoznačně antidemokratická, a je mnoho důvodů k tomu, abychom připustili, že teorie elit z přelomu století byly současně ideologiemi, které lze zařadit mezi ideologie prefašistické. Nejen osobní vývoj a individuální kariéry zejména italských teoretiků elit tomu nasvědčují. Genetickou souvislost s fašistickými ideologiemi zřetelně mají i oživovatelé romantických mýtů o přednosti aristokratického, stavovského nebo stavovsko-korporativního uspořádání společnosti, např. v pracích brněnského a pak vídeňského sociologa a ekonoma Othmara Spanna, který ovlivnil i část sudetoněmeckých politiků z vedení Henleinovy strany Sudetendeutsche Partei. Také ideologická konstrukce Blut-und-Boden, mystika krve a půdy, měla spojitost s konceptem elity; stala se mostem, po kterém pruská junkerská šlechta a konzervativní agrární strana v Prusku, Bund der Landwirte, přešla k podpoře nacionálního socialismu nebo se alespoň vzdala otevřené kritiky a pasivně se mu až do válečné porážky přizpůsobovala.

Teprve postupným zdomácněním pojmu elita v moderní sociologii politiky a politologii — zejména v pracích anglosaských badatelů o fašismu, ale také komunismu a diktaturách 20. století vůbec, a se značným přispěním exilových uprchlíků z kontinentální Evropy — si „elitologický přístup“ získal domácí právo i v demokraciích a mezi demokraty. Kritickým čtením se přitom mnoho získalo i z teorií „klasiků“, zejména Pareta a Moscy. Přejímání konceptu elita/elity i v současné historiografii se stalo běžné.

Je však třeba rozlišit filozofující a kulturně esejistický přístup k definici elity, od objektivizujícího, empirického sociologického, politického i historického pohledu.

Filosofové navazující na Platonův koncept „vlády moudrých“ a na antické používání pojmu elity se zaměřili na hodnotovou koncepci elity, odlišení kvalitní, morálně a duchovně nadřazené osobnosti a celých elitních, výrazně menšinových skupin společnosti od početné masy, od davu. Do dlouhé tradice této koncepce patří i Friedrich Nietzsche, José Ortega y Gasset a mnoho dalších jejich následovníků a napodobovatelů — najdeme je i u nás, od Václava Černého až dodnes, zejména v publicistice.

Pojem elita se v těchto výkladech ztotožňuje s ušlechtilými vlastnostmi, morálkou, zdatností, vybraným chováním, s vynikajícími znalostmi a moudrostí, která je určena jen vybraným jedincům a skupinám. Historickým a jakýmsi generálním modelem elity je v tomto přístupu idealizující obraz šlechty. Tato filosofická a hodnotová koncepce

Deutschland und Frankreich im 19. und 20. Jahrhundert: Strukturen und Beziehungen/ Elites en France et en Allemagne aux XIXe et XXe siècles. (Im Auftrag des Deutsch-Französischen Historikerkomitees. Hsg. Hudemann, R., Soutou, G.-H. [Bd. I], Dupeux, L., Hudemann, R., Knipping, F. [Bd. 2]). München, Bd. I, 1994, 324 s., Bd. 2, 1996, 200 s.

³ Srv. aplikaci metafory „pilířů“ politických stran, které se ve svých špičkách „dělí“ o moc nad státem v pracích Petera Heumose o první republice, např. v článku pro tematické číslo k dějinám první republiky: Heumos, P.: Strukturální prvky první Československé republiky, in: Soudobé dějiny, I, č. 2–3, 1995, s. 157–168. Tam i další příspěvky a literatura k dějinám první republiky, vč. autorova příspěvku: Svátek, F.: K dějinám sociálních elit první Československé republiky, tamtéž, s. 169–200.

⁴ Na rozdíl v užívání slova a pojmu elita v různém jazykovém prostředí upozornil nově např. Schrader, F. E.: Elitenreproduktion und Logensozialität. Sozialgeschichtliche Aspekte der Freimaurerei in Deutschland und Frankreich 1780–1918, in: Eliten in Deutschland und Frankreich, Bd. II, s. 127–131, viz na s. 130–131.

⁵ Viz též: Svátek, F., in: Politické elity... (pozn. 1).

elity je pro historika zajímavá jako součást dobového diskursu, je však natolik subjektivní a obsahuje tolik prvků libovůle, že je jako analytický koncept při studiu minulosti starší i nedávne téměř nepoužitelná. Charakteristické pro její stoupence je, že se spokojí s obrazem, který si údajní příslušníci elity utvářejí sami o sobě, a nezabývají se tím, jak údajnou elitu vidí jiní příslušníci společnosti. Právě tento rozdíl ale je v moderních demokraciích významný. Elita v demokracii vyžaduje uznání, „souhlas“ společnosti.⁶

Za první republiky byl ale také běžný méně nápadný „elitismus“, který ztotožňoval elitu se vzděláním (nejlépe jasně zřetelným absolvováním vysoké školy), majetkem či vysokými a stálými a zabezpečenými příjmy; „agrárníkou“ variantou „elitismu“ byl myšlenkový stereotyp „zdravého sedláka“ a vesnické pospolitosti postavený proti obrazu „zkaženého“ města a měšťáka. Každé takové pojetí „hodnotových elit“ ať již odvozovaných od původu, vzdělání, víry a přesvědčení nebo ušlechtilosti mravů, od majetku či národa, krve a rasy vyvolávalo otázku, kdo je soudcem a kde a jaká jsou sudidla, podle kterých budeme tyto elity posuzovat? Jsou ve shodě s demokracií moderní doby?

Iluze o „předurčenosti“ lidí určitého původu, majetku, prestiže, víry k významnému společenskému postavení nebo k politické nadvládě byla procesy demokratizace již v 19. století narušena. Jakmile kritikové z řad demokratických hnutí počali odstraňovat tajemství, který vždy kolem sebe šíří držitelé politické, hospodářské i sociální moci, jakmile byla protřena válkou a revolučními převraty fasáda rétoriky, která okrašlovala oligarchická panství menšin, stála společnost a autoři jejich dobových projektů před problémem, jak sloučit potřebu funkčních elit v jednotlivých sférách s demokracií, a také, jak se vyrovnat s nutností reprezentativní a delegované demokracie, vkládání odpovědnosti „panování“ na bedra malých menšin, mocenské elity.

Pro politologický, sociologický či historický výzkum elit v tomto smyslu je empiricky použitelná pouze definice hodnotově neutrální, např. „politická elita je relativně malá skupina lidí, kteří mají poměrně velký podíl na moci a ovlivňují politická rozhodnutí“.⁷

Historikovi ale nestačí pouze obecné sociologické vymezení elit, popřípadě vymezení určité socioprofesionální skupiny, nestačí např. konstatování: vojenské elity = vysocí důstojníci — je nutné precizovat. V pruské armádě 19. století patřili patrně k „opravdové“ elitě jen důstojníci generálního štábu a nejvyšší generalita, ve Francii III. republiky důstojníci s „breveté française“. Komparativní studie srovnávající vývoj elit v Německu a Francii v 19. a 20. století prokázaly ale také, jak se od sebe liší zařazení částí různých sociálních skupin a vrstev mezi elity, a to odlišně podle jednotlivých sfér (elity politické, ekonomické, vojenské, kulturní a intelektuální, náboženské atd.) tak i v jednotlivých obdobích.⁸

Základní problém při historickém studiu elit proto není jen určit „sociální skladbu“ a vymezit „vyšší“ a „nižší“ třídy, vrstvy, skupiny — nýbrž určit také „mocenské uzly“, místa rozhodování a vlivu, a vymezit pak přesněji ty části sociálních skupin, vrstev, profesí, které vcházejí do skupin elit. Mezi jednotlivci, skupinami, klany se

⁶ Náčrt dějin teorie elit jako ideologie viz tamtéž. Srv. Röhrich, W.: *Eliten und das Ethos der Demokratie*. München 1991.

⁷ Definice tohoto typu, velmi časté v příručkách sociologie a politologie, jsou ovšem téměř tautologické.

⁸ Soutou, G.: Introduction, in: *Eliten in Deutschland und Frankreich*, Bd. 1, s. 9–16 a passim jednotlivé příspěvky tamtéž, rozdělené do oddílů podle „sfér“ funkčních elit, prostředí jejich selekce a formování.

vytvářejí „sítě“ (Netze, réseaux) a právě hustota časem navršených a do sebe zapletených sítí (Vernetzung) je charakteristická pro výrazně „elitistické“ společnosti.

Ve srovnání s tím byla zřejmě společnost první československé republiky a její „staré“ (vůči zlomu 1945) elity velmi nevyzrálé, „mladé“. V praxi je vždy pro historika obtížné určit, které mikroskupiny „patří“ mezi elity a které nikoliv. Na historiografii první republiky se to ukázalo v debatě o tzv. skupině Hradu.⁹

Nejobvyklejším postupem sociologů je tzv. poziční přístup, který sestaví skupiny elit politických aktérů ve významných pozicích podle významu funkce či úřadu (mluví se proto např. v německé literatuře o Ämtereliten). Obtížnější je určování elit podle důležitých rolí — určením klíčových osobností, které se účastní na „rozhodování“ v nejvyšším „centru“ moci. Toto centrum je ale nutné nejprve stanovit a politický systém představit jako model.

Dosavadní analýzy politického systému ČSR (např. Vojtěch Měnclov, Jarmila Měnclová, Alena Gajanová, Josef Harna, Eva Broklová) pracují většinou s modelem „vrcholové sféry moci“ (Měnclov), složeného z „Hradu“, špiček politických stran a jako třetí strana pomyslného trojúhelníku se přidával obvykle „vrchol“ moci ekonomické a finanční (banky). Při podrobnější empirické historické analýze tzv. skupiny Hrad se však většinou u historiků objevují pochybnosti, zda lze takovou skupinu vůbec nějak definovat, zda vůbec existovala. Stejně je obtížné vysledovat skutečné „místo rozhodování“ u vedení jednotlivých politických stran, u jejich poslanců v parlamentě, v aparátech stran atd. Ačkoliv výzkum dějin první republiky již značně pokročil, není dosud možné jednoznačně říci, jaká byla relativní váha při politickém rozhodování mezi prezidentem (popřípadě „skupinou Hradu“) a špičkami politických stran, či dokonce zda a jak se zapojovala do klíčových rozhodování i elita ekonomická.¹⁰

Obecně je užitečné rozlišení sociologů mezi mocenskou elitou, či classe politique, skutečně rozhodující politicky, a mezi nejrůznějšími skupinami funkčních elit, k nimž patří i elity ekonomické, i jejich užší podskupiny jako bankéři, podnikatelé atd. Mnohem pokročilejší historiografie německá dospěla po řadě debat o tom, do jaké míry byla skupina velkých průmyslníků a finančníků např. v císařském Německu před rokem 1914 elitou, k názoru, že skutečná Machtelite byla složena ve svém jádru z junkerské šlechty, doplněna byla o vysokou byrokracii a tento amalgam ztělesňoval moc, bohatství i prestiž německé společnosti, představoval i sociální model, který vtiskoval této společnosti chování a hodnotové normy. Naproti tomu podnikatelé a finančníci, i při značném bohatství a významu pro dynamiku modernizace zůstaly vzít na úrovni funkčních elit, odloučené od moci a teprve pád císařství 1918–1919 jim pootevřel cestu k podílu na „panství“ a spoluúčasti v mocenských elitách.¹¹

Jak tomu bylo v první republice? Zjednodušená tvrzení o nadvládě „finančního kapitálu Živnobanky“ a politické moci Jaroslava Preisse byla většinou opuštěna, v současné literatuře o první republice se již neobjevují; je to ale reálný problém, který musí

⁹ Např.: Měnclov, V. a J., Bachstein, M. (tituly prací in: Svátek, F.: *Politické elity ...* viz pozn. 1) a Svátek, F., *K dějinám sociálních elit ...* (viz pozn. 3).

¹⁰ Josef Harna, Eva Broklová a další autoři, viz pozn. 9.

¹¹ *Eliten in Deutschland und Frankreich*, c.d., passim v obou svazích, explicitně zejména pro podnikatele: Pierenkemper, T.: *Deutscher Unternehmer als Elite im 19. Jahrhundert*, Bd. 1, s. 119–135.

být studován a k němuž existují již první práce (zejména k dějinám československých bank a finančnictví, jakož i podnikatelských vrstev).¹²

Z dosavadní úrovně výzkumu se zdá, že ačkoliv při založení republiky měla rozhodující úlohu — integrující a legitimizační — autorita T. G. Masaryka a v důsledku toho „skupina Hradu“ (jakkoliv úzce nebo široce ji budeme vymezovat), později se během let trvání republiky stále více prosazovala elita politických stran, a namísto autority „duchovní“ a ideální povahy — realita stranického „dělení podílů na moci“ mezi pluralitu elit.¹³

* * *

Sociologické určení povahy elit první československé republiky je zřejmě vymezeno pojmy „měšťanstvo“, „buržoazie“, „střední třídy“, ovšem k elitám patřily nepochybně také — prostřednictvím politických stran, odborů a dalších organizací, které se opíraly o dělnické členstvo a voliče — elity dělnické. Vedle sociální demokracie, socialistické (národně socialistické) strany tu jde také o elity komunistické.¹⁴

Právě jejich postupné formování v elity odlišného typu se ukázalo být rozhodující pro podobu „nových elit“ po roce 1945. Stejně jako ostatní komunistické strany sovětského typu nebyla ani KSČ v pravém slova smyslu politickou stranou. I její elity byly „jiné“, i když se dnes vesměs ani politologická ani historická standardní literatura, věnovaná „komunistickým systémům“, nevyhýbá pojmu „elity“ (nenahrazuje jej „hodnoticím“ slovem „pseudoelity“, jak k tomu byly určité tendence v naší publicistice); podstatné je, že uvnitř masové komunistické strany se již v období tzv. bolševizace a zejména ve 30. letech vytvořila jakási „vnitřní strana“, „jádro“, převážně z profesionálního aparátu KSČ ale nejen z něj. Také nejaktivnější militanti strany typu „profesionálních revolucionářů“, i na nižších úrovních strany byli vychováni k tomuto „uvědoměle disciplinovanému“ pojetí politiky soustavou školení, kritiky a sebekritiky, kolektivních rituálů stranických „prověrek“, nápravy „linie“ a odstraňování „úchylek“ a jejich nositelů. Spojením s Komunistickou internacionálou, jejíž pouhou „sekcí“ Komunistická strana Československa byla, a permanentním a dlouhodobým „disciplinovaním“ špiček této strany vůči sovětskému, moskevskému ústředí se již po roce 1929 — v „Gottwaldově vedení“ — definitivně skládala úzká skupina československé komunistické elity. Až do posledních let existence první republiky ale neměla ani převahu mezi „dělnickými elitami“, utvářenými na půdě jiných stran, zejména sociální demokracie a odborů i dalších organizací, ani možnost efektivně ovlivňovat politická rozhodnutí.¹⁵

Na rozdíl od jiných zemí východní Evropy a také Německa nedošlo ale — vzhledem k celkovému klimatu „společného starého domu“ sociální demokracie před

¹² Srv. Dějiny hospodářství českých zemí od počátků industrializace do současnosti, zejména sv. III: Období první republiky a německé okupace, 1918–1945. Red. Lacina, V., Pátek, J., Praha, Carolinum 1995 (s výběrem literatury).

¹³ Z obsáhlé nové literatury o T. G. Masarykovi je věnováno jeho politice jako rozhodujícímu představiteli československé politické elity jen poměrně velmi málo prací, srv. paměti Anny Gašparikové-Horákové, edici Jaroslava Pecháčka a zejména do tisku již odevzdaný obsáhlý rukopis knihy: Klimek, A.: Boj o Hrad (2 sv., vyjde asi 1996, 1997). Srv. i P. Heumos (viz pozn. 3).

¹⁴ K dějinám KSČ z této nové perspektivy není mnoho prací, srv. článek: Niklíček, L.: in: Soudobé dějiny (pozn. 9).

¹⁵ K problematice Stalinova pojetí strany jako „vojenského křížáckého řádu“ a „disciplinování“ militantů a elity (kádrů) srv. např.: Möller, R.: Politische Säuberung, Reinbek bei Hamburg 1991.

rokem 1914 i celkově převládajícího levicového klimatu v první republice — k ostré konfrontaci mezi komunisty a sociálními demokraty, alespoň ne na lokálních a regionálních úrovních. Jinde měly konflikty i podobu krvavých střetnutí (berlínský květen 1929), v Československu zůstávala vždy možnost, při změně „linie Kominterny“ na kurs „jednotné fronty“ a „antifašistické jednoty“, paralelního fungování. V letech 1937–1938 dosáhla KSČ v tomto ohledu kvalitativního zvratu, její politická elita, „jádro“, hesly o obraně státu dokázala vykročit z politické izolace a díky geopolitickému sblížení Československa se SSSR po uzavření československo-sovětské smlouvy z roku 1935 si získat širší základnu ve společnosti.

Od samého založení KSČ v roce 1921, od počátku její činnosti, se — pod stalinským označením „kádrová práce“ od roku 1930/31 — postupně realizovaly základní úkoly, obecné „modality“ utváření elit, jak jsou analyticky rozlišeny v obecné teorii elit:¹⁶

1) vzniká funkční elita pro určitou třídu, vrstvu, skupinu, v KSČ zejména pro sociálně nízko postavené vrstvy, nezaměstnané, ale také „vrstvu levicových intelektuálů“;

2) je založen mechanismus selekce „kádrů“, jejímž výsledkem jsou právě specifické komunistické elity, je dobudován potřebný aparát strany na všech úrovních;

3) jako podmínka pro utváření „revolučních elit“ je nutné, aby ve společnosti a ve státě existovalo napětí, konflikty — ani komunistické elity nevznikají jako důsledek „morálního úpadku“ nebo „zločinných sklonů“ jedinců, nýbrž jako resultát proměn a konfliktů zájmů ve společnosti, změn mentality a společenských pohybů v reakci na prudké politické a sociální změny (mimořádně významný byl dopad světové války a okupace, brutalizace a militarizace politiky, která učinila dosavadní „nestrvaditelnou“ komunistickou politiku přijatelnější pro širší společnost);

4) politická elita KSČ se stává součástí mocenské elity ve státě a ve společnosti; v průběhu války získávala mocenská špička KSČ v Moskvě a Londýně přístup mezi formující se gremia budoucí státní moci, až po definitivní dohodu o složení „Košické vlády“ v březnu 1945, a v zásadě si udržela jako jediná svoje organizační struktury, byť atomizované, i v odboji doma;

5) komunistické elity v podstatě prosadily, že poměrně široké vrstvy obvyvatelstva v roce 1945 přijaly za svůj nový „sociální model“ vizi „československé cesty k socialismu“; kontrolovaly svým podílem na moci další vývoj mocenských poměrů 1945–48, a to od počátku, díky rychlému nástupu komunistů, od jara 1945. KSČ si udržovala velký předstih jak při budování organizace a členské základny strany před jinými stranami Národní fronty, tak při agitačním využití svého podílu na odboji (kontrola nad „heroickou“ minulostí odboje, s vyzvednutím podílu komunistických bojovníků a potlačením zásluh nekomunistického odboje).

„Nové elity“, a to nejen komunistů, byly po roce 1945 vybírány a formovány převážně komunistickými projekcemi, ideály a vizemi budoucí společnosti. Takto zformované elity ve společnosti po roce 1945 se definitivně prosadily po únoru 1948. Někdejší více jak dvoumilionová strana, s přeběhlíky ze všech ostatních stran a armády dřívějších „nestraníků“, zejména z řad úředníků a zaměstnanců, obávajících se o existenci,

¹⁶ Přejímám zde schema, které uplatnil také G. Soutou, v cit. úvodu (Introduction) k dílu Eliten in Deutschland und Frankreich, ovšem na zcela odlišné elity „měšťanské“. Pokusil jsem se zde stručně zformulovat pracovní hypotézy.

prošla pak tvrdou „převýchovou“, stranickými prověrkami a čistkami. Teprve v období 1948–1953 byla na delší dobu „definitivně“ dotvořena tzv. „nomenklaturní elita“ (termín nepřilíší přesný, i když je obecně užívaný). Důsledkem dvojí procedury — 1) masového a zčásti „vynuceného“ náboru v období mezi únorem a červencem 1948, 2) zpětné stranické prověrky a čistky, vrcholící v politických procesech — bylo pak rozsáhlé „zdisciplinování“ nejen „tvrdého jádra“ komunistické elity, ale i „řadových členů“ a funkcionářů KSČ, a také celé společnosti (asi pětina společnosti prošla více či méně „mlynem“).

Až do února 1948 nebyla tato kontrola komunistických elit nad společností ani úplná, ani bezkonkurenční, ale jiné politické strany, organizace i asociace nevytvořily dostatečně rychle své politické elity. Velké opoždění by se patrně dalo prokázat ve všech výše uvedených teoretických rovinách a „modalitách“ činnosti elit. K rozhodujícímu „rozvratu“ starých a nekomunistických elit první a druhé republiky došlo od Mnichova do května 1945. Slabost, nejistota, obava a tendence ke kapitulaci v elitách všech nekomunistických stran 1938–39, stejně jako úmyslné „nadstranické“ — ze strany prezidenta Beneše, z obavy, aby nebyla narušena potřebná „jednota“ — vystupování v zahraničním odboji v průběhu války a v okamžiku osvobození bylo stejně významným faktorem politického zápasu, jako poměry mezinárodní a vliv zapojení ČSR do „sféry zájmů“ SSSR. K postižení ekonomických elit stejně jako dalších funkčních elit postačilo hned v první fázi vývoje po osvobození uskutečněné znárodnění, pozemková reforma, nivelizace mzdová a sociální, stejně jako tvrdá politika „národní očisty“, která se nutně stávala předmětem manipulace politických stran a měnila se v politické čistky. Podrobnější empirické výzkumy složení jednotlivých funkčních elit, stejně jako mocenské elity „nomenklaturní“ teprve ukáží, kolik je v novém systému a „nových elitách“ kontinuity se „starými“. Z některých sond však soudím, že se pravděpodobně projeví značná „adaptace“ i částí starých elit nové situaci (zejména to platí o funkčních elitách administrativy, armády, ale také kulturní oblasti).

Die „alten“ und „neuen“ Eliten in tschechischen Ländern im 20. Jahrhundert

František Svátek

Diese Begriffe sind am genannten Gebiet außerordentlich relativ. Zum Jahr 1938 waren die Eliten in der ČSR noch jung und wenig stabilisiert, zugleich kann man über Pluralismus von Eliten sprechen. Dagegen die Kommunisten bauten ihre Elitenkader unter Führung Moskaus höchstens systematisch; nach 1945 haben sie die in den Jahren 1938–1945 vorgekommene Destruktion der Eliten aus der Zwischenkriegszeit, sowie auch die Umstände, daß die nichtkommunistischen Parteien ungenügend rasch ihre Eliten formierten, ausgenutzt, um ihre dominierende Position zu erreichen und sichern. Die ökonomischen und anderen funktionellen Eliten wurden bald durch solche — nach kommunistischen Modus realisierte — Maßnahmen, wie Nationalisierung in der Industrie, Agrarreform, soziale Nivelisierung, politisch manipulierte „nationale Rechtfertigung“ usw. betroffen. Andererseits kann man im hohen Maße auch Adaptabilität namentlich unter den funktionellen Eliten (in Verwaltung, Armee, Kultursphäre) entdecken.

POLITICKÉ ELITY V PROZATÍMNÍM, PŘÍPADNĚ ÚSTAVODÁRNÉM NÁRODNÍM SHROMÁŽDĚNÍ

Jan Dobeš

Parlamentní půda, tedy Prozatímní a Ústavodárné národní shromáždění, byla jedním z míst, kde se stýkaly politické elity obou národů a kde lze tedy studovat, v čem se jejich politika, její metody a cíle shodovaly a v čem se naopak lišily. Můžeme samozřejmě diskutovat o tom, jaký význam parlamentní elity v politickém životě ČSR zaujímaly a jaká jim byla vyměřena role, ovšem o užitečnosti zájmu jim věnovaného nemusíme pochybovat. Zahraniční politika, již bych chtěl vzít za základ svého pokusu o vymezení jistých rozdílů mezi politickými programy českých a slovenských elit, se na první pohled nemusí, vzhledem ke své specifčnosti a obzvlášť na odív stavěné jednotě, jevit pro tento účel nejvhodnější; jsem ale přesvědčen, že i zde můžeme pozorovat zřetelné odlišnosti a že i v této oblasti nacházíme projevy zvláštního slovenského zaměření. Nejde pochopitelně o nikterak zásadní rozpory, avšak přehlízet je by bylo určitě velkou chybou, která by podstatně deformovala obraz poválečných let.

V roce 1945 obnovený společný stát se od svého předchůdce v mnohém odlišoval. Zázitek válečného období, jež měl v obou částech ČSR rozdílnou podobu, se v poválečné ČSR nemohl neprojevit. Jedním z nejcharakterističtějších znaků (vedle obecného posunu směrem doleva a na východ) byla emancipace slovenské politické reprezentace a její zvýšené sebevědomí, jež vyvolávaly potřebu nově položit základy soužití obou národů ve společném státu. Jestliže se slovenská reprezentace ve svém celku rozhodla pro obnovu ČSR, musela přijmout její základní zahraničněpolitickou orientaci. Tato skutečnost ale neznamená, že by slovenské strany neměly i vlastní zahraničněpolitické požadavky. Ty samozřejmě zůstávaly v rámci směřování československé zahraniční politiky, ale zároveň odpovídaly zvláštním slovenským potřebám a hlediskům. Odrážely se především ve výraznějším akcentování některých problémů, z nichž je třeba na prvním místě jmenovat především vztahy s Maďarskem a otázku maďarské menšiny na Slovensku.

Mluvíme-li o „slovenské“ zahraniční politice, máme tím na mysli hlavně Demokratickou stranu, která (nejen v tomto směru) prokazovala velkou a obdivuhodnou míru nezávislosti a odvahy. V projevech jejích představitelů věnovaných zahraniční politice nalézáme originální poukazy, podněty a poznámky svědčící o značném politickém rozhledu. V případě Komunistické strany Slovenska se specificky slovenská „vrstva“ její politiky hledá obtížněji, neboť ze zřejmých důvodů byla svázána s KSČ, potažmo s jejím řídicím centrem v Moskvě. Její politika tedy byla určována mimo Slovensko a slovenské motivy se v ní objevovaly maximálně pouze z rýze pragmatických důvodů.

Demokratická strana nijak nepochybovala úzké spojení se SSSR a jednoznačně přiznávala, že je tím nejspolehlivějším zajištěním bezpečnosti státu i samotné existence obou jeho národů. Odvážně však dodávala, že speciální vztahy se SSSR se nemají opírat o žádné ideologické vazby či přibuzenství, jež by se ještě navíc promítaly

i do vnitropolitického uspořádání ČSR, nýbrž o „politické a zeměpisné reality“.¹ Jejich váha měla být ještě zvýrazněna citovými vztahy danými vědomím slovanské sounáležitosti. Demokráté si uvědomovali rozdíly v politických systémech obou zemí, ale věřili v možnost překonání těchto odlišností silou slovanské myšlenky. Důraz na slovanský moment byl pro zahraničněpolitické uvažování slovenských představitelů charakteristický. Mluvili o nové slovanské politice, jejímž pravým smyslem mělo být směřování k míru mezi slovanskými národy i k míru obecnému. Zároveň uznávali, že slovanská politika nenacházela v poválečném světě příliš pochopení a že vinu za to nesou hlavně samy slovanské národy. Na druhé straně ale rozhodně odmítali výraz slovanský blok. Stejně jako ostatní nekomunistické strany, viděli i slovenští demokráté ve sdružování do bloků velké nebezpečí. Pokud by se slovanská politika stala výlučnou, vyvolávala by tendence k vytvoření protislovanského bloku.

Vzhledem k tomuto silnému akcentování slovanství se demokráté museli vyrovnávat dost obtížně s otázkou vztahů s Polskem. Je pochopitelné, že na rozdíl od českých stran se zajímali především o problém části Oravy a Spiše, přičleněné v roce 1920 k Polsku a jemu po 2. světové válce znovu odevzdané, a o situaci slovenské menšiny v této oblasti. Přes slovanské tendence ve své politice kritizovali násilné popolšťování a perzekuci obyvatel slovenské národnosti. Smlouva o přátelství a vzájemné spolupráci s Polskem, uzavřená 10. 3. 1947, do jisté míry změnila situaci a přiměla Demokratickou stranu zaujmout k severnímu sousedu přátelštější postoj, což ovšem neznamenalo, že i nadále nepoukazovala na špatnou situaci Slováků v Polsku a že nepožadovala od polské strany poskytnutí možností všestranného rozvoje.²

V důsledku svých historických zkušeností a geografických daností pocitovali slovenští demokráté zvlášť tíživě problém maďarské menšiny. V této věci se však od svých českých kolegů příliš nelišili, protože zde vládla skutečně naprostá shoda. O cílech ani metodách vedoucích k jeho dosažení se nemuselo nijak diskutovat. Demokratická strana pouze vyslovovala kritiku pomalého postupu jednání o této otázce a zároveň obavy z maďarského odmítnutí plánu výměny obyvatelstva dle dohody z 27. 2. 1946 a hlavně ze šířících se zpráv o tom, že Maďaři nacházeli porozumění v některých spojeneckých kruzích. Snažili se tedy vykonávat tlak na čs. zahraniční politiku, aby intenzivněji působila ve směru stanovených cílů.³ Je pochopitelné, že nedosažení těchto cílů vyvolalo velkou vlnu dohadů, výčitek a kritiky.

Dostáváme se tak k bodu, v němž se slovanská Demokratická strana podle mého názoru nejvíce odlišovala od českých nekomunistických stran (nejen v zahraniční politice). Zatímco totiž čeští politikové (všech směrů) příčinlivě budovali atmosféru naprosté úspěšnosti a bezproblémovosti, pohled slovenských demokratů byl mnohem diferencovanější a vyváženější a vedle pozitivního hodnocení úspěchů sympaticky nezamlčovali ani vyskytující se problémy. Přitom samozřejmě nebylo možné poukazovat na všechny existující těžkosti. Domnívám se, že takový postoj byl dán především poněkud volnějším vztahem ke státu. Jestliže české strany se se státem téměř ztotožňovaly a samostatný stát

¹ Archiv Parlamentu ČR, Těsnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního národního shromáždění I., sch. 1–30, 28. 10. 1945 – 14. 2. 1946, 7. sch., 14. 11. 1945, s. 28, Praha 1946. Řeč poslance Fedora Hodži.

² Tamtéž, Těsnopisecké zprávy o schůzích Ústavodárného národního shromáždění II., sch. 44–79, 28. 3. 1947 – 24. 10. 1947, 52. sch. 14. 5. 1947, s. 24–27, Praha 1947. Řeč poslance Fedora Hodži o smlouvě o přátelství a vzájemné pomoci mezi ČSR a Polskem z 10. 3. 1947.

³ Tamtéž, Těsnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního národního shromáždění I., sch. 1–30, 28. 10. 1945 – 14. 2. 1946, 7. sch., 14. 11. 1945, s. 28, Praha 1946. Řeč poslance Fedora Hodži.

pro ně představoval sám o sobě obrovskou hodnotu, slovenští demokráté, ačkoliv se k ideji společného státu zřetelně přihlásili, přece jenom si od něho zachovávali určitý odstup, který jim dovoľoval alespoň v některých záležitostech plnit úlohu jakési opozice uvnitř vládních stran v systému, jenž jinak existenci opozice nepřipouštěl.⁴ Texty a vystoupení politiků Demokratické strany tak obsahují řadu závažných připomínek k politické praxi ČSR. Nebáli se připustit chyby, jichž se československá a slovenská politika dopouštěly. Jednou z nich bylo podle jejich názoru nadřazování stranickopolitických zájmů nad státní zájmy. Z těchto důvodů např. kritizovali situaci na jižním Slovensku. Domnívali se, že tam byli ve funkcích často ponecháváni lidé národnostně nespolehliví.⁵ Neúspěch, který ČSR utrpěla na mírové konferenci v Paříži, vedl, jak už bylo výše naznačeno, ke kritickému postoji vůči postupu československé delegace na konferenci. Poslanec Fedor Hodža vytýkal neuspokojivé působení zejména na nižších úrovních, při plnění zpravodajských a informačních funkcí, kdy převládla nepřívětivá atmosféra, která vyvolávala ve světové veřejnosti dojem, že delegace zastupovala ne zcela samostatný stát.⁶ Myslím, že k takové poznámce a k pojmenování takové skutečnosti bylo třeba hodně odvahy. Místy slovenští demokráté vzpomínali i na události nedávné historie. Poslanec Michal Múdry-Šebík se vrátil k období SNP a připomenul nedostatky ve fungování československé zahraniční zpravodajské služby v USA, která prý o povstání a hlavně o jeho programu přinášela málo zpráv. V tomto ohledu jí vytýkal mlčení o pasážích věnovaných slovenské svébytnosti.⁷ Právě vzhledem k ní nepřekvapí ani zmínky o malém zastoupení Slováků na zastupitelských úřadech, přičemž připomínali dobře osvědčené Slováky z předválečných dob, jejichž příkladem by se řídila i nová, národně více uvědomělá generace.⁸ V kontextu tehdejší ČSR pak bylo zcela mimořádné najít odvahu mluvit o Slovácích odlečených po přechodu fronty do SSSR. Slovenští demokráté uznávali, že řada z nich se skutečně provinila, ovšem natolik byli přesvědčeni, že řada lidí se tam dostala na základě nepravdivého udání, že žádali ministerstvo zahraničních věcí, aby se zasadilo o objektivní prověření jednotlivých případů.⁹

Mám-li na závěr už jen stručně shrnout, v čem především se zahraniční politika v pojetí poslanců Demokratické strany lišila od pojetí českého, musím zmínit větší důraz na slovanství, v souvislosti s tím poněkud paradoxně ne tolik vřelý vztah k SSSR, výraznější akcentování problémů citlivěji se dotýkajících Slovenska a hlavně větší otevřenost a

⁴ Tato charakteristika platí nejen v oblasti zahraniční politiky. Podobné postoje lze vidět často např. při přípravě ústavy. Zajímavé přitom je, že Demokratická strana neprezentovala odlišné názory pouze v otázkách týkajících se státoprávního poměru Čechů a Slováků, kde bychom je nejspíš očekávali.

⁵ Archiv Parlamentu ČR, Těsnopisecké zprávy o schůzích Ústavodárného národního shromáždění II., sch. 44–79, 28. 3. 1947 – 24. 10. 1947, 74. sch., s. 16, Praha 1947. Řeč poslance Fedora Hodži o mírových smlouvách s Itálií, Finskem, Bulharskem, Rumunskem a Maďarskem.

⁶ Tamtéž. Otázka vystupování čs. delegace na mírové konferenci v Paříži, zdánlivě nedůležitá, nabyla značného významu a spustila lavinu dalekosáhlých důsledků neblaze ovlivňujících mezinárodní postavení ČSR, především vztahy s USA. Srv. např. Prokš, P.: Ekonomicko-politická rokování mezi Československem a Spojenými státy v letech 1945–1947. In: Slovanský přehled, 78, 1992, č. 1, s. 16.

⁷ Archiv Parlamentu ČR, Těsnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního národního shromáždění II., sch. 31–53, 19. 2. 1946 – 16. 5. 1946, 39. sch., 8. 3. 1946, s. 16–19, Praha 1946. Řeč poslance Michala Múdryho-Šebíka o prohlášení ministra zahraničních věcí Jana Masaryka z 6. 3. 1946 o zahraniční politice a o činnosti ministerstva zahraničních věcí.

⁸ Tamtéž, Těsnopisecké zprávy o schůzích Ústavodárného národního shromáždění I., sch. 1–43, 18. 6. 1946 – 21. 3. 1947, 43. sch., 21. 3. 1947, s. 10–13, Praha 1947. Řeč poslance Pavla Vibocha o prohlášení ministra zahraničních věcí Jana Masaryka z 20. 3. 1947 o zahraniční situaci.

⁹ Tamtéž.

odvahu i veřejně vystupovat proti znepokojujícím skutečnostem, ať už se týkaly „pouze“ záležitostí slovenských, či ať ohrožovaly demokratický vývoj celé ČSR.

Die politischen Eliten in der Provisorischen, bzw. Verfassungsgebenden Nationalversammlung

Jan Dobeš

Die Unterschiede der politischen Eliten von Tschechen und Slowaken, deren Politik, Methoden und Ziele, ist u.a. auch im außenpolitischen Bereich bemerkbar. Die führenden slowakischen Eliten erhoben eigene außenpolitische Forderungen, die zwar nicht über den Grundrahmen der tschechoslowakischen Außenpolitik hinausgingen, die aber slowakischen Sonderbedürfnisse reflektierten. Das gilt vor allem für die Demokratische Partei, die sich nicht nur in der Außenpolitik als außerordentlich unabhängig bewies. Sie nahm das Bündnis mit SSSR an, war aber nicht bereit, daraus die innenpolitischen Folgerungen zu ziehen und dafür eigene Selbständigkeit zu opfern. Die Leidenschaft, mit der Demokratische Partei sich um die Lösung des Problems der ungarischen Minderheit bemühte, ist auf historische Erfahrungen zurückzuführen. Zugleich aber die Demokratische Partei wies auf die Lage der slowakischen Minderheiten in Ungarn und Polen hin.

Während die tschechischen Politiker mit dem Staat sehr eng verbunden waren, hielten die Slowaken den Staat nicht für ein absolutes Wert. Der daraus ergebende Abstand gestattete ihnen die Rolle der Opposition innerhalb des Systems zu spielen, der die legale Opposition nicht zuließ. Die Demokratische Partei wusste die Tatsachen entdecken, die die außenpolitische Stellung der Tschechoslowakei beeinträchtigten und die auch in der Zukunft, auf die innenpolitische Entwicklung negativen Einfluss zu nehmen.

MOCENSKÉ ELITY V ČESKOSLOVENSKÉ STRANĚ LIDOVÉ PO ROCE 1945

Miloš Trapl

Ve velké většině politických stran, které byly v roce 1945 v Československu v rámci Národní fronty obnoveny, došlo k značné obměně vedoucích garnitur. Týká se to pochopitelně českých politických stran, neboť obě slovenské strany, demokratická i komunistická, se v podstatě formovaly na nových základech. Pro české politické strany bylo navíc typické, že v jejich vedení stanuli především představitelé zahraničního odboje, doplnění jen některými činiteli domácí rezistence, většinou těmi, kteří přežili v koncentračních táborech či věznicích gestapa.

Největší obměnu funkcionářských kádřů prodělala Československá sociální demokracie,¹ jejíž činitelé z období první republiky většinou za okupace zahynuli² nebo nebyli pro vedení strany v nových podmínkách akceptovatelní.³ Nové vedení se skládalo především z účastníků emigrace, kteří působili jak v Moskvě — Zdeněk Fierlinger — tak i v Londýně — Bohumil Laušman, Václav Majer — i některých domácích účastníků odboje. V posledních měsících předúnorového období se ke straně připojila slovenská sociální demokracie (původní Strana práce), ale ani v jejím vedení nepřevládli předváleční pracovníci strany typu dr. Ivana Dérera.

Československá strana národně socialistická měla ve svém vedení mnoho zástupců londýnské emigrace — dr. Jaroslava Stránského, dr. Prokopa Drtinu, dr. Euberta Ripku, Julia Firta, dr. Františka Uhlíře aj. — vedle domácích zástupců, jako byl dr. Petr Zenkl, za války vězněný v koncentračním táboře, či Fráňa Zemínová, členka ilegální organizace strany v závěru války.⁴ Až na Stránského a Zemínovou šlo většinou o mladší politiky, kteří se začali prosazovat až koncem 30. let. Strana měla ve svém vedení také nejvíce funkcionářů nepovolených bývalých politických stran, jako agrárníka dr. Ladislava Feierabenda či národního demokrata dr. Vladimíra Krajínu. Pokusy národních socialistů proniknout na Slovensko neměly úspěch.

Relativně nejméně změn proběhlo paradoxně ve vedení Komunistické strany Československa. Bylo to jednak proto, že mocenská elita KSČ pocházela z mladé opozice, která se zmocnila vedoucích pozic v roce 1929, a jednak proto, že vedení strany v čele s Klementem Gottwaldem odešlo již před vypuknutím války do emigrace v Moskvě, v několika případech i v Londýně. Výjimku tvořili především Antonín Zápotocký a

¹ Tato strana změnila jako jediná v českých zemích také název — Československá sociální demokracie místo Československá sociálně demokratická strana dělnická.

² Byli to zvláště Antonín Hampl, dr. František Soukup, dr. Jaromír Nečas, téměř celá skupina tzv. Dělnické akademie, zatčená za odbojovou činnost v Petičním výboru Věrní zůstaneme, a mnozí další.

³ Odstaveni byli vedle starých funkcionářů, jako byl František Modráček, i přední činitelé londýnské emigrace Rudolf Bechyně a František Němec.

⁴ Také mnoho předválečných funkcionářů národně socialistické strany již nežilo; zemřeli např. předseda strany Václav Klofáč, dr. Emil Franke, umučen byl dr. Jan Patejdl a další.

Julius Dolanský, kteří byli při pokusu o odchod do exilu zatčeni a prožili okupaci v koncentračním táboře. Naopak byl téměř úplně zlikvidován nejmladší funkcionářský aktiv strany, zapojený do ilegálních výborů KSČ.⁵ Komunisté byli jedinou z českých politických stran, kteří měli svou odnož na Slovensku, i když KSS byla oficiálně stranou samostatnou.

V mocenských elitách Československé strany lidové došlo po druhé světové válce k velkým změnám. Její vedoucí představitelé v čele s monsignorem Janem Šrámkem (1870–1956), P. Františkem Hálou (1893–1952) a dr. Adolfem Procházkou (1900–1970) se vrátili z exilu jako oslavovaní a úspěšní politikové a členové nové vlády,⁶ zároveň však (zvláště Šrámek) s jasnou představou organizačních i personálních změn ve straně.

Z vedoucích funkcionářů předválečné lidové strany zahynuli v koncentračních táborech přední moravští politikové dr. František Drobny (1884–1942) a Ferdinand Chýlek (1888–1941), bývalý ředitel Kněžské nemocenské pokladny v Přerově, dále pražský publicista a spisovatel dr. Alfréd Fuchs (1893–1941) a někteří další.⁷ Předválečný předseda ČSL v Čechách monsignore Bohumil Stašek (1886–1948) se sice z koncentračního tábora v Dachau vrátil, ale s podlomeným zdravím.⁸ Poslední měsíce svého života prožíval po osvození také nejstarší přední katolický politik dr. Mořic Hruban (1862–1945), hluboce otřesený ztrátou staršího syna Vladimíra (1899–1945), který se stal obětí nacistického teroru.⁹

Ze války zemřeli i další politikové lidové strany jako někdejší ministr dr. Josef Dolanský (1868–1943), senátor msgre Alois Roudnický, brněnský knihovník a křesťanský filozof dr. Josef Kratochvíl (1880–1942), či duše meziválečného ženského katolického hnutí Františka Menšíková (1884–1941).¹⁰ V „propadlišti dějin“ zmizeli nejbližší předváleční Šrámkovi spolupracovníci z východních krajů republiky, slovenský dr. Martin Mičura (1883–1945) a podkarpatský msgre Augustin Vološin (1874–? 1949), když byl v r. 1945 odvezen sovětskou NKVD do SSSR.¹¹

Již těsně před Mnichovem zemřeli vynikající mladý politik ČSL dr. Jan Jiří Ruckl (1900–1938) a jeden z nejkonzervativnějších starých katolických předáků dr. Gustav Mazanec (1873–1938). Někteří bývalí funkcionáři ČSL jako dlouholetý ministr ve vládách první republiky ing. Jan Dostálek (nar. 1883), pražský dr. Václav Myslivec (nar. 1875), moravský malozemědělský předák Jakub Janovský (1876–1967), dělníci předáci Jan Jilek (nar. 1864) a Bohuslav Koukal (nar. 1871) se již do politického dění

⁵ Ze starších politiků KSČ zemřeli v Moskvě dr. Bohumír Šmeral a dr. Bohuslav Vrbenský, za Slovenského národního povstání našel smrt Jan Šverma.

⁶ Šrámek, který se v Moskvě pro nemoc nezúčastnil ani jednoho zasedání o vládním programu, přišel na zasedání o složení vlády a prosadil pro ČSL jedno ministerské křeslo (A. Procházka — zdravotnictví) navíc (Trapl, M.: Monsignore Jan Šrámek, Olomouc 1995, s. 70).

⁷ F. Drobny zahynul v Mauthausenu, F. Chýlek v Buchenwaldu a A. Fuchs v Terezíně.

⁸ B. Stašek přišel v koncentračním táboře Dachau o oko.

⁹ M. Hruban tehdy nadiktoval své paměti, které vyšly pod názvem „Z časů dávno zašlých“ r. 1967 v katolickém exilovém nakladatelství Roma–Los Angeles.

¹⁰ F. Menšíková byla před válkou předsedkyní největší zájmové organizace ČSL Svazu katolických žen a dívek.

¹¹ M. Mičura byl do r. 1943 předsedou slovenského Nejvyššího soudu, ale zapojil se do ilegální odbojové organizace V. Šrobára. A. Vološin žil po okupaci Podkarpatské Rusi Maďary v r. 1939 v ústraní v Praze.

výrazněji nezapojili, stranou nakonec zůstal i konzervativní moravský vůdce katolických zemědělců Josef Šamalík (1875–1948).

Autorita předsedy strany J. Šrámk, jako expremiéra londýnských exilových vlád, přes jeho vysoký věk a chatrné zdraví, jež mu nedovolovalo navštěvovat četné důležité schůze, v roce 1945 ještě stoupla. Monsignore si zvykl opírat se o oddaného F. Hálu, který často tlumočil (je dodnes otázkou zda vždy zcela přesně) jeho názory a plány jak jiným funkcionářům lidové strany, tak i kolegům ve vládě a ve vedení Národní fronty.¹²

Na druhé straně Šrámek nezapomínal na nepříjemnosti, které zažil v pomnichovské době od řady tehdejších spolupracovníků. Podle jeho vyjadřování v Londýně to byl B. Stašek a jeho spolupracovníci z českého zemského vedení, kteří proti Šrámkově vůli i proti usnesení ústředního výboru připojili na podzim 1938 české křídlo ČSL ke Straně národní jednoty.¹³ Proto neměli velkou naději na význačnější pozice ve straně také bývalí členové pražského vedení, jako dr. Jindřich Hatlák (nar. 1887) či redaktor Jan Scheinost (1896–1966), kteří navíc kdysi stáli v pozadí Staškových plánů na realizaci stavovského státu v ČSR.¹⁴

Šrámek též nezapomněl potupného konce předválečného moravského křídla lidové strany v listopadu 1938 v Brně, kdy byli vedoucí činitelé ČSL tvrdě osočováni mládeží vlastní strany.¹⁵ V úvahu nepřicházeli ani někdejší lidovečtí politici, kteří se v minulosti se stranou rozešli a byli by asi v nové situaci ochotni přiznat své dřívější chyby, jako odborový předák Antonín Čuřík (1884–1953) či vůdce domkářů Alois Kaderka (1889–1975).¹⁶ Je pochopitelné, že vedení ČSL nemělo zájem ani o některé bývalé funkcionáře, o něž se zajímal Národní soud pro skutečnou, ale často i pro vymyšlená provinění proti národní cti za nacistické okupace.¹⁷

Řada objektivních okolností v nových podmínkách, ale také stáří a nemoc a nepříjemné zkušenosti z relativní samostatnosti zemských výborů ČSL za první republiky (a snad i nechuť k zmíněné části brněnské mladší generace), vedly Šrámk s Hálou k přesunu vedení ČSL do Prahy a ke zvýšené centralizaci strany.

Složení prvního výkonného výboru lidové strany, který uveřejnil 10. června 1945 první poválečné programové prohlášení ČSL,¹⁸ bylo do značné míry provizorní. Ze starších politiků v něm kromě ministrů byli Jan Brukner (18), B. Koukal, J. Šamalík, Bohumil Stašek, Alois Petr, dr. Josef Novák a Josef Vičánek. B. Koukal a J. Šamalík se již práce výboru nezúčastňovali, B. Stašek byl sice v prvním měsících velmi aktivní, jezdil ustavovat nové organizace ČSL a přednášet, ale brzy se stranické činnosti vzdal.¹⁹

¹² Od odchodu do emigrace (a do jisté míry i předtím) se stal Hála Šrámkovi nepostradatelným spolupracovníkem a společníkem.

¹³ Viz: Trapl, M.: Politika českého katolicismu na Moravě 1918–1938, Acta UPO, Historica V, Praha 1968, s. 77.

¹⁴ Trapl, M.: Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu 1918–1938, Acta UPO, Historica V, Praha 1990, s. 190 an.

¹⁵ Trapl, M.: Politika..., c.d., s. 78.

¹⁶ O Kaderkovi viz: Trapl, M.: Politický katolicismus..., c.d., s. 85 an.; o Čuříkovi tamtéž, s. 104–105.

¹⁷ Problémy s kolaborací měli již zmínění J. Hatlák a J. Scheinost, na Moravě pak mj. krivě osočovaný J. Vičánek, který byl soudem osvobozen.

¹⁸ Lidová demokracie 10. 6. 1945. První body budoucího programu ČSL byly v tomto orgánu uvedeny již 16. 5. 1945, ale bez udání jakýchkoliv jmen (mimo Šrámkovy fotografie).

¹⁹ B. Stašek se nadále politicky angažoval pouze ve Svazu osvobozených politických vězňů.

Zda to bylo ze zdravotních důvodů či vlivem neshod se Šrámkem, nelze jednoznačně říci. Jisté je, že šéfredaktor ústředního orgánu strany Lidové demokracie dr. Josef Doležal (1893–1965), Šrámkovi plně oddaný, psal o akcích Staškových jen drobné noticky,²⁰ což u ostatních předních funkcionářů nedělal. Významnou osobností výkonného výboru byl odborový předák Alois Petr (1879–1951), který stál na Šrámkových pozicích za první republiky. Jeho levicová orientace a kontakty s komunisty (především s Antonínem Zápotockým, s nímž byl v koncentračním táboře) se tehdy Šrámkovi jevily jako prospěšné.²¹ Středoškolský profesor a činitel lidoveckého družstevního hnutí dr. Josef Novák (nar. 1888) a ředitel výchovného ústavu pro mládež v Uherském Hradišti Josef Vičánek (1889–1970) pak byli další zkušení funkcionáři strany.

Novými osobnostmi v pražském centru ČSL byli JUDr. Adolf Klimek (1903–1990), který pracoval ve třicátých letech v Katolické akci pražské arcidiecéze, za války byl vězněn gestapem a po válce nastoupil na místo generálního tajemníka ČSL, dále dr. Alois Vošáhlik, správce učitelského ústavu a ing. Jan Kopecký, prof. Vyšší hospodářské školy v Čáslavi, kteří se stali v r. 1946 ministry.²² Do popředí se dostával i českobudějovický kaplan P. Josef Plojhar, za okupace vězněn v koncentračním táboře, jenž se začal sbližovat s komunisty,²³ stejně jako pražský advokát dr. Dionisius Polanský, který byl snad dokonce tajným členem KSČ v lidové straně.²⁴

Nespornou intelektuální posilou pro vedení ČSL byl vstup bývalých Šrámkových spolupracovníků z londýnské emigrace dr. Ivo Ducháčka (1913–1988) a dr. Pavla Tigrida (nar. 1917) do lidové strany. Oba se ujali redigování předních kulturně-politických týdeníků *Obzorů* a *Vývoje*. V publicistice ČSL se výrazně projevoval i dr. Jaroslav Pecháček, předválečný činitel Svazu lidových akademiků. Novou tvář ve vedení strany byla také manželka dr. A. Procházky, dr. Helena Koželuhová-Procházková (1907–1967), energická osobnost, která brzy projevila nespokojenost s politikou vedoucích činitelů ČSL. S mladšími pražskými politiky ČSL se brzy sblížil i radikální politik, brněnský středoškolský profesor, historik dr. Bohdan Chudoba (1909–1982), zvláště když se stal poslancem parlamentu.

Hlavní doména lidoveckého hnutí za první republiky — Morava — byla novým stylem práce vedení strany poněkud překvapena a znepokojena. Bývalí nejbližší moravští Šrámkovi spolupracovníci, olomoucký prelát František Světlík (1875–1949) a brněnský František Metoděj Žampach (1886–1971) si často stěžovali, že se nemohou s předsedou strany setkat.²⁵ Bylo to nejen tím, že Šrámek na Moravu nejezdil, ale i tím, že byl často nemocen a Hála ho chránil před návštěvami. Většině moravských politiků vadil také pražský centralismus vedení strany a byrokratické metody Hálovy. Vedle Světlíka a Žampacha působili ve vedení moravských krajů mnozí další bývalí Šrámkovi spolupracovníci, jako rolník Vojtěch Medek (1889–1976) v Olomouci, zmíněný Josef Vičánek

²⁰ Nejvíce to bylo zřejmé v srpnu 1945, kdy Lidová demokracie (14. 8.) přinesla jen stručnou zprávu o projevu B. Staška na pouti u sv. Vavřínečka, ačkoliv to byla vzpomínka na jeho slavnou národní přísahu, kterou zde pronesl v roce 1939, za níž (a další vlastenecké projevy) byl zatčen gestapem. Lidová demokracie současně (již od 11. 8.) přinášela desítky oslavných článků k 75. narozeninám dr. Jana Šrámka.

²¹ Kontakty s KSČ navázal A. Petr již koncem 30. let, kdy jednal s komunisty o sloučení odborů.

²² Oba byli ministři techniky v Gottwaldově vládě po parlamentních volbách r. 1946. Vošáhlik jen do srpna, kdy zahynul při automobilové nehodě a Kopecký nastoupil na jeho místo.

²³ Plojhar byl r. 1937 poprvé zvolen členem českého zemského výkonného výboru ČSL.

²⁴ Podle informace doc. dr. Karla Kaplana, CSC.

²⁵ Podle vzpomínek V. Medka a F. M. Žampacha (záznam v držení autora článku).

(1889–1970) v Uherském Hradišti, odborový předák Bedřich Bezděk (nar. 1876), orelský činitel dr. Ladislav Daněk (1889–1961), vedoucí lidoveckých živnostníků Václav Sedláček (1878–1972) v Brně a jiní. Novými vedoucími činiteli strany se stali v Brně P. Karel Fanfla (1880–1953) a dr. František Tomášek a v Olomouci advokát dr. František Řehulka (1876–1961), zaměstnaný předtím dlouhá léta jako vedoucí advokátní kanceláře dr. M. Hrubana.²⁶ Z mladších politiků ČSL na Moravě začal na sebe poutat pozornost (především svým střetáváním s komunisty v zemědělské problematice) statkář z jihovýchodní Moravy ing. Rostislav Sochorec (1900–1948); jeho bojovnost se mu stala po únoru 1948 osudnou.²⁷ K dalším mladším moravským politikům patřil dr. Bohumír Bunža, okresní soudce v Bojkovicích na jihovýchodní Moravě.

V řídicích orgánech lidové strany byla v té době celá řada dalších „nových tvářů“, ale až na výjimky nepatřili již ke stranické mocenské elitě, i když vynikali ve svých regionech (přehled členů ÚVV ČSL podáváme dále).

Velká většina nových osobností ČSL se objevila již na kandidátní listině do Prozatímního národního shromáždění, které bylo ustaveno v říjnu 1945.²⁸ Také ve výkonném výboru strany, zvoleném sjezdem ČSL v dubnu 1946, již bylo poměrně málo starých předválečných harcovníků lidové strany (samozřejmě mimo Šrámka a Hály).²⁹

Velkou změnu proti předválečné mocenské elitě lidové strany zaznamenala také sociální skladba vedení strany, především malá účast kléru. V předválečném moravském výkonném výboru strany bývalo 10 až 12 příslušníků duchovenstva, v Čechách byla situace obdobná (roku 1937: 12). V ústředním výkonném výboru ČSL v roce 1946 byli jen čtyři kněží — vedle nepostradatelných Šrámka a Hály již jen Plojhar a Světlík. V 71 členném zastupitelstvu strany pak byli monsignore Alois Tylínek, pražský prelát, vězněný za války v koncentračních táborech, a další dva kněží. Ve vedení převažovali příslušníci laické inteligence, početně byli silně zastoupeni i zemědělci, v menší míře pak živnostníci a dělníci.³⁰ Tradičně slabá byla účast žen,³¹ které byly zastoupeny ve vedení ČSL jen předsedkyní akčního výboru žen Marií Trojanovou a ženou v domácnosti Aloisí Šimíčkovou z Moravské Ostravy, která zde byla spíše formálně. Ženy nebyly ani na zvolitelných místech v kandidátních listinách strany pro parlamentní volby roku 1946.³²

V ústředním výboru ČSL nebyli zastoupeni činovníci bývalých politických stran jako v národně socialistické straně, i když několik z nich zastávalo pozice v regionálních orgánech lidové strany. Byli to např. agráři — rolníci Stanislav Broj z Volduch

²⁶ J. Řehulka byl zkušeným politikem lidové strany již v době předválečné (mj. i poslancem), ale věnoval se více zmíněné advokátní praxi. V roce 1945 se stal předsedou Krajské lidové rady olomouckého (hanáckého) kraje ČSL a pak i členem ústředního výkonného výboru. P. K. Fanfla byl předsedou v brněnském kraji.

²⁷ Sochorec byl zatčen hned v únoru 1948 a již v květnu zemřel ve vyšetřovací vazbě. Je považován za první oběť poúnorové totality.

²⁸ Podle Lidové demokracie 14. 10. 1945.

²⁹ Z bývalých předních moravských předválečných politiků byli pouze F. Světlík a J. Vičánek v ÚVV, F. M. Žampach a B. Koukal pak v zastupitelstvu strany.

³⁰ V ÚVV bylo 14 příslušníků inteligence (z toho 3 kněží), 3 rolníci, po jednom dělníku a živnostníkovi a žena v domácnosti.

³¹ Jedinou zástupkyní žen v parlamentu první republiky byla senátorka Augusta Rozsypalová (v letech 1920–1926).

³² Na nejnižším (sedmém) místě byly ženy na kandidátních listinách ČSL ve volebních krajích brněnském a olomouckém. Ani tato místa však příliš naději na zvolení nedávala.

u Rokycan a Jindřich Nermuť z Leštinky u Skutče — a advokát dr. Alois Rozehnal z Ostrožského Předměstí na jihovýchodní Moravě, bývalý národní demokrat. Tito schopní politikové a někteří další pak byli zvoleni za poslance ve volbách do Národního shromáždění v květnu 1946.³³ Bylo to dost překvapivé především u bývalých agrárníků (republikánů), i když měli často k lidovcům blíže než k národním socialistům. Ovlivnila to zřejmě nechuť Šrámkova k bývalým republikánům i snaha ČSL dodržovat takto zásady Košického vládního programu.³⁴ Projevilo se to i ve vnitrostranickém sporu v roce 1946, kdy proti Šrámkovu vedení strany ostře vystupovala dr. H. Koželuhová, podporovaná řadou dalších činitelů ČSL. Šrámkova autorita však zvítězila a Koželuhová byla ze strany vyloučena.³⁵ Tento zásah byl vedením ČSL zdůvodněn mj. i tím, že hlásala názory příslušníků stran, které nebyly v roce 1945 povoleny a bylo zdůrazněno, že ČSL bude postupovat i nadále podle svého programu „i za cenu ztráty určitého počtu příslušníků stran, které nebyly obnoveny“.³⁶

Z českých politických stran Národní fronty projevila lidová strana nejmenší zájem o rozšíření svého působení na Slovensko. Šrámk k tomu vedly zřejmě nevalné zkušenosti se slovenskou větví strany za první republiky, rozklad této složky po vyhlášení slovenské autonomie r. 1938, ztráta vedoucího činitele M. Mičury a nepochybně i oprávněná obava, že by stranu na Slovensku ovládli bývalí členové zakázané Hlinkovy slovenské strany ľudové.³⁷

Po parlamentních volbách v květnu 1946, v nichž lidová strana skončila na třetím místě, získala tato strana čtyři ministerská křesla (Šrámek, Hála, Procházka a Vošahlik), funkci místopředsedy Národního shromáždění (Petr) a předsedy jeho zahraničního výboru (Ducháček).

Příloha

Přehled členů ústředního výboru ČSL zvolených na sjezdu strany v dubnu 1946:

Vedení:

1. Msgre dr. Jan Šrámek — předseda strany
2. P. František Hála — místopředseda strany
3. dr. Adolf Procházka — místopředseda strany
4. dr. Adolf Klimek — generální tajemník strany

³³ Broj, Nermuť i Rozehnal byli společně s několika dalšími vedoucími činiteli ČSL vyloučeni po únoru 1948 (již 1. března) akčním výborem strany z parlamentu.

³⁴ Činitelé bývalé republikánské strany byli více zastoupeni v národně socialistické straně, což bylo zřejmě vlivem dr. Ladislava Feierabenda. Feierabendovo tvrzení, že to bylo na popud prezidenta dr. Edvarda Beneše (Feierabend, L.: Pod vládou Národní fronty, Washington 1968, s. 14) lze brát jen s jistou rezervou, neboť větší roli zde zřejmě hrály Feierabendovy vzájemné rozpory s J. Šrámkem.

³⁵ S vyloučením Koželuhové souhlasil výkonný výbor, v zastupitelstvu strany, konaném 7. září 1946, se dva členové zdrželi hlasování.

³⁶ Andrš, J., Tuleškov, O.: Cesta ČSL od osvobození. Praha, Vyšehrad 1988, s. 47–48.

³⁷ Šrámek choval již za první republiky k lidákům hlubokou nedůvěru, která se ještě znásobila po Mnichovu. Za svého exilového pařížského působení v čele Čs. národního výboru odmítl pokusy K. Sidora o navázání kontaktů s československým zahraničním odbojem.

Členové:

5. Ing. dr. Štěpán Benda, státní komisař, Litoměřice
6. Václav Bojanovský, ředitel Cyrilometodějské záložny, Brno
7. Jan Brukner, kovář, Vepřová u Havlíčkova Brodu
8. dr. Ivo Ducháček, úředník, Praha
9. dr. Karel Fanfřla, farář, Brno
10. dr. Jan Haluza, úředník, Zlín
11. Josef Limpouch, profesor, Plzeň
12. Vojtěch Medek, rolník, Olomouc
13. dr. Josef Novák, profesor, Praha
14. Josef Plojhar, kaplan, České Budějovice
15. Alois Petr, úředník ÚRO, Praha
16. Josef Polák, faktor v tiskárně, Hradec Králové
17. dr. Dionisius Polanský, advokát, Praha
18. Bohumil Rolek, prokurista spořitelny, Moravská Ostrava
19. dr. Jaroslav Řehulka, advokát, Olomouc
20. ing. Jan Sochorec, statkář, Prechov u Moravského Žižkova
21. Aloisie Šimíčková, v domácnosti, Moravská Ostrava
22. František Světlík, prelát, Olomouc
23. Alois Soukup, rolník, Černíč u Strakonice
24. Vilém Schaffer, ředitel pojišťovny, Praha
25. dr. Gustav Šebek, úředník, Brno
26. Václav Škvařil, vrchní lesní mistr, Meziříčí
27. dr. František Tomášek, advokát, Brno
28. Marie Trojanová, odborná učitelka, Praha
29. Bohumil Váňa, mlynář, Bořitov u Boskovic
30. Jan Vičánek, ředitel vychovatelny, Uherské Hradiště
31. ing. Jan Synek, ředitel továrny, Praha

Ze starých předválečných činitelů ÚVV i zemských výborů ČSL zde byli kromě vedení jen Brukner, Fanfřla, Medek, Novák, Plojhar, Petr, Řehulka, Sochorec, Světlík a Vičánek. V Ústředním zastupitelstvu strany, které mělo 71 členů byli ze známých funkcionářů např. A. Vošahlik, J. Kopecký, A. Rozehnal, A. Tylinek, B. Koukal a F. M. Žampach.

Předsedou dalšího orgánu ČSL — čestného soudu strany — byl pražský advokát dr. František Adam (člen zemského výboru v Čechách od r. 1937) a členy mj. moravští politikové B. Bunža a L. Daněk.

Die Machteliten in der Tschechoslowakischen Volkspartei nach 1945

Miloš Trapl

Ähnlich wie in den meisten im Jahre 1945 im Rahmen der Nationalfront der Tschechoslowakei erneuten politischen Parteien hatten auch die führenden Garnituren der Tschechoslowakischen Volkspartei wichtige Veränderungen zu verzeichnen. Ihre bedeutenden Funktionäre Msgre J. Šrámek, F. Hála und A. Procházka waren aus dem Londoner Exil als verherrlichte Politiker und Mitglieder der neuen Regierung zurückgekehrt. Sie schufen die Basis einer neuen Parteileitung, in der ebenfalls den Mitarbeitern Šrámeks aus der Emigration, wie I. Ducháček, P. Tigríd u. a. eine bedeutende Rolle zufiel. Neben ihnen waren in den führenden Organen der Partei auch einige während der Okkupation in Haft gewesene Funktionäre (A. Petr, A. Klimek, J. Plojhar) sowie einige wenige von den führenden Parteifunktionären tätig gewesen. Die Anzahl der Priester, die vor dem Krieg fast ein Viertel der führenden Politiker zu repräsentieren hatten, war wesentlich zurückgegangen, auch Funktionäre nichterneuter Parteien (Agrar- und Volksdemokratische Partei) konnten in die wichtigsten Organe nicht vordringen, obwohl viele von ihnen in der Partei sich betätigten. Der Parteivorsitzende Šrámek widersetzte sich auch einer Ausbreitung der Partei in der Slowakei, denn es stand zu befürchten, daß die dortige Parteiführung von den Mitgliedern der verbotenen Slowakischen Volkspartei Hlinkas (Hlinkova slovenská ľudová strana) beherrscht werden konnte.

K NIEKTORÝM OTÁZKAM EXISTENCIE SLOVENSKÝCH NÁRODNÝCH JEDNOTIEK V ČS. ARMÁDE PO 2. SVETOVEJ VOJNE

Jan Štaigl

Existencia slovenských národných jednotiek v rokoch 1945–1946 predstavuje časovo síce krátku, ale dôležitú etapu v histórii armády bývalej československej štátnosti. Jej význam je určený predovšetkým spoločenskými a politickými dimenziami vzniku, realizácie a napokon aj negácie myšlienky národostne takmer homogénnych vojenských formácií na teritóriu Slovenska.

Idea jednotiek zložených z osôb slovenskej národnosti so slovenskou služobnou a veliacou rečou pôsobiacich v rámci československej armády predstavovala integrálnu súčasť úsilia o dosiahnutie rovnoprávného postavenia v spoločnom štáte s českým národom. Má preto svoju genézu, objavila sa už pri zrode ČSR a opätovne bola na riešenie predkladaná v „zlomových“ momentoch jej vývoja. Po prvýkrát rezonovala v rokoch 1917–1919 medzi slovenskými legionármi v Rusku,¹ potom sa výrazným spôsobom zviditeľnila na prelome rokov 1938–1939 bezprostredne pred rozpadom Československej republiky² a do roviny praktickej realizácie vstúpila na konci druhej svetovej vojny v súvislosti s obnovou spoločnej štátnosti.

Ustanovenia Košického vládneho programu, ktorými sa vláda zaviazala — v rámci rešpektovania štátnoprávného postavenia Čechov a Slovákov podľa zásady „rovný s rovným“ — zaviesť v armáde plnú rovnocennosť a rovnoprávnosť slovenčiny a češtiny a zabezpečiť vznik vojenských útvarov zložených prevažne zo Slovákov a používajúcich veliacu a služobnú reč slovenskú,³ boli výsledkom zložitých politických rokovaní. Prebiehali už od jesene 1944 medzi predstaviteľmi Slovenskej národnej rady, prezidentom Benešom a zástupcami čs. vlády a politickej reprezentácie v exile.

Požiadavky SNR v predmetnej otázke vychádzali najmä z objektívnej reality vytvorenej počas SNP v politickej a vojenskej sfére. S postupným oslobodzovaním Slovenska a vstupom 1. čs. armádneho zboru na slovenské územie však do ich politického zdôvodnenia prenikal stále intenzívnejšie aj nový, praktický prvok. Išlo o využitie slovenského ľudského potenciálu ako prirodzeného zdroja pre budovanie novej čs. armády a to buď podľa Benešovej koncepcie uplatňovanej v činnosti tzv. Veliteľstva pre oslobodené

¹ Blížšie: Štefanský, V.: Slovenská otázka v čs. légiách v Rusku. In: Vojenské obzory, 2, 1995, príloha H, s. 17–29.

² Blížšie: Chytka, S. V.: Niektoré snahy o budovanie národnej armády Slovenska v rokoch 1938–1939. In: Historický časopis, 42, 1994, s. 333–340; Šimunič, P.: Národnostná otázka v Slovenskej armáde a česko-slovenských zahraničných jednotkách 1939–1945. In: Z vojenskej histórie Slovenska. Zborník vedeckých štúdií, Trenčín 1994, s. 90–91.

³ Program prvej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov. In: Dejiny slovenského národného povstania. Zv. 3, Bratislava 1984, s. 631–632.

územie, alebo na základe rozšírenia zboru, čo bola línia presadzovaná jeho velením, náčelníkom čs. vojenskej misie v ZSSR generálom Píkom, čs. komunistami v Moskve a oficiálne podporovaná sovietskou politikou.

Ešte pred moskovskými rokovaniami o programových zásadách povojnového vývoja čs. štátnosti vykrištaližovali k otázke slovenských jednotiek v podstate dva prístupy. Stanovisko predstaviteľov SNR, podporované najmä zahraničným centrom KSC v Moskve a odporúčané aj generálom Píkom, bolo v základných bodoch formulované takto: zriadiť vojenské útvary zložené z osôb slovenskej národnosti, označované ako slovenské a nesúce názvy „spojené s tradíciou slovenského národa a udávajúci národný charakter slovenský“. Na druhej strane bol postoj Beneša, ktorý po počiatkoch striktnom odmietaní ideje slovenských národných jednotiek bol napokon ochotný akceptovať ich existenciu spolu s rovnocennosťou českého a slovenského jazyka v armáde, odmietal však odobriť označovanie a pomenovávanie jednotiek ako slovenských. Rozdielne názory boli tiež v otázke kompetencií SNR vo vzťahu k výstavbe veliteľského zboru. Podľa dostupných materiálov je súčasne zrejme, že obidva prístupy viac-menej zhodne kalkulovali s prechodným charakterom týchto opatrení.⁴

Základom rokovaní o programe novej vlády sa stal, ako je známe, návrh čs. komunistov v Moskve. Ustanovenia o slovenských jednotkách v ňom síce vychádzali z požiadaviek SNR a odporúčaní generála Píku, boli však v rozpore s predchádzajúcimi postojmi KSC evidentne prezentované v podobe korigovaných názorov Beneša. Názor nevyjadroval zásadu zvýraznenia národného charakteru jednotiek a právomoci obmedzoval len na jej „směrodatné dobrozdání a doporučení“ pri preberaní slovenských dôstojníkov do armády.⁵ Časový horizont existencie slovenských národných jednotiek nebol špecifikovaný. V nadväznosti na predchádzajúce stanoviská je ale pravdepodobné, že ich zriadenie sa pri koncipovaní dokumentu predpokladalo len na etapu výstavby čs. armády na konci vojny a bezprostredne po nej.

Delegácia SNR sa rokovaní o tejto otázke nezúčastnila a nemohla preto predniesť svoje pripomienky. Avšak už krátko po oficiálnom vyhlásení vládneho programu dala SNR najavo, že tento nespĺňa celkom jej predstavy a očakávania. Predsedníctvo SNR vo svojom uznesení zo 14. apríla 1945, ktoré bolo odoslané predsedníctvu vlády ČSR, zdôraznilo, že trvá „na tom, aby slovenské jednotky, ktoré sa zriaďujú v rámci československej armády, boli ako slovenské v názvoch svojich označované... Takéto označovanie pokladáme za nevyhnutelné preto, aby slovenský charakter jednotiek bol i navonok označený, dokým si národ neuvedomí novú organizáciu v armáde.“⁶

V rovnaký deň rokovala o tom istom probléme aj Vojenská rada pri predsedníctve vlády. Uzniesla sa doporučiť tomuto orgánu, aby schválil a prezidentovi navrhol „a) pomenovať slovenské národné vojenské útvary s väčšinou vojakov a dôstojníkov slovenskej národnosti a s veľiacou služobnou rečou slovenskou slovenskými; b) pomenovať 2. samostatnú paradesantnú brigádu, 4. samostatnú brigádu 1. čs. zboru v ZSSR slovenskými; c) pomenovať 2. samostatnú paradesantnú brigádu banskobystrickú“. Ďalej sa

⁴ Bližšie: Štaigl, J.: *Idea slovenských národných jednotiek v povojnovej čs. armáde — náčrt jej genézy do leta 1945*. In: *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (Stav, východiská a perspektívy)*. Zborník materiálov zo sympózia v Častej - Papiernícke 23. 11. – 25. 11. 1993, Bratislava 1994, s. 200–206.

⁵ *Cesta ke květnu. Dokumenty o vzniku a vývoji lidové demokracie v Československu do února 1948*. Zv. I-1, Praha 1965, s. 382.

⁶ *Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. ÚP SNR, čj. 712/1945 - prez. K.*

uzniesla uložiť hlavnej správe MNO, aby vypracovala návrh na najširšiu popularizáciu uvedených opatrení.⁷

Spomínané útvary, t.j. 2. a 4. brigáda 1. čs. armádneho zboru, predstavovali v danom čase vojenské formácie s naprostou väčšinou osôb slovenskej národnosti. Rozkazom veliteľa zboru generála L. Svobodu pritom bola už 13. februára zavedená rovnocennosť češtiny a slovenčiny ako služobných jazykov a v novovytváraných alebo dopĺňaných jednotkách zložených prevažne zo Slovákov sa používal cvičebný poriadok a povel v slovenskej reči.⁸

Od 15. mája 1945, kedy bol zbor premenený na 1. čs. armádu, sa na Slovensku začali formovať štyri pešie divízie a ďalšie organizačné prvky vojskovej štruktúry. 2. a 4. brigáda sa reorganizovali na 2. a 4. divíziu, novo boli vytvárané 9. a 10. divízia. Podľa nariadenia náčelníka hlavného štábu MNO generála B. Bočka mali základné jadro oboch nových divízií tvoriť dôstojníci a vojaci slovenskej národnosti vyčlenení z 1. a 3. divízie (bývalá 1. a 3. brigáda 1. čs. armádneho zboru), ktoré zostali rozmiestnené v Čechách. Všetky štyri slovenské divízie sa ďalej personálne posilňovali doplnkami z výcvikových stredísk na Slovensku. Do výnimočnej činnnej služby boli povolani podľa § 27 branného zákona aj vojaci prvej a náhradnej zálohy. V októbri 1945 sa uskotočnil tiež prvý povojnový nástup brancov. Na základe platného teritoriálneho spôsobu doplňovania armády nastupovali „záložiaci“ a branci zo Slovenska do posádok na jeho teritóriu.

Špecifický problém predstavovala otázka doplňania veliteľského zboru. Jeho jadrom sa logicky stal dôstojnícky zbor vojnového slovenského štábu. Na základe preverovacieho a prijímacieho konania príslušných komisií bolo k 6. 8. 1945 do činnnej služby zaradených 911 aktívnych a 950 záložných dôstojníkov a do konca roku 1945 ďalších 1450 dôstojníkov z povolania slovenskej národnosti. V dôsledku istých odlišností v spôsobe a kritériách preverovania v Čechách a na Slovensku pritom dochádzalo k rôznym prejavom nespokojnosti nielen medzi preverovanými, ale aj v širšej slovenskej verejnosti.⁹

Praktické otázky utvárania vojskovej štruktúry na Slovensku ako aj úloh jej jednotlivých prvkov pri zabezpečovaní ochrany štátnych hraníc a riešení bezpečnostných problémov súvisiacich najmä s prenikaním banderovcov na slovenské územie situáciu okolo slovenských národných jednotiek ukludnili. Oživená bola opäť na prelome rokov 1945/1946. Nie však návratom k otázke označovania jednotiek, ale v podobe postupného spochybňovania ich politickej spoľahlivosti.

Tento nový aspekt bol priamo spojený s vytváraním atmosféry „nespokojnosti“ niektorých politických síl, najmä českých a slovenských komunistov, s istou odlišnosťou vnútropolitického vývoja na Slovensku, s ich neschopnosťou alebo neochotou zohľadniť a rešpektovať slovenské národné špecifiká a osobitosti povojnového vývoja. V kontexte s tým nebolo zrejme náhodné, že sa objavil bezprostredne po stiahnutí jednotiek Červej armády z územia ČSR koncom roka 1945.

⁷ Vojenský historický archív (ďalej VHA) Praha, f. NROŠ 1945, čj. 3/Taj.

⁸ VHA Praha, f. ZSSR/VI/2/1/1/1945.

⁹ Bližšie: Hanzlík, F.: *Některé aspekty zápasu hlavních politických sil o charakter a složení důstojnického sboru armády od konce roku 1944 do února 1948*. Bratislava, VHÚ - OVDS 1991 (podkladová štúdia), prírastkové číslo 10107; Havlíček, J.: *Slováci v důstojnickom zbore československej brannej moci v rokoch 1945–1948*. In: *Armáda v dejinách Slovenska*. Bratislava 1993, s. 196–213.

V rovine „dôkazov“ sa obviňovanie slovenských jednotiek z politickej nespoľahlivosti spočiatku opieralo predovšetkým o už spomínané prejavy nepokoja v dôstojníckom zvoze, ku ktorým postupne pribúdala nespokojnosť stále väčšieho počtu vojakov s vývojom hospodárskej situácie na Slovensku a centralizačnými tendenciami Prahy. V niektorých prípadoch vyúsťovala až do takých excesov, ako bola účasť príslušníkov armády na protižidovskom pogrome v Topoľčanoch počiatkom septembra 1945.¹⁰ Negatívnu úlohu v pohľade na slovenských dôstojníkov a vojakov však zohrávali aj „nežiadúce“ pochybnosti o oficiálnom hodnotení charakteru banderovských skupín, ktoré zaznievali v jednotkách nasadených na ich likvidáciu. Všetky tieto prípady boli spojené s údajnou protištatnou činnosťou a separatistickými tendenciami bývalých „ľudáckych“ exponentov.

Už v polovici januára 1946 vtedajší štátny tajomník MNO generál M. Ferjenčík zaslal Predsedníctvu SNR list, v ktorom navrhoval, aby „na základe správ naznačujúcich styky slovenských vojakov i dôstojníkov s ľudáckymi živlami v okolí Topoľčan a s banderovskými agentmi na východnom Slovensku“ boli vojenské jednotky z týchto oblastí premiestnené do Čiech. Do posádok na Slovensku mali byť naopak redislukované „jednotky z Čiech, t. j. také, kde slúžia výhradne vojaci českej národnosti“. Generál Ferjenčík súčasne žiadal Predsedníctvo SNR o vyjadrenie k svojmu návrhu.¹¹

Listom štátneho tajomníka MNO sa Predsedníctvo SNR zaoberalo na rokovaní dňa 21. januára 1946 za účasti J. Lettricha, pplk. M. Poláka, I. Horvátha a Ľ. Holdoša. V prijatom uznesení konštatovalo, že „pokiaľ ide o zaujatie stanoviska k prípisu o premiestňovaní zložiek armádnych z územia Čiech (českej národnosti) na Slovensko, Predsedníctvo Slovenskej národnej rady predbežne odkladá zaujatie stanoviska k veci s tým, že členovia Predsedníctva SNR pri svojej návšteve v Prahe sa dohodnú o veci so štátnym tajomníkom gen. Dr. Ferjenčíkom.“¹² Rokovaním boli poverení pplk. M. Polák a Ľ. Holdoš.

O dva dni neskôr sa nastolený „problém“ dostal aj na zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS v širšom kontexte prerokovávaného dokumentu „Otázka bezpečnosti Slovenska v súvislosti s pomermi v armáde“. Vedenie KSS sa vyslovilo za „odvolanie východoslovenskej divízie a zaradenie jej časti do stredoslovenských, západoslovenských a českých divízií“. Doporučovalo ďalej, aby nová divízia bola sformovaná „z jednotiek stredoslovenských brancov z povstaleckého územia, pričom súhlasíme, aby menšie české jednotky boli zaradené do slovenských útvarov v rámci tejto divízie“.¹³

Pri porovnaní uvedených materiálov vystupuje zaujímavá skutočnosť. Návrh štátneho tajomníka MNO sa dotýkal redislukácie dvoch slovenských zväzkov, t. j. 9. pešej divízie rozmiestnenej na západnom Slovensku a 10. pešej divízie z východného Slovenska. Stanovisko vedenia KSS bolo „miernejšie“, vzťahovalo sa len na východo-

¹⁰ Keď na 62. schôdzi vlády ČSR dňa 2. 10. 1945 referoval V. Široký o udalostiach v Topoľčanoch, uviedol okrem iného, že „sa na programe zúčastnili aj dve roty našej armády. Miesto toho, aby sa pokúsili dav uspokojiť, použili zbrane proti svojim židovským spoluobčanom.“ Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948. Bratislava 1971, s. 300. Pozri aj zápisnicu zo zchôdze sekretariátu ÚV KSS dňa 4. 9. 1945 v SNA Bratislava, A ÚML ÚV KSS, f. 04, k. 1.

¹¹ SNA Bratislava, f. SNR, čj. 5015/dôv/štát. taj. 1946.

¹² SNA Bratislava, f. ÚP SNR, k. 3, Zápisnica zo zasadnutia predsedníctva SNR dňa 21. 1. 1946.

¹³ SNA Bratislava, A ÚML ÚV KSS, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva ÚV KSS dňa 23. 1. 1946.

slovenskú divíziu. Túto rozdielnosť prístupov treba mať na zreteli najmä vzhľadom k ďalšiemu riešeniu predmetnej otázky.

Dňa 29. januára sa Predsedníctvo SNR opäť zaoberalo listom generála Ferjenčíka. Miesto nemocného J. Lettricha viedol rokovanie pplk. M. Polák, jeden z podpredsedov SNR a vedúci expozitúry Úradu štátneho tajomníka MNO v Bratislave. Ďalej boli prítomní I. Horváth, Ľ. Holdoš, a J. Styk. Záver k tomuto bodu rokovania bol sformulovaný takto: „Predsedníctvo SNR berie na vedomie, že podpredsedovia SNR pplk. Polák a Holdoš v zmysle uznesenia Predsedníctva SNR z 21. januára 1946 rokovali o veci so štátnym tajomníkom MNO gen. Dr. Ferjenčíkom a predbežne (nakoľko definitívna dohoda nebola ešte učená) ako najlepšie vyhovujúce dohodnuté bolo kompromisné riešenie. Podpredseda SNR pplk. Polák po ukončení jednaní má Predsedníctvu SNR predložiť o výsledku úradný záznam.“¹⁴

V čom spočívala podstata spomínaného „predbežne najlepšie vyhovujúceho“ kompromisného riešenia, a či rokovania so štátnym tajomníkom MNO pokračovali, sa zatiaľ nepodarilo zistiť. Záznam pplk. Poláka o ich ukončení zrejme neexistuje. Vzhľadom k vývoju udalostí a predovšetkým s prihliadnutím na reakciu SNR po uskutočnení výmeny jednotiek — ako bude ďalej uvedené — sa však dá predpokladať, že k rokovaniam o tejto otázke na úrovni Predsedníctva SNR a generála Ferjenčíka, zámerne alebo z iných dôvodov, už nedošlo.

V zložitej politickej a spoločenskej atmosfére predvolebnej kampane sa počet „dôkazov“ o politickej nespoľahlivosti jednotiek na Slovensku rýchlo zvyšoval. Spravodajské orgány ministerstva vnútra a armády veľmi starostlivo evidovali prejavy nespokojnosti vojenských osôb s politickou, verejnou a hospodárskou situáciou, u veliteľského zboru tiež so situáciou v oblasti povyšovania a sociálneho zabezpečenia. Invektívy voči slovenským dôstojníkom pritom boli často spojované s neobjektívnym posudzovaním ich činnosti počas vojny. Išlo najmä o poukazovanie na úzku späťosť veľkej časti dôstojníckeho zboru s režimom bývalého slovenského štátu a aktívnou účasťou pri nasadení niektorých súčastí jeho armády na východnom fronte na strane nemeckých vojsk. Vedome boli obchádzané alebo znížované ich protifašistické postoje vrátane vstupu do čs. zahraničných jednotiek alebo zapojenie sa do SNP. Súčasne boli obviňovaní z prílišného nacionalizmu a vytvárania protičeských nálad.

Je historickou skutočnosťou, že rad negatívnych javov medzi príslušníkmi vojenských jednotiek na Slovensku bol naozaj zaznamenaný. Pri predvolebnom prejave vedúceho expozitúry Úradu štátneho tajomníka pplk. Poláka k vojakom bratislavskej posádky, niektorí jednotlivci prevolávali — podľa hlásenia jedného z dôstojníkov obrannej spravodajstva — heslá „Nech žije Hašíkova armáda. Židia von. Komunisti do Dunaja.“¹⁵ V priebehu futbalového zápasu Čechy — Slovensko v Bratislave dňa 30. mája 1946 došlo k výtržnostiam, počas ktorých časť prítomných vojakov fyzicky napadla vyšších vojenských hodnostárov a prejavovala svoje názory na vývoj politickej situácie výkrikmi protičeského zamerania.¹⁶ Tieto a ďalšie prípady, kedy sa vojaci zúčastňovali akcií ohodnotených ako „protistatnychn“¹⁷, svojou sumarizáciou potvrdzovali „punc“ nespoľahlivosti slovenských jednotiek. Nikto však neskúmal príčiny takýchto prejavov,

¹⁴ SNA Bratislava, f. ÚP SNR, k. 3, Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva SNR dňa 29. 1. 1946.

¹⁵ VHA Praha, f. MNO/štát. taj., čj. 71/taj. sprav. 1946.

¹⁶ VHA Praha, f. MNO/štát. taj., k. 19, č. 5832.

¹⁷ Tamže, č. 5837.

lebo to scenár zápasu o politickú moc a presadenie centralistických tendencií v ČSR nepredpisoval a dokonca priamo vylučoval.

Obavy z „negatívneho“ vývoja slovenských jednotiek sa z pohľadu „revolučne“ orientovaných síl koncentrovali do predstáv o ich možnom zneužití „reakciou“ voči integrite ČSR. Okrem vnútropolitickej mali tieto predstavy aj zrejmu vojenskopolitickú dimenziu reflektujúcu strategický význam slovenského územia. Evokovali úvahy o prípadnom nebezpečí straty bezprostredného spojenia „progresívnych“ západných oblastí štátu so sovietskym „sponzorom“ a garantom medzinárodného postavenia a „ľudovo-demokratického“ charakteru povojnového Československa. Po priebežnom „oživovaní“ týchto myšlienok najmä zo strany ústredných orgánov KSS¹⁸ sa ešte pred voľbami k otázke ďalšej existencie slovenských národných jednotiek negatívne vyjadril aj vplyvný a Moskvou protežovaný „šéf“ vojenského obranného spravodajstva B. Reicin.¹⁹ A bezprostredne po voľbách, v ktorých na Slovensku čiastočne aj pričinením vojakov presvedčivo zvíťazila Demokratická strana,²⁰ na zasadnutí Predsedníctva ústredného výboru KSS dňa 29. mája V. Široký dôrazne varoval, že „časť armády, ktorá je na Slovensku, môže byť kedykoľvek oporou reakčného separatizmu“.²¹

Po týchto „varovaniach“ sa vláda ČSR rozhodla zasiahnuť. Na jej zasadnutí 31. mája minister národnej obrany generál L. Svoboda predniesol — po predchádzajúcich referátoch spravodajského dôstojníka MNO a slovenského povereníka vnútra o situácii na Slovensku — návrh na vzájomnú redislokáciu niektorých slovenských a českých zväzkov. V prijatom uznesení potom vláda konštatovala, že „souhlasí s návrhom MNO, aby byly ihned z Čech a Moravy umístěny do příslušných částí Slovenska dvě nebo tři motorizované divize a aby naopak dvě nebo tři slovenské divize byly přemístěny do příslušných částí země českých“.²²

Okrem toho vláda vyjadrila súhlas s ďalším návrhom generála Svobodu, ktorý sa týkal prepustenia z činnosti služby osobitne nespoľahlivých slovenských dôstojníkov.²³ Potom ešte upresnila, že v prvej etape výmeny jednotiek pôjde o presun časti jednej moravskej divízie na východné Slovensko a vzájomnú redislokáciu západoslovenského a juhomoravského zväzku. Súčasne uložila MNO, aby pripravilo opatrenia, podľa ktorých by od 1. 10. 1946 bola časť českých brancov zaradovaná do jednotiek na Slovensku a naopak časť slovenských brancov do posádok v Čechách a na Morave.²⁴

Ak v prípade „posilnenia“ vojsk na východnom Slovensku mohla istú úlohu zohrať otázka činnosti skupín UPA, výmenu 9. pešej divízie zo západného Slovenska a 6. pešej divízie z južnej Moravy nepochybne evokovalo hľadisko „zabezpečenia“ Bratislavy a jej okolia — centra slovenského politického a verejnosprávneho života a regiónu so silnými pozíciami Demokratickej strany. Vzhľadom k návrhom štátneho tajomníka MNO

¹⁸ Vyplýva to okrem iného z prejavov vtedajších vedúcich funkcionárov KSS, ktorí v kontexte hodnotenia vnútropolitického vývoja na Slovensku osobitne upozorňovali na strategický význam jeho teritória. Pozri napr. Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944–1948, c. d., s. 379, 422 a 517.

¹⁹ Lichnovský, M.: Bedřich Reicin a Československá armáda II (1945–1948). In: Historie a vojenství, XLIII, 1994, č. 2, s. 37.

²⁰ Bližšie: Hanzlík, F.: c. d., s. 81–86.

²¹ SNA Bratislava, A ÚML ÚV KSS, Zápisnica zo zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS dňa 29. 5. 1946.

²² VHA Praha, f. MNO/štát. taj., k. 16, č. 46/46.

²³ Tamže.

²⁴ VHA Praha, f. MNO/hl. št. 1. odd. 1946, 78–2/3–36.

a Predsedníctva ÚV KSS z januára 1946 najmä záznamom rokovania Predsedníctva SNR sa pritom natíska hypotéza, či zvolený variant nepredstavoval spomínané „vyhovujúce“ kompromisné riešenie.

V súvislosti s tým nie je nezaujímavé stanovisko predsedu SNR Dr. J. Lettricha k „výmene“ západoslovenského a juhomoravského zväzku. Vyjadril ho v telegrame náčelníkovi hlavného štábu generálovi Bočekovi dňa 5. júna 1946. „Protestuji proti tomu, aby bez vědomí a souhlasu rozhodujících politických míst na Slovensku, byly přemístěny slovenské posádky mimo Slovensko a aby byly přemístěny české posádky na Slovensko, neboť je to porušení Košického vládního programu a je v rozporu s důležitými zájmy republiky a Slovenska... Nemáme námitek, aby se tato věc stala předmětem jednání příslušných politických míst, ale nemůžeme souhlasit s tím, aby se toto řešilo s opomenutím Slovenské národní rady a Sboru pověřenců a slovenských politických míst“.²⁵

Protest teda nebol namierený proti samotnému aktu výmeny jednotiek. Vyjadroval predovšetkým nespokojnosť s jej politickými aspektami a tým, že pri konečnom rozhodovaní boli obídene slovenské národné orgány.

Organizačné nariadenie pre redislokáciu oboch zväzkov vydal náčelník hlavného štábu už 3. júna, kedy bola u 9. pešej divízie vyhlásená aj zvýšená pohotovosť. Presuny jednotiek mali byť uskutočnené v dobe od 5. do 9. júna. Na bližšie nešpecifikovanú „žádost slovenských zástupců“ bolo ich zahájenie napokon odložené na 7. júna.²⁶

Oficiálna armádna propaganda odôvodňovala výmenu divízií požiadavkou upevnenia vzťahov medzi českými a slovenskými vojakmi, respektíve medzi obyvateľstvom Čech a Slovenska.²⁷ Atmosféra v redislokaných jednotkách však tomuto výkladu nezdopovedala.

Útvary z Moravy prichádzali na Slovensko v istej psychóze „zachraňovania situácie“, urobiť na Slovensku poriadok a zabezpečiť ďalšiu integritu Slovenska v rámci ČSR. Toto povedomie ako výsledok systematického presvedčovania o negatívnom vývoji na Slovensku posilňovalo u českých vojakov pocit vlastenectva štátnoprávneho poslanca im zverenej úlohy. Podľa správy B. Reicina štátnemu tajomníkovi MNO o priebehu presunov „moravských“ jednotiek sa preto dôstojníci a vojaci „chovají naprosto klidně, ukázněně a jsou celkem v dobré náladě. Nebylo dosud zjištěno incidentů. Civilní obyvatelstvo nese však odchod dosti těžce, nerado se se svými vojáky loučí a projevuje s výměnou posádek určitou nespokojenost“.²⁸

Pre mnohých českých dôstojníkov a vojakov však bola redislokácia spojená s obavami z ich „privítania“ slovenským obyvateľstvom. Názorný príklad toho predstavovali nariadenia veliteľov, ktorí v niektorých posádkach (Senica a pod.) spočiatku zakazovali vojakom a poddôstojníkom stykať sa s civilným — miestnym — obyvateľstvom a zúčastňovať sa zábav a iných podnikov, usporiadaných občianskymi osobami, lebo spolikami...²⁹ Zrušené boli až na zásah štátneho tajomníka MNO a jeho upozornenie, že neprispievajú „k vzájomnému spoznaniu sa príslušníkov oboch národností, no naopak

²⁵ VHA Praha, f. VKPR 1946, k. 4, č. 124.

²⁶ Tamže, č. 117.

²⁷ Pozri napr.: V znamení československej spolupatričnosti. Bojovník, 23. 7. 1946, s. 1–2.

²⁸ VHA Praha, f. MNO/štát. taj., k. 16, č. 51/taj. 1946.

²⁹ VHA Praha, f. MNO/štát. taj., k. 19, č. 5888.

vedú k vzájomnej nedôvere a nesprávnym záverom o úmysloch vojenskej správy.³⁰ Podľa informácií generála Ferjenčíka boli obavy z prípadných incidentov zbytočné, lebo „civilné obyvateľstvo na Slovensku je úplne ľahostajné k vojakom z Čiech“.³¹

Celkom iná situácia bola u slovenských jednotiek. Premiestnenie na Moravu vyvolalo medzi ich príslušníkmi pocit krivdy a rôzne prejavy nespokojnosti. Veliteľ 9. divízie plukovník J. Černek vo svojich rozkazoch dokonca verejne vyjadril názor, že zväzok bol redislokovaný „z treštu“ a nie preto, aby bola upevnená svornosť a jednota Čechov a Slovákov.³² Archívne materiály pritom potvrdzujú, že podobné postoje zastávala väčšina dôstojníkov a vojakov. V hláseniach orgánov vojenského obranného spravodajstva sa však hovorilo predovšetkým o „reptaní“ dôstojníkov „vice méně z důvodů osobních a rodinných. Pouze důstojníci hašikovského a gardistického ražení projevují k přesunu větší odpor a rozšiřují zprávy, že důstojníci Slováci po příchodu na Moravu nebudou zastávat tak vysoké funkce, jako zastávali na Slovensku.“³³

Hlásenia zaznamenali aj niekoľko incidentov počas presunu slovenských jednotiek. Za mimoriadne závažný pokladali najmä incident v Bratislave, ktorý opisovali takto: „Tak na bratislavskom nádraží, když do vozu vstoupili někteří slovenští vojáci, loučil se jeden z nich s civilní osobou stojící na nástupišti s těmito slovy: „Ideme učit Čechov demokracii.“ Poněvadž toto volal dosti hlasitě, slyšeli to na nástupišti stojící lidé, shlukli se v houf asi 50 lidí a všichni provolávali protičeská hesla...“³⁴ S tým malo ostro kontrastovať prítvanie slovenských jednotiek na Morave hudbou a obyvateľstvom v krojoch.³⁵

Po skončení presunov, ktoré vzbudili pozornosť aj v zahraničí a v Maďarsku vyvolali obavy z možného vystriedania časti sovietskych okupačných vojsk československou armádou,³⁶ sa v niektorých nových posádkach uskutočnili zoznamovacie stretnutia medzi príslušníkmi jednotiek a predstaviteľmi miestneho politického a verejného života.³⁷ Na Slovensku však ich „slávnostnú“ atmosféru rýchlo vystriedali opätovné protesty proti premiestneniu 9. divízie na Moravu.

Poslanci Demokratickej strany preniesli otázku jej redislokácie aj do parlamentu. Poslanec M. Zibrín v svojej interpelácii napríklad uviedol, že „My úplne schvaľujeme, aby Slováci slúžili aj v Čechách a aby slovenský aktívny dôstojník poznal aj terén a stratégiu na našich západných hraniciach a zas český dôstojník na južnom Slovensku. Toto politické presídlenie armády stalo sa ale za tak neznesiteľných podmienok pre slovenské jednotky, hrubo urážlivým spôsobom, že nútení sme žiadať slávnú vládu... aby odsunuté jednotky dostali satisfakciu a aby okamžite boli späť poslané do svojich mierových posádok.“³⁸

Vzájomná dislokačná výmena 9. a 6. divízie spôsobila nielen politické, ale tiež organizačné problémy. Na hlavnom štábe MNO registrovali stále väčší počet žiadostí

³⁰ Tamže.

³¹ VHA Praha, f. MNO/Stát. taj., č. 52/taj. 1946.

³² VHA Praha, f. MNO/HSVO 1946, 82–3/5.

³³ VHA Praha, f. MNO/Stát. taj., k. 16, č. 51/taj. 1946.

³⁴ Tamže.

³⁵ Tamže, č. 52/taj. 1946.

³⁶ VHA Praha, f. ČSVM Budapešť, k. 2, č. 2225/2, dôv./46.

³⁷ Pozri napr.: Dokaz nerozlučného bratstva. Bojovník, 2. 7. 1946, s. 3; V znamení československej spolupatričnosti. Bojovník, 23. 7. 1946, s. 1–2.

³⁸ Nech zvíťazí pravda československej demokracie na večné veky. Čas, 14. 7. 1946, s. 3.

o vysvetlenie rôznych otázok súvisiacich s novou podriadenosťou jednotiek. Objavili sa aj prvé pochybnosti o tom, či ich premiestnenie je trvalé. Svojím spôsobom to 30. 7. 1946 potvrdil i hlavný štáb, keď v stanovisku k spomínaným organizačným otázkam uviedol, že „tento stav věci jest vyvolán nejistotou, zda toto přemístění jest trvalé nebo přechodné. Rozhodnutí o tom má být provedeno vládou... Podle dosavadních předpokladů jest vzájemné přemístění 6. a 9. divíze dočasné.“³⁹

Z akých informačných zdrojov o pripravovanej revízii vládneho rozhodnutia hlavný štáb vychádzal, nie je zatiaľ známe. Rovnako doteraz nepoznáme dôvody, na základe ktorých vláda tento zámer chystala. Je však pravdepodobné, že okrem postoja slovenskej politickej reprezentácie a zrejme aj snáh novovytvorenej Gotwaldovej vlády ukázať istú ústretovosť, zohrali svoju úlohu tiež vojenskoodborné závery hlavného štábu. Vyplýva to z uznesenia tajnej časti 10. schôdze vlády dňa 9. augusta, kde bola otázka výmeny jednotiek ústredným bodom programu: „Vláda, vyslechnuvši zprávu ministra národní obrany na podkladě listu ministerstva národní obrany – hlavního štábu ze dne 20. července 1946... se usnáší, že vyslovuje souhlas s přemístěním divízi podle jeho návrhu a dále, že bere na vědomí další část jeho zprávy o dislokaci vojsk.“⁴⁰

Túto pomerne nejasnú formuláciu upresnil 14. augusta náčelník hlavného štábu generál Boček vo svojom podkladovom hlásení pre správu MNO prezidentovi republiky o situácii po výmene 6. a 9. divízie takto: „Podle usnesení vlády ze dne 9. srpna 1946 se tato výměna ruší a jednotky se vrátí v době mezi 10. a 20. září do svých posádek.“⁴¹

Informácie o pripravenom premiestnení 9. divízie späť na Slovensko pochopiteľne vyvolali medzi jej príslušníkmi prudkú reakciu. Predovšetkým bolo poukazované na už spomínané názory plukovníka Černeka o „potrestaní“ zväzku a na jeho predpoklad, že v prípade „polepšenia sa“ bude jednotka vrátená do pôvodných posádok.⁴² Po vládnom „potvrdení“ týchto jeho záverov dostal navyše 15. augusta písomné napomenutie, lebo „jako velitel divíze dal... všem podřízeným útvarům nevhodným způsobem na vědomí přislib pana státního tajemníka v MNO (novým státním tajemníkom sa stal J. Ličner — V. Š.) o předvídaném přemístění divíze zpět na Slovensko a k tomu ještě s přesným termínem...“ Zverejnenie tohto termínu mohlo „v případě uskutečnění se desavuoovati naše nejvyšší úřady v armádě a vésti eventuálně k demoralizaci jednotek.“⁴³

Podmieňovací tón v súvislosti s termínom opätovnej redislokácie 9. divízie bol zrejme namieste. Rozhodnutie o navrátení jednotiek do pôvodných posádok neprijali niektoré politické kruhy s pochopením a usilovali, aby ho vláda ešte prehodnotila. Už 20. augusta zaslal náčelník hlavného štábu všetkým zainteresovaným veliteľským stupňom nariadenie: „Poněvadž vláda hodlá změnití své rozhodnutí o přesunu 6. a 9. divíze, zastavte prozatím jeho provádění... a vyčkejte dalších rozkazů.“⁴⁴

Táto „nerozhodnosť“ vlády trvala do 27. augusta, kedy na svojej 14. schôdzi uložila „ministru národní obrany a státnímu tajemníkovi, aby pokračovali v provádění tohoto přemístění.“ Istý ústupok spomínaným politickým kruhom však predstavovala

³⁹ VHA Praha, f. MNO/hl. št. 4, odd. 1946, 78–4/3–81.

⁴⁰ VHA Praha, f. MNO/PKM 1946, č. 2099 taj.

⁴¹ VHA Praha, f. VKPR 1946, č. 177.

⁴² VHA Praha, f. MNO/HSVO 1946, 82–3/5.

⁴³ VHA Praha, osobné materiály plukovníka J. Černeka.

⁴⁴ VHA Praha, f. VKPR 1946, k. 4, č. 181.

d'alšia časť vládneho uznesenia, aby menovaní funkcionári v súčinnosti s hlavným štáбом a „v dohode s predsedom vlády zařídili přemístění několika vybraných zvláštních vojenských útvarů ze země České a Moravskoslezské do Bratislavy, popřípadě do jiných míst západního Slovenska.“⁴⁵ Definitivny súhlas vlády so spätnou redislakáciou 6. a 9. divízie bol opäť potvrdený v nariadení hlavného štábu o možnosti pokračovať v pripravách na presuny, ku ktorým dôjde v stanovenom termíne, t. j. 10. – 20. septembra.⁴⁶

Bezprostredne po návrate 6. divízie na južnú Moravu spracoval jej veliteľ brigádny generál F. Kouřil hlásenie (reláciu) o trojmesačnom pobyte zväzku na západnom Slovensku. Svojím spôsobom tu „poodhalil“ skutočné zámery a ciele dočasnej redislakácie, keď okrem iného uviedol, že divízia „plně splnila poslání, které ji bylo dáno hl. štábem čs. branné moci při vyslání na Slovensko: nedošlo k rušivým politickým třenicím, politické napětí, vystupňované do značné výše, povolilo a pokleslo.“

Generál Kouřil ďalej konštatoval, že „události na Slovensku a právě činy příslušníků armády v době, než byla 6. divize vyslána na Slovensko, ukázaly, že není možný dualismus v armádě, t. j. mít jednotky, složené z osob jen slovenské národnosti. Slovenská mládež, která nastoupí v nejbližších letech přesnění službu, je příliš nasáklá ideami tiso-tukovského režimu... Proto je zapotřebí, aby na Slovensku sloužila část mužstva z historických zemí, což se stane již při repartici 1. 10.“

Toto opatření však vyžaduje, aby k útvarům na Slovensko byli odvedeni důstojníci, rotmistři a děle sloužící poddůstojníci Češi... Je tedy nutno promíchatí sbor důstojnický a rotmistrovský osobami z historických zemí a část Slováků přidělití do historických zemí... Jen promícháním důstojnického a rotmistrovského sboru a mužstva s reorganizací štábů vyšších velitelství a změnami na vyšších velitelských místech na Slovensku dosáhne se jednotnosti v armádě.“

Záverom generál Kouřil ešte dodal: „Přemístění 6. divize na Slovensko výměnou za 9. divizi přineslo kladné výsledky jak po stránce vojenské, tak i politické a dokázalo nutnost jednotné — společné armády se smíšeným mužstvem a důstojnickým sborem, počínaje nejvyššími místy.“⁴⁷

Veliteľ 6. divízie svojím hlásením de facto argumentačne podložil uznesenie vlády z 31. mája 1946 o rozmiestňovaní časti brancov českej národnosti do útvarov na Slovensku a naopak časti slovenských brancov do posádok v Čechách a na Morave. Potvrdil „nutnosť“ prechodu od teritoriálneho k exteritoriálnemu spôsobu dopĺňovania armády a súčasne „potrebu“ národnostne zmiešaného veliteľského zboru v oboch časťach republiky.

Tieto „princípy“ boli do praxe uvádzané už od jesene 1946. Predstavovali zásadný odklon od východisiek budovania československej armády proklamovaných v Košickom vládnom programe, počiatok negácie zásady národného charakteru jednotiek dislokovaných na Slovensku. Prax ukázala, že politické sily, ktoré stáli pri zrode prvej programovej platformy povojnového vývoja spoločnej československej štátnosti, chápali existenciu slovenských národných jednotiek skutočne len ako prechodnú záležitosť. V tzv. budovateľskom programe Gotwaldovej vlády už táto idea nemala svoje miesto.

⁴⁵ VHA Praha, f. MNO/PKM 1946, 45–3/4–168.

⁴⁶ VHA Praha, f. VKPR 1946, k. 4, čj. 190.

⁴⁷ VHA Praha, f. MNO/NHŠ 1946, čj. 2 taj./vel. 1946.

Some Questions on the Existence of Slovak National Units in the Czechoslovak Army after World War II.

Jan Štaigl

The idea of Slovak units operating within the framework of a unified Czechoslovak army was introduced as an integral part of the attempt by Slovaks to be on an equal footing with Czechs in their common state. The first post-war government's statements of principles, in which the establishment of these units was clearly laid out, were primarily a projection of the objective experience acquired during the Slovak National Uprising. They were also supported by practical aspects of enrolment in the 1st Czechoslovak Army Corps (one of the sources in the creation of a new army) after its entry into Slovak territory. Slovak units were built up on the basis of the principle of territoriality and were made up almost exclusively of officers and men of Slovak nationality, with a Slovak command structure and Slovak as the language of service. From the beginning of 1946, in connection with idea of the „revolutionary backwardness of Slovakia“, doubts about their political reliability progressively began to increase. Then, on the basis of a decision by the government of the Czechoslovak Republic, dated 31 May 1946, the mutual relocation of one Slovak and one Moravian division was carried out. This marked the beginning of the negation of the idea of Slovak national units as well as the beginning of the change from a territorial to an extra-territorial method of army enrolment.

FORMOVANIE BEZPEČNOSTNÉHO APARÁTU NA SLOVENSKU V PRIEBEHU ROKU 1945

Jan Pešek

Praktické obnovovanie existencie česko-slovenského štátu od jesene 1944 malo na Slovensku a v českých krajinách v mnohom odlišnú podobu. Rozdielny bol charakter vojnových operácií i priebeh oslobodzovania, čo malo pochopiteľne vplyv aj na stupeň devastácie oslobodeného územia. Na Slovensku prepuklo koncom leta 1944 celonárodné povstanie a pôsobilo tu masové partizánske hnutie. Iný bol charakter predchádzajúceho režimu na Slovensku a v českých krajinách, jeho ozbrojených a administratívnych zložiek i postoj obyvateľstva k nim. Odlišné boli sociálno politické podmienky i historické tradície. Tieto a množstvo ďalších rozdielov výrazne ovplyvňovali aj charakter formovania nového bezpečnostného aparátu, keď na Slovensku prevažovali prvky kontinuity, zatiaľ čo v českých krajinách dominovala diskontinuita.

Na Slovensku sa nová podoba bezpečnostnej služby formovala už od prelomu rokov 1944–1945 v nadväznosti na obdobie Slovenského národného povstania, ako súčasť preberania moci a budovania štátneho aparátu. V čase povstania si národné výbory, riadené Poverením pre veci vnútorné, vytvárali na jednej strane oddiely Národných milícií, na druhej strane však poverenie využívalo aj formácie žandárstva (premenované na Československé četníctvo na Slovensku). Jeho väčšina vrátane velenia sa zapojila do povstania a plnila nielen bezpečnostné, ale aj bojové úlohy (napr. pri Čremošnom). Do určitej miery to zatlačovalo do pozadia realitu, že bezpečnostné štruktúry boli až do tohto času jednou z opôr režimu, ktorý na Slovensku existoval od roku 1939. Novým orgánom sa stal III. odbor Poverenia pre veci vnútorné, ktorý mal zabezpečovať štátnobezpečnostné záujmy a usmerňovať ostatné bezpečnostné zložky. Väčšinu jeho pracovníkov tvorili členovia KSS, respektíve jej stúpenci, ktorí pochopiteľne pôsobili v intenciách straníckej línie.

Štruktúra bezpečnostných orgánov z obdobia povstania sa preniesla, respektíve bola novo formovaná aj v oblastiach východného Slovenska, oslobodzovaných od konca roku 1944. Vytvárali sa rôzne miličné formy (Občianska milícia, Národná stráž apod.) a súčasne sa obnovovala aj činnosť žandárskych (četníckych) staníc. Milícia a žandárstvo plnili okrem zaistovania všeobecnej bezpečnosti aj štátnobezpečnostné úlohy. Neoficiálne pôsobili tiež niektoré štátnobezpečnostné prvky na báze štruktúr povstaleckého III. odboru Poverenia pre veci vnútorné. Táto svojrázna situácia, navyše ovplyvňovaná aj pôsobením orgánov sovietskej armády a NKVD, vyplývala z celkovej neusporiadanosti pomerov na tomto území, neexistencie centrálného riadenia a nejstvovania jednotnej koncepcie budovania bezpečnostného aparátu.

Delegácia SNR pre oslobodené územia Slovenska zriadila ústredné úrady, ktoré od 21. 1. 1945 do 7. 2. 1945 pôsobili ako odbory (referáty), medzi nimi aj odbor (referát) pre veci vnútorné. Z týchto ústredných orgánov sa vyvinul III. Zbor povereníkov, pôsobiaci od 7. 2. do 21. 2. 1945. Poverenie SNR pre veci vnútorné spravovali (už od

21. 1. 1945) dvaja povereníci, Ján Púll za KSS (neskôr ho nahradil Jozef Valo) a Štefan Kočvara za Demokratickú stranu. Názory týchto strán na budovanie bezpečnostného aparátu boli rozdielne. KSS preferovala jeho vytváranie na miličnom princípe, DS viac menej usilovala o obnovenie bývalých žandárskych formácií, odvolávajú sa na ich zapojenie do povstania. Konkrétne kroky k formovaniu novej podoby bezpečnosti sa uskutočňovali od začiatku februára 1945, na základe rozhodnutia SNR – delegácie pre oslobodené územie Slovenska zo 4. 2. 1945, ktorým sa pri odbore (referáte) pre veci vnútorné vytvorilo „oddelenie demokratickej štátnej bezpečnosti“.¹

Praktická realizácia tohto rozhodnutia bola ovplyvňovaná stretávaním sa protikladných politických koncepcií, respektíve postojov exponentov KSS a DS. Spory o vytváranie bezpečnosti na miličnom princípe alebo na báze bývalých bezpečnostných formácií sa veľmi výrazne prejavili napr. na situácii v Košiciach. J. Valo presadzoval, aby tu pôsobila len milícia, zatiaľ čo Š. Kočvara žiadala obnovenie policajného riaditeľstva. Argumentoval nepripravenosťou milície (z hľadiska štátnobezpečnostnej spoľahlivosti i po stránke odbornej) plniť bezpečnostné úlohy, tým skôr, že sa očakával príchod prezidenta E. Beneša a ďalších štátnych predstaviteľov do Košíc.² Išlo o politický spor a Predsedníctvo SNR ho riešilo politickým rozhodnutím, akceptujúcim do istej miery stanoviská oboch strán.

23. februára 1945 schválilo Predsedníctvo SNR nariadenia, podľa ktorých sa rozpustili všetky dovtedajšie formácie žandárstva a polície (nariadenie č. 6) a v rámci Poverenia pre veci vnútorné sa pre bezpečnostnú službu zriadil vojensky organizovaný zbor s oficiálnym názvom „Národná bezpečnosť“ (nariadenie č. 7). Poverenikom pre veci vnútorné bol v tom čase (od 21. 2. 1945) už Gustáv Husák za KSS a jeho zástupcom Ivan Pietor za DS.³ Na čelo Národnej bezpečnosti bolo postavené Hlavné veliteľstvo Národnej bezpečnosti, tvorené hlavným veliteľom NB, jeho zástupcom, náčelníkom štábu Hlavného veliteľstva NB a potrebným počtom ďalších pracovníkov.⁴ V rámci

¹ Predsedníctvo SNR oznamovalo úradu vládneho delegáta: „... v smysle rozhodnutia predsedníctva SNR zo dňa 4. februára 1945 utvorilo sa pri sboe povereníkov pre demokratickú verejnú správu vnútornú oddelenie demokratickej štátnej bezpečnosti. Oddelenie demokratickej štátnej bezpečnosti so súhlasom sboru povereníkov pre dem. ver. správu vnútornú prijíma do bezpečnostnej služby bývalých četníkov a policajtov, ktorí sa neprevinili proti demokratickým snahám slovenského národa v odboji, ba naopak tento odboj aktívne podporovali, prípadne sa ho aj zúčastnili. Činnosť každého bezpečnostného orgánu počas fašistického režimu na Slovensku bude ešte zvlášť vyšetrená a podľa výsledku bude alebo definitívne prijatý alebo z bezpečnostného sboru prepustený, prípadne zaistený. Do bezpečnostného sboru sa prijímajú slovenskí občania do 30 rokov, ktorí sú po stránke mravnej a politickej-štátoobčianskej úplne spoľahliví.“ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej len SNA), f. ÚP SNR, kart. 254, č. 126/1945–prez.K. Bezpečnostná služba na oslobodenom území ČSR. Uznesenie.

² Š. Kočvara, ktorý mal na činnosť Poverenia pre demokratickú verejnú správu vnútornú väčší vplyv ako zástupcovia KSS, predložil 21. 2. 1945 spor Predsedníctvu SNR a v svojom stanovisku uvádzal: „Pokiaľ ide o budovanie milície, treba poznamenať, že v tomto smere bolo už učinené predbežne len toľko, že ľudia prihlásivší sa do tejto služby boli prijatí bez ohľadu na ich národnú príslušnosť a štátnu spoľahlivosť, ktorá má byť len dodatočne vyšetrená. O odborných schopnostiach a vedomostiach u týchto ľudí nemôže byť ani reči. ... Teraz ide v prvom rade o to, aby sa zachoval klud a poriadok a aby sa umožnil chod štátnej správy, čo je možné len tak, keď ponecháme všetky doteraz už zabehané štátne orgány a inštitúcie, medzi ktoré patrí aj policajné riaditeľstvo v Košiciach. Po odpojení Košíc k Maďarsku r. 1938 bolo preložené do Prešova, odkiaľ malo byť preložené naspäť do Košíc.“ SNA, f. ÚP SNR, kart. 254, č. 150/1945–prez.K. Zriadenie policajného riaditeľstva v Košiciach.

³ SNA, f. ÚP SNR, kart. 254/a. Menovanie povereníkov.

⁴ Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady. Nariadenie Predsedníctva SNR č. 28 zo dňa 9. 4. 1945 o Organizačnom predpise pre Národnú bezpečnosť.

Hlavného veliteľstva existovalo päť oddelení, z toho mimoriadne dôležité bolo 2. oddelenie (bezpečnostné a spravodajské).⁵ Do jeho kompetencie patrili „veci podľa zákona o ľudových súdoch (zaistovanie kolaborantov, zradcov a pod.), trestné činy podľa zákona na ochranu republiky, všetky veci politickej povahy, veci dôležité z hospodárskeho hľadiska, situácie správy a obranné spravodajstvo.“⁶ 2. oddelenie Hlavného veliteľstva NB bolo teda prvou štátnobezpečnostnou formáciou, ktorá sa vytvorila ešte v priebehu oslobodzovania Slovenska. Stala sa známou pod názvom Národná bezpečnosť–2 (NB 2) ako neuniformovaná zložka (neuniformovanou zložkou bola tiež Kriminálna ústredňa) na rozdiel od Národnej bezpečnosti ako uniformovanej zložky, majúcej na starosti otázky všeobecnej bezpečnosti.

Postupne oslobodzované územie Slovenska bolo v rámci Hlavného veliteľstva NB rozdelené na tri veliteľstvá, a to pre západné Slovensko (v Bratislave), stredné Slovensko (v Banskej Bystrici) a východné Slovensko (v Košiciach). Týmto veliteľstvám NB boli podriadené oblastné veliteľstvá. Začiatkom apríla 1945 sa táto organizácia zmenila a obvod Hlavného veliteľstva NB sa delil na oblasti, v ktorých rámci pôsobili okresné veliteľstvá a stanice NB.⁷ Dochádzalo aj k ďalším, rýchlo za sebou nasledujúcim zmenám, čo bolo dôsledkom postupného posúvania frontu a praktického preberania moci na oslobodenom území. Pevnú štruktúru nemala ani štátnobezpečnostná zložka Národnej bezpečnosti, a preto absentovalo jednotné velenie a usmerňovanie služby. V rámci NB 2 existovalo viac silnejších teritoriálnych celkov, ktoré svoje pôsobenie nekoordinovali, nakoľko každý takýto celok pracoval celkom samostatne. Do Bratislavy bolo po oslobodení presunuté Hlavné veliteľstvo NB 2, v Bratislave a Košiciach pôsobili oblastné riaditeľstvá NB 2, v jednotlivých oblastiach a okresoch oblastné a okresné veliteľstvá NB 2.⁸

Takéto teritoriálne rozčlenenie NB 2 trvalo až do septembra 1945, keď bola vytvorená Ústredňa politického spravodajstva (ÚPZ). Jej úlohou bolo presadiť jednotné velenie a usmerňovanie štátnobezpečnostnej služby. Na území Slovenska boli ustanovené Oblastné bezpečnostné referáty (OBR), a to v sídlach oblastných veliteľstiev NB. Oblasti bolo celkom 18, ale vzhľadom na to, že v Bratislave a v Košiciach pôsobili dve veliteľstvá (mesto a okolie), celkovo existovalo na území Slovenska 20 oblastných veliteľstiev NB a 20 OBR.⁹ Oblastné bezpečnostné referáty zostali zachované až do konca roku 1946, zatiaľ čo ÚPZ bola už koncom októbra 1945 preformovaná do osobitného odboru Poverenia pre veci vnútorné.

O personálne zloženie celého bezpečnostného aparátu sa viedol ostrý politický zápas, a to v priebehu oslobodzovania i po ukončení vojny. Podľa uznesenia Predsedníctva SNR č. 7 z 23. 2. 1945 mali byť do Národnej bezpečnosti prijímaní predovšetkým účastníci SNP, príslušníci odboja a partizáni, respektíve tí, ktorí sa osvedčili v Národných milíciách. Do služby v Národnej bezpečnosti mohli byť prevzatí i príslušníci oficiálne rozpustených formácií žandárstva a polície, „... pokiaľ sa po 6. októbri 1938 nijako

⁵ Štruktúra Hlavného veliteľstva NB bola nasledujúca: 1. odd. osobné, 2. odd. bezpečnostné a spravodajské, 3. odd. školské, 4. odd. materiálne, 5. odd. justičné. Ďalej tu pôsobil pomocný úrad a účtová skupina HV NB. Archív Ministerstva vnútra SR Levoča (ďalej len AMV SR), Inventár k archívnemu fondu KS ZNB B. Bystrica a útvarov Stredoslovenského kraja. Diel I. 1919–1971. Spišské Podhradie 1977.

⁶ AMV SR, Hlavné veliteľstvo NB, Zborový rozkaz č. 3 z 13. 6. 1945.

⁷ Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady. Nariadenie Predsedníctva SNR č. 28 zo dňa 9. 4. 1945 o Organizačnom predpise pre Národnú bezpečnosť.

⁸ SNA, f. ÚV KSS, GT, kart. 2137, zložka II GT 174/1. Zpráva o bezpečnostnom aparáte.

⁹ Tamže.

neprevinili spoluprácou s Nemcami, Maďarmi a zradcami a nijakým iným spôsobom sa nekompromitovali, najmä pokiaľ sa aktívne zúčastnili na boji slovenského národa proti fašizmu...“.¹⁰

Úsilím komunistov bolo, aby sa personálnym základom Národnej bezpečnosti stali miličné formácie, ktoré však rýchlo strácali na význame. Koncom marca 1945 Predsedníctvo SNR rozhodlo, aby sa milície zrušili všade tam, kde sa vytvorila Národná bezpečnosť.¹¹ Ich rozpúšťanie a odzbrojovanie nebolo teda jednorazové a v praxi predstavovalo dlhší proces. Rýchlejšie napredoval na východnom a strednom Slovensku, o niečo pomalšie na západnom. Definitívne sa skončil na celom území Slovenska až koncom leta 1945.¹² Niektorí členovia miličných formácií boli síce prevzatí do Národnej bezpečnosti, jej jednoznačným personálnym základom sa však stali dovtedajšie žandárske (četnícke) zbory.¹³ Zodpovedalo to skutočnosti, že do povstania sa aktívne zapojilo asi 70 % príslušníkov žandárskeho zboru. Týkalo sa to aj vedúcich funkcií, keď hlavným veliteľom NB bol menovaný plk. Vladimír Bodický.¹⁴ V čase povstania bol veliteľom československého četníctva na Slovensku, na okupovanom území pôsobil jeho štáb ako partizánsky oddiel a 31. 3. 1945 prešiel na oslobodené územie. Za zástupcu hlavného veliteľa NB presadila KSS mjr. Vojtecha Borovského.¹⁵ Základom na vybudovanie Hlavného veliteľstva NB sa stalo Hlavné veliteľstvo žandárstva, ktoré sa 14. 5. 1945 formálne premiestnilo zo Štubníanskych Teplíc do Bratislavy.

Jedinou zložkou Národnej bezpečnosti, ktorá sa až na výnimky budovala s „novými ľuďmi“, bola NB 2, teda štátnobezpečnostná zložka. V nej sa totiž KSS podarilo presadiť, aby ju tvorili osoby nespojené s dovtedajším žandárstvom a políciou, bývalí partizáni a aktívni účastníci SNP. V prevažnej väčšine to boli tí, ktorí zastávali jej politickú koncepciu, či už priamo členovia KSS alebo sympatizanti a súptníci. Prejavovalo sa to pri ich praktickom pôsobení, napr. v tom, že v úsilí „oslabiť pozície buržoázie“ pokračovali svoju právomoc a svojvoľne, v rozpore s platným právnym poriadkom, zatýkali skutočných alebo len údajných exponentov predchádzajúceho režimu.¹⁶ Zhromažďovali

¹⁰ Zbierka nariadení Slovenskej národnej rady. Nariadenie Predsedníctva SNR č. 6 zo dňa 23. 2. 1945 o rozpustení žandárskych a policajných organizácií a sborov.

¹¹ Predsedníctvo SNR na svojom zasadnutí 28. 3. 1945 rozhodlo, že „...všade tam, kde už je zorganizovaná Národná bezpečnosť, majú byť milície likvidované. Členovia milícií, ktorí sa v bezpečnostnej službe osvedčili a podmienkam vyhovujú, majú byť prevzatí do Národnej bezpečnosti. Okrem toho môžu si obce niektorých milicistov prevziať do svojich služieb na robenie poriadkovej služby. Takito občani zamestnanci ale nebudú mať právo na nosenie zbrane.“ SNA, f. ÚP SNR, kart. 254/a, č. 185/1945. prez. I. Likvidovanie milície.

¹² Srv.: Jablonický, J.: Slovensko na prelome. Bratislava 1965, s. 350–359.

¹³ Po oslobodení (stav ku koncu roka 1945) bolo z celkového stavu bývalého žandárskeho zboru a štátnej polície 4383 členov prijatých do Národnej bezpečnosti 4176 členov, tzn., že len 207 ich prevzatých nebolo. Novo bolo prijatých 1175 členov. SNA, f. ÚV KSS, GT, kart. 2137, zložka II GT 174/I. Zpráva o bezpečnostnom aparáte. [Pozn.: Iné pramene udávajú mierne odlišné údaje o počtoch neprijatých do Národnej bezpečnosti, čo však na základnom konštatovaní nič nemení. Napr. v uvedenej práci J. Jablonického (s. 349) sa hovorí o počte 342. Ten istý údaj je aj v práci Kroupa, K.: Sbor národní bezpečnosti 1945–1948. Praha 1977, s. 22.]

¹⁴ Plk. Vladimír Bodický (od 1. 9. 1945 gen.) bol v funkcii HV NB do konca októbra 1945. S platnosťou od 1. 11. 1945 ho Povereniec pre veci vnútorné ustanovilo za člena ústrednej komisie pre NB, čo bol poradný orgán MV v Prahe. Od 1. 11. 1945 vykonával funkciu HV NB gen. Albert Schwartz (J.P.).

¹⁵ Jablonický, J.: c.d., s. 344–346.

¹⁶ Splnomocnení SNR pre oblasť Košíc sa 2. 6. 1945 obrátili na Oblastné veliteľstvo NB v Košiciach: „Žiadame, aby František Ferjenčík, veliteľ neuniformovanej N.B. – II. oddelenie v Levoči bol poučený

tiež materiály proti bývalým príslušníkom žandárstva, ktorých prijali do Národnej bezpečnosti. To predstavovalo jeden zo zdrojov napätia medzi uniformovanou NB a neuniformovanou NB 2. Niekedy dochádzalo až k vzájomnej nevráživosti, čo spoluprácu týchto zložiek viac ako problematizovalo. Dominujúci vplyv KSS v NB 2 vyjadrovala aj skutočnosť, že na jej čele stál ako prednosta komunista mjr. Rudolf Viktorin, ktorý bol od júna 1945 aj zástupcom hlavného veliteľa NB.¹⁷

Príslušníci NB 2 sa väčšinou vyznačovali radikalizmom, nakoľko boli až na výnimky mladí, viacerí s bolestnými skúsenosťami z obdobia vojny a prenasledovania. Poznačila ich trauma vojny a prostredie totalitného režimu, čo sa v konečných dôsledkoch vzťahovalo na celú spoločnosť. Presvedčenie o správnosti svojho poslania prejavovali často úsilím splniť stanovené úlohy „za každú cenu“, vrátane použitia nezákonných metód, ako bolo bitie zaistených, politické provokácie a pod. Rozptínanie gordických uzlov pokladali za najlepší spôsob riešenia problémov. Takéto prístupy, viac či menej charakteristické pre pôsobenie NB 2, sa prenášali aj do nasledujúceho obdobia budovania a fungovania štátnobezpečnostných zložiek. Stávali sa oprávneným terčom kritiky zo strany demokratických síl, ale k podstatnej zmene nedošlo. Objavili sa aj prípady, keď príslušníci NB 2 úmyselne neodovzdali zbrane z čias partizánskeho pôsobenia. Bolo to najmä vtedy, keď sa podľa ich názoru zvyšovala aktivita „reakčných živlov“ a uvažovali preto o prípadnom použití zbraní.¹⁸

NB 2 predstavovala pomerne málo početnú zložku, pričom jej stav sa rýchlo a často veľmi neprehľadne menil. Presný počet jej príslušníkov sa najmä v tzv. košickom období, ale aj v nasledujúcej etape ani nedal zistiť.¹⁹ Dochádzalo k prípadom, keď nižšie zložky NB 2 prijímali do svojich služieb nových príslušníkov bez schválenia Hlavného veliteľstva NB 2, ale dokonca aj bez toho, že by mu prijatie nového zamestnanca vôbec oznámili. Táto „nemožnosť zachytiť presný stav príslušníkov NB 2“ donútila hlavného veliteľa NB 2 R. Viktorina vydať v auguste 1945 zákaz „...akéhokoľvek svojvoľného prijímania nových členov NB–2 odd., taktiež zakazujem premiestňovanie členov 2. odd. od jedného útvaru k druhému ako aj preraďovanie príslušníkov NB (z bývalého žandárskeho zboru) k 2. odd.“²⁰

Po premiestnení Poverenia pre veci vnútorné z Košíc do Bratislavy sa jeho štruktúra reorganizovala. Na základe rozvrhu práce na rok 1945 z 23. 5. 1945 sa agenda poverenia začlenila do štyroch odborov, ktoré sa ďalej členili na oddelenia. Jedným z odborov bol aj III. odbor – bezpečnostný, pozostávajúci zo štyroch oddelení. 1. oddelenie

o tom, koho môže a koho nemôže zatýkať v zmysle smerníc, vydaných poverením pre veci vnútorné.“ SNA, f. ÚP SNR, kart. 262, č. 504/45. František Ferjenčík — zatýkanie ľudí neuniformovanou NB.

¹⁷ AMV SR, Hlavné veliteľstvo NB, Zborový rozkaz č. 3 z 13. 6. 1945 a č. 4 z 7. 7. 1945.

¹⁸ V lete 1945 bolo napr. v Trebostove (okr. Turčiansky Svätý Martin) so súhlasom vtedajšieho okresného veliteľa NB 2 uložených v súkromnom dome 11 ľahkých guľometov s nábojmi. Našli sa v marci 1948 a podľa prednosta Zemskej úradovne ŠtB v Bratislave tým konkrétne osoby „...nesledovali žiadny zlý úmysel. Nakoľko v tom čase protipokrokové a fašistické elementy šíрили protifudovú propagandu a do popredia sa dostávali osoby kompromitované, pozerali odbojoví pracovníci s obavami na politický vývoj v oslobodenej republike a preto sa snažili, aby zbrane čo možno najdlhšie zostali v rukách, resp. k dispozícii spoľahlivým partizánom.“ SNA, f. PV, Spravodajský odbor, kart. 15. Zabavené zbrane — hlásenie.

¹⁹ Presnejšie údaje o počtoch príslušníkov NB 2 nie sú k dispozícii, tým skôr, že pôsobila len pomerne krátky čas a na území rozvrátenom vojnou, v podmienkach nejednotného velenia, mnohých organizačných a re-dislokačných zmien. Vzhľadom na dostupné čiastkové údaje a personálne vybavenie následníckych zložiek je možné odhadnúť ich počet asi na 200–300 osôb (J.P.).

²⁰ AMV SR, f. P 8, inv. jed. 8. Stav príslušníkov NB–2. odd. – zistenie.

malo na starosti všetky veci, týkajúce sa Národnej bezpečnosti ako celku, 2. oddelenie bolo politicko-bezpečnostné, 3. oddelenie všeobecno-bezpečnostné a 4. oddelenie priestupkové. Štátnobezpečnostné otázky, aj keď nielen tie, malo teda na starosti 2. oddelenie. Do jeho kompetencie patrila spravodajská služba, kriminálna služba, zaistovanie osôb nepriateľských štátov, veci asociálnych živlov (donucovacie, pracovno-výchovné ústavy, pracovné tábory), veci podľa zákona na ochranu štátu a podľa nariadenia o ľudových súdoch a tiež problematika národnej milície.²¹

Táto organizačná štruktúra povereníctva platila len krátky čas. V novembri 1945 (k 1. 11. 1945) bol novovytvorený V. odbor (pracovné tábory) a VI. odbor (spravodajský). Dovtedajší III. odbor zostal zachovaný s tým, že jeho agenda sa zredukovala na otázky všeobecnej bezpečnosti. VI. odbor (spravodajský) mal na starosti ochranu štátu a spravodajskú službu, tzn., že nadviazal na pôsobenie bývalého 2. oddelenia NB (NB 2), respektíve len veľmi krátky čas existencie Ustredne politického zpravodajstva a neskôr 2. oddelenia III. odboru. Prebral agendu, súvisiacu s vykonávaním ľudového súdnictva, agendu spojenú so zatýkaním a prepúšťaním politicky nespôhlivých osôb, podozrivých z protištátnej činnosti, agendu odsunu Nemcov a Maďarov a tiež agendu politicko-spravodajskú.²²

Štruktúru práce Povereníctva vnútra na rok 1946 určoval nový rozvrh zo 7. 1. 1946. Povereníkom vnútra bol v tomto období Július Viktory za KSS (od 18. 9. 1945, keď pri vytvorení VI. Zboru povereníkov vystriedal v tejto funkcii G. Husáka), jeho zástupcom Daniel Okáli, tiež člen KSS.²³ Povereníctvo zostávalo členené do šiestich odborov a troch samostatných organizačných jednotiek. III. odbor (bezpečnostný) na čele s prednostom Jozefom Lietavcom (KSS) mal na starosti otázky všeobecnej bezpečnosti a členil sa na štyri oddelenia (veci Sboru NB, bezpečnosť vecná, bezpečnosť osôb, bezpečnosť mravnostná). Štátnobezpečnostnou zložkou bol VI. odbor (spravodajský) na čele so staronovým prednostom Rudolfom Viktorinom (KSS) a jeho zástupcom Viktorom Sedmíkom (tiež KSS). Do pôsobnosti VI. odboru Povereníctva vnútra patrilo: zabezpečovanie štátu pred vnútornými útokmi na jeho samostatnosť, jednotnosť, zvrchovanosť, celistvosť a ľudovodemokratickú formu; obrana proti obdobným rozvratným úsiliam a politickým útokom vedeným zo zahraničia; obrana proti hospodárskemu vyzvedačstvu; získavanie správ na informatívne, správne a študijné účely v týchto oboroch.²⁴ Na Slovensku tak na rozdiel od českých krajín zostávalo v jednom odbore zachované sústredenie spravodajskej a štátnobezpečnostnej zložky, teda zložky, ktorá sa vo vtedajšom zmysle chápania považovala za výkonnú.

VI. odbor Povereníctva vnútra ako orgán s najvyššou mierou vplyvu na bezpečnostné otázky sa členil na dve sekcie, sekciu politickú (I.) a sekciu spravodajskú (II.). Sekcie sa členili na oddelenia. V rámci I. sekcie pôsobilo od začiatku roka 1946 1. odd.

²¹ Rákoš, E., Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943–1968. Bratislava 1973, s. 429–430.

²² Tamže, s. 430.

²³ Vystriedanie G. Husáka vo funkcii povereníka vnútra J. Viktorom bolo dôsledkom pôsobenia rôznorodých faktorov. Predovšetkým to bolo súperenie dvoch skupín vo vedení KSS (tzv. povstaleckého vedenia a skupiny okolo V. Širokého), keď menovaním J. Viktoryho získala Širokého skupina kontrolu nad rezortom vnútra. ÚV KSS v októbri 1945 kritizoval (v rámci kritiky bývalého povstaleckého vedenia) aj postup G. Husáka a jeho stúpencov pri povojnovom budovaní bezpečnosti a to, že do NB prijali veľa starých kádrov. Pozri: Barnovský, M.: Na ceste k monopolu moci. Mocensko politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945–1948. Bratislava 1993, s. 203–204.

²⁴ AMV SR, f. A–17, inv. jed. 215. Rozvrh práce povereníctva vnútra na rok 1946.

(politická situácia, politické strany, spolky, hnutia), 2. odd. (súdy, očista, pracovné tábory), 3. odd. (tlač, evidencia), 4. odd. (menšiny) a 5. odd. (hospodárske otázky). II. sekcia mala 1. odd. (vnútropolitické spravodajstvo), 2. odd. (zahraničnopolitické spravodajstvo), 3. odd. (agentúra a dôvernici) a 4. odd. (technicko-výskumné).²⁵ Oddelenia sa členili na referáty. Okrem toho existovali aj samostatné referáty, ako bol osobný, trestný, hospodársky, spojovací, autoreferát atď. Agendu VI. odboru Povereníctva vnútra na území Slovenska naďalej teritoriálne spravovali oblastné bezpečnostné referáty.²⁶

Na prelome rokov 1945/1946 mal VI. odbor Povereníctva vnútra 427 zamestnancov. Z tohto počtu pripadalo na OBR 145, na I. sekciu 158 a na II. sekciu (vrátane samostatných referátov) 124 zamestnancov.²⁷ Prevažnú väčšinu zamestnancov VI. odboru tvorili členovia KSS, čo sa najvýraznejšie prejavovalo v I. sekcii, do ktorej kompetencie spadali štátnobezpečnostné otázky. Na jej čele stál ako prednosta hlavný komisár Jozef Ilčík, jeho zástupcom bol kpt. Theodor Baláž, obaja členovia KSS. Zo zamestnancov I. sekcie uvádzalo 80 členstvo v KSS, zatiaľ čo členstvo v DS len 7. Členov KSS však v skutočnosti bolo viac, pretože napr. vedúci funkcionári sekcie (J. Ilčík, T. Baláž) svoje členstvo v KSS neuvádzali, aj keď bolo celkom zjavné, o koho ide a aké je ich politické smerovanie.²⁸ Neuvedenie stranického zaradenia malo demonštrovať ich nadstraníckosť v úradnej činnosti, ktorá však v skutočnosti bola len fikciou.

Komunistom na Slovensku sa tak už v priebehu roka 1945 podarilo ovládnuť rozhodujúce pozície v bezpečnosti, najmä v jej štátnobezpečnostnej zložke. Ich pozície síce neboli až tak výrazné ako v českých krajinách, predsa len však boli natoľko silné, že spolu s politickým vplyvom KSS a tlakom z pražského centra, kde zohrávali komunisti dominujúcu úlohu, urobili z bezpečnosti jeden z nástrojov na ceste k uchopeniu moci. Nič na tom nezmenilo ani volebné víťazstvo Demokratickej strany vo voľbách v máji 1946, v ktorého dôsledku museli komunisti uvoľniť kreslo povereníka vnútra. Povereníkom sa stal nestraník gen. M. Ferjenčík, rozhodujúce slovo v bezpečnosti si však KSS udržala, a to za mlčanlivého súhlasu či skôr neodporovania (alebo slabého odporovania) zo strany M. Ferjenčíka i ďalších nekomunistických osobností. Postup orgánov bezpečnosti, predovšetkým štátnobezpečnostnej zložky, v čase jesennej politickej krízy roku 1947 i pri realizácii štátneho prevratu vo februári 1948 to potvrdzoval celkom jednoznačne.

²⁵ Archiv Ministerstva vnútra ČR Praha, f. 310–20–3. Rozdelenie pôsobnosti v VI. odbore.

²⁶ SNA, f. PV, Spravodajský odbor, kart. 6. Obežníky rok 1946.

²⁷ SNA, f. PV, Spravodajský odbor, kart. 6. Zápisnica napísaná na porade v dňoch 4. až 6. marca 1946 v malej zasadacej sieni Povereníctva vnútra.

²⁸ SNA, f. PV, Spravodajský odbor, kart. 3. [Pozn.: Príslušný dokument nemá názov, ale ide o zoznam pracovníkov I. sekcie VI. odboru PV s údajmi o dátume narodenia, zotrvaní v poslednej hodnosti, účasti v povstaní a ilegálnom hnutí i straníckej príslušnosti (J.P.).]

Formierung der Sicherheitsorgane in der Slowakei im Laufe des Jahres 1945

Jan Pešek

Die Wiederherstellung der tschechoslowakischen Staatlichkeit seit Herbst 1944 hatte in der Slowakei in vielen Fällen — und zwar auch bei der Erbauung des neuen Staatsapparates, einschließlich der Sicherheitsorgane — andere Gestalt als in den tschechischen Ländern. Als Basis für die neuen Sicherheitsbehörden wurde die damalige Gendarmerie genommen, was sich aus ihrer Teilnahme an dem gesamtationalen Aufstand Ende des Sommers 1944 ergab, und nicht die von Kommunisten favorisierten Formationen der Miliz. Bei der Formierung der neuen Sicherheitsorgane in der Slowakei überwog daher die personelle Kontinuität, während in den tschechischen Ländern die Diskontinuität dominierte. Hinsichtlich der politischen Orientation konnten jedoch auch in der Slowakei in den Sicherheitbehörden die Kommunisten Oberhand gewinnen, und zwar mittels der neuen Parteimitglieder oder ihrer Mitläufer. Sichtbar wurde es besonders im Falle des Staatssicherheitsdienstes. So waren schon 1945 die Voraussetzungen für die kommunistische Machtübernahme geschaffen, die sich in vollem Ausmaß mit dem Staatsstreich im Februar 1948 realisierte.

III. diskusní blok

PROBLÉMY STÁTOPRÁVNÍHO USPOŘÁDÁNÍ, PRÁVA A SPRAVEDLNOSTI

K OTÁZKAM ŠTÁTOPRÁVNEHO USPORIADANIA, PRÁVA A SPRAVODLIVOSTI

Katarína Zavacká

V priebehu II. svetovej vojny sa zahraničnej československej politickej reprezentácii začal v súvislosti s vnútroštátnym vývojom — predovšetkým na Slovensku — rysovať zásadný problém s realizáciou požiadavky nového štátoprávneho usporiadania obnovenej republiky. Na jednej strane tu bol obsah komplexu medzinárodných zmlúv, uzatvorených na základe medzinárodných právnych noriem, týkajúcich sa uznania československého štátu z rokov 1917–1918, gradujúcich v súhrne versailleských zmlúv. Práve v tomto období došlo z hľadiska medzinárodného práva i vďaka zahraničnej československej reprezentácii k zásadnému stretu noriem medzinárodného práva, podporujúcich vznik štátu na základe historického práva, s ideou prirodzeného práva, fungujúceho ako precedens možnosti zásadného porušenia štátnej suverenity. Použitie prirodzeného práva formou inovovaného obsahu samourčovacieho práva národov na vládu bolo základom porušenia suverenity uhorského štátu a oddelenia Slovenska. Zásadnou premisou, okolo ktorej sa sústredili všetky ďalšie právne dôvody pre uznanie československého štátu v tých hraniciach, v akých sa po roku 1918 ocitol na politickej mape sveta, bolo uznanie pojmu národa, ktoré po splnení presne stanovených podmienok znamenalo z hľadiska medzinárodného práva uznanie štátu.¹ Na základe uznania československého národa pri splnení stanovených podmienok bolo Slovensko pripojené k českým krajinám, oddeleným z rakúskej časti monarchie za pomoci historického práva v historických hraniciach českého štátu. V zmysle tých istých medzinárodnoprávných noriem a plnením ich podmienok postupoval dr. Beneš po svojom odchode do emigrácie. S ich podporou prebehlo po vypuknutí II. svetovej vojny i uznanie obnoveného československého štátu. Na druhej strane tu bola snaha o celistvosť a stabilitu československého štátu, o jeho obranyschopnosť a snaha zabezpečiť mu — nakoľko to bol druhý najväčší štát v strednej Európe — významné postavenie v medzinárodnej politike a medzinárodných vzťahoch.

Z jedného uhla pohľadu na československý vnútroštátny vývoj pred Mnichovom i v priebehu vojny vyplývalo, že by sa ústavná koncepcia štátoprávneho usporiadania mala zmeniť. Zásadný problém bol — ako? Z reakcií jednotlivcov alebo niektorých protifašistických skupín (ale i politickej reprezentácie slovenského štátu) jednoznačne vyplývalo, že o podmienkach vzniku československého štátu a právneho oddelenia Slovenska od Uhorska nemali žiadne vedomosti. Základné nedostatky v znalostiach medzinárodného práva a zvyklostí slovenskej povstaleckej politickej reprezentácie sa okrem iného prejavili na ich odpore voči príchodu delegáta československej vlády z Londýna na oslobodené územie Slovenska. Slovenská povstalecká politická reprezentácia si neuvedomovala, že z hľadiska medzinárodného práva nebola Slovenská národná rada partnerom pre rokovania na medzinárodnej úrovni. Toto poznanie mohlo byť neskôr

¹ Peška, Z.: Československá ústava a zákony s ní souvisele, I. díl, Praha 1935, s. 9.

u niektorých slovenských politikov základom tých aspirácií, ktoré vyplývali zo sovietskej ústavy z roku 1936 zakotvujúcej právo zväzovej republiky vystúpiť z federácie. Z druhého uhla pohľadu, ktorý dodnes nie je ešte spracovaný vzhľadom na doterajšie preferovanie spracovávaného slovenského odboja sústredeného na realizáciu Vianočnej dohody z decembra 1943, nebolo zo strany slovenského odboja, zapojeného priamo na zahraničný nekomunistický odboj v Londýne, presadzované nové štátoprávne usporiadanie československého štátu. Decentralizačné snahy nadväzovali na tie, ktoré prebiehali pred rokom 1938. Títo slovenskí predstavitelia dávali prednosť zabezpečeniu Slovenska v medzinárodnom kontexte cez integritu československého štátu.

Problém štátoprávneho usporiadania v Európe sa prejavuje od prelomu 18. a 19. storočia. Bol daný akcentovaním národného princípu pri prechode z feudálneho modelu štátu na moderný buržoázny štát. Ak sa celé 19. storočie nieslo v znamení revolučného presadenia zásady rovnosti občana pred zákonom, tak sa súčasne s právom jednotlivca začali formovať nové zásady kolektívnych práv. Po presadení rovnosti cirkví recipovaných štátom, prebiehal súbežne proces uznania práv národnostných menšín. Cieľom tohto procesu bolo uznanie ich rovnosti s dominantným národom v štáte a zabezpečenie ich účasti predovšetkým na vnútroštátnej politike. Nároky národnostných menšín presadzovali do vnútroštátnej politiky národné politické strany.

Moderný štát 19. storočia vstupoval do života ako silne centralizovaný. Odstredivé decentralizačné snahy vyplývali spravidla z obsahu historického práva. Jediným štátom, ktorý sa v Európe svojím vnútroštátnym vývojom vymykal (a v podstate dodnes vymyká) dobovým štátoprávnym predstavám, bolo Švajčiarsko. Dôvodom jeho atypického vývoja prelínania centralizácie s decentralizáciou bol nielen jeho historický vývoj ale i „večná“ neutralita od roku 1815, potvrdená vo Versailles v roku 1919 a rešpektovaná po septembri 1939. Bola to v prvom rade vojenská a bezpečnostná otázka, ktorá motivovala (a motivuje) politiku štátu k centralizácii. Decentralizačné tendencie sa začali prejavovať pri demokratizácii vnútroštátneho života, a to presadením parlamentného systému a rozširovaním hlasovacieho práva. Zastupiteľský systém začal prestupovať štát vertikálne — t. z. od parlamentu až po najmenšiu obec. Tento stav zastihol Európu ku koncu I. svetovej vojny. Okrem unitárneho typu štátu, typy štátov podľa súčasného chápania teórie v štátnom práve, ako federácia, konfederácia alebo autonómia, neboli známe. Vzhľadom na to sa decentralizačné tendencie v štátoch prejavovali iba v presunoch kompetencií z vyšších orgánov na nižšie. To sa prejavilo i v novovzniknutom československom štáte. Bola to opäť bezpečnostná a vojenská otázka, ktorá brzdila decentralizáciu štátu.

Hoci Československo vstupovalo na politickú scénu bez slovenskej otázky, táto sa zákonite prejavila hneď po vyhlásení republiky pri začleňovaní Slovenska. Medzinárodnopolitická i vnútroštátna situácia v československom štáte poskytli precedens autonómnej formy postavenia Slovenska. Zákonné vytvorenie funkcie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska s obrovskou nariadenovacou právomocou meniť alebo rušiť platné uhorské zákony a s úradom Ministerstva pre správu Slovenska s takými odborníkmi aké boli ministerstvá, bolo základom pre vnímanie Slovenska ako samostatného samosprávneho celku.

Finále II. svetovej vojny nastolilo v politike a v spoločnosti opäť otázku postavenia Slovenska v spoločnom štáte. Po prijatí Košického vládneho programu mohli bývalí predstavitelia slovenského štátu s veľkým prekvapením konštatovať, že postavenie

Slovenska v Československu by malo byť decentralizovanejšie, než ako ho voľakedy požadovala HSĽS.² Ale veľmi rýchlo nastal v politických i v odborných právnických kruhoch boj o obsah Košického vládneho programu, a tým i o štátoprávne usporiadanie, ktoré malo byť zakotvené v novej ústave. Zo slovenskej strany sa v odborných ale i v politických článkoch prejavovala skúsenosť z riadenia slovenského štátu, ktorý sa napriek jeho veľkej centralizácii, vyplývajúcej z politického systému, vnímal ako možná decentralizácia československého štátu. Nie je bez zaujímavosti, že ak sa zo slovenskej strany hovorilo o postavení Slovenska v československom štáte, zo strany českých politikov a právnikov zaznievalo, aby jednota Československej republiky bola nielen zachovaná, ale ešte viac upevnená.³ Vyjadrenia českých komunistických predstaviteľov podporovali navonok politiku priaznivú pre Slovenskú národnú radu. Ich skutočný postoj k tejto otázke sa prejavil po prvý raz pri presadzovaní III. pražskej dohody.

Napriek enormnému počtu vyjadrení, stanovísk, referátov o možnostiach štátoprávneho usporiadania, ktoré malo byť základom novej ústavy, nastala v komunikácii medzi českou a slovenskou nekomunistickou politickou reprezentáciou hluchá zóna.⁴ V období tesne po voľbách 1946 úplne politicky sklamali tie české politické subjekty, ktoré sa deklarovali ako demokratické a ktoré svojim prístupom k slovenskej otázke doslova podrazili demokratické sily na Slovensku v prospech slovenských komunistov. Nechceli alebo nevedeli stále pochopiť, že komunistom v tom čase už išlo o uchopenie celkovej moci v štáte. Výborne im v tom napomáhal aj deformovaný princíp Národného frontu, ktorý výslovne likvidoval opozíciu a v tejto podobe zostal ako politický subjekt aj po voľbách v roku 1946. I KSS mala samozrejme tú istú snahu, no zo strany slovenskej povstaleckej komunistickej reprezentácie sa národná decentralizácia brala vážne. Prejavilo sa to i na razantnej požiadavke symetrického štátoprávneho usporiadania v novej ústave, ktorá odznela ešte 28. 4. 1948 na zasadnutí slovenskej Právnickej jednoty, konanej pod egidou KSS, z úst predsedu akčného výboru Právnickej jednoty dr. Poničana.⁵ Nie je bez zaujímavosti, že sa po roku 1945, podobne ako pri vzniku štátu v roku 1918 (a najnovšie v roku 1990) v súvislosti s novým štátoprávnym usporiadaním začal spomínať a rozoberať švajčiarsky model štátneho zriadenia.⁶

Zo všetkých stanovísk k štátoprávnemu usporiadaniu zo strany právnikov bol obsahovo najkvalitnejší elaborát prof. Zdeňka Neubauera z 27. 3. 1947 „Slovensko v novej ústave“.⁷ Okrem právnoteoretického rozboru možností štátoprávneho usporiadania v modernom poňatí napriek neexistujúcemu historickému ekvivalentu vyslovil i významnú historickú prognózu, že otázka spoločného štátu sa rozhodne spôsobom, ktorý nie je vítaný, a to dohodou medzi politickými stranami. Pre toto tvrdenie mu mohla byť vzorom i ignorácia ústavného zákona č. 65 Zb. z 11. 4. 1946 o ústavodarnom Národnom

² Archiv Múzea SNP, p. č. S 226/92 – spomienka I. Karvaša.

³ In: Československé epistoly, I/1947, č. 1: David, J.: O některých zásadách nové ústavy, s. 14, Procházka, V.: K otázkám naší nové ústavy, s. 23, Burian, G.: Úkoly nové ústavy, s. 25, Řehulka, J.: Tvoříme novou ústavu, s. 29; Dvořák, J.: Slovenská politika včera a dnes, Knihovna národního osvobození, 1947, s. 62.

⁴ Lettrich, J.: Československý poměr s hlediska nové ústavy, in: Verejné právo, č. 7–8, VII/1947, s. 81–89, John, O.: Československý poměr s hlediska nové ústavy republiky, in: ibid., s. 89–96.

⁵ Z diskusií o návrhu novej ústavy, in: Verejné právo, VIII/1948, s. 70–78, Ušák, K.: Ešte k diskusi o novej ústave, in: Verejné právo, VIII, 1948, s. 126–127.

⁶ Laco, K.: Kompetencia oblastných a ústredných štátnych orgánov podľa švajčiarskeho a československého vzoru, in: Verejné právo, VIII/1948, č. 5–6, s. 85–96.

⁷ Neubauer, Z.: Slovensko v novej ústave, in: Verejné právo, VII/1947, č. 3–4, s. 25–37.

zhromaždení (čl. 1, ods. 3) prijatím III. pražskej dohody 27. 6. 1946.⁸ Z hľadiska celého povojnového vývoja významu a vplyvu Národného frontu na formovanie, resp. deformovanie politickej scény a na prácu politických strán vyznieva až absurdne skutočnosť, že naďalej neexistoval zákon o politických stranách a politické strany nemali právnu subjektivitu.

V otázke štátoprávneho usporiadania a nárokov zo strany slovenskej politickej reprezentácie o ich ústavné zakotvenie zohrával rozporuplnú úlohu znárodňovací proces. Zo Slovenska zaznievali ako z demokratickej tak i z komunistickej strany razantné požiadavky na znárodňovanie.⁹ Demokratická strana požadovala iba znárodnenie ťažkého priemyslu, KSS požadovala veľké znárodnenie. Obe strany však znárodňovací proces požadovali z dôvodov utvorenia predpokladov pre vyrovnanie hospodárskeho a sociálneho života na Slovensku s českými krajinami. To sa malo diať predovšetkým plánovitou industrializáciou Slovenska. Tieto požiadavky však boli v priamom protirečení so štátoprávnymi požiadavkami, pretože majetok, ktorý požadovali znárodniť a ktorý mal prispieť na industrializáciu Slovenska, bol predovšetkým v českých krajinách. To sa mohlo diať iba za rešpektovania konkrétneho centralizmu. Navyiac, ak sa už v tom čase deklarovala nutnosť plánovaného hospodárstva, s ktorým boli už skúsenosti z vojnových rokov,¹⁰ muselo sa vychádzať zo skutočnosti, že plánované hospodárstvo v takom rozsahu, aký sa uvádzal, muselo by tvrdo centralizované.

Významnú úlohu v decentralizácii štátu mohli v demokratickom politickom systéme zohrať národné výbory. S výrazným prvkom, smerujúcim k zapojeniu občana do správy vecí verejných, mohli byť protitlakom centralizačným snahám a platformou pre fungovanie občianskej spoločnosti. No v predstavách veľkej časti českej a slovenskej politickej reprezentácie bola v skutočnosti vzhľadom na politickú moc v popredí centralizácia — a to i na „decentralizovanom“ Slovensku.

Z hľadiska predpokladu budovania demokratického politického systému a právneho štátu v obnovenom Československu zohral negatívnu úlohu prístup občanov k úlohe práva v spoločnosti. Tento vzťah bol v prvom rade reakciou na „právny stav“ vo vojnových rokoch. Ale na úlohu práva v štáte boli v určitej oblasti dva diametrálne odlišné pohľady. Na jednej strane to bolo odmietavé stanovisko voči právu ako celku, predovšetkým v ekonomických a technických kruhoch, pretože „zužovalo“ podľa nich priestor pre činnosť. Na druhej strane tu bola druhá krajnosť, a to snaha ústavne zakotviť všetky

⁸ „Za nijakých okolností však nie je v právnom štáte prípustné, aby sa bez dodržania ústavnej listiny, ústavných dekrétov a zákonov menilo pozitívne právo jednoduchou politickou dohodou.“ Thurzo, F.: Úprava kontroly štátneho hospodárstva dohodou Národného frontu Čechov a Slovákov, in: Verejné právo, VI/1946, č. 5–6, s. 84–94.

⁹ Stanovisko Demokratickej strany k ústave, Stanovisko KSS k niektorým otázkam ústavy, in: Československé epistoly, I/1947, č. 1, s. 31–33, 33–39.

¹⁰ „To znamená, že celková hospodárska štruktúra nášho štátu, ako sme ju po druhej svetovej vojne našli, bola už omnoho ďalej od sústavy individualistickokapitalistickej, než bola štruktúra, s ktorou sme vstúpili do mnichovského prepádiska, a že bola (aspoň vonkajším spôsobením) podstatne bližšie hospodárskemu etatizmu a kolektivismu. A bolo už od začiatku nepochybné, že obyčajný návrat k predchádzajúcemu stavu nie je možný — i keby sme sa chceli k nemu vrátiť.“ „I v tých hospodárskych oblastiach, v ktorých k štruktúrnym zmenám nedošlo, bola u nás miera individuálnej voľnosti za druhej svetovej vojny mnohými zásahmi a nariadeniami verejnej moci tak vymedzená a zošnorovaná, že stav, ktorý nastal, bol veľmi ďaleko od toho stavu, ktorý bol v ktoromkoľvek období prvej republiky. Po druhej svetovej vojne sme sa teda u nás stretli s neobyčajne rozvinutou sústavou riadeného hospodárstva vo všetkých podstatnejších odboch výroby.“ In: Táborský, E.: Naše nová ústava, Praha, Čin 1948, s. 242–243.

zásahy do ekonomiky a sociálnej oblasti bez rešpektovania právnych následkov. Základným kameňom rýchleho a hladkého rozvratu základov demokratického politického systému ešte pred februárom 1948 bola snaha ústavne zakotviť radikálny zásah do súkromného vlastníctva, a tým i adekvátne obmedzenie podnikateľskej činnosti. Toto znamenalo i bez februára 1948 veľké nebezpečenie pre vývin politického systému.

Vzhľadom na to, že ústava je vo vzťahu k štátu považovaná za základný zákon, resp. za ohniskovú normu, od ktorej sa odvíja celý právny poriadok štátu, muselo sa teda predpokladať, že ústavné obmedzenie majetkových práv občana ho znerovnoprávni vo vzťahu k štátu, čo sa nutne muselo premietnuť do dvoch významných právnych oblastí — do občianskeho a trestného práva. Nieže by znárodňovací proces nebol prebiehal v celej povojnovej Európe, ale rozdiel bol v spôsobe a rozsahu jeho realizácie v tom ktorom štáte. Navyiac, plánovanie hospodárstva v sovietskom Rusku a neskôr v nacistickom Nemecku sa bez ohľadu na politické dôsledky prijímalo v západnej Európe s rešpektom. Taktiež sa pozitívne vnímal sovietsky model úlohy práva ako regulátora ekonomiky. Nebolo toho málo, čo sa z predchádzajúceho totalitného politického systému v povojnovom Československu akceptovalo. Možnosť kritiky jednotlivých krokov politiky Národného frontu pri preberaní prvkov politického systému zo sovietskeho modelu bola eliminovaná zákazom kritiky Sovietskeho zväzu v súlade s prislúšným ustanovením Košického vládneho programu. Akceptovanie, resp. uvažovanie de lege ferenda o ústavnom zakotvení niektorých totalitných princípov nevychádzalo iba zo strany komunistov. Napr. v súvislosti s ideou sociálne spravodlivého štátu, s predstavou ústavného zakotvenia práva na prácu sa prijímal predpoklad ústavného zakotvenia pracovnej povinnosti.¹¹ Od tohto modelu je už len krok k možnosti zavedenia nútenej práce. V konečnom dôsledku sa pracovná povinnosť do ústavy dostala napriek tomu, že sa už dávno pred tým pripravoval návrh Charty OSN o ľudských právach.

Vo všeobecnosti bola suverenity občana v ohrození. Podľahnutie názorom, že jedinec je v spoločnosti izolovaný, a preto je nevyhnutná čo najširšia kolektivizácia, znamenalo začiatok prelomu do sústavy individuálnych práv občana a zvrátenia podstaty právneho štátu.¹² V podstate bol celý systém občianskych práv a slobôd oproti pôvodnému z roku 1920 silne zoslabený. Celkovo je možné konštatovať, že vzhľadom na príliš krátku dobu pre sformovanie a upevnenie demokratického politického systému od konca vojny do februára 1948, prebehol prechod z jedného totalitného politického systému a práva do druhého po februári 1948 bez veľkých otrasov.

Some Problems of State–Law Arrangement, Law and Justice

Katarína Zavacká

During the World War II the Slovak side started to make their demands based on the Christmas Agreement from December 1943 about the post war settlement of Czechoslovakia.

¹¹ „Bolo by preto potrebné doplniť piatu hlavu doterajšej našej ústavy týmito zásadami: a) Právo na prácu a pracovnú povinnosť k práci. Každý občan schopný práce má právo na prácu a povinnosť k práci. Túto povinnosť je možné vynútiť štátnymi orgánmi podľa zákonov, ktoré sú o tom vydané.“ in: ibid., s. 565.

¹² Kraus, F.: Hospodárske a sociálne otázky v novej ústave, in: Československé epistoly, I/1947, č. 1, s. 50.

During the talks with the Czechoslovak exile government in London the problems of the contents and model of the settlement gradually occurred.

The conception of the Košický vládní program (Košice Governmental Program) and of the First Prague Agreement from 2nd of June 1945 was aimed mostly to the federative model. After the elections of 1946 the Communist Party of Czechoslovakia and the Communist Party of Slovakia made step toward competence restrictions of Slovak governmental bodies as a result of the defeat of the communists in Slovakia. They feared the loss of their equal position in Slovakia, as they already had lost their privilege of being the dominant party before. This radical competence cut was welcomed by the Czech non-communist parties as well, which disagreed with the federative model. The process of nationalization played a big part of negative role in this case. The most important enterprises to be nationalized lay in the Czech part of Czechoslovakia and the Slovak side counted on money supply for Slovak industrialization just from that source to reach the Czech industrial level. The large scale planned economy was another aspect which demanded the centralization of the state.

Very important problem in the post war Czechoslovakia was the liquidation of the opposition parties by means of obligatory membership of all the parties in National Front, which of course didn't avoid the disfunction of basic democratic principles of parliamentary democracy. Moreover, the fact that according to the Košický vládní program all negative tendencies toward the USSR were forbidden, there was no way to protect the political system from the „sovietization“.

POSTAVENÍ PRÁVA, PROBLÉMY SPRAVEDLNOSTI, DECENTRALIZACE, SAMOSPRÁVY A FEDERALISMU

Vladimír Goněc

Posuzování problému „obnova společného státu Čechů a Slováků v roce 1945“ vyžaduje i posouzení z hlediska „Ideengeschichte“, mj. v rovině připravenosti právníkého myšlení (i právního citění širší veřejnosti, resp. jejího vztahu k právu), a to připravenosti k řešení otázek federalizace, připravenosti k novému řešení záležitostí decentralizace a samosprávy a celkově i připravenosti k důslednějšmu prosazování garancí demokracie. S tím je spojena potřeba hodnotit schopnost právních odborníků i schopnost právního myšlení u politiků vidět i jiné než pozitivní rysy meziválečné etapy, zato však skutečně analyticky, bez povrchních paušálně kritických a aprioristických postojů.

Paralelně je však nutno sledovat i rozměr ryziho právního pragmatismu, přecházejícího ve zcela přízemní ustupování účelu správy, účelu řízení, až jako samoučelu proti osobnosti, proti občanu. Trendy v tomto směru se ukazovaly už v meziválečném období (tehdy však s okrajovou působností), bezprostředně s rokem 1944 popř. 1945 však nastaly příznivé podmínky pro jejich značnou akumulaci. Družily se i prvky jakobinismu či v určitých směrech alespoň uplatňování hobbesovsko-hegelovského konceptu státu s omezováním autonomního postavení a reálné role občana.

Podobně ještě z meziválečné republiky byl zděděn a zmnožen přístup hledat etické postoje a východiska jakožto podvědomé vyhýbání se právu. Znovu se akcentovala vazba morálka a politika, s tím i morální garance politiky, namísto reálného řešení poměru právo a politika. Právo se tak posouvalo v lepším případě do roviny přízemního elementu, který překáží (či může překážet) realizaci vysokých morálních cílů, v horším případě do podoby elementu, který blokuje realizaci revolučních záměrů. Takto se mj. otevírala cesta pro možnost plného podřízení práva politice. Rovněž nekomunistické politické proudy měly velké problémy s instrumentálním přístupem k právu, počínaje národními socialisty.¹ Zůstávalo nepostřehnuté, že s autonomií občanské společnosti stát nemůže volně disponovat, že v opačném případě může znevolnění společnosti realizovat i formálně demokraticky volený zákonodárce. Zcela stranou zůstávala pak rovina vztahu morálka a právo.

Je třeba znovu akcentovat, že ve většině případů šlo o podlehnutí náladám doby, o neuvědomění si důsledků z posunutí role práva do naznačených rovin. Jedním z typických příkladů může být náš tehdejší klíčový sociolog masarykovské orientace Arnošt Bláha; v meziválečném období se značnou měrou věnoval kritické politologii opřené

¹ Jako případ s dalekosáhlým dopadem uvedme projev Prokopa Drtiny na veřejné celopražské schůzi národních socialistů v Lucerně 17. května 1945. Výťah z projevu uveřejnilo Svobodné slovo 19. 5. 1945, včetně pasáže „... musíme začít s vyháněním Němců z našich zemí ihned, okamžitě, všemi způsoby... Každý z nás musí pomoci v čistění vlasti.“ Vzápětí došlo k rozsáhlému divokému odsunu Němců z Brna a dalším obdobným aktům, zařaditelným do níže uvedeného kategorie „živého práva“.

o sociologii a sociologii práva, v poválečném období nejen ve svých velkých vědeckých tématech, ale i ve své rozsáhlé publicistické a popularizační činnosti se orientoval na oblast morálky a sociologie výchovy.²

Podobně i taková osobnost naší publicistiky, jako byl Ferdinand Peroutka, podléhala v prvních měsících naznačeným náladám doby, vyzvedala moralistické maximy, nutnost morálně imponovat, vyzývala k revolučnímu aktivismu. Teprve cca od přelomu roku 1945/1946 začínal Peroutka mluvit i o právním řádu, o potřebě skoncovat s beztrestnými křivdami poválečné doby.³

Doposud málo sledován byl i závažný rozdíl charakteru a vyústění československého (též polského) odboje ve srovnání s odbojem v západoevropských zemích. Posuzování nacionalismu jako jedné ze základních příčin druhé světové války vedlo v mnohých proudech západoevropského odboje k úporné snaze vyhnout se vlastním nacionalistickým postojům; naproti většina západoevropských odbojářů pak nebojovala za národní stát, národní ideály či národní osvobození, nýbrž „pouze“ za svobodu ve smyslu „liberté“, za obnovu občanských svobod. Tento moment byl ve střední Evropě podceněn a naopak boj za „národní hodnoty“ se mohl stát předmětem všemožného politického zneužívání. S podobnou možností zneužití byl boj za důslednou demokracii vyměněn ve střední Evropě za boj za „jinou demokracii“.

Míra funkčnosti práva v období na přelomu války a míru byla podstatnou měrou ovlivněna jak obecným právním vědomím ve společnosti a právní kulturou, tak i dosavadní historickou zkušeností s právem. Obojí bylo za předchozích šest let hluboce narušeno. Právo fungovalo jako naprostá služka politiky a okupačního režimu, jako nástroj režimu vůči individuu. K tomu se druží role mnohých řadových právníků za války, jejich odborná zpronevěra, navíc i role některých příslušníků právnícké elity, ať už to byl Emil Hácha, před válkou špičkový odborník na postu prezidenta Vrchního správního soudu, či jeden z klíčových kolaborantů v Kuratoriu, univerzitní profesor Rudolf Dominik. Nešlo jen o politickou zpronevěru špičkových právníků, ale i o vědecké pády či zakolísání, o případy otevřené obhajoby nacistického práva (například u Jana Havelky) či alespoň o dílčí poklesky (případ profesora Antonína Hobzy z pražské právnícké fakulty).

Tato skutečnost silně ovlivňovala veřejné mínění a mohla být snadno politicky zneužita. Nejen títo lidé, ale celé tzv. „tradiční právo“ bývalo cejchováno jako reakční. Skutečnost opačná, že mnozí právníci nemohli za války vykonávat své povolání, že byli pronásledováni gestapem, že mnozí byli popraveni (opět včetně osobností ze samotné právnícké špičky⁴), byla zatlačena do pozadí, nebyla veřejností vnímána. V těchto souvislostech se pochopitelně projevovaly snahy určitých právníků zbavit se stigmatu kolaborace, odtud znovu velká ochota zaprodat svou odbornost. Takoví lidé byli ostatně i snadno vydíratelní a mnozí se už preventivně sami aktivně hlásili do politických služeb

² Srv. např. bibliografie a další dokumentace in: Sedlák, J.: Inocenc Arnošt Bláha, Brno 1995.

³ Srv. jeho dobovou publicistiku, též výběr v reedici: Peroutka, F.: Tak nebo tak, Praha 1947. Zároveň Peroutkovi nelze upřít, že např. hned s vydáním dekretu z 27. 10. 1945 o národní cti odhadl rozměry jeho možného zneužívání. Nakonec však i v tomto směru argumentoval morálními maximami, podobně i později. Poznání vzájemných vazeb v trojúhelníku právo—politika—morálka zůstalo i Peroutkovi vzdáleno.

⁴ Profesor Baxa popraven, profesor Weyr podvkrát ve vyšetřovací vazbě gestapa, posléze se musel skrývat až do konce války atd.

tam, kde cítili garanci, že se jejich prohřešky zažehlí. Leckterí brzy zjistili, že jmenovitě členská legitimace komunistické strany je může chránit.⁵

Sama komunistická strana ráda využívala obratných služeb těchto převlečených právníků a zajišťovala jim nedotknutelnost. Zvlášť donebevolajícím příkladem je případ Alfreda Dresslera; za války aktivní nacist a pravá ruka úřadujícího zemského prezidenta na Moravě Schwabehe, po válce rychle vyměnil stranické legitimace, až posléze jeho kariéra kulminovala po únoru 1948 ve funkci náměstka ministra spravedlnosti.⁶

Ve veřejném mínění se v těchto souvislostech „staré právo“ posouvalo až do roviny viníka všech béd; nedůvěra k němu šla souběžně s neschopností reflektovat, že vinna je politika, nikoli právo, resp. že nacistický režim přinášel zpolitizování práva a politické zneužívání práva, vnášení politických paragrafů do zákonů apod.

Druhou stranou mince se stala naivní víra v nové „revoluční právo“ jakožto ono správné právo, které bude garantem růžové budoucnosti. Takto se otevírala cesta jediné k ještě dalšímu zpolitizování práva, k ještě širším možnostem politického zneužívání práva, k ještě plnějšímu podřizování práva politickým záměrům. Mimořádné popularity se toho času těšila například brožurka Václava Vaněčka, řádného profesora Karlovy univerzity, Obrod'me právnictví, určená původně především nové generaci právníků. Zde pouze na jediném a snadno přehlédnutelném místě najdeme otevřené politické přiznání: „... v první řadě komunismus — to je praktické uplatňování živého, stále se proměňujícího práva, bez ohledu na literu a na formu.“⁷ Mimo tuto kratičkou pasáž je celé dílo formulováno vstřícně obecnému duchu dobového revolucionářství, které ve vztahu k právu ještě dále podněcuje.

Vaněček se skrývá za „přirozené právo“ a verbálně se zaštiťuje současně anglo-americkým a sovětským právem. Příznačný je tvrdý útok proti vymoženosti pozdní antiky (resp. vrcholného středověku pro ostatní Evropu), totiž samotnému psanému právu (v květnatých výrazech jako „jedna z nejzaostalejších představ“, „každý paragraf je stínem minulosti“, „paragraf je středověk“ aj.). Podobně tradiční právní vzdělanost odsoudil Vaněček jako oblast, v níž je „snad nejvíce škodlivých reziduí z minulosti“, tvrdě odmítl i potřebnost právního řádu jako systému, jako uspořádané a provázané soustavy. Za základ nového práva propagoval veřejné mínění. Nacionalistickou strunu pak rozehrával jeho útok na německá centra právnícké vzdělanosti a na „právní kulturu německou“ (přirozeně se zamlčením, že ona centra byla Hitlerem systematicky likvidována už od roku 1933 a že jejich špičkoví představitelé už tehdy hromadně prchali do emigrace, aby za války mj. podstatně přispěli ke kultivaci a modernizaci jmenovitě amerického práva). Jednoznačnou orientaci dává i Vaněčkův požadavek likvidace možnosti soudních zásahů vůči státní správě, stejně tak výrok, že právníci se budou učit „několika základním operacím, pomoci nichž se rozhoduje vedle paragrafů, mimo ně a po případech proti nim, v duchu nového, revolučního ... a lidového práva.“⁸ Vaněček víceméně zaměňuje právo politikou — to je pro něho ono nové právo. Aktuálními limity jsou rozměry košického vládního programu; vše, co není v rozporu s tímto programem, to je „nové právo“,

⁵ Mnohé konkrétní případy takových právníků jsou už zdokumentovány, některé příklady jsou naznačeny níže.

⁶ Kubeš, V.: ... a chtěl bych to všechno znova [Paměti.], Brno 1994, s. 64–65.

⁷ Vaněček, V.: Obrod'me právnictví, Praha 1946, s. 27.

⁸ Tamtéž, s. 48. [Podtrhl V.G.]

v tomto rámci mají právníci sami a „tvořivě“ postupovat. Celkově tak Vaněček jednoznačně předznamenal globální znevážení práva v období po únoru 1948.

Z dalších, kdo vyzvedal „právní přesvědčení lidu“ jako jediný pramen práva, který má nahradit dokonce i ústavu, kdo zdůrazňoval, že v revoluci neplatí žádné zákony, nařízení či dekrety (resp. ty mohou být nanejvýš námětem či orientačním vodítkem, nad něž je ono „právní přesvědčení lidu“ nadřazeno, což znamená pojetí zcela v bolševickém duchu po říjnu 1917), byl Antonín Hobza, rovněž se opírající o svou autoritu profesora Karlovy univerzity a autoritu právního odborníka meziválečné etapy.⁹ Politické a odborné přemety takovýchto postav s meziválečnou autoritou (mimořadně, Hobza byl v meziválečném období agrárník) pak ještě posilovaly dezorientaci řadových právníků.

Jiným rozměrem tohoto problému „revolučního práva“ se staly iluze o samozřejmé síle krásně stylizovaných zákonů (později též iluze o síle krásně stylizovaných paragrafů ústavy), bez kalkulace reálného právního rozměru.

Kritika postav Vaněčkova či Hobzova typu se samozřejmě ozývala, a to i z pera nejvýznamnějších právnických špiček, jako byli například Jan Krčmář, Vladimír Solnař aj. A ještě dříve, už v roce 1945 byla zveřejněna první varování, že zbavovat se „přítěže práva“ je typickým procesem v totalitních státech, že naopak demokracie si nic takového nemůže dovolit. Podobně se upozorňovalo na neblahé zkušenosti s nacistickým principem „živého práva“ atd.

Právo meziválečného Československa nepochybně nebylo ideální, bylo rovněž příliš zasaženo politikou a politikařením, nejvíce ústavní a státní právo, které se profilovalo převážně na kvalitativní úrovni první poloviny 19. století. Potřebná transformace tohoto práva však byla vhodná jedinec cestou práva a nástroji právní logiky, mj. sbližováním s modernějšími a kvalitnějšími právními systémy. Východisko spočívalo v oddělování práva od politiky a ve stabilizaci práva, nikoli v nové vlně zpolitizování práva. Na rozdíl od například poválečného Nizozemí, které skutečně volilo tuto cestu stabilizace práva, v československé politice ji dlouho nebrala dostatečně na vědomí žádná z odbojových složek a s nastolením míru žádná z hlavních politických stran. Hlasy právních odborníků a teoretiků zůstávaly dlouho ignorovány (byť některé problémy byly právníky předvídatě koncipovány „do šuplíku“ už od roku 1939¹⁰), vedení komunistických stran z nich měla přímo hrůzu.

Míra funkčnosti práva byla silně ovlivněna i rozporuplností cílů a zájmů demonstrováných v politice. Politický konsensus pro stabilizované právní podchycení byt jen zcela dílčích záležitostí se těžko hledal nejen v jednání mezi jednotlivými politickými stranami, ale i uvnitř jedné politické strany a její politiky; právní stabilizace mnohých záležitostí byla nazírána jako předčasná, mj. jako element, který by mohl narušit jiné politické zájmy dotyčné strany.

Náprava ve prospěch práva byla tedy možná až s novou stabilizací politické kultury. Představitelé naší právní špičky přitom nezaujali pouhý vyčkávací postoj.

⁹ Hobza zvláště intenzivně vystupoval i na stránkách Rudého práva (srv. např. jeho příspěvky ještě z přelomu léta a podzimu 1946).

¹⁰ Např. nesmírně významný koncept právní kontinuity první československé republiky zpracoval František Weyr ještě počátkem roku 1939 a zlomek z něho dokonce propašoval ještě do nového vydání své příručky ústavního práva z téhož roku. Na této bázi byl vzápětí rozpracován koncept neprávoplatnosti II. ČSR i protektorátu a tisořského režimu. Základní teze posléze srv.: Weyr, F.: Ústavní vývoj československý v roce 1938, Časopis pro právní a státní vědu, 1946.

Jednak usilovně propracovávali koncepty upevnění právních mechanismů a zkvalitňování práva, aby už byly připraveny v momentě příhodném pro jejich prosazení, jednak — opírajíce se mj. i o svou politickou autoritu z meziválečného období — vystupovali s memorandy, manifesty apod. A tak proti právníkům revolucionářům a politikářům byl hned v létě 1945 vznesen koncept „právní bezpečnosti“, chápán jako míra celkové kvality právních poměrů a dále konkrétně jako garance práv občana v celkových zmatcích doby, práv občana vůči realizátorům „nového práva“ i vůči vlastnímu t.j. nestabilizovanému státu. Objevil se mj. jednoznačný výrok, že demokracie ve vlastním zájmu musí dbát o právní zabezpečení občanů.

Jako výrazný příklad stojí za zmínku Alfréd Meissner.¹¹ Za dobového nadšení nad zrušením Senátu jakožto „zbytečného“ článku parlamentu Meissner varoval před takto vzniklým vakuem v zákonodárném mechanismu a požadoval nové a pokud možno ještě kvalitnější garance pro zablokování nekvalitních zákonů (zejména těch, které by byly v rozporu s ústavou resp. s jinými platnými zákony). Připravil mj. originální koncept ústavního soudnictví¹² a dále zvláště zdůrazňoval potřebu urychleně rozvinout správní soudnictví s garancemi jeho naprosté nezávislosti a současně s jeho kontrolní funkcí nad veškerou státní správou. Meissner také jako jeden z prvních varoval, že při mimořádně širokých kompetencích národních výborů chybí garance jak proti přímému zneužívání těchto kompetencí tak i proti překračování platných zákonů národními výbory. Upozorňoval rovněž na další nebezpečný trend v činnosti národních výborů, totiž utužovat podřízenost jednotlivce vůči státnímu aparátu.¹³ V širší rovině (i politicko-psychologické a sociálně-psychologické) je tento problém odrážen v chronickém dilematu, v praxi často dovedně maskovaném, zda úředník má být pro občany či naopak občané pro úředníka. V právní špičce kladl nesmlouvavý důraz na první variantu opět už v létě 1945 například Jaroslav Pošváb.¹⁴

Z dalších našich špičkových právníků, vystupujících tehdy tvrdě z pozic obrany samostatné a stabilizační úlohy práva a publikujících v tomto duchu i populárně koncipované brožurky pro širší veřejnost, jmenujme alespoň Ivana Dérera, Jaroslava Stránského, Zdeňka Pešku, Vladimíra Kubeše, i například mezitím zklidnělého nedávného radikála Prokopa Drtinu.¹⁵ Na obranu práva a právního řádu ostatně vystoupil opakovaně i prezident Edvard Beneš,¹⁶ byť — s ohledem na svůj úřad — v jemnějších, přesto zřetelných formulacích, mj.: „Státy nevyspělé provádějí revoluce, státy vyspělé jdou cestou evoluční. Totéž i v proměnách právního řádu.“... „Proto se i u nás s takovou rozhodností a

¹¹ Klíčová osobnost už z doby přijímání ústavy I. ČSR a vůbec zákonodárné činnosti této etapy.

¹² To bylo v první ČSR velmi nerozvinuté a v mnoha směrech zcela nefunkční.

¹³ Srv. např.: Meissner, A.: O právní bezpečnost, Právník, 1945, s. 221–227. Ve všech případech tedy už v létě 1945 Meissner varoval před mechanismy, které byly naplno zneužity po roce 1948. Meissner se vzápětí stal předsedou Nejvyššího správního soudu. Brzy přinesl i další rozpracování svých konceptů, mj. ochrany práv menšiny sněmovny za neexistence Senátu, principy kvalifikované většiny, principy uplatňování referenda aj. Srv. např.: Meissner, A.: O budoucí ústavu ČSR, Praha 1946.

¹⁴ Pošváb, J.: Právo a povinnost, Právník, 1945, s. 228–230.

¹⁵ Srv. např.: Dérer, I.: Soudce a právo, Brno 1946; Stránský, J.: Revoluce a právo, Brno 1946; Peška, Z.: Za demokratický právní řád, Praha 1946; Kubeš, V.: Význam a potřeba práva, Brno 1946; Drtina, P.: O soudcovské nezávislosti, lidovém soudnictví a jiných časových otázkách čs. justice, Praha 1946; atd.

¹⁶ Např.: Beneš, E.: Světová krise, kontinuita práva a obnovené právo revoluční, Praha 1946.

oprávněností dnes volá po respektování právního řádu a plném jeho znovuzavedení. Je to protest... proti revoluční libovůli, zvůli a bezpráví.“¹⁷

Co se týče sféry celkové destabilizace práva v poválečném období, zůstává dodnes jedním z diskutovaných problémů retribuční soudnictví a retribuční řízení vůbec. Moralizující posudky z hlediska dneška však nejsou pro historika metodologicky únosné, spíše naopak. Ti představitelé naší právní vědy, kteří zůstávali po roce 1945 dbali základních právních principů, řešili otázku samotného charakteru a podstaty retribučního řízení vyjádřením z roviny práva. Kladli ji do roviny politické a morální, jako potřebnou součást očisty společnosti po válce a jako varování před recidivou. Zároveň však zdůrazňovali, že v samotném retribučním řízení musí být zásadně dodržovány příslušné normy.¹⁸ V případech, kdy bylo předem zřejmé krajní zpolitizování procesu, snažili se právníci uvedeného typu vnučovat před lidové soudy alespoň jako svědci či experti, před Národním soudem i jako obhájci, dále působili i v různých očišťovacích komisích atd. Zákroky tohoto typu však mj. umožňovaly stupňování útoků ze strany právnických revolucionářů, umožňovaly nové vlny podněcování veřejného mínění proti „starému právu“.¹⁹

Účelné je i porovnání s celoevropskou situací i s našimi nejbližšími sousedy. Na retribuční řízení u nás působil i řízení před Norimberským tribunálem, včetně veřejných prohlášení a výroků jeho soudců. Tak byly u nás i v odborném právnickém tisku mj. popularizovány výroky amerického soudce Jacksona, mezi jinými, že mezinárodní právo chrání pouze ty zajatce, kteří sami zachovávali mezinárodní normy, dále že platné právo válečné umožňuje potrestání válečných zločinců bez soudu a bez rozsudku, včetně výkonu trestu absolutního.²⁰ Poněkud širší ochranu obžalovaných při řízení před mimořádnými soudy než u nás poskytovaly předpisy v Maďarsku. Zde se jednak naprosto vylučovala možnost použít po vynesení rozsudku ještě mimořádného opravného prostředku k tíži obžalovaného a naopak poněkud rozšiřovala možnost (prostřednictvím odvolací instance) napadnout soudní výrok a použít mimořádných opravných prostředků ve prospěch obžalovaného. Posílena byla i role soudců–odborníků proti laickému elementu.²¹ Naopak mnohem radikálnější než u nás byly poměry v Polsku. Zde byla pro činnost mimořádných soudů otevřeně přijata za základní princip potřeba důsledné odplaty a represe ve formě čisté msty. Tato zásada společenské msty byla současně deklarována jako výchovný akt vůči společnosti, jímž se činí zbytečnými akty individuální msty. V souvislosti s tím pro některé skutkové podstaty byl tudíž stanoven důsledně jedině trest smrti, jiná možnost potrestání se vylučovala. Dále například samo přihlášení se k německému společenství bylo dle polského práva zločinem a stačilo k odsouzení. A sami polští právníci dostávali i v našem odborném tisku prostor k popularizaci těchto zásad.²² V souvislosti s tím i míra politického zneužití retribučního soudnictví a tím spíše

¹⁷ Tamtéž, s. 28, 29.

¹⁸ S menším odstupem času to zvlášť názorně reflektuje F. Weyr: Paměti, III, kap. 25 [rukopis]. Archiv Masarykovy univerzity, B 63. Současně poznamenává, že retribuční poskytovala přílišný prostor pro osobní mstu a jiná zneužití připisováním činů, které se nikdy nestaly. [Připravuje se k tisku.]

¹⁹ Nespornou vadou bylo, že řízení před Národním soudem dávalo obviněnému mnohem účinnějším prostředky ochrany (nakolik zde platila obecná ustavení trestního řádu procesního) ve srovnání s řízením před lidovými soudy, které byly soudy stannými, ač v řadě případů řešily lidové soudy zločiny a přečiny nižšího řádu než Národní soud.

²⁰ Srv. např.: Právník, 1946, s. 164.

²¹ Srv. Záturcký, A. P.: Maďarské ľudové súdnictvo, Právny obzor, XXX, 1947, s. 134–140.

²² Sawicki, J.: O právu polských zvláštních soudů, Právník, 1946, s. 167.

retribučního administrativního řízení byla v Polsku mimořádně vysoká, počínaje zbavením volebního práva širokých okruhů obyvatelstva, až po popravu některých odbojářských předáků nepohodlných vládní koalici vedené komunisty.

* * *

Těmto obecným okolnostem odpovídá i vývoj představ o státoprávním uspořádání Československa v rovině otázek o postavení Slovenska a o vztazích národů a národností vůbec. V samotném slovenském odboji, včetně Slovenského národního povstání se projevovaly jen velmi mlhavé formulace. Přesto dnes nelze vycházet pouze z jednoznačně vyslovených termínů, údajů a výroků v jednotlivých dokumentech. Neméně důležitá je i druhá stránka věci, totiž i to, co v dokumentech Slovenské národní rady nebylo vysloveno, či bylo zamlčeno právě v místě, kde by příslušný výrok byl očekáván. Jedná se tedy o rovinu taktiky, která reflektuje v jiné variantě už výše naznačený motiv — aby pro jednoznačné a zavazující výroky o státoprávním uspořádání nebyly ztraceny pozice v jiných strategických rovinách politiky. Zároveň však je třeba mít na zřeteli ještě další rozměry, totiž do jaké míry nebyl prostě čas na preciznější formulace, dále do jaké míry šlo o případnou slabší orientaci až dezorientaci mluvčího ve státoprávní problematice, o její podcenění atd. Absence jednoznačných výroků je pak třeba propojovat i s doloženými jinými výroky opačného či prostě odlišného obsahu z dalších zásadních dokumentů.

Obecně lze připustit, že záležitosti postavení Slovenska v obnoveném Československu byly už od podzimu 1944 viděny konkrétněji, než jak nám to prezentují příslušné dokumenty, avšak byly viděny především v politických rozměrech. Chyběla rovina preciznějšího právního vyjádření; nanejvýš lze mluvit o povědomí či tušení, že bude třeba hledat nový a skutečně funkční model státu a právnicky ho profilovat. Taková perspektiva však byla záležitostí dlouhodobějšího vývoje, ještě v roce 1947 zůstávalo velmi mnoho nejasného a únorem 1948 byla celá záležitost uřata.

Vezmeme-li například Deklaraci Slovenské národní rady z 1. 9. 1944 o převzetí moci,²³ pak dnes těžko obстоjí i výklad, že by SNR přebírala státní moc jakožto představitelka Československé republiky, jako státní orgán ČSR pro Slovensko. Pojmeme-li obsah Deklarace ve spojitosti s Nařízením Slovenské národní rady č. 1 z téhož dne,²⁴ pak zůstává jedině výklad, že SNR přejímá státní moc jako svrchovaný orgán svrchovaného státu s tím, že teprve později zvolení zástupci svrchovaného Slovenska spolu se zvolenými zástupci jinými budou domlouvat a dohadovat ustavení nového společného státu a postupně dospějí ke konečné dohodě o ústavněprávní podobě nového Československa. Posléze i později (až do roku 1947) ve slovenské právníce veřejnosti převládal postoj, že princip kontinuity Československa se přejímá jedině v rovině mezinárodního postavení Československa, v rovině vztahů k velmocem, vztahů k sousedům a dalším zemím.

Výroky z Deklarace a jim podobné nutno konfrontovat i s dobovými tezemi o právu národů na sebeurčení, s tezemi o boji za nový stát apod. Mj. usnesení SNR z 29. září 1944²⁵ výslovně uvádí, že samotným reálným vývojem byly překonány mnohé podstatné principy ústavy z roku 1920 a tuto ústavu odmítá nikoli pouze v dílčích rozměrech

²³ Cesta ke květnu, I/1, Praha 1965, dok. č. 47.

²⁴ Na ně ostatně Deklarace sama odkazuje.

²⁵ Cesta ke květnu, I/1, dok. č. 71.

či paragrafech, nýbrž jako celek. Stěží pak může SNR vystupovat jako představitelka státu, zřízeného touto ústavou.

Vrátíme-li se k rovině obecných právních teorií a v souvislosti s tím k připravenosti právního vědomí na určitý model státu z hlediska centralizace, decentralizace a federalizace, pak musíme konstatovat pro naše prostředí především dlouhodobé dozvuky dvou teoretických okruhů. Působil zde vliv německého pozdního právního pozitivismu, zejména učení o státu H. Jellineka, formujícího se na politickém pozadí dopadů sjednocování Německa v poslední čtvrtině minulého století. Druhým proudem byly francouzské teorie státu jdoucí ruku v ruce s formováním třetí francouzské republiky (Berthélémy aj.), se záměrem mj. vytvořit takový pevný stát, který by byl schopen pevně formovat garance proti možnosti další porážky v nové válce.²⁶

Oba uvedené okruhy právní teorie směřují k budování pevného centralizovaného státu, francouzský model přitom mnohem úporněji. Právě z těchto okruhů vzešla už po první světové válce nová vlna centralistických trendů, přičemž francouzské podněty zcela převládly.²⁷ Trendy této doby se vyznačují krajní nedůvěrou k decentralizaci i samosprávě, ba přímo hrůzou z nich. Během dvacátých let však centralistické modely aplikované u nás i celé střední Evropě prokázaly, že jsou historicky vyčerpány. Pro jisté politické pohledy se pak tyto modely „neosvědčily“, hledala se nová východiska, mj. v ještě razantnějším centralismu a v přetváření výkonné moci v hlavní osu státního mechanismu. Druhou stránkou téhož bylo formování modelů rozbiřejících demokratické mechanismy, definitivně v etapě 1938/39.²⁸ Ruku v ruce s tímto trendem šlo uplatňování principu, že právo slouží jako způsob určování vývoje společnosti, že právo je jedním z koleček motoru totalitního systému, že slouží jako instrument politického diktátu.

Naopak tvrdě na okraj byly v meziválečném období vytlačovány jiné, demokratické tendence obrody právní teorie, zároveň tendence z domácích kořenů střední Evropy (nesměřující tedy v jiném extrému například k povrchní inspiraci v modelu britském či americkém, aby se po jejich přesazení do nepřipravené půdy opět třeba přešlo k desiluzím). Z těchto tendencí právní teorie dosáhla nejvyšších kvalit tzv. normativní právní škola²⁹ se svým vídeňsko-brněnským jádrem. Jedním z jejích podstatných (a často zapomínaných) rysů je úsilí vytvářet právní garance demokratických mechanismů, dále tato škola tvrdě odmítala centralizovaný model státu. Nejvýznamnější představitel této školy u nás (a její spoluzakladatel v mezinárodním rámci) František Weyr se osobně vyznačoval další významnou schopností pro efektivní fungování demokratického státu, totiž schopností vytvářet jednoznačný právní rámec pro rozumné politické kompromisy, pro výsledky demokratického dohadování (tj. nedávat pouhou právní nálepku či pouhé zdání právního rámce, ale vytvářet funkční právní strukturu).

Trend ke krajní instrumentalizaci práva se za války nestačil znemožnit v plném svém rozměru a ve své skutečné podstatě, pouze v jediné z celé řady možných forem. Bylo již naznačeno, že politikové ho chtěli po válce nadále uplatnit, jen se měla přebarvit hnědá slupka; a mnozí politikové přitom podléhali sebeklamu, že nyní se aplikuje zásadně jiný princip.

²⁶ Navíc Jellínek byl teoreticky příliš náročný a velká část naší právnické veřejnosti byla schopna se pohybovat pouze v mezích už beznadějně zastaralé školy přirozeného práva.

²⁷ Nejen u nás, též v sousedním Polsku...

²⁸ Do tohoto soukolí propadlo i Rakousko, původně odolávající středoevropská výjimka.

²⁹ V německé jazykové oblasti zvaná „Reine Rechtsschule“.

U právníků samotných, zejména u jejich špičky, u právních teoretiků, se po válce zřetelně projevuje tendence návratu k funkčnímu právu v jeho samostatné roli. Nelze však přehlížet i zčásti již naznačené trendy politického konjunkturalismu u nemalé části právníků.³⁰

Neblahým dědictvím různorodých ideologií aplikovaných intenzívně zvláště za doby válečné bylo akcentování fenoménu etnického národa. Ve svých nejvulgárnějších podobách typu „Blut und Boden“ byly sice ideologie etnického národa už zprofanovány, politické povědomí se však nadále nedokázalo zbavit tendence stavět na etnickém národě v dobové akceptovatelnějších formách, počínaje výkladem výsledku války jako vítězství dobrých a hrdinských či naopak utlačovaných etnik nad etniky špatnými, násilnickými a proradnými. Akcentování etnického národa však s sebou vždy nese problém objektivních znaků a parametrů, které by byly vědecky přesně vymezitelné, počínaje parametry filologickými, přes například antropologické až třeba po religionistické. Odtud pak nebylo nic obtížného formulovat různá „vědecká přesvědčení“, že Slováci nejsou národem. Práci tohoto druhu se objevilo víc než dost, počínaje konstrukcemi filologa a komunistického aktivisty Františka Trávníčka, že slovenština je pouhým dialektem češtiny.³¹ Žurnalisté pak podobné výlevy ochotně dále roztrubovali.

Je zásluhou některých právníků, že se začla objevovat i upozornění, že nemá smysl hledat nějaké „objektivní parametry“ pro stanovení, zda nějaký celek obyvatelstva je či není národem. Adekvátní východisko se hledalo v potřebě oddělit koncept etnického národa od konceptu politického národa. Z právního hlediska je skutečně nesmyslné stanovení jazykových a etnických parametrů; a tak v právnické veřejnosti postupně krystalizovala orientace, že celá záležitost vymezení slovenského národa musí být formulována v ryze politické a státoprávní rovině. Zde pak zůstává jedině parametr politické vůle obyvatelstva určitého teritoria. Jak to zcela zřetelně formuloval Zdeněk Neubauer, Slováci jsou národem prostě tím, že mají vůli být národem.³² Jakýkoli jiný parametr je zbytečně nadměrný a nežádoucí.

Byl to v první řadě právě Z. Neubauer, kdo nacházel mimořádný ohlas mezi tehdejšími slovenskými právními teoretiky, a to nejen ve formě častých citací, ale později i přetiskem jeho studií ve slovenském právnickém tisku. A právě na Neubauera navazovaly později významné koncepty profesorů právnické fakulty Komenského univerzity, zvláště koncept Jozefa Raticy, že slovenský národ jako celek je subjektem ústavněprávním, a koncept Karola Kizlinka o státoprávních národech.³³ A zvláště radikálně pak přijímal a rozvíjel principy celé brněnské právní školy Štefan Luby, až ke konceptu, že do

³⁰ U jednotlivců přitom můžeme jako motiv najít buď pasivní podlehnutí dobovému viru událostí, fascinaci dobou, tak i motiv inspirace politikou jako svého druhu berličkou při vlastní právněteoretické slabosti či nedovzdělanosti. V extrémním případě narážíme na právníky konající podle zásady kam vítr tam pláští, tuto motivaci lze chápat v paralele k těm právníkům, kteří za války „psali, co neměli“, či se jinak zapletli s okupačním režimem.

³¹ Např.: Trávníček, F.: Stručná mluvnice česká, Praha 1945. Mj. Trávníček byl v meziválečném období důvěrníkem R. Gajdy, za války patřil rovněž k těm, kteří „psali, co neměli“, po válce se obrací a konečně v roce 1948 je mj. předsedou ústředního akčního výboru pro vysoké školy na Moravě.

³² Neubauer, Z.: Slovensko v nové ústavě, Časopis pro právní a státní vědu, XXVIII, s. 115. Tento Neubauerův příspěvek vyšel i jako samostatná brožurka (Brno 1947), posléze i ve slovenském překladu: Neubauer, Z.: Slovensko v novej ústave, Verejné právo, 1947, č. 3–4, s. 25–37.

³³ Mj. byly uplatněny i v komisi expertů ústavního výboru Ústavodárného národního shromáždění v květnu 1947. Srv. Zápis ze schůzek expertů dne 15. 5. 1947 dopoledne a odpoledne. Archiv MU, A 5, J XVIII, kart. 6.

vydání dekretu č. 47/1945 Sb. o Prozatímním národním shromáždění bylo Československo z hlediska slovenského pouhou personální unií, poté se postupně proměnilo v „reálnou unií“.³⁴

Brněnská právní škola a Z. Neubauer jmenovitě poskytli rovněž základnu pro vývoje těch slovenských právních teoretiků, které kritizovaly dosah třetí pražské dohody (resp. všech tří pražských dohod) a zejména odmítaly státoprávní charakter a závaznost třetí pražské dohody a současně oprávněně útočily jak na vadnou stylizaci pražských dohod, tak na vadnou praktickou interpretaci a aplikaci dohod. Jmenovitě u třetí pražské dohody se pak otevřeně mluvilo o přílišném prostoru pro svévolný výklad pražských dohod ze strany centrálních ministerstev. S tím souvisí i koncept jednoznačného odmítnutí formy pražských dohod jako náhražky ústavněprávních řešení, resp. ústavních zákonů.³⁵ Také tento poslední koncept má přímou návaznost na Neubauerovy formulace o nebezpečí plynoucím ze smazávání rozdílu mezi právním řádem a pouhou mocí a na Neubauerovo varování, že tento rys byl nejzřetelnější rozvinut v nacistickém systému, že ho tudíž poválečné Československo nemá reprodukovat.³⁶

Dalším sporným ideologem se stal výrok o Československu jako jednotném a nedílném celku. Byl zděděn ještě z počátků první republiky a byl opsán z konceptů první až třetí francouzské republiky, za války pak byl akcentován úsilím o prosazení principu kontinuity československé státnosti. Přes veškerou verbální kritičnost, moskevské vedení komunistické strany rovněž přijalo koncept jednotného a nedílného Československa, s pouhým deklaratorním dovětkem o vzájemné rovnosti Čechů a Slováků. Právě z řad českých právníků nekomunistické orientace se přece jen ozvaly útoky na tuto formulaci, jakožto právnícky nesmysl a nelogičnost vzhledem k jiným právním dokumentům. F. Weyr dokonce označil tento koncept za pozůstatek monarchismu.³⁷ Obdobné přístupy nacházely vzápětí velmi pozitivní odezvu u těch složek slovenské právnícké veřejnosti, které byly nakloněny demokratické straně, případně i později obnovené slovenské sociální demokracii.³⁸

Z hlediska protikladnosti politických trendů a záměrů na jedné straně a reálného procesu formování nových státoprávních vztahů Čechů a Slováků stojí za pozornost Nařízení Slovenské národní rady z 21. dubna 1945 o zákonodárné moci na Slovensku. Zde je totiž dokonale zamlžena jakákoli hranice mezi kompetencemi federálního ústředí a kompetencemi ryze slovenskými. Právě takový prvek je přitom typickým rysem sovětového, stalinistického modelu, jakožto způsobu, jak od deklarované federace zaručeně dospět k centralizovanému státu, a to dokonce bez pomocné berlíčky uplatnění „vedoucí úlohy komunistické strany“. Dalším typickým rysem stalinistické federace je vytváření

³⁴ Srv. např.: Luby, Š.: Československý a „slovenský“ právní poriadok, Právny obzor, XXX, s. 140–142.

³⁵ Srv. např.: Thurzo, F.: Pozitivne právo nemožno zmeniť politickou dohodou, Bratislava 1946; Thurzo, F.: Jednotnosť a decentralizácia. Glosy k novej ústave, Martin 1947.

³⁶ Neubauer, Z.: Kontinuita našeho ústavního práva, Právnik, 1945, s. 285an.

³⁷ Weyr takto bránil slovenské zájmy i proti těm slovenským politikům a právníkům, kteří si politickou nebezpečnost teze o „jednotném a nedílném státě“ nedokázali uvědomit, případně tuto tezi dokonce sami chtěli používat proti reminiscencím ľudáctví aj. Weyr v tomto duchu ostře vystupoval i v rámci diskusí nad přípravami ústavy od jara 1947 a navíc přitvrdil s konceptem legitimacy vnitřního rozdělení státu cestou ústavního zákona. Archiv MU, A 5, J XVIII, kart. 6, Zápis ze schůzky expertů při ústavním výboru ÚNS dne 17. 5. 1947.

³⁸ Prof. Ratica, Dr. Thurzo, Dr. Šabo, Dr. Frlička...

volného prostoru pro výkonnou moc ústředí a pro perspektivní přesun všech zásadních pravomocí na tuto výkonnou moc ústředí. Nutným opačným pólem téhož je záměrné opomenutí garancí pro pravomocí článků sdružených v takové quasifederaci a vůbec jakýchkoli nižších článků, neboť cílem je postupné, ovšem naprosté anulování těchto pravomocí.

Sovětový model „federace a řešení národnostní otázky“ pronikal do slovenského i českého prostředí už za války³⁹ a dokonce nejen prostřednictvím komunistů. To se projevilo i v klíčových momentech, například u J. Stránského při březnových jednáních roku 1945 v Moskvě nad VI. článkem vládního programu, či v programu Demokratické strany z dubna 1945.

Komunistické straně přitom nešlo o federaci, nýbrž celkově o sovětový model mocenského mechanismu, s jeho fiktivní federací a fiktivní samosprávou. S federalizací, se svébytností Slovenska a s „lidosprávou“ se umně manipulovalo.

Právnícká odborná veřejnost se začala postupně bránit před sovětovým modelem; k ní se připojují i činitelé občanských stran. Bránili se primárně před sovětizací, v tomto rámci i před sovětovým modelem „federace a řešení národnostní otázky“ jakožto fakticky krajně unitarizovaným státem. Tato obrana však přicházela až s odstupem času a opožděně. Nepřišla v době, kdy se schémata veřejného mínění teprve utvářela, nýbrž v momentě, kdy relativně stabilizovaná schémata bylo třeba lámat. Narážela proto často na nepochopení i u té části veřejného mínění, která nebyla úplně pasivním produktem komunistické propagandy.

Širší souvislost znamená mj. fakt, že podstatná část našich politiků se nadále neorientovala v ústavním právu. Ještě i v následující etapě, v subkomisi ústavního výboru Ústavodárného národního shromáždění pracovali pouze tři členové, kteří rozuměli ústavněprávní problematice. Povědomí neschopnosti systematicky formulovat poměrům adekvátní originální návrh ústavního zákona například o federalizaci Československa (totéž se týká i neschopnosti formulovat kvalitní řadový zákon, tím spíše ústavu jako celek) motivovalo část politiků k odkládání řešení, k provizorním náhražkám cestou politických dohod. Jiná část politiků byla tímto povědomím vedena k potřebě kompilovat, což přecházelo ve vědomé opisování ze sovětského vzoru; jen občas se uváděl například vzor Britského společenství, ale pouze verbálně, nebyl pochopen, případně býval zkreslen.

Ještě při přípravách nové ústavy, tedy od léta 1946, se opakovaně projevovala přezíravost k právnícké odbornosti a právníckým expertizám, přecházející u komunistických politiků v obavy až hrůzu z expertů. Vytvářet z odborných právních problémů problémy politické, to bylo běžné ještě i v roce 1947, přičemž nešlo jen o případy aktuální politické taktiky, ale i obecně o opakovanou nechuť dávat se svazovat právem.

Neřešena a mnohými politiky vůbec neuvědomována tak zůstávala právní neúnosnost a snadná zneužitelnost stávajícího státoprávního uspořádání, zejména provizorií z podzimu 1944 a jara a léta 1945. Tento systém se sice vyvinul právě z domácích konkrétních podmínek, zdánlivě jim tedy byl přiměřený. Kámen úrazu spočívá v tom, že si tento systém ušila na míru výkonná moc, podle svých zájmů. Především celostátní vládě tak byly dávány pravomoci stále nesnadněji omezitelné. Samotný košický vládní program

³⁹ Naprosto typickým příkladem je článek K. Hiršla „K slovenské otázce“ v ilegálním Předvoji v dubnu 1944 [Cesta ke květnu, I/1, dok. č. 18.], používající nejen obecnou frazeologii stalinistické „teorie národnostní otázky“, ale přímo i osobní Stalinovy výroky z XII. sjezdu bolševiků i ze 30. let.

byl v otázce státoprávního uspořádání bezvýhodný, byl dobovým momentálním vyjádřením určitých politických zájmů. Nebraly se ohledy na právní zvládnutelnost ani na funkčnost mocenskopolitických mechanismů plynoucích z příslušného odstavce programu. Jedině první pražská dohoda ve svých odstavcích IV. a VI. (o poměru celostátní a slovenské moci zákonodárné a výkonné) přináší formulace plně adekvátní evropským normám ústavního práva v otázkách federalismu. Samy o sobě jsou však oba odstavce příliš obecně formulovány, chybí další specifikace a zejména garance. Naopak, první pražská dohoda vlastně zlikvidovala i ty dílčí garance, které dávalo Nařízení SNR o zákonodárné moci na Slovensku č. 30/1945 Sb. n. SNR ze 21. 4. 1945. Korunu všemu nasadila třetí pražská dohoda jako politický likvidační akt, který z právního hlediska možno jediné zavrhnout jakožto protiústavní.

Tyto souvislosti tak vedou k otázkám o možnosti aplikovat na Československo některý z historických typů federací. Jen těžko se prosazovala ta část právníkové veřejnosti, která si uvědomovala, že československé poměry jsou specifické a že je třeba formulovat jim adekvátní nový model. A že přitom nejen bude nutno překonat momentální politické zájmy, pro které by se zdánlivě dobrý model mohl stát předmětem zneužití, nýbrž že také není možno sledovat právní schémata, ale právníky tvořit — mít na zřeteli perspektivu reálného fungování nového modelu a tomu úměrně hledat právní formu.

Touto cestou se dospívalo mj. k zápornému postoji vůči duálnímu uspořádání státu, a to i ve slovenském prostředí — mezi právníky se mu věnoval například Ivan Déřer. Nelze k tomu přistupovat nálepkováním z československismu. Právníci této orientace prozíravě dospěli už tehdy k závěru, že duální řešení je nebezpečné, že je jen pouhopouhou jinou formou asymetrického řešení, že nelze stanovit reálné garance pro fungování systému. Úvahy těchto právníků rovněž nadhazovaly, že výsledek duálního uspořádání nakonec vždy přivede k tomu, že větší ze dvou celků bude dominovat nad menším celkem a současně splývat s celostátním centrem a sám ho ovládat. Stav bude právně zcela nepřehledný a také fakticky právně neregulovatelný, tím spíše bude politicky zneuzitelný.

Jedním z konkrétních modelů, na jehož stylizaci se podílel opět i I. Déřer, je pokus o dynamickou rovnováhu mezi celostátními orgány na jedné straně a národními na straně druhé — tzv. rozestupová alternativa pro formování jak moci zákonodárné tak výkonné v triálním uspořádání státu. Kompetence měly být přesně rozděleny, centrum by stálo v rovnováze vůči třem silným a zároveň vzájemně srovnatelným celkům. Koordinace v celostátním rozměru by byla dána tím, že celostátní parlament by byl prostou sumou všech poslanců národních parlamentů a současně vláda by byla sumou národních vlád spolu s ministry pro celostátní záležitosti.⁴⁰ Jednou z výhod tohoto modelu by byla garance, že nelze politicky zneužít rozdílů v politickém složení například slovenského parlamentu na jedné straně a sestavy slovenských poslanců v celostátním parlamentu na straně druhé apod.

Problém státoprávního upořádání nelze oddělit od problému samosprávy. Ta jakožto propracovaný systém vyvážených kompetenčních vztahů od ústředí až po poslední

⁴⁰ Jednu z prvních podob tohoto modelu podává I. Déřer ve svém spisku Košický vládní program a nová ústava, Praha 1946. Později byl tento model šířeji rozpracován v rámci komise expertů při ústavním výboru Národního shromáždění během roku 1947. Pracovní materiály srv.: Archiv Masarykovy univerzity, fond A 5, J XVIII.

samosprávnou obec je jedinou zárukou proti návratu absolutního centralismu. Je nepopíratelné, že záporné jevy meziválečného politického systému se projevovaly také v této rovině, zvláště výrazně v programovém omezování samosprávy. Je tedy pochopitelný trend bezprostředně po druhé světové válce, totiž co nejvíce decentralizovat, a to především výkonnou moc, co nejvíce kompetenci přenést z vlády a ministerstev směrem dolů.

S tím je spojena otázka, zda model národních výborů ve své prvotní podobě byl nosným řešením. Proti národním výborům a jejich kompetencím se projevovaly námitky již koncem roku 1945,⁴¹ posléze do roku 1947 krystalizovalo poznání, že model národních výborů je cesta, jak v relativně krátké době fakticky plně podřídit národní výbory ministerstvu vnitra a současně dát centru další nástroj k podkopání pozic případných národních orgánů, zejména celoslovenských.

Odtud se v právníkém myšlení projevil trend k obnově tzv. dvojkolejnosti státní správy a samosprávy, tedy k oddělování orgánů samosprávy od místních orgánů státní správy příslušných pro shodné území. Bylo tedy správně pochopeno, že cestou do pekel je neoddělení vlastních samosprávných kompetencí příslušného národního výboru od výkonu funkcí státní správy týmž národním výborem, k nimž byl pověřen shora a tím plnil roli fakticky výkonného orgánu ministerstva vnitra.

Právě ona dvojkolejnost byla radikálně nabourána už ve dvacátých letech, a to za použití mj. tvrdých ideologických útoků,⁴² nyní tedy opět mohla být předmětem ideologických útoků. Pokus o jednoznačnější právní nové řešení proto mohl přijít vlastně až velmi pozdě, až v létě 1947, jako námět, který byl únorem 1948 likvidován.⁴³

* * *

Formou závěru lze podtrhnout, že mimořádný a srdečný ohlas nalézaly mezi slovenskými právními odborníky především práce výše zmíněného Zdeňka Neubauera, profesora brněnské právní fakulty.⁴⁴ Ten ve své právní věcnosti mj. neváhal začít zpochybňovat smysluplnost používání samotného pojmu federace v československých podmínkách, nakolik je příliš schematizován, zprofanován, používá se bez věcného obsahu jako nálepka, z české strany s oblibou jako negativistická nálepka. Z podobných důvodů odsouvá stranou i pojmy spolkový stát a dualismus jako pojmy, které jak ve veřejném mínění, tak i ve frazeologii mnohých politiků byly posunuty do téže kategorie jako například pojem separatismus.

Na druhé straně Neubauer neváhal oživit pojem autonomismu, a to paralelně s pojmem decentralizace. Odmítl rekriminace do minulosti, stejně tak požadoval vyhýbat se citovému, psychologickému i stranickopolitickému zabarvení při řešení ústavněprávních otázek. A tudíž autonomismus doporučuje jako pojem zcela jednoznačný. Neubauer také patřil k prvním kritikům praktického fungování tzv. asymetrického modelu státoprávního uspořádání v Československu s tím, že jediné autonomní centrum vůči

⁴¹ V odborném tisku je vznášeli A. Meissner, Z. Neubauer, vzápětí další.

⁴² K nimž se tehdy snižovaly — a to i na stránkách odborného právního tisku — i takové osobnosti jako J. Hoetzel, K. Laštovka, J. Matějka aj.

⁴³ Jde zejména o rozpracované koncepty J. Raticy z července až září 1947 [Archiv, MU, A 5, J XVIII, kart. 6, 7.] navazující ovšem přímo na předchozí (od léta 1946) a paralelní náměty A. Meissnera, V. Kubeše, J. Pošváře, Z. Neubauera a dalších.

⁴⁴ Nejvýznamnější žák F. Weyra (po předčasné smrti J. Sedláčka) a toho času očekávaný nástupce Weyrův ve vedení čs. větve normativní právní školy.

celostátnímu centru nedokáže být dostatečně odolné, že je zapotřebí více autonomních center vedle sebe a společně proti centru.

Nemilosrdně odhaloval nositele výroků o jednotném státě jako zakuklené extrémní centralisty. Právě před nimi bránil právoplatnost té části normativní činnosti Slovenské národní rady, která nebyla recipována do československého právního řádu; žádal dořešení této otázky jedině legitimní právní cestou (tj. proti likvidaci politickým diktátem), v tomto rámci pak právnícké řešení cestou další recepce do československého právního řádu nebo smluvním zastřešením (tj. proti právní konstrukci, že co není součástí československého právního řádu, je eo ipso nulitní). Vystupoval i na obranu konceptu Š. Lubyho, že i po třetí pražské dohodě je Československo z hlediska právního pouhou reálnou unií.

Co se týče parametrů pro autonomní jednotku, doporučoval, aby normy platné jen pro autonomní celek byly vydávány pouze orgány tohoto celku, demokraticky volenými obyvatelstvem pouze tohoto celku, tudíž, aby v souladu s celostátním právním řádem, současně však vedle něho fungoval zvláštní právní řád autonomního celku. Dále doporučoval, aby co nejvíce právních oborů spadalo kompetenčně do tohoto právního řádu autonomního celku, tj. aby autonomní celek měl co nejvíce vlastních norem. Konečně doporučoval, aby celostátně platné normy nebyly vydávány proti vůli volených zástupců žádného z autonomních celků. Autonomní celek by měl mít samozřejmě naprostou finanční svrchovanost, samostatný systém daní atd. Otázku konkrétních státoprávních možností pro samostatnou a vlastní normotvorbu autonomní složky jednoho státu žádal řešit s maximální věcností.

Vedle principu subordinace v uplatňování právního řádu požadoval brát v úvahu i principy paralelní funkce a rozhodování v dohodě. Princip subordinace dokonce označoval za nepatřičný pro reálnou autonomii. Varoval i před situováním celostátního centra do jednoho místa, upozorňoval, že praktická činnost v chodu státu nevyhnutelně vytváří stav, kdy centrální orgány vždy nakonec působí ve prospěch té části státu, v níž sídlí. Doporučoval proto rozdělení ústředních celostátních institucí do různých míst, případně řešení formou plnomocných expozitur.⁴⁵

Jistý prostor pro perspektivu akceptování alespoň některých Neubauerových námětů i námětů dalších výše uvedených právníků se začal rýsovat v průběhu roku 1947, zejména v jeho druhé polovině. V tomto roce [teprve] se rovněž výrazněji prohloubila věcná spolupráce slovenských a českých právníků. S vyústěním únorových událostí roku 1948 však byla tato perspektiva ztracena.

⁴⁵ Nejvýznamnější Neubauerovy práce ke sledovanému problému: Neubauer, Z.: Kontinuita našeho ústavního práva, Právník, 1945, s. 285 an.; týž: Kontinuita a revoluce, Právní praxe, 1946, č. 6–7; týž: Otázka kontinuity z hlediska slovenského, Právní praxe, 1946, č. 8–10; týž: Ústava moderní demokracie, Brno 1946; týž: Slovensko v nové ústavě, Časopis pro právní a státní vědu, XXVIII, s. 114 an. (též samostatná brožura, Brno 1947); týž: Problémy nové československé ústavy, Časopis pro právní a státní vědu, XXIX, s. 16 an. Celkový teoretický koncept v syntéze (dnes prakticky neznámé a neprávem zapomenuté): Neubauer, Z.: Státověda a teorie politiky, Brno 1947.

Die Stellung des Rechts, die Probleme der Gerechtigkeit, der Dezentralisation, der Selbstverwaltung und des Föderalismus

Vladimír Goněč

In den Jahren 1939–1945, laufend der Etappe des Naziregimes und des Slowakischen Staates ist man zur Wertminderung und Zersplitterung der Rolle vom Recht geworden. Unmittelbar danach, in den ersten Monaten der Nachkriegszeit sind die Tendenzen, das Recht als reines Instrument der politischen Macht anzuwenden, noch tiefer geworden. Parallel sind die Tendenzen des sg. revolutionäres Rechts entstanden. Die Bemühung, dem Recht seine ursprüngliche und unabhängige Rolle zu rücken, blieb lange am Rande, und zwar laufend der ganzen untersuchten Periode. (Erst durch das Jahr 1947 stufendweise entstanden die Bedingungen für die Kräftigung der Rolle vom Recht, diese sind aber wegen des Umsturzes im Februar 1948 likvidiert worden.)

Parallel entfaltete sich die Problematik der Stellung der Slowakei im Staate und allgemein die Problematik der Dezentralisation und Selbstverwaltung. Von den ehemaligen, scheinbar breiten, faktisch aber ungarantierten Kompetenzen des Slowakischen Nationalrates und der Organe der lokalen Selbstverwaltung wurde man zur massiven Zentralisation übergegangen. Die Versuche um Bekehrung kamen wieder erst seit 1947, mit genanntem Bruch.

Die Mitarbeit der tschechischen und slowakischen Juristen hat allmählich gesteigert, jedoch, die mehr intensive Mitarbeit folgt wieder erst im 1947, wann mehrere merkwürdige Konzepte (durch die Februarvorkommnisse im 1948 annullierte) formuliert worden sind. Spezielle Rolle spielten dabei die Anhänger der „reinen Rechtsschule“, darunter am meisten — was betrifft die Konzepte über Föderalismus und tschechisch—slowakische Beziehungen — Zdeněk Neubauer.

SLOVENSKO A NOVÁ, OBNOVENÁ ČSR

Jozef Beňa

I.

Porovnanie ČSR po 5. apríli a 9. máji 1945 s ČSR pred 29. septembrom 1938, možno z právneho hľadiska sumarizovať v týchto hodnotiacich súdoch:

1. totožnosť — ich medzinárodnoprávnej subjektivity, neprerušného trvania z hľadiska medzinárodného práva,
2. obnova — štátnej suverenity, so zmenenými parametrami,
3. novosť — vytvorenie novej ČSR, s kvalitatívne iným politickým, hospodárskym a sociálnym systémom, s novo sa tvoriacou Ústavou ČSR.

Inými slovami — medzinárodnoprávne neprerušene jestvujúca ČSR bola obnovená z hľadiska štátnej suverenity a súčasne novovytvorená z hľadiska jej ústavnej kreácie, podstaty štátu, politického a hospodárskeho systému. ČSR roku 1945 — v porovnaní s ČSR z roku 1938 — bola identická, reštituovaná i konštituovaná.

Triáda týchto parametrov, protikladných, vylučujúcich sa, tvoriacich však celosť, bola výsledkom i zdrojom zápasov politických, hospodársko-sociálnych, národnoštátoprávných. Ich výsledok predurčil na 40 rokov osud jestvujúceho, obnoveného, nového československého štátu. Išlo tu, kde tu, i o návrat k roku 1938, ale primárne o to, či to bude ČSR s demokraciou rozšírenou z poľa politického (ako to bolo v roku 1938) i na pole hospodárske a sociálne (E. Beneš), s československým modelom socializmu bez diktatúry proletariátu (téza KSČ vyslovená akoby mimochodom), ktorá prinesie nové riešenie pomeru česko-slovenského, demokracie i zahraničnej orientácie (SNR), alebo to bude prechod od totality nacisticko-fašistickej, k totalite stalinskej, k sovielizácii. Mimoriadne rozsiahla diskusia v jurisprudencii tohto obdobia, o právnej kontinuite ČSR, bola jednou z myšlienkových reflexií týchto pohybov.¹

II.

Právnu a politickú kontinuitu ČSR interpretoval a presadzoval český, nekomunistický, domáci i zahraničný odboj, pôvodne ako restitutio statu quo ante, identitu pokračujúcej ČSR, po okupácii, s Ústavou ČSR 1920, celým politickým a ekonomickým systémom. Variant uplatnenia koncepcie právnej kontinuity ČSR v podobe jej totožnosti, integrálneho návratu pred prvý deň neslobody, pred 29. 9. 1938, sa možno naposledy prejavil v stanovisku dr. Beneša, ktoré tlmočil P. Drtina z júla 1944: „Hneď v prvý deň

¹ Por.: Slovník veřejného práva, V., Brno 1948, heslo: Zřízení (zatímní organizace) Československé republiky po osvobození, s. 786–816 (tu i zhnutie literatury).

(prevratu doma) existuje stará predmnichovská republika...“ Zmena (ústavy, právnych inštitútov) mala nasledovať až dodatočne, po ich integrálnej reštitúcii, pri autoritatívnom postavení prezidenta.²

Dokonca ani KSČ nenazvala svoj návrh, predložený pri rokovaní v decembri 1943 dr. E. Benešovi, ani svoj Návrh programu novej československej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov z marca 1945, za koncepciu novej ČSR.³ Návrhy KSČ z decembra 1943 o vstupe do platnosti starej ústavy ČSR, zákonov a nariadení predmnichovských, ale hneď so zmenami, vyplývajúcimi z prechodného obdobia, boli reštitučno-korekčnými, inovačnými. Ale podoba republiky dohodnutá v Košickom vládnom programe, so „zľudovením“ demokracie, politického systému (Národný front, Národné výbory, nové chápanie občianskych práv, znárodnenie), republika Čechov a Slovákov, to už prekračovalo rámec „znovuvybudovania štátu“. Znovuvybudovaním štátu v tomto zmysle sa vytváral nový štát, pokračujúci, obnovený, ale kvalitatívne iný.

Napriek tomu, že ČSR z roku 1945 bola vo všetkých podstatných znakoch kvalitatívne iná, teda nie obnovená, ale „naprosto odlišná“ aj podľa zhrnutia diskusie o právnej kontinuite,⁴ obnovenie národnej slobody, obnovenie štátnej nezávislosti prevládalo v spoločenskom vedomí. Republika, hoci vo všetkých parametroch iná, bola Republikou obnovenou, zostala takou v historickej pamäti, ako to vyjadruje i názov našej konferencie.

III.

Koncepciu novej ČSR (nie pokračujúco-obnovenéj, ani nie reštitučno-znovuvybudovanej) výslovne sformulovala, a až do marca, čiastočne júna 1945 i presadzovala Slovenská národná rada. Vychádzala pritom:

1. z uznania medzinárodnoprávneho jestvovania ČSR,

2. ale vnútropoliticky, ústavnoprávne vychádzala z koncepcie vytvárania, konštituovania novej ČSR⁵ a to dôsledným uplatnením:

a/ zásady demokracie širokých vrstiev ľudu,

b/ zásady štátneho sebaurčenia slovenského národa v demokratickom kontexte,⁶

² Por.: SNP, Dokumenty, Bratislava 1965, dok. 99., bod. 4.a) „Hneď v prvý deň (prevratu doma) existuje stará predmnichovská republika, ktorej existencia je medzinárodne uznávaná: má svojho prezidenta a vládu, mu svoje staré územie predmnichovské a svoju starú predmnichovskú ústavu.“ (s. 239).

³ Por.: Cesta ke květnu, I., Praha 1965, zhrnutie v dokumente č. 3, s. 61 an.; por. tamtiež, dok. č. 130, s. 380 an.

⁴ Por.: „Táto materiálno-právna kontinuita je však len zdanie, vyvolaná všeobecnou dikciou recepčného ustanovenia. V skutočnosti vidíme, že veľká časť právneho poriadku, aktivovaného po skončení doby neslobody, bola úplne („naprosto“) odlišná od právneho poriadku predmnichovského.“ Por. dielo cit. v pozn. č. 1., s. 787.

⁵ Vo Vianočnej dohode, písané ČSR, s pomlčkou, potom už bez nej — por.: SNP, Dokumenty, s. 126 a s. 259, s. 390–1 a ďalšie.

⁶ „Pokladáme za potrebné zdôrazniť, že u nás sa očakáva, že nová ČSR prinesie nové pojetie a nové riešenie najmä problému československého, demokracie politickej a hospodárskej, problému sociálneho i zahraničnej orientácie.“ In: Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy prezidenta Beneša, koniec júla 1944, in: SNP, Dokumenty, cit. dielo, dok. č. 112, bod. 4, s. 259.

c/ zásady nemožnosti nenadviazať na právny stav vytvorený šesťročným politickým vývojom,⁷

d/ zásady, že Ústava ČSR z r. 1920 ako celok toho času nemôže byť podkladom vnútro politickej úpravy pomerov ČSR. Dôvodila to tým, že skutočným vývojom boli prekonané jej mnohé podstatné princípy.⁸

3. Syntézou týchto premís bola formulácia, že „...nová republika bude spoločným štátom Čechov a Slovákov, poskytujúcim obom národom ako rovnocenným partnerom možnosť svojprávne si spravovať svoje záležitosti.“⁹

Toto je zovšeobecnený prístup SNR k ústavnoprávnemu konštituovaniu novej ČSR. SNR považovala záväzné proklamovanie tohto stanoviska za nevyhnutné už v prvej hodine verejného politického vystúpenia, s tým, že to „nie je jedna z možností, ktorá sa môže nahradiť možnosťou inou. Je to možnosť jediná schopná byť bezpečnou základňou republiky.“¹⁰

Diskrepancia stanovísk medzi prezidentom ČSR a SNR mala povahu ústavnoprávnú. Hneď v prvý deň prevratu existuje stará predmnichovská ústava (Beneš), contra (nie versus): hneď v prvú hodinu politického vystúpenia záväzne proklamovať, že nová republika bude (t.j. nie je) spoločným štátom Čechov a Slovákov. Nebol to čisto a iba nacionalizmus. Bol to demokratické vyjadrenie a uplatňovanie štátnej sebaurčovacieho práva národa, v mene a pre demokratizáciu jeho verejného života, spoločenského vedomia, ako aj pre odstránenie angatonizmu medzi Čechmi a Slovákami v novej ČSR. A najsilnejším z tohto zdôvodnenia SNR z júla 1944, je varovanie pred dôsledkami neprijatia tejto novej koncepcie ČSR: „A pre nás je priamo nezniesiteľné pomyslenie na to, že by v budúcnosti v ktorejkoľvek vrstve slovenského národa sa mohlo, hoci len zatajene, s uznaním spomínať na časy slovenskej „samostatnosti“ a „štátnosti“. To by však bolo ľahko možné, keby nová republika chcela bez zásadných korektúr a bez nového poňatia vzťahov medzi národmi republiky nadviazať na stav prerušený rokom 1938.“¹¹

Konštrukcia SNR, koncepcia konštituovania novej spoločnej ČSR, bc'a pre SNR priam sebaovražednou. Bol to pokus plávať medzi Scyllou a Charybdou. Organizované

⁷ In: Uznesenie SNR o vzájomnom pomere domáceho a zahraničného obdobia, in: SNP, Dokumenty, cit. dielo, dok. č. 372 — príloha 1, bod 4., s. 600. „Iba postupne bude možné nahradiť rozličné opatrenia, ktoré sú v rozpore s horejšími zásadami. Táto zásada je vyjadrená v § 2 nariadenia Slovenskej národnej rady č. 1/1944 Sb. n. SNR.“ A toto recepčné ustanovenie znelo: „Všetky zákony, nariadenia a opatrenia ostávajú v platnosti, pokiaľ neodporujú duchu republikánsko-demokratickému.“

Dikcia ustanovenia („ostávajú v platnosti“) bola základom pre záver, že SNR zriadenie slovenského štátu považovala za právne platné a že uznala ľudácku právnu sústavu za právny poriadok a ona sa javila ako nástupca tisovského režimu. Pritom podľa koncepcie právnej kontinuity ČSR, „SNR podľa § 1 cit. nar. chopiac sa výkonu celej československej štátnej moci na Slovensku, podujala sa len toho, čoho sa podľa inštrukcii čs. vlády mohol za oslobodzovacieho boja v nezbytnom časovom období podujat“ okresný ba i miestny národný výbor.“ A riešenie: odstránenie nar. č. 1/1944 SNR a nahradenie dekrétom prez. rep. č. 30/1945 Sb. na Slovensku. Cit. podľa listu prednostu kancelárie prezidenta republiky, J. Smutný, Praha 1. 3. 1946, adresované Úradu predsedníctva vlády, vec: Jednanie so SNR — príprava. ŠSÚA, Fond: ÚP SNR, Sign. K-42, Inv. č. 62, Krab. č. 52. Priložené k Stenografickému záznamu o porade vlády a predsedníctva SNR, konanej dňa 10. apríla 1946 na Úrade vlády v Prahe.

⁸ Tamtiež, druhý odsek toho istého bodu.

⁹ Por. dokument cit. v pozn. č. 12, s. 260.

¹⁰ Tamtiež.

¹¹ In: Odpoveď ilegálnej SNR na odkazy prezidenta Beneša, koniec júla 1944, in: SNP, Dokumenty, cit. dielo, dok. č. 112, s. 261.

verejné vystúpenie, s platformou i právnymi aktami, podľa ktorých Ústava ČSR nie je záväzná a ČSR nejestvuje, ale sa vytvára, bolo podľa koncepcie právnej a politickej kontinuity ČSR prezidenta Beneša stanoviskom, aktom, činnosťou protiústavnou,¹² politicky chybnou a priam kriminálnou (neskôr aj kvalifikovane protištátnym, protičeskoslovenským trestným činom). Uznať integrálnu platnosť Ústavy ČSR s koncepciou československého národa, uznať jestvovanie starej ČSR (ak odmyslíme hodnotenie ľudákov o vlezrade, o povstaní proti vlastnému štátu) bolo zradou na realite svojbytnosti národa, na práve na jeho demokratickú štátnosť. Scyllou bola protiústavnosť a protištátnosť z hľadiska pozitívneho práva kontinuujúcej ČSR a stotožnenia slovenského národnoštátneho sebaurčenia so separatizmom, nedemokratizmom, príslušnosťou Slovenska civilizačne k Východu, ako zafixovaný reflex z aspektu českého národného vedomia. Charybdou bola legitimita slovenského národno-emancipačného procesu, historická úloha demokratizovať jeho politické, hospodárske a sociálne pomery, proti autoritárstvu, korporativizmu, fašizmu, jeho zakonzervovaniu, možným recidívam, vytvorenie legality novej, spoločnej ČSR, nie už viac primárne ako českého-československého štátu.

IV.

Dve rokovania delegácií SNP, prvej v Londýne na jeseň 1944, druhej v Moskve v marci 1945, hľadali riešenia ústavnoprávnych dilemat. Kompromis, zmena a priblíženie stanovisk spočívali v tom, že SNR netrvala na názore, že Ústava neplatí, ani na tom, že ústava nemôže byť podkladom vnútropolitických pomerov ČSR. A prezident netrval na platnosti ústavy v celom rozsahu. Prijalo sa riešenie, že Ústava zostáva v platnosti, t.j. ČSR sa nekonštituuje ako nový štát, je to štát historicky daný a trvajúci, ktorý obnovil svoju štátnu zvrchovanosť, podľa Ústavy ČSR, ale tá platila „len ako základ“ — t.j. platili jej základné princípy (prioritne princíp zvrchovanosti ľudu) a súčasne platila „ako vodítko“ až do svojej zmeny, t.j. zmeny, inovácie, kvalitatívnej, systémovej premeny zvnútra obnoveného štátu podľa princípov Ústavy ČSR do prijatia novej Ústavy. Premena obnoveného štátu na nový štát, s metodologicko-ústavným vodítkom zásad Ústavy ČSR z roku 1920 až do prijatia novej Ústavy, bola vlastne ústavne normovaná ako ústavná úloha, pravidlo.¹³

Výsledky rokovaní o vláde a jej programe v marci 1945 potvrdili toto zásadné ústavnoprávne riešenie, konkretizovali ho do podoby nominálne vládneho programu,

¹² V literatúre napr.: Budník, J.: Prozatímní státní zřízení ČSR, Praha 1947, (príslušník brnenskej normatívnej školy) — „zastáva názor o protiústavnosti tohoto právneho poriadku; tvrdí že nar. č. 1/1944 Sb. sa stalo obsoletným v dôsledku nemeckého obsadenia Slovenska po zdaní bansko-bystrického povstania... a že toto nariadenie bolo zrušené dekrétom prez. rep. č. 11/1944 Ú.v.“ Cit. podľa recenzie: Morávek, M., in: Právní praxe, XI, 1947, s. 79.

¹³ Por.: Cesta ke květnu, I., Praha 1965, dok. č. 90, 92 a 93. Delegácia SNR zdôrazňovala svoj záväzný mandát daný povstaním, „aby obnovená ČSR bola vybudovaná na základoch absolútnej rovnocennosti a rovnoprávnosti Slovákov a Čechov... Keď by sa však veci vyvinuli inak, znamenalo by to zničenie týchto vysokých hodnôt, tak krásne dokumentovaných, a možno nikto nikdy by ich nebol viac v stave vytvoriť.“ (s. 301).

obsahove a významove v relevancii zdroja zákonodarstva, či temer ústavy ľudovodemokratickej ČSR sui generis.¹⁴

Uznesenie SNR o zásadách postavenia Slovenska v oslobodenej Československej republike z 2. marca 1945 (so špecifikáciou troch kategórií kompetencií, typických pre spoločný, federatívny štát),¹⁵ ktoré malo vlastne právnu relevanciu oferty, pre uzavretie možno štátnej zmluvy, právneho základu konštituovania novej ČSR, nebolo prijaté ani za základ rokovani. Odmietli ho všetky české strany. Neprijal sa prístup že ČSR vzniká.¹⁶ Bolo to rozhodnutie pre povojnovú ČSR osudové.

Neprijateľný bol aj návrh J. Stránskeho, že „My chceme, aby bolo jasné, že to čo na Slovensku je, je len nevyhnutné revolučné provizórium.“¹⁷ Rozhodlo stanovisko „stredy“, českých komunistov, až po konfrontačnom stretnutí s národnými socialistami a ľuďmi. Národnoštátna kontinuita Slovenska sa musela skoordinať (a to, ako sa ukázalo, subordináciu) s českou politikou, ktorá sa považovala za predstaviteľku československého štátu. Slovenskí komunisti v delegácii SNR ústavnú koncepciu vytvorenia novej, spoločnej ČSR, ktorú považovala SNR za jedinu možnosť byť zárukou silnej ČSR, prostriedkom pre demokratizáciu verejného života spoločenského vedomia, zmenili v mene dosiahnutia spoločného triedneho cieľa, ale i dohody s čechoslovakistickými silami, tzv. štyrmi bodmi K. Gottwalda: uznanie slovenského národa, princípu rovný s rovným, SNR za nositeľku štátnej moci na území Slovenska, so záväzkom, že to bude zakotvené i v budúcej ústave ČSR, avšak s tým, že to „bude jednotný štát, jednotná štátna moc...“¹⁸

Ústavnoprávne-politicky sa v Košickom vládnom programe potvrdilo a presadilo, že ČSR ústavnoprávne nevznikala, nevytvárala sa ako nová, považovala sa nielen za medzinárodnoprávne, ale aj ústavnoprávne za daný jestvujúci útvar, ktorý sa vnútorne obnovuje do podoby nového, obnoveného štátu. Nepresadila sa koncepcia prezidenta o obnove ČSR na základe úplnej platnosti Ústavy, ani koncepcia SNR o konštituovaní novej, spoločnej ČSR. Najrozsiahlejšie sa verifikoval koncept KSČ z r. 1943 o obnove platnosti Ústavy s okamžitými zmenami, avšak s tou podstatnou korekciou, že Ústava platila len ako základ a vodítko až do jej zmeny, a s ďalšou zmenou, že tu vznikli nové ústavné inštitúty, ktoré sa opierali a rozvíjajúci sa ústavný systém povstaleckého, antifašistického-demokratického Slovenska, a ďalšie prameniace z dekrétov prezidenta republiky, ktorých zdrojom sa stal Košický vládny program. Ústavný systém obnovennej, novej ČSR nebol ešte nielen unitarizovaný, ale ani vnútorne konzistentný.

¹⁴ Por.: Kučera, B.: Košický vládní program, zdroj čs. práva, Sborník prací učitelů PF v Brně, V., Brno 1975, s. 11–12.

¹⁵ Por.: Cesta ke květnu, I., Praha 1965, dok. č. 123, s. 367.

¹⁶ „My nesúhlasíme s názorom, že sa republika rozbila a že teraz sa bude dávať dohromady niečo nového. ...republika Československá existuje...“ V. Kopecký, s. 428; G. Husák: „V posledných šiestich rokoch však nastal istý rozvod. To oddelené žitie vytvorilo v rozdielnej psychologické situácii iné psychologické predpoklady. ...Dnes je preto nové spolužitie manželstvo z rozumu a bude to tak, kokiaľ sa nevytvorí najsrdcejší pomer.“ s. 429, tamtiež.

¹⁷ Por. tamtiež, s. 427.

J. Stránský, prof. ústavného práva, bol vedecky pluralistický. ČSR „s podštátom“ pre Slovákov považoval za spoločný štát, rovnako druhý variant jednotný štát (so zárukami svojbytnosti, decentralizáciou a zľudovením) kvalifikoval takisto ako spoločný štát.

¹⁸ Tamtiež, s. 428, výrok V. Kopeckého. Štátoprávne exaktnejšie: „Teraz z toho jednanja vysvitá, že to nemá byť ani dualizmus ani federácia, ale že sa určitá časť kompetencie prenese na orgány domáce na Slovensku.“ Dr. Ursiny, tamtiež, s. 437.

V.

Slovenská národná rada hneď od prvého dňa svojho verejného vystúpenia deklarovala a svojimi nariadeniami i uzakônňovala svoju koncepciu, resp. pokúšala sa o jej celočeskoslovenské ústavnoprávne realizovanie. Časove možno vývoj tohto neúspešného legislatívneho úsilia periodizovať približne takto:

1. obdobie — od 1. 9. 1944 do 21. 4. 1945, t.j. obdobie od prijatia a účinnosti dvoch nariadení SNR, nar. č. 1/1944 Sb. n. SNR a nar. č. 30/1945 Sb. n. SNR — o zákonodarnej moci na Slovensku.

Podľa nar. č. 1/1944 Sb. n. SNR, SNR vykonávala celú zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc na Slovensku.¹⁹ Jej právomoc bola pôvodná (neodvodzovala sa ani od štátnej moci ČSR, pretože tá sa podľa SNR práve konštituovala ako nová ČSR, neodvodzovala sa ani od nejakej štátnej moci Slovenského štátu, pretože ten pre SNR právne nejestvoval).²⁰

Normotvorná právomoc SNR bola podľa jej prvého nariadenia výlučná, t.j. že vylučovala, aby na Slovensku pôsobil iný normotvorný činiteľ (ani dekréty prezidenta, ani normy slovenského štátu). Bola ďalej neobmedzená z aspektu teritoriálneho, predmetného, osobného i funkčného.

Pôvodnosť, výlučnosť a neobmedzenosť zákonodarnej právomoci, to sú atribúty samostatného, zvrchovaného orgánu štátnej moci. Nariadenovacou činnosťou vytváral samostatný slovenský demokratický ústavný systém, slovenský právny poriadok, ako súčasť konštituovania slovenskej národnej antifašistickej štátnosti, so štátoprávnym cieľom vytvorenia štátneho zväzku, spoločného štátu s českým národom, v rámci medzinárodnoprávnej jestvujúcej ČSR.

Košický vládny program formuláciami o „česko-slovenskom štátnom spoločenstve založenom na nových zásadách“, o „spoločnom štáte rovnoprávných národov českého a slovenského“, so záväzkom ústavného zakotvenia týchto zásad, nevylučoval aj jeho interpretáciu v podobe blízkej pôvodnému ústavnoprávnemu projektu SNR, vytvorenia novej, spoločnej ČSR.

2. obdobie: Úsilie o konštituovanie slovenskej demokratickej štátnosti ako subjektu obnovenej novej a spoločnej ČSR sa prejavilo zmenou nariadenia č. 1/1944 Sb. n. SNR, prijatím nar. č. 30/1945 Sb. n. SNR — podľa ktorého sa zákonodarná moc na Slovensku rozdelila na:

¹⁹ Podľa Referátu politického, slovenského a legislatívneho odboru Ú-P vlády o doterajších poradách a prácach konaných podľa uznesenia P-vlády zo dňa 19. dec. 1945 vo veci vzájomných vzťahov medzi vládou a SNR — Povstaním vznikol revolučnou cestou na Slovensku „... druhý ústavný poriadok. Tento poriadok mal v prvej fáze celkom samostatný a na predmnichovských ústavných pomeroch naprosto nezávislý vývoj...“ ŠSUA, Fond: ÚP SNR, Sign. L-17, Inv. č. 37, kartón č. 19.

²⁰ Analogicky zo zásad salus populi suprema lex, vychádzajúc zo slovenského národného záujmu na najvyššieho zákona, SNR vo svojej retribučnej norme, nar. č. 33/1945 Sb. n. SNR, uzákônňovala pričinenie sa o rozbitie ČSR, odstránenie jej demokratického poriadku alebo zavedenie fašistického režimu, menovite iniciatívne alebo exponované pôsobenie k 6. okt. 1938, k 14. marcu 1939, príspevku k utvoreniu slovenského štátu po ochranou Nemecka — za zločin domácej zrady. To je najpresvedčivejší dokaz, že SNR odmietala právnu existenciu Slovenského štátu. Pre SNR „právne nejestvoval žiaden Slovenský snem...“ Dr. Štefánik na pléne SNR 25. júla 1945, por. ŠSUA, Fond ÚP SNR, Sign. LP, Inv. č. 5, Krabica č. 9, s. 25.

a/ výlučnú — ktorú vykonávala SNR samostatne, „v duchu úprimnej zhody s prezidentom a vládou republiky“,

b/ celoštátnu — resp. spoločnú, ktorú vykonával prezident republiky po dohode so SNR.

K uznaniu niektorej záležitosti za celoštátnu bola potrebná dohoda vlády a Predsedníctva SNR.

Nariadenie znamenalo významnú zmenu v ústavnoprávnom postavení Slovenska. Rýdzo juristicky Slovensko podľa nar. č. 1/1944 Sb. n. SNR malo zákonodarne znaky samostatného štátneho útvaru. Od nariadenia č. 30/1945 Sb. n. SNR — sa Slovensko legislatívne stalo súčasťou ČSR. SNR bola súčasťou celočeskoslovenského zákonodarného orgánu. Alebo inak, zákon československého zákonodarcu platil na Slovensku len po súhlase, vlastne ratifikácii sui generis tohto dekrétu SNR. Súhlas zákonodarného orgánu ako podmienka platnosti zákona, prijatého celoštátnym zákonodarcom, na území na ktoré sa vzťahovala pôsobnosť prvého orgánu, to bol znak dualistického, konfederatívneho usporiadania.

Východiskom z dilemat — jednotný a (nie alebo) spoločný štát, rovnosť národov, ich útvarov — mohol byť návrh SNR, prijatý jej plénom 26. mája 1945, na riešenie česko-slovenského pomeru. Požadoval symetrické usporiadanie: „ČSR má jednu hlavu štátu, československý snem a československú vládu, slovenský snem a slovenskú vládu, český snem a českú vládu.“ Republika sa však nemala skladať z dvoch štátoprávných celkov. Štát mal byť iba jeden. Národné orgány nemali byť nositeľmi štátnej suverenity českej a slovenskej, ale národnej suverenity. Spoločné ústredné orgány — Národné zhromaždenie, prezident a československá vláda — mali byť nositeľmi štátnej suverenity českého a slovenského národa.²¹

Nepresadil sa ani administratívno-teritoriálny trializmus, presadzovaný národnými socialistami a lidovcami. Riešenie vzťahu Čechov a Slovákov sa skoncentrovalo a obmedzilo na kompetenčné otázky, na určenie kategórie spoločných vecí. Pomerne široko a demonštratívne ich určila I. pražská dohoda z 2. 6. 1945. Kvalifikácia „celoštátne veci“ bola tým určená (v súlade s nar. č. 30/1945 Sb. n. SNR) dohodou vlády a Predsedníctva SNR. Uznesením z 5. 6. 1945 zmocnila SNR slovenských členov čs. vlády vysloviť v mene a za SNR súhlas s dekrétmi prezidenta republiky.

SNR bola formálno-právne naďalej súčasťou čs. zákonodarného zboru. Bol to len formálne, viac zdánlivo prvok konfederatívny. Opäť sa odmietlo symetrické usporiadanie, aj keď výslovne to malo byť realizované v rámci unitárneho štátu. Právomoc SNR v tomto období od 1. 9. 1944 do 21. 4. 1945 (resp. nie iba do I. pražskej dohody, ale až do ustanovenia Dočasného národného zhromaždenia) sa vyvíjala od jednoty jej troch znakov — pôvodná, výlučná, neobmedzená — k strate jej neobmedzenosti, zrušenia jej výlučnosti, pri zachovaní (zatiaľ) jej pôvodnosti.

3. obdobie — od ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 47/1945 Sb. o Dočasnom národnom zhromaždení (zo dňa 25. 8. 1945), cez ústavný zákon č. 65/1946 Sb. o ústavodarnom Národnom zhromaždení (z 11. 4. 1946), po Ústavu 9. mája 1948.

Ustanovením Dočasného Národného zhromaždenia zanikla právomoc SNR ako zložky celoštátneho zákonodarcu. K tomu sa pripája i skutočnosť, že po prijatí ústavného

²¹ Por.: Prvé kroky po oslobodení, Bratislava 1970, s. 215–217.

dekrétu o Dočasnóm Národnom zhromaždení, SNR a vytvárajúci sa slovenský ústavný systém, ako aj odvetvie štátneho práva, zostali mimo československého zákonodarstva, čs. ústavného systému, čs. štátneho práva. Z tohto pohľadu boli mimoústavné až protiústavné. Preto bolo plne oprávnené hodnotenie, že „určité faktické zjavy v odbore ústavného zriadenia majú len politický podklad a čakajú na dodatočný podklad ústavný (tak tomu je najmä v otázke väčšiny inštitúcií slovenských a ohľadne partikulárneho právneho poriadku na Slovensku vôbec).“²²

Závazok zakotvený v Košickom vládnom programe — ústavne zakotviť slovenské orgány moci zákonodarnej, vládnej a výkonnej — sa splnil až po roku, 11. 4. 1946, v ústavnom zákone č. 65/1946 o ústavodarnom Národnom zhromaždení. SNR sa ním stáva aj československým ústavným orgánom. Nepresadilo sa tým úsilie o likvidáciu, príp. deklasifikáciu na územný administratívnoprávny orgán. Obmedzená právomoc SNR bola ústavnoprávne potvrdená recipovaním stavu vytvoreného politickou dohodou vlády a SNR. Navyše, doteraz pôvodná právomoc SNR sa stráca ustanovením, ktoré jej pôvod i rozsah robí závislým od vôle ústavodarného zhromaždenia.

Tým proti dovtedy, z normatívno-právneho pohľadu, dualistickému stavu (do vytvorenia Dočasného Národného zhromaždenia s ústavnopolitickým základom, po ňom stále viac s mimoústavnou relevanciou) sa vytváral jednotný, unitárny systém československých orgánov štátnej moci, pričom zákonodarná kompetencia SNR už mala iba regionálny charakter (Slovensko netvorí štátoprávny útvar), právomoc odvodenú a limitovanú od celoštátneho zákonodarcu. V štruktúre celoštátneho zákonodarcu sa vytvorilo teleso substituujúce federálnu komoru. Podľa článku 9. ústavného zákona č. 66/1946 Sb. „Pre uznesenie ústavného zákona, týkajúceho sa ústavno-právneho postavenia Slovenska, je treba tiež súhlasu väčšiny prítomných členov ústavodarného Národného zhromaždenia, zvolených na Slovensku.“

Nová ústava, jej podoba, však bola determinovaná vývojom *via facti*, artikulovaným v politických dohodách. Prvú pražskú dohodu, ktorú právne sankcionoval ústavný zákon č. 65/1946 Sb. o ústavodarnom zhromaždení ako smerodajnú pre výklad rozsahu nariaďovacej právomoci SNR, najskôr rozširujúco v prospech celoštátnych vecí doplnila II. pražská dohoda, a potom, *stricto sensu* protiústavne, túto právomoc úplne deklasifikovala III. pražská dohoda (subordinovaním slovenského zákonodarného sboru orgánu celoštátnej výkonnej moci, podriadením práva právotvornej iniciatívy, nadobudnutím platnosti aktom predsedu vlády, právom veta). Atribút slovenských národných orgánov (podľa Ústavy 9. mája — „nositelia slovenskej národnej svojbytnosti“) bol v diskrepancii s ich ďalšou vlastnosťou „nositeľ a vykonávateľ štátnej moci na Slovensku“, pretože to nebola primárne štátna moc slovenská, ale unitárne československá, vylučujúca adekvátne štátoprávne vyjadrenie slovenskej národnej svojbytnosti.

Kontinuita slovenského národnoštátneho vývoja bola vo vývoji od SNP v obnovení novej ČSR najskôr prerušená a potom nenaplnená. Pre Slovensko, jeho verejnú mienku a národnoštátny pohyb to znamenalo potvrdenie faktu, že obnovená ČSR je nová politicky, hospodársky, zahraničnou orientáciou, ale že obnovená nová ČSR je starou ČSR, čo do ústavnoprávneho riešenia vzťahu Čechov a Slovákov. Kríza dôvery k ČSR sa prejavovala uznanlivými hlasmi a činmi k rokom Slovenského štátu, v organizovanej,

²² Slovník vetejného práva, V., cit. dielo, s. 794.

protištátnej, protičeskoslovenskej činnosti, v prospech znovuvytvorenia slovenského štátu.²³

Symptomatickým je pritom zdanlivý paradox. Štátoprávny unitarizmus sa presadzoval paralelne s presadením dualizmu systému politických strán, odmietaním, aby české politické strany mali svoje filiálky na Slovensku. S argumentom, aby sa tým neotvorila na Slovensku brána českým centralistickým snahám. Faktom je, že to nebol figel' komunistov, zodpovedalo to realite. KSS na čele už s V. Širokým „vymoženosťi slovenskej národnej revolúcie“ zredukovala na „samobytnú národnú existenciu“, ktorej treba dať konkrétny hospodársky a sociálny obsah. A celý myšlienkový, koncepcný posun spočíval v tomto jeho výroku: „A na adresu tých čo hovoria, že zdôrazňovanie potreby československej štátnej jednoty nie je zlučiteľné s plným uplatňovaním slovenských národných práv, podčiarkujem: Plnú možnosť nacionálneho, hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho rozkvetu a blahobytu dáva Slovákom jedine jednotná a nedeliteľná Československá republika a to predovšetkým republika s ľudovodemokratickým charakterom.“²⁴

Miesto komplexného systémového riešenia štátoprávneho pomeru, politického a hospodárskeho systému, priorit triedneho prístupu, dominácia hospodárskeho riešenia, dôležitého, nie však postačujúceho. A sociálne i štátoprávne podhubie protičeskoslovenského ľudáckeho hnutia sa potieralo trestnoprávnou represiou, porážkou Demokratickej strany aj pre jej novoľudácku infiltráciu, najskôr malým a potom Veľkým Februárom. Malým Februárom uskutočneným aj vďaka unitárno-československej jednote národných socialistov a ľudovcov s komunistami. A postavenie Zboru povereníkov, už nie ako slovenského orgánu moci výkonnej, ale ako výkonného orgánu československej vlády na Slovensku podľa tretej pražskej dohody, umožnilo potom vystúpenie zástupcov Demokratickej strany z vlády vo februári 1948 ústavnoprávne považovať i za demisiu zástupcov tejto strany v Zbore povereníkov, pretože ten vykonával „...vládou delegovanú právomoc.“²⁵ Kontinuita unitárnej obnovenéj ČSR sa presadila aj tým, že prispela k diskontinuítne skoku, k stalinskej diktatúre proletariátu.

²³ Povereník vnútra gen. dr. M. Ferjenčík v expozé o bezpečnostnej situácii, dňa 15. apríla 1947, k odhalienu a zlikvidovaniu skupín a organizácií, ktorých činnosť smerovala proti štátu, k ich podhubiu uviedol: „...ostré rozpory politicko-stranícke, nedostatočná očista, aj naša demokratická zhovievavosť, ale aj veľmi pomaly sa zlepšujúce pomery hospodárske a všeobecný úpadok občianskej morálky, pri súčasnom nedostatku snáh a oficiálnych opatrení, ako na jednej strane priviesť všetkých otvorených aj skrytých politických odporcov čl. štátnej ideológie do područia a úprimnej lojality voči ČSR a na druhej strane ako presvedčiť ba priam vštepíť všetkým občanom po 6 r. odľučení presvedčenie o nezvratnej skutočnosti, že súžitie Česko-Slovenské je jediným spoľahlivým pilierom existencie slovenskej suverenity a našej národnej slobody, kde vo funkcii štátotvorného národa, ako subjektu ústavnoprávneho, máme plnú možnosť žiť a pracovať. Skutočnosť, že sa v tomto smere u nás nič alebo skoro nič nepodnikalo, malo za následok, že pri prvej ešte k tomu len zdanlivej príležitosti danej falošnými agentmi zahraničnej emigrácie, ... úmyselne rozširovanými správami o neodvratnej vojne medzi západom a východom a o znovuvytvorení Slovenského štátu, mnoho ľudí u nás, hlavne z radu inteligencie týmto správam podľahlo... zo strachu, že by v novovytvorení sa majúcom štáte nemali dost' zásluh na výhodné zachytenie a umiestnenie sa, alebo na odčinenie svojej doterajšej účasti na budovaní Čs. republiky.“ ŠSÚA, Fond: ÚP SNR 1947, Sign. L-7, Inv. č. 27, Krab. č. 11, s. 22–24.

²⁴ Stenografický zápis z priebehu 14. zasadania pléna SNR v dňoch 26. a 27. nov. 1945, s. 11. ŠSÚA, Fond: ÚP-SNR 1945, L-5, inv. č. 25, Kartón 10.

²⁵ List predsedu ZP, dr. G. Husáka, povereníkom za DS, in: Husák, G.: Z bojů o dnešek, 1944–1950, Praha 1973, s. 410.

'Slowakei und die erneuerte ČSR

Jozef Beňa

Die völkerrechtlich ununterbrochen existierende ČSR war vom Standpunkte der Staatssouveränität erneuert und zugleich von dem Standpunkte des politischen und ökonomischen Systems neugeschafft. Die Triade dieser gegensätzlichen Parametern war nach der Meinung des Autors die Quelle der politischen Streitigkeiten. Das Resultat diesen bestimmte das Schicksal des 40 Jahre existierenden, erneuerten tschechoslowakischen Staates voraus.

Das ursprüngliche vor und nachher aufständische Konzept der Slowakischen Nationalrat (SNR) war ein anderes. Es lehnte das Konzept restituierten neu aufgebauten ČSR, nahm die Idee einer fortsetzenden - erneuerten ČSR nicht an, aber formulierte eine Idee einer neuen Č-SR. Man bemühte sich für einen Ausdruck verfassungsrechtlicher Legitimität der slowakischen national emanzipationellen Bewegung in einer Einheit mit der Erfüllung der historischen Aufgabe — die politischen und ökonomischen Verhältnisse in der ČSR zu demokratisieren, gegen Autoritarismus, Korporativismus und Faschismus.

In dem Regierungsprogramm von Košice hat sich, nach der Meinung des Autors, nichteinmal das Konzept des Präsidenten über die Erneuerung der ČSR auf Basis der vollkommenen Geltung der Verfassung durchgesetzt, aber auch nicht das Konzept des SNR für eine Konstitution einer neuen gemeinsamen ČSR, auf Basis einer gleichberechtigten nationalen Staatlichkeit der Tschechen und Slowaken.

Die Bemühung des SNR für Realisation seines ganztschechoslowakischen verfassungsrechtlichen Konzeptes verteilte der Autor in drei Etapen. Vom Slowakischen Nationalaufstand bis zu dem 21.04.1945 mit den Elementen der Schaffung des slowakischen demokratischen Verfassungssystems. Eine weitere Zeitepoche bis zu der Schaffung eines provisorischen Parlaments, mit einigen scheinbar konföderativen Momenten, aber mit der Ablehnung einer symmetrischen Ordnung. Und die dritte Zeitepoche bis zu der Verfassungskonstituierenden Nationalversammlung in der das unitäre System mit der regionalrechtlichen Kompetenz des SNR befestigt wurde.

Die Kontinuität der slowakischen nationalstaatlichen Entwicklung wurde dadurch unterbrochen. Dadurch wurden eine Krise des Vertrauens zu der ČSR, sowie auch Schwierigkeiten mit der Demokratisierung des öffentlichen Lebens, verursacht. Die Kontinuität der unitären erneuerten ČSR hat sich auch dadurch duragesetzt, daß sie zu einem diskontinuierlichem Sprung zu der stalinistischen Diktatur des Proletariats wurde.

**KE VZTAHU MEZI ÚSTAVNÍMI ORGÁNY ČSR
A SLOVENSKOU NÁRODNÍ RADOU 1944–1946**

Karel Jech

V diskusi na naší konferenci je mj. patrná snaha udělat si jasno v otázce, jaký byl vlastně v úsilí o obnovu společného státu Čechů a Slováků koncem války vztah mezi orgány československého státního zřízení v zahraničí a orgány reprezentujícími domácí, v daném případě slovenský odboj od doby Slovenského národního povstání, a to v záležitostech zákonodárné, vládní a výkonné moci. Zajímá nás přirozeně také, jak se tento vztah dále utvářel v prvním roce po osvobození. Pokusím se zúžit tuto problematiku na klíčovou oblast moci zákonodárné a ve stručnosti postihnout — i za cenu jistého zjednodušení — její vývojové změny v několika stadiích.

Především nutno předeslat, že po celou dobu protinacistické a protiokupační rezistence odsuzovali její exilové i domácí představitelé likvidaci či na Slovensku znásilnění principů parlamentního uspořádání a tím znemožnění demokratického výkonu nezávislé zákonodárné činnosti. Československý národní výbor v Paříži a zvláště pak londýnská Státní rada Republiky československé, exilové vlády a prezident republiky ve shodě s organizacemi domácího odboje a smýšlením lidu od počátku neuznávali za legitimní nacistické právní normy, zákony říšského sněmu mocensky prosazované v tzv. protektorátě a v násilně odtrženém pohraničí a zvláště pak v dubnu 1942 vyhlášený nacistický princip, podle něhož vůdce a říšský kancléř A. Hitler byl deklarován jako nejvyšší soudce (der oberste Gerichtsherr) a zákonodárce. Právě tak byly zásadně odníhány diktátorské rozkazy a nařízení říšských protektorů, státního sekretáře a pozdějšího říšského ministra K. H. Franka i nižších orgánů okupační správy.

Zahraniční a domácí odboj obdobně neuznal za součást československého právního řádu kolaborantskou legislativu v podobě nařízení protektorátních vlád. Z jejího celkového souhrnu za dobu nesvobody byly ústavním dekretem prezidenta republiky ze dne 3. srpna 1944 č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku, akceptovány, a to jen pro zcela přechodnou dobu po osvobození, pouze takové předpisy, které se svým obsahem nepříčily znění a demokratickým zásadám československé ústavní listiny z roku 1920, event. zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb.. Přitom byly z používání vyloučeny jmenovitě předpisy z doby nesvobody v oborech soudního práva trestního, soudního řízení trestního, práva osobního a práva občanského. Pojetí tohoto celostátně koncipovaného ústavního dekretu vycházelo přednostně z hlubší znalosti jeho tvůrců o poměrech v tzv. protektorátu a po osvobození bylo respektováno prakticky jen v českých zemích.

Poněkud jinak tomu bylo na Slovensku, kde došlo již v počátcích Slovenského národního povstání k recipování zákonů slovenského státu, pokud neodporovaly republikánsko-demokratickému duchu, ve volnějším smyslu a širším rozsahu. Svůj výraz to našlo nejen v již prvním nařízení Slovenské národní rady z 1. září 1944, ale konkrétněji zejména v retribuční právní normě SNR, která navázala na zákon č. 320 Sl. z. ze dne

26. listopadu 1940, o trestných činech proti státu, a ne na československý zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., event. na další zákony z předmnichovské republiky, na něž se odvolávaly retribuční prezidentské ústavní dekrety č. 6/1945 Úř. věst. čsl. a č. 16/1945 Sb.; důvodem byl zřejmě právní názor tvůrců slovenského nařízení o tom, že v situaci září 1944 nebylo možné ignorovat fungující právní systém na Slovensku a přitom navázat na předmnichovský československý právní pořádek.¹

Od poloviny roku 1940, kdy se československé zahraniční odbojové akci dostalo spojeneckého uznání a kdy se nejvyšší státní moci ujal prezident E. Beneš, který jmenoval exilovou vládu a ustavil Státní radu, začalo období, v němž přechodně vykonával zákonodárnou činnost prezident republiky ve formě dekretů, vydávaných k návrhu a se souhlasem vlády, spolupodepisovaných jejím předsedou, event. jejími dalšími členy. Tato praxe byla od roku 1942 rozšířena tím, že dekrety byly vyhlášovány po slyšení Státní rady, složené převážně z poslanců a senátorů předmnichovského parlamentu, z bývalých ministrů a diplomatů, případně pak s přihlédnutím k poradním zprávám Právní rady.

Od 1. září 1944 nastala nová situace, když povstalecká Slovenská národní rada se prohlásila jak za legitimní představitelku suverenity slovenského národa, tak i za vykonavatelku veškeré zákonodárné, vládní a výkonné moci na Slovensku. Vedle zatímních ústavních orgánů československého státního zřízení v zahraničí, složených z českých a slovenských představitelů, vznikl tak na povstaleckém území orgán utvořený z výlučně slovenských činitelů a vydávající své legislativní akty pro území Slovenska. Z příčin daných válečnými okolnostmi a minimálními možnostmi vzájemné komunikace nemohla být činnost obou těchto orgánů poměrně dlouho normativně koordinována.

Slovenská národní rada se přihlásila k myšlence jednotného československého státu, nezaújala však zatím stanovisko k jeho prozatímní exilové reprezentaci ani k dosaďadní dekretální zákonodárné působnosti vlády a prezidenta republiky. V nařízeních SNR z této doby nejsou zmínky o prezidentských dekretech a o jejich vztahu ke Slovensku. Jistě tu působila skutečnost, že SNR tehdy neměla k dispozici jejich autentické znění; ostatně texty exilových dekretů, které se navíc vyhlášovaly pouze v české řeči, byly na Slovensku těžko dostupné i řadu měsíců po osvobození. Mohla tu však působit i jistá zdrženlivost ve vztahu k E. Benešovi či k některým osobám zastupujícím Slovensko v exilové vládě a Státní radě.

Exilové státní instituce vyslovovaly slovenskému odboji a povstání od počátku svoje sympatie a podporu. O složení a fungování Slovenské národní rady neměly však po určitou dobu potřebné informace a ve vztahu k ní zatím nezaújaly závazný oficiální postoj. Například ještě v rozpravě Státní rady o osnově ústavního dekretu o přechodném výkonu moci zákonodárné dne 13. února 1945 v Londýně prohlásila poslankyně A. Hodiňová (KSČ), že státní zřízení v zahraničí zatím považovalo Slovenskou národní radu pouze za revoluční orgán a že v žádném dekretu zatím výslovně neschválilo její vznik a činnost. Ve stejné rozpravě místopředseda Státní rady dr. Ján Čaplovič (ČSSD) požadoval, aby se státní zřízení postaralo o změnu nařízení SNR z 1. září 1944, neboť není

¹ Zavacká, K.: Stanovisko k otázce postavenia prezidentských dekretův a československého retribučního zákonodárstva. Vypracované pre MZV SR, rkp. 30. 6. 1994; viz také: Nariadenie SNR č. 53 Sberky nariadení SNR zo dňa 6. júna 1945, o úprave niektorých trestnoprávných otázok súvisiacich s obnovením československého právneho poriadku a o novelizovaní niektorých ustanovení trestného práva procesného, Čl. IV., § 13.

dobře možné, aby si SNR osobovala výhradní zákonodárnou moc na Slovensku a aby vedle toho existovala ještě další zákonodárná moc.²

Na principech uvedeného nařízení z 1. září 1944 setrvala SNR i těsně před ústupem do hor na svém tajném zasedání dne 29. září 1944. Současně však ve svém usnesení učinila vstřícný krok formulací, že vedení zahraničního odboje a všechny otázky, týkající se zastupování státu vůči spojencům a ostatnímu zahraničí, přísluší prezidentovi, vládě a Státní radě jako vrcholným revolučním orgánům zahraničního odboje. K navázání přímé komunikace a k vyjasňování vzájemných vztahů nepochybně přispěla jednání delegace SNR s prezidentem a dalšími exilovými činiteli v Londýně na přelomu října a listopadu 1944, kdy již také lze pozorovat jisté náznaky ústupu E. Beneše od čechoslovakistických koncepcí a pozitivního posunu v názorech na budoucí postavení a kompetence slovenských národních orgánů.

Platnost kontroverzního vyhlášení o tom, že Slovenská národní rada vykonává celou zákonodárnou, vládní a výkonnou moc na Slovensku (§ 1 nařízení SNR z 1. září 1944), zrušila pak SNR svým nařízením ze dne 21. dubna 1945 č. 30/1945 Sb. n. SNR, o zákonodárné moci na Slovensku. Současně v tomto novém nařízení vymezila SNR svůj vztah k prezidentu republiky a československé vládě těmito dvěma paragrafy, jejichž znění je vhodné připomenout:

„§ 1.

(1) Zákonodárnou moc na Slovensku okrem případů uvedených v ods. 2 vykonává Slovenská národní rada v duchu úprimnej shody s prezidentom a vládou československej republiky.

(2) Zákonodárnou moc vo veciach celoštátnej povahy vykonáva prezident Republiky po dohode so Slovenskou národnou radou. K tomu, aby niektorej veci bola priznaná celoštátna povaha, je potrebná dohoda vlády československej republiky a Predsedníctva Slovenskej národnej rady.

§ 2.

Prezident Republiky vykonáva zákonodárnou moc podľa § 1 ods. 2 dekretmi, v ktorých sa uvedie, že se vydávají po dohode so Slovenskou národnou radou.“³

Tato nová ustanovení byla o to závažnější, že krátce před jejich vyhlášením, tj. ke dni 4. dubna 1945, kdy se se sídlem na území republiky ustavila tzv. košická vláda, skončila zároveň existence Státní rady i Právní rady, které se do té doby výrazně podílely na dekretální zákonodárné tvorbě a že v celostátních záležitostech obdobné poslání nabývala nyní Slovenská národní rada.

Praktický dosah uvedených ustanovení v následujících měsících nelze však přeceňovat, neboť nejednou docházelo k jejich zanedbání. Zcela uspokojivé řešení vzájemných vztahů a kompetencí v zákonodárné a výkonné činnosti nepřinesla ani jednání předsednictva SNR a vlády ve dnech 31. května – 1. června 1945 a na nich dosažená známá První pražská dohoda, která princip vydávání dekretů ve společných věcech k návrhu vlády a po dohodě se SNR až do ustavení Prozatímního Národního shromáždění v podstatě převzala a potvrdila. I potom se totiž stávalo, že v některých věcech celostátní povahy (jmenovitě např. právě v záležitostech retribuční) zůstávala pravomoc prezidenta

² SÚA Praha, f. SR-L 1940–1945, k 68.

³ Sberka nariadení SNR, Čiastka 6/1945.

republiky a vlády omezena na země Českou a Moravskoslezskou. Při projednávání vládních návrhů měli slovenští ministři plné oprávnění spolurozhodovat i o dekretech s působností zúženou výlučně na české země a při jejichž podpisu byl prezident republiky povinen písemně vzít na vědomí, že tyto dekrety nebudou aplikovány na území Slovenska.⁴ Spolu s tím nebylo výjimkou, když Slovenská národní rada, event. Sbor pověřenců v některých případech překračovaly svoje pravomoci tím, že svými nařízeními upravovaly věci, které svou povahou byly společné a tudíž byly vyhrazeny celostátním dekretům, event. po 28. říjnu 1945 zákonům Prozatímního Národního shromáždění, a příslušným prováděcím opatřením vlády.⁵ Na druhé straně nebyl vydán ani jeden prezidentský dekret, který by měl platnost výlučně na Slovensku.

Ústavní dekret prezidenta republiky ze dne 25. srpna 1945 č. 47/1945 Sb., o Prozatímním Národním shromáždění, vydaný k návrhu vlády a po dohodě se Slovenskou národní radou, stanovil, že až do doby, kdy se sejde řádně zvolené ústavodárné Národní shromáždění, bude vykonávat moc zákonodárnou pro celé území ČSR Prozatímní Národní shromáždění. Ve věcech týkajících se ústavněprávního postavení Slovenska bylo přitom třeba souhlasu většiny přítomných poslanců ze Slovenska, v čemž byla důležitá pojistka proti nežádoucí majorizaci slovenských hlasů.

Za této situace se však znovu vynořovala otázka, zda bude i nadále únosné, aby při právních normách omezených svou platností pouze na území české a moravskoslezské spolupůsobili také slovenští poslanci a slovenští členové vlády, když na normách pro Slovensko neměli možnost se podílet ani prezident a vláda, nýbrž výlučně Slovenská národní rada. Přednostové legislativního odboru JUDr. Pavel Körbel a slovenského odboru Úřadu předsednictva vlády PhDr. Ján Čaplovič spatřovali možné řešení v co nejrychlejším vytvoření zákonodárného sboru pro území české a moravskoslezské jako ekvivalentu Slovenské národní rady. Podle jejich společného návrhu z října 1945,⁶ který byl konzultován s ministerstvem vnitra, přicházelo v úvahu, že by Prozatímní Národní shromáždění mohlo mít dvojí funkci:

za prvé, jako generální sněm (všech 300 poslanců) pro zákonodárnou moc v rámci celé ČSR přiměřeně podle ústavní listiny a jiných zákonů,

za druhé, jako zvláštní zákonodárný sbor zemí české a moravskoslezské (200 poslanců pouze z těchto zemí) a jako rovnocenný partner Slovenské národní rady.

Další eventualitou mohl být podle tohoto návrhu přetvoření dosavadních zemských národních výborů v zemské sněmy, vybavené legislativní pravomocí.

Ministerstvo vnitra nesouhlasilo, aby vytvořením samostatného zákonodárného sboru pro české země vznikl Slovenské národní radě potenciální protiklad. Vyslovilo obavu, že by tím došlo k jakémusi dualismu, k nežádoucí separaci legislativy čistě české a čistě slovenské, zatímco naopak by mělo i v zákonodárné činnosti docházet k užšímu sblížování obou národních celků. Dalším závažným argumentem byl i záměr, aby během předpokládané krátkodobé existence PNS nebyla prejudikována koncepce a struktura ústavodárného shromáždění, jež mělo teprve vzejít z řádných voleb. Uvedené návrhy nebyly přijaty a PNS fungovalo ve známé podobě do jara 1946.

⁴ Archiv KPR Praha, inv. č. 2108.

⁵ SÚA Praha, f. ÚPV 1945–1952, sign. 862/11, k. 894.

⁶ SÚA Praha, f. ÚPV 1945–1952, sign. 862/12, k. 895.

V lednu 1946 předložil legislativní sbor zřízený u úřadu předsednictva SNR osnovu nařízení SNR o přenesení některých práv z předsednictva SNR na prezidenta republiky.⁷ Osnova vycházela ze skutečnosti, že Slovensko prostřednictvím svých poslanců v Prozatímním Národním shromáždění potvrdilo dne 28. října 1945 prezidenta republiky v jeho úřadě, že však PNS dosud nevydalo ústavní normu, která by vyřešila nejenom práva hlavy státu také se zřetelem ke Slovensku, ale i základní ústavněprávní otázky vůbec. Vzhledem k tomu, že se tak nestalo ihned po prezidentské volbě, neujal se prezident republiky de facto zatím některých svých práv ve vztahu ke Slovensku a tato práva je nuceno vykonávat předsednictvo SNR. Podle navrhované koncepce by se měl prezident republiky ujmout nejen práv, která mu dávala platná ústava a která byla v souladu s dosavadními česko-slovenskými politickými dohodami, nýbrž i práv, která vyplynula ze vzniku a existence slovenských orgánů státní moci, tj. SNR, jejího předsednictva a Sboru pověřenců.

Uvedené návrhy nedospěly do podoby nařízení SNR, neboť nepochybně šlo o záležitost celostátní, k jejímuž schválení mohl být příslušný pouze ústavní akt národního shromáždění.

Optimální řešení, které by vyhovovalo českým i slovenským zájmům a které by pro budoucnost poskytovalo nezbytné jistoty a záruky, se v roce 1945 ani začátkem roku následujícího nalézt nepodařilo. Vývoj po volbách z roku 1946, zejména pak po mocenském řešení tzv. slovenské krize z podzimu 1947 a po únorovém převratu v roce 1948 způsobil naopak dlouhodobé zmanipulování i zákonodárné činnosti. To už je však další kapitola, která daleko přesahuje tematické a časové vymezení této konference.

On the Relationship between Constitutional Bodies of the Czechoslovak Republic and the Slovak National Council during the Years 1944–1946

Karel Jech

At the end of World War II and the Nazi occupation, and in the first year after liberation, efforts regarding the effective division of authority in the execution of legislative and governmental powers between the national constitutional bodies and the Slovak National Council represented an important part of the endeavours to restore the common state of the Czechs and the Slovaks. Several political agreements had been achieved regarding the progress in common issues. In many respects, however, diverse attitudes persisted and it was not possible to reach a completely satisfactory solution. This contribution attempts to outline briefly the developmental changes in the legislation.

⁷ SÚA Praha, f. ÚPV 1945–1952, sign. 862/11/2, k. 894.

PŘEDSTAVY POVÁLEČNÉ SOCIÁLNÍ DEMOKRACIE O USPOŘÁDÁNÍ ČESKO-SLOVENSKÉHO POMĚRU

Jaroslav Vaculík

Dosavadní historiografie soustředila svou pozornost spíše na otázky vnitřního života sociálně demokratické strany let 1945–1948 a její vztah k ostatním stranám, případně také k odborům.¹ Rovněž dobová sociálně demokratická publicistika se soustřeďovala, pokud šlo o vnitropolitické otázky, zejména na poměr strany ke KSČ, problematiku zestátněného průmyslu a na přípravu nové ústavy. V této souvislosti se však musela zamýšlet i nad řešením česko-slovenského poměru.

Akční program Československé sociální demokracie schválený na stranické konferenci v Londýně 18. února 1945 prohlašoval, že „osvobozená Československá republika má být národním státem Čechů a Slováků ... Pokládáme proto za nejpodstatnější úkol, aby nová vnitropolitická úprava ČSR byla taková, aby zajišťovala plný svobodný národní vývoj jak Čechů, tak Slováků ... Socialistické uspořádání státu bude znamenat i vyřešení podstaty slovenské otázky. Zásadně však má být dohodou právoplatných zástupců Čechů a Slováků odstraněna každá možnost konfliktu a nedorozumění ... V rámci společného a jednotného základního zákonodárství správa všech věcí na Slovensku má se dít jeho vlastními představiteli.“²

V prvních poválečných měsících byla Československá sociální demokracie zaměřována slovenskými otázkami poměrně málo. Mimo jiné to bylo díky tomu, že po osvobození nedošlo k obnovení sociálně demokratických politických organizací na Slovensku. Teprve krátce před parlamentními volbami došlo na Slovensku 20. ledna 1946 k utvoření Strany práce, která se později — na podzim 1947 — sloučila s Československou sociální demokracií. Vytvoření Strany práce bylo považováno za příspěvek k žádoucí stabilizaci politického života na Slovensku.³

Jeden z představitelů sociálně demokratické strany Vilém Bernard hodnotil v projevu na I. politické škole československého stranického kraje 10. února 1946 řešení česko-slovenského poměru jako „úkol hlavní, který před námi je a ... je to právě sociální demokracie, která je dnes povolána, aby našla to rozumné a celostátnímu zájmu vyhovující řešení, aby toto řešení prosazovala a propagovala jak v českých zemích, tak i na Slovensku“.⁴ Konkrétní způsob úpravy však nenastínil a prohlásil pouze: „Já zde o tom mluvit nemohu“.⁵

Jednou z prvních prací sociálně demokratické proveniencí, která se dotkla konkrétních forem řešení státoprávního uspořádání Československa, byla studie Zdeňka

¹ Srv. např. Vošahlíková, P.: Československá sociální demokracie a Národní fronta. Praha 1985.

² Cit dle c.d., s. 166.

³ ČiL, 2, 1946, s. 75.

⁴ Vošahlíková, P.: c.d., s. 180.

⁵ Tamtéž.

Pešky vydaná v roce 1946 v edici Socialistické rozpravy pod názvem Jakou republiku? Autor nejprve citoval Benešovu práci Demokracie dnes a zítra, v níž se pravilo, že „Československo jako stát snese značný stupeň decentralizace, a že ji v rozumné formě v dohodě všeho obyvatelstva uskuteční. Problém slovenský a poměr Čechů a Slováků jen tímto způsobem může být řešen“.⁶ Peška kritizoval stávající asymetrické uspořádání, kdy např. „máme tak dosti nepříznivý obraz, že působnost ministra Slovaka je omezena pouze na české země, poněvadž pro veškerou tuto agendu je na Slovensku zvláštní pověřenec ... považujeme-li za užitečné dát jistou samosprávu Slovensku, bylo by vhodné dát i českým zemím podíl na tomto dobrodiní. Stav však, v němž určitá část státu má odlišné privilegované postavení, skrývá značná nebezpečí do budoucna. Je tím nalomena zásada státní jednoty a rovnosti všech jeho částí a všech občanů. Bylo by proto třeba pomýšlet na takové zřízení, kde by postavení českých zemí bylo uzpůsobeno podle postavení Slovenska a naopak.“⁷ Doporučoval, aby „byly vypočítány věci, náležející do kompetence oblastních zákonodárných sborů, kdežto vše ostatní, co v zákoně není výslovně uvedeno, by příslušelo Národnímu shromáždění“.⁸ Naproti tomu v první pražské dohodě mezi vládou a předsednictvem SNR z 2. června 1945 tomu bylo naopak. Vypočítávaly se věci společné a vše ostatní bylo na Slovensku v kompetenci SNR. Peška navrhoval decentralizaci zákonodárné a výkonné moci na tři oblasti (země) — Čechy, Moravu se Slezskem a Slovensko. Pro zachování jednotného ducha legislativy žádal, aby zemské zákonodárné sbory byly tvořeny poslanci Národního shromáždění zvolenými v příslušné zemi. To by znamenalo, že Národní shromáždění by se k řešení taxativně vymezených otázek rozestupovalo na tři zemské sněmy. Nevylučoval, aby kromě zemí existovaly i župy čili kraje, přičemž by zemské výkonné orgány dozíraly na činnost župních (krajských) národních výborů.

Otázka zachování zemí či vytvoření krajů byla jednou z nejvíce diskutovaných částí připravované ústavy. Sociální demokraté se přiklínili ke zřízení župnímu čili krajskému, ale s ohledem na potřebu uzákonění samobytného postavení Slovenska byli ochotni přijmout i zřízení zemské. V případě přijetí krajského zřízení navrhovali vytvoření velkých krajů s asi jedním miliónem obyvatel. V Čechách mělo být zřízeno pět krajů, na Moravě tři a na Slovensku také tři. Počet obyvatel jednotlivých okresů se měl pohybovat mezi 50–100 tisíci osob, přitom okresní město mělo být skutečným kulturním a hospodářským centrem celé oblasti.⁹

Pokud šlo o postavení Slovenska, byla, podle sociálně demokratického týdeníku pro kulturu a politiku Cíl, jednou provždy vyřešena otázka samostatnosti slovenského národa a „nechce-li kdo z Čechů upustit od teorie jednotného československého národa [podtrženo v originále], zavírá oči před skutečností“.¹⁰ Při přípravě nové ústavy mělo jít o takovou formu úpravy ústavních poměrů, která by nejen uspokojila spravedlivou měrou požadavky Slováků, ale také posílila myšlenku jednotného československého státu, ideu československé státnosti. Časopis Cíl doporučoval „nadati ZNV omezenou mocí zákonodárnou a z nich vzešlé sbory pověřenců omezenou vrchní mocí správní a přitom zbavit ZNV, tato správní monstra, jež nikdo nemůže pro obsáhlost ovládnout, všeho toho,

⁶ Beneš, E.: Demokracie dnes a zítra. 6. vyd. Praha 1948, s. 296.

⁷ Peška, Z.: Jakou republiku? Praha 1946, s. 22.

⁸ Tamtéž.

⁹ Cíl, 2, 1946, s. 117.

¹⁰ Tamtéž, s. 115.

co mohou v oboru správním vyřešiti národní výbory okresní a zvětšiti pravomoc místních národních výborů“.¹¹

Slovenští sociální demokraté v souvislosti s řešením postavení Slovenska v československém státě zdůrazňovali potřebu jeho industrializace. Ta by měla, dle jejich názoru, i obrovský politický význam, neboť by se vytvořily početné kádry průmyslového dělnictva. Zdůrazňovali, že „výstavba Slovenska a spriemyslenie zeme môže se však diať len za predpokladu, že si vybudujeme [podtrženo v originále] priemysel celkom moderný a moderne vyrábajúci“.¹² Odmítali řešit problematiku zprůmyslnění Slovenska převozem továrního zařízení z Čech a Moravy: „So zastaralými strojmi, v budovách, ktoré výrobnému procesu by vyhovovali ešte menej, ako mu vyhovujú doterajšie ... s robotníctvom, ktoré v prevážnej miere len teraz sa bude zapracovávať ... predstavil si to niekto ...?“¹³ Zdůrazňovali, že „pri otázke spriemyslenia Slovenska musí sa vychádzať predovšetkým zo stanoviska jednotnosti, ako aj hospodárskej vyrovnanosti západu a východu republiky. Predovšetkým je nutné poukázat na to, že nie je možné, aby Slovensko bolo považované za krajinu poľnohospodársku“.¹⁴

Výsledky parlamentních voleb z roku 1946 na Slovensku byly v sociálně demokratických řadách považovány za nepříjemné překvapení, a to nejen pro volební neúspěch Strany práce. Podle jejich názoru šedesátiprocentním zastoupením Demokratické strany mezi představiteli Slovenska v Ústavodárném národním shromáždění vznikla reprezentace, která je „s to vytvořit z nového sboru konstituantu zcela nedělnou, kdyžž zastupci této jediné strany drží klíč k odhlasování všech odstavců ústavy, vztahujících se např. na vnitřní státoprávní poměr obou národních složek republiky“.¹⁵ Na jiném místě týdeník Cíl předvídal, že „skryté napětí mezi západní a východní částí republiky ... tím se patrně zvětší“.¹⁶

V diskuzi o nové ústavě byla v sociálně demokratickém tisku vyjádřena pochybnost, zda „lze předem a normativně s rozumnou dávkou spolehlivosti formulovat, které záležitosti hospodářské a sociální jsou významu celostátního a které významu slovenského ... v soudobé složitosti hospodářských a sociálních poměrů kterákoliv [podtrženo v originále] otázka v určité situaci může se státí otázkou buď zásady nebo detailu ... Nelze přehlížet, že to, co je v tom kterém úseku hospodářské a sociální oblasti důležité z hlediska slovenského, je možno rozpoznávat nejen z Bratislavy, nýbrž také [podtrženo v originále] z Prahy a často jen z Prahy“.¹⁷ Autor těchto poznámek k obsahu ústavy doporučoval nahradit instituci slovenských pověřenců slovenskými státními tajemníky v těch ministerstvech, kde nebylo slovenského člena vlády a vice versa.

Do diskuse k přípravě nové ústavy zasáhl také předválečný sociálně demokratický ministr, spoluautor ústavy z roku 1920 a tvůrce prozatímní ústavy z roku 1918 dr. Alfréd Meissner. Pokud šlo o postavení Slovenska, připomínal, že „dohoda se Slováků je prakticky dnes možná jen na dvojí základně: buď na základě decentralizace tak, že by stejná práva, která ústava dá slovenskému sněmu, připadla buď zemím české a moravsko-

¹¹ Tamtéž, s. 115–116.

¹² Cíl, 2, 1946, s. 247.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, s. 325.

¹⁵ Tamtéž, s. 337.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, s. 667.

slezské nebo nějakému sněmu, oběma těmto zemím společnému — anebo na základě autonomie Slovenska uvnitř jinak centralizované republiky.“¹⁸ Týdeník Cíl druhou variantu odmítl s tím, že „není a nemůže být pro republiku zdravá jakákoliv forma dualismu, ke které nezbytně dojde, jestliže se Slovensku dostane v jakékoli formě autonomie, které by postrádaly země české ... s ohledem na Slováky musí být nějakým způsobem zachována zemská reprezentace“.¹⁹

Ke státoprávnímu uspořádání Československa se vyjádřil i další někdejší předválečný sociálně demokratický ministr, po válce čestný předseda Strany práce a předseda Nejvyššího soudu dr. Ivan Dérér. V roce 1947 vydal v Dělnickém nakladatelství jako první číslo Malé edice dne brožuru nazvanou Košický vládní program a nová ústava.

V ní zdůrazňoval, že tvůrci ústavy z roku 1920 nepopírali svébytnost Slováků, nýbrž stáli na stanovisku, že je sice jednotný československý národ, ale se dvěma větvemi, českou a slovenskou. Podle jeho názoru byla otázka, zda Slováci jsou národ samostatný či část jednotného národa československého, sporná již od minulého století. Přiznával však existenci svébytného slovenského národa, která podle něj znamenala, že Slováci: „1) chtějí si zachovat a dále pestovat spisovnou slovenčinu a zabezpečit, aby byla vyučovacím jazykem všech škol a úředním jazykem všech úřadů a podniků na Slovensku; 2) chtějí, aby státní a veřejnou správu na Slovensku vykonával slovenský personál úřednický, sudcovský, učitelský, zamestnancký; 3) chtějí, aby hospodářská politika československá vedená byla směřem úmerného rozkvetu slovenského hospodářského života a tomu primeraného zaměstnávání slovenských pracujících sil; 4) chtějí, aby zabezpečené bylo šetření a volné pestování šlachetných náboženských, kulturních, historických tradic slovenského lidu.“²⁰ Ideu jednotného československého národa obhajoval tím, že „nie ohlady štátne, ale sväzky a vzťahy jazykové, duchovné, kulturno-historické viazaly Čechov a Slovákov dohromady ako jednotu“.²¹

Recenzent této publikace v sociálně demokratickém tisku uvedl, že „i pro mne existuje pevné pouto mezi českým a slovenským národem, ale podle mého mínění, je tak pevné, že ani uznáním Slováků za zvláštní národ nemůže být zpřetrháno. Chybou všech, kdo se tak usilovně snažili o národní jednotu československou, bylo a je, že podceňují, zcela neprávem, sílu myšlenky státní [podtrženo v originále] jednoty, lásky k demokratické Československé republice, oddanosti k ideám, jimiž je posvěcen vznik tohoto našeho společného státu, jeho znovuzrození a jeho dnešní náplň. Kdyby v první republice bylo vynaloženo tolik úsilí na prohloubení tohoto přesvědčení a tohoto citu, místo marného úsilí o to, vnutit těm Slovákům, kteří se cítí být členy samostatného národa, přesvědčení o jednotnosti československého národa, možná, že by byly události na Slovensku vypadaly jinak. Přijmeme-li koncepci dvou samostatných, ale jazykově, kulturně atd. si neobyčejně blízkých národů, spojených na život a na smrt v jediný společný stát, tedy koncepci, v níž dva samostatné národy jsou podřaděny jednotnému československému státu, dvě myšlenky národní samostatnosti myšlenke jednotné československé státnosti, problém, který se zdá zapleteným a nejasným, ukáže se být jednoduchým a naprosto jasným. Není pak třeba násilné koncepce jednoho národa s dvojitým řečí, nebo dokonce

¹⁸ Meissner, A.: O budoucí ústavě ČSR. Praha 1946.

¹⁹ Cíl, 2, 1946, s. 680.

²⁰ Dérér, I.: Košický vládní program a nová ústava. Praha 1947, s. 14.

²¹ Tamtéž, s. 15.

s jednou řečí ve dvou zněních, která je ve světě ojedinělá a nemá ani v minulosti nikde příkladu.“²²

Tento obsáhlý citát byl nezbytný k pochopení toho, že v sociální demokracii nebylo jednotného přístupu k řešení česko-slovenského poměru. Vedle citovaného realistického názoru se objevovaly i koncepce předválečné garnitury sociálních demokratů. Pokud šlo o budoucí státoprávní uspořádání republiky, shodovali se oba autoři, že „centralizace není dnes již možná, ale není vhodný ani dualismus jakéhokoliv ražení. Východiskem je, jako nejlepší, zemská samospráva, nadaná do jisté míry mocí zákonodárnou a obdařená dosti značnou pravomocí správní.“²³ Dérér navrhoval, aby kromě ústředních ministerstev zahraničních věcí, národní obrany, bezpečnosti, hospodářství, znárodněných podniků, dopravy, financí, kulturně-sociální politiky a zákonodárství byla zřízena zemská ministerstva vnitra, školství, hospodářství, sociálně zdravotní péče a spravedlnosti. Zemští ministři měli tvořit zemskou vládu a zároveň by byli členy ústřední vlády. Zemské zákonodárné sbory by, podle Déréra, tvořili poslanci zvolení v příslušné zemi.²⁴

Podobně uvažoval i úvodník týdeníku Cíl. Jeho autor argumentoval, že poslanci by věděli, co usneslo Národní shromáždění a mohli by snáze hájit jednotu zákonodárství. Dodal však, že bude-li vymezení kompetence mezi Národním shromážděním a zemské sněmy obtížné, bude tím obtížnější vymezení působnosti mezi ústřední vládou a vládami zemskými. V souvislosti s úpravou postavení Slovenska uváděl, že „svébytnost slovenského národa ... se zhruba vyčerpává tím, že Slováci se chtějí spravovat sami. To se vcelku všeobecně uznává, že veřejnou správu si mají obstarávat sami. Češi se na Slovensko nijak nederou a půjdou tam jen tehdy, budou-li vyžádáni. Je pak otázkou, zda záruku vlastní správy není možno zabezpečiti jinak, nežli vytvářením četných a nákladných institucí.“²⁵ Tentýž autor na jiném místě přímo vystoupil proti existenci slovenských národních orgánů. Tvrdil, že jestliže se po návratu vlády ihned rozešla ČNR, pak měla tak učinit i SNR, a to nejpozději po demokratické volbě slovenských zástupců v parlamentních volbách 26. května 1946.²⁶

Šéfredaktor sociálně demokratického týdeníku Cíl v jednom z úvodníků dospěl k závěru, že Košický vládní program a pražské dohody otázky vzájemného poměru Čechů a Slováků nevyřešily: „Nejsem přesvědčen dokonce, že pro každého — a i rozhodující činitele — je těmito dohodami vyřešen alespoň jeden základní problém, kterým pro slovenskou psychologii bouřlivě si sama sebe teprve uvědomujícího národa je otázka uznání Slováků za samostatný národ, otázka, která nadělavla v nemotorných ústech i rukou tolik zla ve vývoji vzájemného poměru česko-slovenského v republice 1918–1938.“²⁷ Upozorňoval na potřebu definitivního řešení a zdůrazňoval, že v „případě česko-slovenského poměru jde rovněž o konkrétní politický i hospodářský a kulturní život dvou přece jen rozdílných celků, který reálně se nebude dát chtít spoutat žádnými zásadami, třeba formálně přijatými, kdyby tyto zásady nerespektovaly přirozenou potřebu vývojového stadia slovenského území a jeho lidu“.²⁸ Zdůrazňoval především význam

²² Cíl, 3, 1947, s. 36.

²³ Tamtéž.

²⁴ Dérér, I.: c.d., s. 46.

²⁵ Cíl, 3, 1947, s. 481.

²⁶ Tamtéž, s. 513–514.

²⁷ Tamtéž, s. 321.

²⁸ Tamtéž.

ekonomického vyrovnání Slovenska s českými zeměmi: „Slováci, pokud miní svou emancipaci kulturní a politickou vážně, budou musít trvat právě na hospodářských požadavcích nejhrouževnatěji, neboť jediné tyto pozice jim mohou vytvářet oporu pro růst a prohloubení oněch hodnot národního života, které rozumíme pod pojmem kulturní a politické uplatnění národa.“²⁹ Obával se, že po vyřešení otázek slovenské kulturní a politické svébytnosti vzniknou časem třenice v oblasti hospodářské, neboť se domníval, že Slovensko bude „vděčnou půdou hospodářského podnikání soukromého [podtrženo v originále] — zatímco v českých krajích jdeme směrem přes státní kapitalismus k pokusu o socialistické formy hospodářského života alespoň v rozhodující části velké výroby“.³⁰

Sociální demokraté byli rozhodnými obhájci práv slovenského národa. Zdůrazňovali, že „zatímco budeme neochvějně pracovat proti autonomistickým směrům, budeme musít zrovna my čeští sociální demokraté být nejodhodlanějšími zastánci všech práv Slováků, budeme muset bojovat proti všem šovinistickým tendencím v českých zemích stejně, ba ještě odhodlaněji, jako naši slovenští soudruzi budou bojovat proti proudům nacionalistického autonomismu a šovinistického klerikalismu na Slovensku“.³¹

Československá sociální demokracie nepřišla po válce s propracovanou koncepcí nového státoprávního uspořádání. V diskusích ve stranickém tisku si řadu otázek teprve ujasňovala. Převažovala tendence takového řešení tzv. slovenské otázky, při kterém by nebyla porušena jednotnost státu. Oprávněné požadavky Slováků měly být řešeny decentralizací zákonodárné a výkonné moci na zemské orgány.

Die Vorstellungen der Sozialdemokratischen Partei über die Ordnung des tschechisch-slowakischen Verhältnisses in der Nachkriegszeit

Jaroslav Vaculík

Die Tschechoslowakische Sozialdemokratische Partei hatte in der Nachkriegszeit keine konzise Auffassung über die neue staatsrechtliche Ordnung. In den Diskussionen in der Parteipresse wurde sich erst über eine ganze Reihe der Fragen klar. Es überwog solche Tendenz der Lösung der sg. slowakischen Frage, bei der die Staatseinheit nicht gestört würde. Die berechtigten Anforderungen der Slowaken sollten durch die Dezentralisierung der gesetzgebenden und exekutiven Macht auf die Landesorgane gelöst werden.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž, s. 353–354.

ZO ŽIVOTA KOMISIE

Slovensko-česká komisia historikov (november 1994 - jún 1996)

Pôsobenie bilaterálnych komisií historikov sa v posledných desaťročiach stalo bežnou a zväčša produktívnou formou spolupráce medzi jednotlivými národnými historiografiami. Komisie nemajú nahrádzať činnosť historických výskumných pracovísk, ani nie je ich ambíciou pôsobiť ako zastrešovacie či kontrolné inštitúcie. Ich hlavnou funkciou je iniciovať a koordinovať spoluprácu vo všetkých oblastiach súvisiacich s historickým výskumom, popularizáciou, edičnou činnosťou, informačnými tokmi, vyučovaním dejepisu na všetkých typoch škôl a pod.

Z podobných príčin a s obdobnými zámermi vznikla aj Slovensko-česká komisia historikov. Podnet na jej ustanovenie sa zrodil na 3. brnenskom pracovnom stretnutí historikov najnovších dejín z ČR a SR (spojenom s konferenciou Česi a Slováci a východná Európa v 20. storočí) vo februári 1994; plne konkretizovaný bol v rozhovore Karla Pichlíka s Dušanom Kováčom. K. Pichlík potom (s Robertom Kvačkom a Janom Rychlíkom) požiadal o zostavenie a vedenie českej časti komisie Viléma Prečana, súběžne v Bratislave D. Kováč získal pre túto úlohu Ivana Kamenca. Pri príležitosti medzinárodnej konferencie k 50. výročiu Slovenského národného povstania v apríli 1994 na Donovaloch sa konali už konkrétne prípravné rozhovory. Tu prišlo k dohode o štruktúre budúcej komisie, pričom sa z oboch strán prihládalo na čo najoptimálnejšie zastúpenie tak z inštitucionálneho, ako aj regionálneho hľadiska.

Potreba ustaviť komisiu bola všeobecne podmienená rozdelením ČSFR na dva samostatné štátne subjekty. Pred historikmi na oboch stranách, a v plnej miere sa to týka aj komisie, stále stojí úloha pôsobiť, aby nedošlo k pretrhnutiu kontaktov a vzájomnej izolácii oboch národných historiografií. Negatívne dôsledky takéhoto procesu by, vzhľadom na viac ako 70-ročnú spoločnú štátnosť, ako aj vzhľadom na veľmi blízky historický vývoj oboch národných spoločenstiev v predchádzajúcich storočiach, boli oveľa citelnejšie.

Formálneho ustanovenia komisie sa ujali Národné komitáty historikov — slovenský a český, z ktorých každý vymenoval po deviatich členoch. V komisii sú zastúpené historické pracoviská univerzitné, akademii vied, armádne ako aj múzeá zo SR a ČR. Jej predsedom je za slovenskú časť vedecký pracovník Historického ústavu SAV Ivan Kamenec a za českú časť riaditeľ Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Vilém Prečan. Ústrednou myšlienkou pri zakladaní komisie bolo dostať čulé vzťahy medzi slovenskými a českými historikmi z obdobia pred rozpadom federácie najprv na rovnakú a postupne na kvalitatívne ešte vyššiu úroveň.

V rámci jednotlivých komisií má slovensko-česká celkom pochopiteľné špecifické postavenie, čomu zodpovedá pozornosť zo strany štátnych orgánov, ako aj rozsah aktivít, ktorý vysoko prevyšuje štandard ktorýchkoľvek iných komisií.

Členovia Slovensko-českej komisie historikov sa po prvý raz stretli v Prahe dňa 22. novembra 1994. Po neoficiálnych rozhovoroch jednotlivých členov bola komisia prijatá veľvyslancom SR Ivanom Mjartanom v budove slovenského veľvyslanectva.

V prítomnosti zástupcov Ministerstva zahraničných vecí ČR a vedúceho Kancelárie prezidenta ČR odznali zdravice vyslovujúce presvedčenie, že komisia prispeje svojou hrievnou k intenzívnej spolupráci medzi oboma národmi a vo vedeckej rovine sa bude podieľať na výskume udalostí a procesov zo spoločných dejín, vrátane tých, ktoré problematizujú naše vzťahy a dejiny. I. Mjartan osobitne zdôraznil, v mene svojom i slovenského veľvyslanectva, ochotu podporovať činnosť komisie a pomáhať plniť jej predsavzatia. Po príhovoroch I. Mjartana, L. Dobrovského a oboch predsedov komisie večer pokračoval neformálnymi rozhovormi.

Oficiálne ustanovujúce zasadanie Slovensko-českej komisie historikov sa zišlo na druhý deň — 23. novembra 1994 — na pôde Akadémie vied ČR. Po predstavení členov, tajomníkov a predsedov sa dohodlo, že komisia sa bude schádzať dvakrát ročne, vždy raz v Slovenskej a raz v Českej republike. Jednotlivé zasadania budú spojené s vedeckým podujatím rôzneho charakteru a dôraz sa bude klásť aj na širší spoločenský rámec činnosti. Rokovanie sa nieslo najmä v rovine informácií o aktivitách českých a slovenských historikov z rôznych pracovísk, z ktorých by mohli vyplynúť závery a konkrétne plány pre činnosť komisie. Najbližšie dlhodobé úlohy komisie sa nasmerovali na podporu rozvoja bohemistiky a slovistiky na univerzitách v oboch republikách. Vzhľadom na pretrvávajúce informačné vákuum bolo dohodnuté skompletizovať postupne informačné materiály, ktoré by pomohli preklenúť tento nedostatok (bibliografia, adresár historických pracovísk a pod.). Členovia komisie sa dohodli propagovať jej plány a konkrétne kroky v médiách a informovať najširšiu historickú obec o vedeckých aktivitách komisie. Komisia sa bude podieľať na organizovaní pravidelných konferencií o česko-slovenských vzťahoch v Brne a bude podporovať každoročné letné stretnutia učiteľov dejepisu v Liberci. K ďalším okruhom jej činnosti bude patriť podpora výmeny učiteľov histórie medzi vysokými školami v Slovenskej a Českej republike, iniciovanie štipendijného programu pre študentov českých dejín zo SR a pre študentov slovenských dejín z ČR a pre doktorantov, spolupráca na výskumných projektoch z dejín česko-slovenského štátu, perspektívna spolupráca na príprave edícií prameňov k dejinám česko-slovenského štátu a vydávanie vlastnej ročenky. Na ustavujúcom zasadaní sa dohodlo, že pri príležitosti 3. zasadania komisie, plánovaného v Brne, sa bude konať po prvý raz aj sprievodné vedecké podujatie — konferencia *Obnova spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1945. Nádeje a obavy, predstavy a skutočnosť*.

2. zasadanie Slovensko-českej komisie historikov sa konalo v Bratislave v dňoch 27.–28. februára 1995 na pôde Historického ústavu SAV. Členovia komisie sa navzájom informovali o priaznivom ohlase na založenie komisie v médiách, o činnosti jednotlivých pracovísk a ich bibliografických aktivitách, o prípravách V. stretnutia učiteľov dejepisu v Liberci v auguste 1995 na tému *Česká a slovenská spoločnosť medzi vojnou a mierom*. Pracovná časť zasadania sa sústredila na precizovanie spoločných plánov komisie a koordináciu vzájomných krokov. Dohodlo sa, že brnenské vedecké podujatia komisie sa budú organizovať raz za dva roky so zámerom tamojších organizátorov strieďať po rokoch tematicky užšiu konferenciu s podujatím so širším stredoeurópskym rámcom. Členovia komisie sa takisto dohodli, že pri príležitosti zasadania komisie sa budú strieďať väčšie vedecké podujatia s ďalšími aktivitami (prednášky, panelové diskusie a pod.). Slovenskí členovia komisie informovali o svojej iniciative na založení odboru bohemistiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave a upozornili na pripravovaný štatút Nadácie prezidentov V. Havla a M. Kováča na výmenu študentov a doktorantov, ktorá sa mala založiť pri stretnutí oboch prezidentov v marci 1995.

Diskutovalo sa o niektorých otázkach učebníc v oboch republikách so zameraním na výklad dejín spoločného štátu, o podpore recenzno-anotačnej činnosti, o finančnom zabezpečení publikácií komisie a ďalších otázkach. Z diskusie vyplynuli uznesenia pre činnosť komisie do najbližšieho zasadania.

Pri príležitosti bratislavského zasadnutia komisia navštívila Politologický kabinet SAV; jeho riaditeľ Jozef Jablonický komisiu zoznámil s činnosťou a pracovnými zámermi Kabinetu.

Dňa 28. februára 1995 prijal členov Slovensko-českej komisie historikov prezident SR Michal Kováč. Vo svojom príhovore zdôraznil úlohu prezidentov oboch krajín pri iniciovaní vzniku komisie a upozornil, že v treťom roku existencie samostatných republik ostáva ešte veľký dlh pri osvetľovaní našej spoločnej histórie, najmä veľá páľčivých tém, ktoré treba spracovať z dôsledne vedeckého hľadiska. Len takýto prístup, ktorý nezakrýva ani omyly, ani nedorozumenia, prispeje k vzájomnému porozumeniu a stane sa súčasne príspevkom k upevňovaniu česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá má pevné miesto a tradície vo vzťahoch oboch našich národov. Po príhovore V. Prečana a D. Kováča, ktorý zastupoval choreho predsedu slovenskej časti komisie I. Kamenca, sa rozprúdila živá a otvorená diskusia. Hovorilo sa najmä o potrebe nadštandardných vzťahov medzi oboma republikami a ich občanmi i o tom, čo pod nadštandardnými vzťahmi treba rozumieť.

Na stretnutí prezidentov ČR a SR V. Havla a M. Kováča v Lánoch 8. marca 1995 sa zúčastnili aj predsedovia oboch častí komisie V. Prečan a I. Kamenec. Bolí prijatí prezidentom ČR V. Havlom, ktorý počas rozhovoru vyslovil myšlienku, že by uvítal najmä hĺbkovú vedeckú analýzu rozdelenia štátu, ktorá by pomohla osobne jemu i tisícom občanov oboch republík. Spoločné výskumné projekty komisie sú v záujme oboch štátov, a preto by ich oba štáty mali aj financovať. Na samostatnej tlačovej konferencii v Lánoch dostali predsedovia komisie príležitosť prezentovať prítomným slovenským i českým novinárom úlohy, plány a predsebazatia komisie.

3. zasadanie Slovensko-českej komisie historikov sa uskutočnilo v Brne dňa 20. októbra 1995 na pôde Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity. Zasadanie komisie pozdravil a na časti rokovania bol prítomný dekan Filozofickej fakulty MU Jaroslav Mezník. Samotnému zasadaniu podľa programu bezprostredne predchádzala vedecká konferencia *Obnova spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1945. Nádeje a obavy, predstavy a skutočnosť* (19.–20. októbra) — prvé vedecké podujatie spoluorganizované komisiou. Hlavným organizátorom bol člen komisie Vladimír Goněc. Konferencia mala tri diskusné bloky (*Česká a slovenská spoločnosť pri obnove spoločného štátu, Staré a nové elity, Problémy štátoprávného usporiadania, práva a spravodlivosť*), ktoré uviedol vždy jeden český a jeden slovenský historik.

Priebeh podujatia bol hodnotený pozitívne a bolo dohodnuté, že materiály z brnenskej konferencie budú zaradené do prvého zväzku ročenky. Robert Kvaček informoval o libereckom stretnutí učiteľov dejepisu a oboznámil komisiu so žiadosťou katedry dejepisu Technickej univerzity v Liberci, aby komisia prevzala symbolickú záštitu nad celým podujatím. V uznesení sa prijalo, že komisia si berie liberecké podujatie pod svoju záštitu a bude sa podieľať na jeho propagácii a zaistovaní programu. Slovenská strana nastolila niektoré problémy a nedostatky v existujúcich učebniciach dejepisu a vysokoškolských príručkách. Z diskusie naliehavo vyplynula požiadavka zaoberať sa touto problematikou podrobnejšie a venovať jej samostatné podujatie. Odznala

informácia o vzniku a činnosti Nadácie M. Kováča a V. Havla, ktorá sídli v Bratislave. (Na jej založení mala svoj nepriamy podiel aj samotná komisia.) Jednalo sa aj o spolupráci olomouckej a bratislavskej filozofickej fakulty na poli histórie, ktorá je svedectvom zintenzívnenia vzájomných kontaktov medzi vysokoškolskými pracoviskami v ČR a SR. Veľa sa diskutovalo o pripravovanej ročenke, jej finančnom zabezpečení a obsahu.

4. zasadanie Slovensko-českej komisie historikov sa konalo v Nitre v dňoch 21. –22. marca 1996 na pôde Vysokej školy pedagogickej. Zasadanie komisie organizačne zabezpečila miestna Katedra histórie a archeológie. Členov komisie prijal rektor VŠPg Peter Liba spolu s ďalšími akademickými funkcionármi. Vo svojom príhovore ocenil zámer komisie prezentovať sa pred verejnosťou formou pódiovej diskusie, navyše s témou (Čechoslovakizmus a autonomizmus v dejinách Čechov a Slovákov), ktorá má všetky predpoklady zaujať študentov i širšiu verejnosť. Študentmi a učiteľmi VŠPg hojne navštvivená pódiová diskusia sa uskutočnila v aule VŠPg v poobedňajších hodinách ako hlavná časť programu zasadania komisie, ktorá bola určená pre verejnosť. Téma, príhovory jednotlivých historikov, otázky poslucháčov a diskusia upútali účastníkov natoľko, že približne štvorhodinové posedenie malo všetky predpoklady pokračovať i dlhšie.

Večer sa uskutočnilo neformálne stretnutie členov komisie s pracovníkmi hostiteľskej Katedry histórie a archeológie.

Dňa 22. marca 1996 sa v priestoroch VŠPg zišli členovia komisie na svoje pracovné zasadanie. Pozitívne bol ocenený priebeh pódiovej diskusie a bolo konštatované, že podobné podujatia treba opakovať najmä vo vysokoškolskom prostredí. Prijala sa ponuka jej hlavného organizátora E. Nižňanského publikovať jej podstatné časti aj s kompletnými úvodnými vstupmi v zborníku katedry. Veľkú pozornosť venovala komisia príprave prvého zväzku svojej ročenky. Bola vymenovaná redakčná rada ročenky. Výhľadovo na takmer rok a pol dopredu sa hovorilo o programe budúcich vedeckých podujatí komisie (Olomouc 1996, Prešov 1997, Brno 1997) i libereckých stretnutí učiteľov dejepisu (kde by sa mohla otvoriť stále aktuálna, ba akútna otázka učebníc). S uspokojením bola prijatá správa, že Grantová agentúra ČR pridelila financie na prvé tri zväzky ročenky, ako aj informácie o konštituovaní sa odborov slovakistiky na Filozofickej fakulte MU v Brne a bohemistiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Hovorilo sa o pripravovaných historických podujatiach v ČR a SR, ktoré by mohli osloviť spoločne českých a slovenských historikov. Nastolili sa aj otázky, ktoré vznikli pri delimitácii vojenských archívov a ktoré neprispievajú k rozvíjaniu korektných vzťahov medzi oboma stranami. Českí členovia komisie prisľúbili intervenovať za urýchlené riešenie týchto problémov. Napokon, 17. júna 1996, sa po prvý raz stretla v Brne redakčná rada pripravovanej ročenky a uzatvorila obsah 1. ročníka.

Roman Holec

Z prejavov prednesených na Veľvyslanectve Slovenskej republiky v Prahe 22. novembra 1994

Veľvyslanec Ivan Mjartan (autorizovaný záznam):

Veľvyslanec Ivan Mjartan, v úvode po privítaní prítomných, uviedol súvislosti podujatia. Vyjadril radosť z toho, že účastníci 1. zasadnutia Slovensko-českej komisie historikov prijali pozvanie na Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v ČR. Ocenil vytvorenie komisie. Vyjadril nádej, že jej práca prispeje k tomu, že spoločná história nebude protikladne a rozporne podávaná. Zdôraznil význam takehoto výsledku, najmä pre budúce generácie. Spoločnú históriu je potrebné vidieť vcelku, chápať jej zmysel, a v tom nielen jej negatíva, ale aj pozitíva.

Vyjadril pripravenosť zastupiteľského úradu podporiť aktivity Komisie, smerujúce k získaniu sponzorov pre jej činnosť.

Vilém Prečan:

Rád bych především vyjádřil obrovskou radost z faktu, že za pouhého půl roku od chvíle, kdy jsme se v dubnu na Donovalech dohodli, že je nejvyšší čas založit česko-slovenskou/slovensko-českou komisi historiků, jsme tak daleko, že nás zítra čeká první, ustavující zasedání a debata o společném pracovním programu. Jistě mluvím za Vás za všechny, jestliže poděkuji panu velvyslanci za to, že nám připravil pro dnešní setkání, jež si bezpochyby zaslouží slavnostní rámec, tak krásné prostředí, a že pozval i zástupce české státní reprezentace.

My přítomní historici se samozřejmě skoro všichni mezi sebou dobře známe. Dalo by se říci slovensky, že sme spolu už dávno tie priekopy preskakovali, alebo česky, že jsme spolu byli v nejedné farské zahradě na jablkách. Tak třeba v šedesátých letech, když jsme společně usilovali o více pravdy o Slovenském národním povstání, když jsme v roce 1968 otevřeně kritizovali dvacetiletí stalinistického centralismu, když jsme v sedmdesátých a osmdesátých letech spolu všelico podnikali v samizdatu nebo přes hranice, v kooperaci exilu a domova, hájili pravdu o minulosti a historiky proti násilí. A navazujeme také na spolupráci ve společném československém národním komitétu historiků z let 1990–1992.

Kdybych měl říci, co bych nejvíce ze všeho přál naší komisi do vinku, formuloval bych to takto: abychom se nesetkávali jako dva týmy, z nichž každý hájí „své barvy“, tedy jako strážci „svých“ národních legend a mýtů, nýbrž abychom byli jedním týmem, spolehlivými spojenci v jediném společném úsilí: svým českým a slovenským pappenheimským, které tak dobře známe, nalévat o minulosti jen čisté víno, padni komu padni, ať se jim to líbí nebo nelíbí, i kdyby nás za to chtěli kamenovat.

O tom, co budeme dělat, jaké úkoly si vytýčíme, o tom budeme hovořit zítra. Bezpochyby cítíme, že tím nejdůležitějším je úplnější obraz o česko-slovenských dějinách, o sedmdesátých letech společných státních dějin, o dějinách vzájemnosti a konfliktů, o dějinách onoho soužití, k němuž patřila také jistá dávka soužení. Půjde nám také o to,

aby se na Slovensku pěstovaly plnokrevné české dějiny a naopak slovenské dějiny v Čechách a na Moravě, hlavně na univerzitách.

Pro nás historiky bych si přál podporu a pomoc ze strany všech, kdo v tom mohou něco udělat. Těší mne příslib pana velvyslance — a doufám že ani česká strana nebude mít hluboko do kapsy. Vycházíme z toho, že naše iniciativa směřující k založení společné komise historiků vyjadřuje intenci obou prezidentů, jakož i zájmy české i slovenské společnosti.

Ivan Kamenec:

O komisii bolo už viac menej všetko povedané. Spolu s našimi českými kolegami mám potešenie konštatovať, že slovensko-českú historickú komisiu chápem ako úsilie o tvorivú spoluprácu. Bolo by veľmi žiadúce, keby vzťahy korektnosti, kolegiality a priateľstva, aké sú už dlhé roky medzi slovenskými a českými historikmi, stali sa normou aj v iných oblastiach vzťahov našich dvoch republík, a to bez malicherností, bez drobných alebo väčších zlomyseľností a najmä bez tešenia sa z ťažkostí toho druhého.

To je tak trochu mimo našej historickej práce, ktorá nás čaká a na ktorú sa všetci tešíme. Ale nie je to tak celkom od veci. Komisia historikov prirodzene nemôže uskutočňovať svoje plány sama a najmä nie bez tej pomoci, o ktorej hovoril pán veľvyslanec, ktorému za jeho prísľub zo srdca ďakujem. Nejde však predovšetkým a hlavne o materiálne problémy; historici trpeli donedávna inými ťažkosťami — politickými tlakmi, intoleranciou. Dúfam, že také nebezpečenstvá a také úskalía sú za nami.

Želal by som si, aby sa naša spoločná práca v komisii niesla nie v duchu vzájomného objímania a pritakávaní, ale v duchu zdravej diskusie a oponentúry, kde polemika nebude chápaná ako zlomyseľné ohováranie, ale ako cesta k pravde o minulosti, ako hľadanie tejto pravdy. Dobré formulovaná otázka je pre historika dôležitejšia ako veľmi razantná odpoveď. Lebo otázka núti rozmyšľať, zatiaľ čo razantne formulovaná odpoveď skôr prikazuje, aby si občan myslel to, čo historik. Ten, pravda, nemá ani patent či výsadu jediného platného výkladu dejín; historik iba kladie otázky a skromne ponúka svoju interpretáciu.

Ešte raz prajem nám všetkým — a nielen historikom — do ďalších rokov priateľskú a úprimnú spoluprácu.

Menoslov členov Slovensko-českej/Česko-slovenskej komisie historikov

Slovenská časť komisie:

1. **PhDr. Ivan Kamenec, CSc.** — predseda
Historický ústav SAV, Bratislava
2. **Doc. PhDr. Roman Holec, CSc.** — tajomník
Filozofická fakulta UK, Bratislava
3. **PhDr. Jozef Bystrický, CSc.**
Historický ústav Armády SR, Bratislava
4. **PhDr. Viliam Čičaj, CSc.**
Historický ústav SAV, Bratislava
5. **PhDr. Mária Dobríková**
Historické múzeum SNM, Bratislava
6. **PhDr. Dušan Kováč, DrSc.**
Historický ústav SAV, Bratislava
7. **PhDr. Eduard Nižňanský, CSc.**
Vysoká škola pedagogická, Nitra
8. **PhDr. Miroslav Pekník, CSc.**
Politologický kabinet SAV, Bratislava
9. **PhDr. Peter Švorc, CSc.**
Filozofická fakulta UPJŠ, Prešov

Česká část komise:

1. **Doc. PhDr. Vilém Prečan, CSc.** — predseda
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha
2. **PhDr. Vojtech Čelko** — tajemník
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha
3. **Doc. PhDr. Vladimír Goněc, CSc.**
Filozofická fakulta MU, Brno
4. **PhDr. Josef Harna, CSc.**
Historický ústav AV ČR, Praha

5. **PhDr. Mária Karpašová**
Severočeské muzeum, Liberec
6. **Prof. PhDr. Robert Kvaček, CSc.**
Filozofická fakulta KU, Praha
7. **Doc. PhDr. Karel Pichlík, DrSc.**
Historický ústav Armády ČR, Praha
8. **PhDr. Jan Rychlík, CSc.**
Ústav T. G. Masaryka AV ČR, Praha
9. **Doc. PhDr. Jindřich Schulz, CSc.**
Filozofická fakulta UP, Olomouc

RECENZIE. KRITIKA

Zo slovenských historických ročeniek a periodických zborníkov

Historický ústav SAV ako jediné profesionálne pracovisko historického výskumu vydáva okrem *Historického časopisu*, vychádzajúceho štyrikrát ročne, a nepravidelne vychádzajúcich *Slovanských štúdií* aj ročenku *Historické štúdie*. V súčasnosti je v tlači jej 37. číslo. Ročenka začala vychádzať roku 1955 ako polytematický zborník štúdií, ktorý mal tvoriť pandant k Historickému časopisu, ba zo začiatku vychádzal ako jeho príloha. Rozdiel bol predovšetkým v možnosti podstatne väčšieho rozsahu jednotlivých príspevkov. Potom prešli Historické štúdie obdobím, kedy mali najprv charakter monotematického zborníka a neskôr vychádzali ako malé monografie pracovníkov ústavu. Po trojročnej odmlke začali od roku 1993 vychádzať Historické štúdie v „novom šate“ a s koncepciou vedecky kvalitného polytematického zborníka, v ktorom dostávajú priestor aj historici zo zahraničia zaoberajúci sa slovenskými, resp. stredoeurópskymi dejinami. Zatiaľ posledný, 36. ročník s vročením do roku 1995, vzrástol aj rozsahovo, a čo je dôležitejšie, dlhodobo si udržuje vysokú odbornú úroveň. Jeho obsah tvorí šesť štúdií a dva materiálové príspevky, ktoré nepochybne oslovia aj českých odborníkov. M. Krajčovič sa zaoberá obdobím Károlyiho vlády v Maďarsku v súvislosti s osudmi Slovenska v stredoeurópskom kontexte v rokoch 1918–1919. Všíma sa také kontraverzné a stále diskutované okruhy problémov ako belehradské prímerie a slovenská otázka, rokovania M. Hodžu a SNR v Budapešti, rokovania M. Hodžu s Károlyiho vládou, otázka druhej demarkačnej línie a pod. Autor vystupuje s viacerými pozoruhodnými závermi, ktoré sa nepochybne, napriek ich zakotveniu v prameňoch, stanú predmetom diskusií a polemík. Aj štúdia F. Oslanského o životných osudoch Jána Jiskru z Brandýsa so zameraním sa najmä na slovenské reálie zasahuje viacerými presahmi do vyslovene „českej témy“. Vzhľadom na východiskovú literatúru a pramene má ambície zaujať českých odborníkov pohľadom zvonku, resp. z druhej strany, čo býva obyčajne zaujímavou konfrontáciou. V mnohom to platí aj o ďalších dvoch príspevkoch. Ľ. Hallon sa pokúsil kombináciou viacerých metód vyčleniť z celoštátneho rámca zahraničný obchod Slovenska v období 1918–1929 a zahraničnoobchodných partnerov Slovenska. S. Michálek si všima česko-slovensko-americké vzťahy od konca vojny do leta roku 1947, s dôrazom hlavne na hospodársku sféru (lend-lease, UNRRA, obchodná dohoda, otázky kompenzácie za znárodnený majetok a pod.). Štúdia je postavená na domácich a amerických archívnych zdrojoch, čo adekvátne zvyšuje jej výpovednú hodnotu.

Vyslovene slovenskou problematikou sa zaoberá štúdia E. Jakešovej (Uhorské zákonodarstvo a vystaňovanie Slovákov do I. svetovej vojny) a americkej historičky N. Weberovej (Príslušnosť k pohlaviu a triede ako komponenty národného hnutia na Slovensku v období 1848–1900), z ktorých najmä posledná (mimochodom publikovaná v angličtine) je svojou témou v slovenskej historiografii ojedinelá. Ide o problémy ženského hnutia, feminizmu a konfrontácie vzdelanejších žien s tradicionalisticky zameranou slovenskou spoločnosťou.

Historiografická časť je tvorená dvoma materiálovými príspevkami. Prvý — Česi a Slováci vo vedeckých prácach v NSR — vypracoval známy nemecký historik M.

Alexander, v druhom sa M. Vytváľová zamerala na rekonštrukciu romanistickej právnej tradície v spise Mateja Bela De servitute.

Významnú súčasť vedeckého historického výskumu tvoria vysokoškolské pracoviská, z ktorých viaceré sú ešte len v štádiu budovania. Aj oni prezentujú svoje výsledky v periodických zborníkoch, ktoré majú väčšiu alebo menšiu tradíciu primerane rodnému listu jednotlivých katedier. Rovnaké pre všetky sú však trvalé problémy s ich vydávaním.

Najväčšiu tradíciu medzi ročenkami jednotlivých katedier histórie má logicky zborník v súčasnosti najstaršej vysokej školy na Slovensku Univerzity Komenského v Bratislave. Na jej Filozofickej fakulte vydávajú obe tu pôsobiace historické katedry (Katedra slovenských dejín a archívniectva a Katedra všeobecných dejín) zborník *Historica*, ktorý roku 1996 vstúpil do svojho 42. ročníka (*Historica* — Zborník FF UK, XLII, Bratislava, Univerzita Komenského 1996, 213 s.). V posledných rokoch vychádza nepravidelne a zhoršila sa aj jeho grafická úprava. Už spomínané posledné číslo prináša šesť štúdií vybavených anglickým resumé, jeden materiálový príspevok a recenznú časť.

V rámci štúdií vyšli v chronologickom poradí najprv príspevky o archeologickom výskume hradu Šášov (J. Hoššo) a o pôsobení zahraničných študentov na bratislavskom evanjelickom gymnáziu v 18. storočí (M. Daniš). Hoci štúdiá sa zameriava na študentov z Balkánu a Ukrajiny, autor uvádza, že podľa školských matrik sa od 80. rokov 18. storočia začínajú na škole objavovať stále častejšie aj študenti z Čiech a Moravy. V období 1714–1811 študovalo na bratislavskom ev. gymnáziu 21 študentov z Čiech a 9 z Moravy (s. 52).

Nasledujú ďalšie štúdie — o formovaní radikálnej pravej vo Francúzsku v období 1871–1918 (K. Dzuriak), o zahraničnopolitických reflexiách slovenského národného hnutia na prahu I. svetovej vojny (M. Písch), o prehľade súdnej správy na Slovensku v rokoch 1919–1939 (L. Hubenák) a o časopise *Náš boj* (platforma krajnej pravej v rámci HSLS) na pozadí krízy režimu vojnového Slovenskej republiky (Z. Višňovská-Gregoričková).

Vyslovene materiálový charakter má príspevok D. Janotu o systéme vzdelávania na Univerzite Komenského v Bratislave v období 1919–1989.

Po recenznej časti sú na pomerne veľkom priestore a v angličtine predstavené dve monografické práce českých autorov — Přemysl Otakar I. (Praha 1990) od J. Zemličky a Velká francouzská revoluce a Evropa 1789/1800 (Praha, Svoboda 1990) od autorov M. Hrocha a V. Kubišovej.

Momentálne najpravidelnejšie vychádzajúcim vysokoškolským periodikom z oblasti histórie je *Studia Historica Nitriensia*. Vydáva ju Katedra histórie a archeológie mladej Vysokej školy pedagogickej v Nitre a roku 1995 vyšiel už štvrtý ročník (*Studia Historica Nitriensia*, IV, Nitra, Vysoká škola pedagogická 1995, 238 s.). Všetky príspevky v ňom sú vybavené anglickou synopsisou a cudzojazyčným resumé. Obsah posledného ročníka má veľmi pestrý charakter a v rámci autorov prevládajú pracovníci nitrianskej katedry.

Časť štúdií je tvorená piatimi príspevkami. L. Marci na príklade Machiavelliho a Montaigna uvažuje o dvoch prístupoch k riešeniu problému autonómie osobnosti a E. Nižňanský sa zaoberá nad fašizmom a úlohou stredných vrstiev z hľadiska sociologických a psychologických teórií. L. Ruman sa zaoberá sanačným režimom v Poľsku

v prvých rokoch svojej existencie (1928–30). E. Wiedermann sleduje jaskynné náleziská a adaptáciu pravekého osídlenia na klimatické zmeny v povodí strednej a hornej Nitry a I. Zubácka sa pri príležitosti 150. výročia zaoberá charakteristikou a peripetiami vývoja štúrovských Slovenských národných novín.

Novou rubrikou je časť Dokumenty, kde jednotliví autori komentujú konkrétne historické pramene. Je to zaujímavé nielen pre samotných študentov a možnosti ich práce s historickým textom, ale túto novinku nepochybne so súhlasom prijímajú aj čitatelia z radov širšej vedeckej historickej obce. D. Prelovská všima testament ako prameň analýzy každodenného života, L. Ruman komentuje program československej sociálnej demokracie z roku 1930 a V. Slnková sa zaoberá Pamätným spisom — povolebnou reakciou M. Rázusa z roku 1935. Vždy po úvode a stručnej charakteristike dokumentu nasleduje text samotného prameňa, čo má z hľadiska rozvíjania interpretačných schopností študentov nemalý význam. V centre pozornosti príspevku K. Zavackej stojí prenikanie fašizmu do práva na Slovensku počas vojnového Slovenskej republiky.

V ďalšej novej rubrike Z pozostalosti budú bez komentára uverejňované ucelené historické texty — začína sa s prácami sociológa Antona Štefánka venovanými problematike nacionalizmu.

V ďalšej časti zborníka sú uverejnené štyri príspevky členov nitrianskej katedry, ktoré odzneli na medzinárodnej konferencii *Filozofia, etika a história v systéme školskej výchovy* v Nitre v júni 1995. Aj tieto práce sú zväčša úzko spojené s vyučovacím procesom. Ide o využitie archeológie v ňom (J. Hečková) a o námety na tvorivú prácu s učebnicami dejepisu na základnej škole (I. Zubácka). Obzvlášť treba vyzdvihnúť pokus D. Prelovskej vysvetliť vypovedacie možnosti materiálov urbárskej regulácie Márie Terézie, najmä známych deväťbodových dotazníkov pre poznanie dobových reálií, i ako istú formu alternatívnej výučby napr. regionálnej histórie. V. Slnková sa vo svojom príspevku zamerala na postavenie histórie vo vzdelávacom systéme povinnej školskej dochádzky vo Walese.

Stále rozsiahlejší priestor nadobúda časť venovaná recenzii, správam a informáciám o živote katedry. Recenzenti zaujali stanovisko okrem iného aj k zborníkom *Pohľady do minulosti* (Hradec Králové 1994), *Moderní dějiny* (Praha, HÚ AV ČR 1994) a k niektorým prekladovým prácam, ktoré vyšli v ČR. Medzi správami nájdeme podrobné informácie o činnosti Česko-slovenskej komisie historikov.

Zborník zaujme nielen svojou vedeckou úrovňou, ale najmä úzkou prepojenosťou na prax, mnohými podnetmi, ktoré oslovia každého učiteľa histórie na strednej alebo vysokej škole. Rovnako osloví aj študentov, pre ktorých sa môže stať pracovným zošitom a dielňou na formovanie vlastných postojov na základe detailného poznania prameňov.

Katedra dejín a archívniectva Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafaříka prezentuje svoje vedecké výsledky v spoločenskovednom zborníku *História*, ktorý však vychádza v pomerne veľkých časových rozstupoch. Roku 1994 vyšlo len jeho 3. číslo, venované dlhoročnému pracovníkovi katedry L. Tajtákov, ktorý tu má aj svoju celoživotnú bibliografiu. Je zjavné, že prešovská katedra kladie dôraz na organizovanie roznych zväčša medzinárodných konferencií a vydávanie hodnotných zborníkov z nich, ako napr. zborník o lekárovi Ľudovítovi Markušovskom a jeho dobe a zborník *Spis* v kontinuite času. Jednotlivé príspevky zachytávajú širokú škálu problémov od stredoveku až po obdobie 2. svetovej vojny. Na oblasť východného Slovenska sa sústreďujú štyri

štúdie — F. Uličný skúma osídlenie panstva Tibava v stredoveku, M. Bodnárová začiatky reformácie v Košiciach, P. Kónya prešovský krvavý súd z r. 1687 (tzv. prešovské jatky) a M. Danilák sa zaoberá situáciou Ukrajincov na východnom Slovensku na začiatku 20. storočia. Vzhľadom na pôvodný výskum a prameňnú bázu sú tieto príspevky najhodnotnejšie. Kzpílačno-sumarizujúci, resp. materiálovo pomerne jednostranný charakter majú práce Z. Malagovej o vzťahoch medzi občianskymi stranami a sociálnou demokraciou v predvečer 1. svetovej vojny, J. Mojdisa o vojenskom zahraničnom odboji Čechov a Slovákov v rokoch 1914–1920, L. Frankovej o začiatkoch ženského hnutia na Slovensku. Zaujímavým príspevkom je naopak štúdia M. Otčenáša o slovenskej historiografii matičného obdobia (1863–1875) so zreteľom na osobnosti J. Záborského, F. V. Sasinka, P. Križka a J. Hložníka a práca P. Švorca o odraze vzniku ČSR v českej a slovenskej spisbe a publicistike 20. rokov. Autor sa nevyhol ani konfrontačným a polemicným prácam a v prehľadnej podobe zachytáva všetky hlavné sporné otázky s dôrazom na rozdiely v koncepcných prístupoch. V zborníku sa prezentujú aj dvaja zahraniční autori — H. Heppner (Graz) a J. Slugocki (Bydgoszcz). Prvý zachytáva v nemčine vzťahy medzi univerzitou v Grazi a panónskym priestorom do roku 1918, druhý sleduje v poľštine koncepcie regionalizmu v Poľsku pred 2. svetovou vojnou. Obsah zborníka dopĺňa ešte prehľad česko-slovenskej historiografie o dejinách Nemecka z pera L. Harbulovej a metodický príspevok V. Franka o stredoškolskom seminári a exkurzii ako efektívnych organizačných formách vyučovania dejepisu.

Z ročníkov, resp. periodických zborníkov Matice slovenskej je okrem nepravidelne vychádzajúcich *Biografických štúdií* (zatiaľ 22 ročníkov) pozoruhodný už v poradí 31. ročník *Literárneho archívu*. Ide o posledné číslo, ktoré vyšlo roku 1995. Na rozdiel od pôvodného zamerania ročenky, ktorým je publikovanie dokumentov z bohatých fondov Archívu literatúry a umenia MS, posledné čísla sú zaplnované hlavne materiálmi z rôznych konferencií. V tomto smere nie je výnimkou ani posledný Literárny archív, venovaný z rôznych uhlov pohľadu, vrátane korešpondencie, Jozefovi Gregorovi-Tajovskému a Jankovi Jesenskému. Spomedzi tohto bloku výčnieva obsiahly príspevok K. Rosenbauma o živote a tvorbe Karola Alexandra Modrániho. Záver ročenky tvorí prehľad pracovníkov, výskumu, publikácií ako aj edičnej činnosti za štyri desaťročia novodobej existencie archívu. Úplne na záver je umiestnená celoživotná bibliografia P. Vongreja, ako aj bibliografia ročníkov 21. – 30. Literárneho archívu.

Z regionálnych časopisov vlastivedného charakteru má najväčšie tradície *Obzor Gemera-Malohontu*, ktorý roku 1996 vstúpil už do svojho 25. ročníka. Je orgánom Gemersko-Malohontskej vlastivednej spoločnosti, ojedinelej organizácie datujúcej svoj vznik do roku 1968. Odvtedy zorganizovala celý rad vedeckých a kultúrnych podujatí, usmernovala vlastivedný výskum a svojou bohatou vydavateľsko-publikačnou činnosťou (spolu 82 monografií v rôznych edíciách) sa natrvalo zapísala do viacerých vlastivedných disciplín. V posledných rokoch je najmä táto stránka činnosti spoločnosti komplikovaná veľkými finančnými problémami. Aj preto *Obzor Gemera-Malohontu* vyšiel až po trojročnej odmlke. Jeho prvé dve čísla jubilejného 25. ročníka (s vročením do roku 1996) prinášajú viacero pozoruhodných príspevkov. V 1. čísle má bilancujúci charakter úvaha J. Albertyho o histórii Gemersko-Malohontskej vlastivednej spoločnosti a jej výsledkoch. Podstatnú časť čísla tvoria príspevky z konferencie k 240. výročiu narodenia osvietenca a kartografa Ladislava Bartolomeidesa, a to z pera viacerých renomovaných autorov. V 2. čísle upútá zaujímavá a pritom ľudsky úprimná spomienka J. Albertyho na to, ako prežil a vnímal obdobie SNP. Z historických prác sa R. Marsina zaoberá najstarším

osídlením Gemera, Z. Ďuriška a A. Maťovčík sledujú genealógiu rodiny Pavla Jozefa Šafárika a J. Žilák oboznamuje čitateľov s dejinami kúpeľov v Hajnáčke do konca 19. storočia. Číslo obsahuje pri príležitosti životného jubilea predsedu spoločnosti J. Albertyho aj jeho životopis a vedeckú bibliografiu.

Podobným vlastivedným periodikom, hoci len s niekoľkoročnou tradíciou, je regionálny časopis *Záhorie*.

Roman Holec

Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1994, 439 s. (k vydání připravil kolektiv editorů)

Hned z niekoľika dôvodů byl v odborných kruzích uvítán zrod této edice, ač recenzi se toto přijetí nijak neprojevilo. Současné české dějepisectví však vůbec strádá nevelkou kritickou, tedy i recenzní aktivitou, recenze se jeví jako „nezajímavý“ a „nevýnosný“ žánr. Zvláště se to týká prací, které nezakládají na názorový střet, z nichž nevyroste polemika, u nichž značně převažují pozitiva. Takovou je také dokumentární edice *Vznik Československa 1918*.

Uvítána byla pro svůj obsah a úroveň, ale i jako počátek velké ediční řady, jako první zkonkrétně naděje, že se tato řada bude postupně naplňovat. Jde o edici dokumentů československé zahraniční politiky — *Vznik Československa 1918* je totiž představován jako její úvodní svazek a název této řady má i v nadtitulu.

Uvažuje se o ní již dlouho; vychází se přitom z bohatosti a závažnosti dokumentace archívu československého ministerstva zahraničních věcí i fondů dalších archívů vztahujících se k mezinárodním pohybům po roce 1918. Zasloužily by si ediční zpřístupnění. Vypovídají nejen o zahraniční politice a diplomacii Československa, ale nabízejí objevující prameny k poznávání celkového mezinárodního vývoje, politiky velmocí (nazírané i z hlediska postavení a aktivit menšího státu), vnitřního vývoje různých zemí a jejich zahraniční politiky. Edice *Dokumenty československé zahraniční politiky* by se tak přiřadila ke známým edičním řadám publikujícím dokumentaci o zahraniční politice, které představují jednu z hlavních součástí vědecké a vydavatelské činnosti ve více státech.

Dokumentární soubor *Vznik Československa 1918* může ovšem jako vstupní titul zamýšlené řady budit jisté překvapení i rozpaky. Očekával by se možná již svazek věnovaný československé zahraniční politice po ustavení Československa, tedy po říjnu 1918. Bylo zvoleno jiné vymezení a tím i obsah: dokumentárně zobrazit vrcholení diplomatické aktivity československého zahraničního odboje i „domácí“ činy směřující k prosazení samostatného státu. Vznikla tak edice s „užším“ uplatněním, bude totiž zabývat hlavně badatele o českých a slovenských dějinách, pro obecnější historii první světové války a pro mezinárodní vztahy v jejím závěrečném roce asi příliš užívaná nebude. Ani z tohoto hlediska by ale neměla být úplně přehlížena; vypovídá o situaci v Rusku, dokládá politiku velmocí „Velké Dohody“, především Francie, ale nejen ji. Samozřejmě nejvíce zpodobňuje mezinárodní přípravu Československa.

Toto téma považovali editoři za tak závažné a za nedostatečně pokryté dosavadní dokumentací, že se rozhodli věnovat se mu samostatně. Důvod je jistě oprávněný, třebaže rozsáhlou dokumentací k činnosti zahraničního odboje shromáždil 3. díl Benešovy Světové války a naší revoluce. Právě i konfrontace s ním potvrzuje užitečnost nové edice. V Benešově svazku jsou cizojazyčné dokumenty přeloženy do češtiny, také jim není věnována péče nutná pro vědeckou edici a jejich počet je mnohem menší, než přinesl nový, soustavný výzkum. Porovnání dokumentů u Beneše — odkud se v historických pracích obvykle citují — a originálů odkryje někdy i významové posuny překladů.

Měřen známými řadami dokumentů zahraniční politiky představuje Vznik Československa 1918 edici osobitou a zvláštní. Ediční úvod na to také upozornil — soubor „ukazuje jev v moderní diplomacii ojedinělý, tj. zahraničněpolitickou a diplomatickou činnost ještě před vznikem samostatného státu a proces jeho uznání“. Diplomacie tu byla realizací jen nejobecnější koncepce, již bylo utváření mezinárodních podmínek pro zrod nového státu, a to s pochopením, podporou a záštitou demokratických dohodových velmocí. Edice je tedy o tom, jak se definitivně mezinárodně prosadila idea československého státu.

K státotvornosti dozrála česká společnost ji mohla naplnit jen za jisté vnější situace. Její političtí představitelé v zahraniční protirakouské akci na ni nečekali pasivně. Svou činností a jejími výsledky vytvářeli už zároveň základy zahraniční politiky Československa, jeho příští mezinárodní směřování. Také to zdůvodňuje potřebu této edice a oslabuje určité výhrady proti její tématické volbě.

K otázkám patří časové vymezení. Počátek roku 1918 je opravdu mezníkem umělým, jak si dobře uvědomovali i editoři; zároveň v něm viděli hranici logickou opřenou o 16. prosinec 1917, kdy francouzský prezident Poincaré vydal dekret o zřízení autonomní československé armády. Možná, že se jím měla edice otevřít, určitě měl být ale otištěn v plném znění v poznámkách. Zůstal tu pouze shrnut, přitom zdejší překlad se v jediném doslovně citovaném článku liší od překladu v Benešově knize; publikování francouzského znění by tedy bylo užitečné. Uzavíracím mezníkem je konec října 1918, samozřejmě právem.

Editorsky je publikace Vznik Československa 1918 připravena na úrovni požadované od vědeckých edic. Je dobře znát, že je dílem zralých odborníků. Platí to o všech jejích částech, od výběru dokumentů po poznámkový aparát. Mezi 187 dokumenty není, vzhledem k „zadání“, žádný nadbytečný, spíše by se mohly objevovat požadavky po rozšíření, třeba o dokumenty z „domova“. Vhodně však bylo zvoleno jen několik základních, v nichž zněla — aspoň nepřímo — návaznost na mezinárodní vývoj a na prosazování československé státní ideje v něm.

Přesně byla pojmenována pravidla zvolená pro editování dokumentů, ve třech částech byla stručně zachycena historie zrodu a rozvoje československého státního programu. Pochopitelný akcent na českou politiku nebránil ale aspoň obecné charakteristice slovenské politiky, která tu citelně schází.

Vznik Československa 1918 se už stal dokumentárním svazkem trvalé vědecké hodnoty. Přesvědčuje, že česká historiografie je s to vytvářet vysoce odborné edice dokumentů československé zahraniční politiky. Doufejme, že jejich řadu opravdu zahajuje.

Robert Kvaček

Prameny k dějinám československé krize 1967–1970 (ediční řada)

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR vydává v brněnském nakladatelství Doplněk ediční řadu pramenů k dějinám československé krize 1967–1970. Na projektu se podílejí autorské skupiny, v nichž se soustředili historikové Ústavu pro soudobé dějiny, bývalé Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970, Historického ústavu armády ČR, Politologického kabinetu SAV, Historického ústavu SAV, University Karlovy, Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové a sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR. V edičních skupinách pracuje 17 autorů, z nichž se někteří vrátili k historické práci po letech pronásledování a nuceného odmlčení, nejmladší z nich naopak srpen 1968 nezažili. Tak samo věkové složení přirozenou cestou zabraňuje jednostrannému generačnímu přístupu.

V zásadě jde o kritické vydání dokumentů, které je určeno pro vědecké bádání, ale počítá také se zájmem učitelů, vysokoškolského studentstva i veřejnosti, která pociťuje potřebu zvládnout svou minulost jako základní předpoklad pro získání vlastní identity. Ediční řada si tedy klade za cíl zpřístupnit historické obci i širší veřejnosti nejzávažnější dokumenty, které zpravidla nebyly publikovány a které nejsou běžně dostupné, zejména pokud jde o materiál zahraniční proveniencí. Dokumenty jsou vybaveny archeografickým a věcným aparátem, nezbytnými přílohami a rejstříky. Podle druhu převládají svazky vícefondové s různými druhy dokumentů. Výjimku tvoří pouze díl zachycující roli československého parlamentu, který představuje typicky jednofondovou edici.

Rozvržení celé řady je založeno na kombinaci chronologického a věcného (institucionálního) hlediska. Tématika jednotlivých dílů (celkem 16), z nichž většina je koncipována do dvou svazků, je následující: 1. spontánní projevy Pražského jara, 2. občanská společnost, 3. Národní shromáždění v srpnu 1968, 4. mezinárodní souvislosti československé reformy, 5. federalizace československého státu, 6. vojenské otázky československé krize, 7. ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara, 8. výkonná moc (vláda a prezident), 9. politický systém (KSČ a KSS), 10. hospodářská reforma, 11. letáky roku 1968.

Prameny vycházejí v českém a slovenském jazyce podle znění originálu. Z hlediska povahy, výzkumu a výpovědní hodnoty jsou publikovány v úplném znění nebo zkráceně v duchu edičních pravidel. Celá ediční řada má jednotnou vnější úpravu, formát, grafické řešení i vnitřní skladbu.

Realizaci tohoto edičního záměru koordinuje redakční rada, práci autorských skupin řídí Vilém Prečan a Jindřich Pecka. Projekt získal podporu Grantové agentury České republiky a Nadace Konráda Adenauera.

Dosud vyšlo:

Díl 1 Jindřich Pecka:

Spontánní projevy pražského jara 1968–1969.

Díl 2 Jindřich Pecka, Josef Belda, Jiří Hoppe:

Občanská společnost 1967–1970.

1. svazek: Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty.

Díl 3 František Cigánek:

Národní shromáždění 21. – 28. srpna 1968.

Díl 4 Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil a kol.:

Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970.
1. svazek: Prosinec 1967 – červenec 1968.

V tisku:

Díl 5 Jozef Žatkuliak:

Federalizácia československého štátu 1968–1970.

1. svazek: Vznik česko-slovenskej federácie roku 1968.

Díl 6 Antonín Benčík, Jaromír Navrátil, Jan Paulík:

Vojenské otázky československé reformy 1967–1970.

1. svazek: Vojenská varianta řešení československé krize (1967–1968).

Díl 7 František Koudelka, Jiří Suk:

Ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období pražského jara 1968.

Připraveny k vydání jsou také 2. a 3. svazek Mezinárodních souvislostí československé krize 1967–1970.

Jindřich Pecka

Ľudovít Hallon: Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok? Bratislava, Veda 1995, 211 s.

Po priekopníckych prácach J. Faltusa, samostatných alebo v spolupráci s V. Průchom,¹ otvoril po dlhom čase Ľ. Hallon opäť otázku industrializácie, ktorá patrí tradične k najdiskutovanejším a pritom stále kontraverzným témam slovenských dejín 20. storočia. Ide o tému doslova kráľovskú, ktorá nie je bežne na programe dňa, ale objavuje sa obyčajne vtedy, keď spoločenská klíma umožňuje popasovať sa s jednotlivými otázkami nielen na báze nových metodologických prístupov, ale spravidla aj s novým politickým akcentom. Ide totiž nielen o zásadnú metodologickú otázku, od ktorej sa systémovo odvíja chápanie celého ekonomického vývoja, jeho charakteristické rysy a v konečnom dôsledku aj hodnotenie historika, ale rovnako dôležitý je aj politický rozmer zasadzujúci primárne ekonomický proces do kontextu peripetií slovenského politického vývoja.

Zásadný a súčasne vyslovene originálny metodologický prístup autora sa odvíja od kľúčového významu elektrifikácie v rámci industrializačného procesu. Tento prístup zrejme nebude prijatý bez výhrad a stane sa objektom kritiky alebo prinajmenej kritickej diskusie. Trochu v pozadí totiž zostávajú také významné predpoklady industrializácie ako rozvoj vnútorného trhu a v jeho rámci dopravná situácia, kapitálový trh a pod.

Vzhľadom na kľúčový význam, ktorý v rámci industrializácie pripisuje autor elektrifikácii sú v práci zreteľné dve roviny. Výslednicou ich vzájomného prepojenia je už spomínaná netradičná koncepcia, ktorá osloví najmä historikov hospodárskych dejín. Pozoruhodné závery však vzbudia pozornosť aj ďalších špecialistov. Prvá, nazvime ju industrializačná rovina, má skôr koncepčno-metodologickú povahu a sleduje industrializačný proces v jeho základných, literatúrou už charakterizovaných trendoch. Ak v niektorých čiastkových tvrdeniach neprekračuje hranice hypotézy je to preto, že nie vždy sú

¹ Faltus, J.: Povoynová kríza v Československu. Bratislava 1966; Faltus, J. — Průcha, V.: Přehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945. Bratislava 1969.

adekvátne podložené materiálom. To však nie je vždy chyba autora, skôr sú to resty celej slovenskej historiografie. Charakter tejto roviny je konfrontačne zameraný voči populárnym tvrdeniam súčasnej publicistiky i pseudopublicistiky, čo síce trochu znižuje životnosť práce, ale je to daň dobe, ktorá účelovo vnáša politické tendencie i tam, kde objektívne nie sú.

Druhá, „elektrifikačná“ rovina, má skôr materiálovú povahu a jej komplexné spracovanie je hlavným prínosom diela. Autor sa však neuspokojuje len s touto úrovňou a snaží sa o vymedzenie jednotlivých štádií a o postihnutie súvislostí s ostatnými procesmi v ekonomike. Mnohé závery tak dostávajú charakter metodologických úvah, ktoré rovnako nepochybne vzbudia odborné diskusie.

Z metodologického hľadiska je treba určite pozitívne hodnotiť pomerne rozsiahlu vstupnú kapitolu o industrializácii na Slovensku pred rokom 1918. Rovnako však z metodologického hľadiska musíme vytknúť práci absenciu čo len najelementárnejšieho teoretického zamyslenia sa nad tým, čo vlastne autor pod pojmom industrializácia chápe a aké jej etapy v podmienkach Slovenska rozoznáva, vrátane ich časového zakotvenia. Je dostatočne známe, že niektorí autori kladú začiatky industrializácie už do raného 19. storočia, iní sú ochotní akceptovať tento proces až po 2. svetovej vojne, ďalší sa pohybujú medzi týmito pólmi. Zažili sme dokonca tzv. industrializáciu kapitalistickú i socialistickú.² K týmto problémom jednoducho autor nemohol nezaujať stanovisko — a stavať svoju koncepciu doslova akoby vo vzduchoprázdne. Z tohto potom vyplýva aj istá terminologická rozkolísanosť. Je zrejme, že industrializácia je etapovitý proces, ktorý má viaceré vývojové fázy. Uvedomuje si to aj autor, lenže ak na jednom mieste uvádza, že od poslednej tretiny 19. storočia do roku 1918 prebiehala „vyššia fáza industrializácie“ s chemickým a elektrotechnickým priemyslom ako jej charakteristickými súčasťami (s. 12), tak na inom mieste hovorí o „prvej industrializačnej vlne“ od konca 80. rokov do roku 1918, keď bola vybudovaná technická základna elektrotechniky (s. 16). V súvislosti s kontextom vývoja do roku 1918 bolo treba vysvetliť súvislosti industrializácie tak s fenoménom protoindustrializácie,³ doteraz v slovenskej historiografii cudne obchádzaným, ako aj s procesom priemyselnej revolúcie, ktorý sa zase chápe priveľmi izolovane od industrializačných fáz. Na jednom mieste hovorí autor o priemyselnej revolúcii ako ranej fáze industrializácie (s. 12), inde zase o tom, že v Uhorsku sa proces priemyselnej revolúcie vyvíjal paralelne s prvou fázou elektrifikácie (s. 16). Vzhľadom na tradičný význam agrárnej sféry na Slovensku je vzťah poľnohospodárskej výroby a industrializácie jeden z najdôležitejších a svojho času navrhnutý termín poľnohospodárskej revolúcie, nech už bol definovaný akokoľvek, kládol závažné štruktúrne a intenzifikačné zmeny do úzkeho vzťahu so zmenami v iných oblastiach ekonomiky.⁴

Na väčšinu týchto problémov naráža v texte aj autor práce, ale vždy sa im radšej vyhne a sleduje skôr vlastnú niť výkladu. Ďalšie otázky síce konštatuje (strojárstvo ako jedno z určujúcich odvetví industrializácie (s. 13), ale bez akéhokoľvek zdôvodnenia a podrobností. Proces industrializácie je mnohovýstavný, hierarchicky a vzťahovo doslova

² Viaceré podnetné metodologické podnety spolu s charakteristikou industrializačného procesu priniesla práca Faltus, J.: Vývoj kapitalistickej industrializácie Slovenska a jej problémy. Historický časopis, 31 (1983), 4, s. 544–558.

³ Najnovší prehľad problémov priniesol: Myška, M.: Protoindustrializace. Český časopis historický, 92 (1994), s. 759–774.

⁴ Viď práce R. Sangrubera (rakúsky vývoj), Gy. Ránkiho, I. T. Berenda, I. Wellmanna, I. Balassu, J. Puskás-ovej (Uhorsko), L. Jelečka, F. Dudeka, V. Vondruška (české krajiny) a R. Holeca (Slovensko).

prerastený, aj preto sme ho označili za kráľovskú disciplínu. V práci sa však nevenuje rovnaká proporcionálna pozornosť všetkým aspektom — ich vyber a vzájomnú prepojenosť bolo treba zrejme dôkladnejšie vysvetliť.

Autor podáva celkový prehľad hlavných vývojových smerov industrializácie, sumarizuje doterajšie poznatky a obohacuje ich o niektoré menej známe skutočnosti a nové pohľady. Industrializáciu na Slovensku charakterizuje vnútornou proporcionálnou nevyváženosťou rozvoja v rámci jednotlivých odvetví priemyslu, medzi priemyselnými odvetviami navzájom, ako aj vo vzťahu priemyslu k ostatným oblastiam hospodárstva a infraštruktúre krajiny. Platí to tak do roku 1918 ako aj po ňom. Je to dôsledok skutočnosti, že ekonomika Slovenska sa nikdy nebudovala ako samostatný autochtónny prvok, ale vždy ako súčasť väčšieho ekonomického celku. Už pred I. svetovou vojnou sa na Slovensku vybudovalo viacero závodov, ktoré patrili k najväčším v celom stredoeurópskom kontexte. Typickým príkladom disproporcií bola prezentovaná skutočnosť, že na Slovensku sa nachádzal najväčší textilný závod v ČSR, pritom však práve na Slovensko pripadali len 3 % z celkovej kapacity textilnej výroby.

Časť do roku 1918 je spracovaná detailne a nešablónovite, a to aj na základe vlastného materiálu a s vlastným výkladom, ktorý v niektorých viac i menej dôležitých otázkach prezrádza, že autor je viac doma v problematike po roku 1918.

Slovensko vstupovalo do ČSR postavené pred úplne nové úlohy v rámci budovania nových hospodárskych vzťahov. Pritom však bolo ekonomicky podlomené dôsledkami vojny a najmä vojenskými udalosťami rokov 1918 a 1919, negatívne poznačené odváňaním celých prevádzok, tovarových a surovinových zásob, ako aj strojných zariadení. To čo sa odvíeť nedalo alebo nestihlo, bolo ničené ustupujúcimi maďarskými jednotkami. Toto všetko sa nemohlo nepodpísať na ekonomických problémoch Slovenska pri vstupe do nového štátu, ktorý vzhľadom na svoje možnosti a koncepčné zábery celoštátnej hospodárskej politiky nebol v stave sanovať existujúce ťažkosti, udržiavať stratové a v nových podmienkach dlhodobu neudržateľnú prevádzku.

V tejto súvislosti, aj vzhľadom na zrod početných sociálnych problémov a prvých česko-slovenských nedorozumení či konfliktov, vzniklo viacero mýtov, ktoré najmä publicistika a účelové politické zábery neustále udržiavajú pri živote. L. Hallon sa odhodlal priam programovo s nimi vyporiadať a zväčša sa mu podarilo aj argumentačne podložiť svoje tvrdenia. Jeho snahy len potvrdzujú, že búranie mýtov je oveľa ťažšie ako ich vytváranie a oživovanie.

Spojenie Slovenska s priemyselne vyspelejšími českými krajinami sa neraz charakterizuje z hľadiska záujmov kapitánov českého priemyslu ako náhrada za stratené trhy monarchie — v skutočnosti obmedzené odbytové možnosti Slovenska a Podkarpatskej Rusi nemohli ani zďaleka nahradiť celú monarchiu, ba práve naopak — česká ekonomika predstavovala potenciálneho odberateľa slovenských surovín a polotovarov (podľa objemových ukazovateľov bolo podľa autora Slovensko v obchode s českými krajinami aktívne a to zostalo v platnosti aj pre 30. roky). Aj toto konštatovanie by však zostalo zjednodušením — podniky na Slovensku (je to presnejšie ako hovoriť o slovenských podnikoch) totiž stratili svojho najdôležitejšieho odberateľa pred rokom 1918 — uhorský štát vo forme štátnych objednávok, najmä od armády. Na štátnych objednávkach v ČSR participovali výrobcovia zo Slovenska totiž len v nepatrnej miere — vo výške 5–6 %. Bol to, ako píše L. Hallon, dôsledok principiálne rovnostárskeho prístupu štátu, bez uprednostňovania jednej časti republiky pred druhou, ale aj bez zohľadnenia špecifických

podmienok — napr. skutočnosti, že na Slovensku bolo v dôsledku stále platnej uhorskej legislatívy až do roku 1927 vyššie danové zaťaženie, problémom ostávali aj odlišné dopravné tarify.

České finančné kruhy rozvinuli hneď v prvých rokoch existencie ČSR pomerne rozsiahlu kapitálovú expanziu na Slovensko s cieľom vytlačiť z tohto priestoru silné budapeštianske veľkobanky a pochopiteľne etablovať sa v kľúčových podnikoch a priemyselných odvetviach na slovenskom území. Táto česká kapitálová expanzia sa pripravovala v súčinnosti s najsilnejšími slovenskými bankami už v poslednom roku vojny. Je logické a v trhovej ekonomike aj prirodzené, že záujem sa koncentroval najmä na lukratívne a perspektívne podniky. Aj zásluhou spomínaných kapitálových vstupov sa práve týmto podnikom podarilo pomerne rýchlo prekonať obdobie najhlbšej hospodárskej recesie a zaznamenať od druhej polovice 20. rokov hospodársky rast. Na druhej strane negatívne dôsledky hospodárskej krízy z rokov 1921–1923 spôsobili, že záujem českých finančných a podnikateľských kruhov o Slovensko viditeľne poklesol, kapitálová expanzia sa spomalila, ba ustala a tým sa znemožnila sanácia viacerých priemyselných podnikov, odsúdených takýmto spôsobom na stagnáciu, bankrot a zánik. Autorom uvádzaný príklad handlovských baní, ktorým sa s pomocou nemeckého kapitálu a štátnych objednávok podarilo prekonať krízové obdobie 20. rokov, aby sa v 30. rokoch Živnobanka znovu vrátila k svojmu pôvodnému zámeru a zmocnila sa rozhodujúceho balíka akcií, je skôr výnimkou ako pravidlom.

Závislosť na českom investičnom kapitále zvyrazňoval akútny nedostatok úverového, investičného i prevádzkového kapitálu na Slovensku. Aj preto tu prudko vzrastala úroková miera. Slovenský kapitál bol slabý a jeho toky mali zelenú len dovtedy, kým neohrozovali záujmy českého kapitálu. Povojnová kríza a jej dôsledky v priblížení českých aktivít na Slovensku spôsobili čoraz častejšie volanie po zásahoch štátu, po vzraste jeho aktivít v ekonomickej sfére. Postoj vládnych orgánov hodnotí L. Hallon ako pasívny — ustúpilo sa od priameho ovplyvňovania trhových mechanizmov a dodržiavala sa zásada nezasahovania štátu do hospodárenia súkromno-kapitalistických podnikov.⁵ Štátne orgány bezprostredne ovplyvňovali chod len v tých podnikoch, ktoré boli prevzaté od uhorského eráru. Práve táto časť priemyslu dokázala s pomocou štátu prekonať dôsledky hospodárskej krízy a v medzivojnovom období sa pomerne úspešne rozvíjať. Autor pripomína zoči-voči téze o odbúravaní slovenského priemyslu, že likvidácia jednotlivých podnikov z iniciatívy štátnych orgánov bola v kritickom období prvej polovice 20. rokov len ojedinelým javom. Ani pri posudzovaní ekonomickej situácie v druhej polovici 20. rokov nedoporučuje autor, hoci nie bez výhrad (viď s. 68 a oveľa jednoznačnejšie stanovisko na s. 92), hovoriť o dezindustrializácii, ale skôr o reštrukturalizácii priemyslu, čím rozumie nevyhnutné prispôbovanie sa novým vnútroštátnym a medzinárodným hospodárskym podmienkam.

Na druhej strane za nedostatok štátnej hospodárskej politiky považuje zdĺhavé riešenie rôznych páľživých problémov ekonomiky Slovenska (v doprave, vo výrobných podmienkach a pod.). Deflačná politika A. Rašina, hoci jej zámerom bolo predovšetkým posilnenie meny nového štátu a vyhnutie sa inflačnej špirále, však mala pre podniky na Slovensku opäť len tragické dôsledky. Deflácia totiž poškodila predovšetkým podniky produkujúce na vývoz a jeho pokles znamenal spolu s povojnovou krízou pre slovenský

⁵ Najnovšie: Lacina, V., Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR. Praha 1994.

priemysel opätovnú a neraz definitívnu stratu odbytkov v nástupníckych štátoch. Dôsledky povojnovej krízy preto prekonal najlepšie tie podniky, ktoré sa dokázali prispôbiť novým výrobným podmienkam a začleniť sa do nového ekonomického priestoru.

Hlavné príčiny hospodárskych problémov Slovenska v medzivojnovom období spočívali v pôsobení síce nepriaznivých, ale objektívnych ekonomických faktorov. Negatívne faktory hospodársko-politického rázu, alebo vyslovene politické, mali podľa autora až druhotný význam, čím však súčasne nepopiera existenciu a pôsobenie aj týchto vplyvov.

V počiatočnom štádiu reštrukturalizácie, keď dochádzalo aj k likvidácii prebytočných priemyselných kapacít, prišlo k dočasnému pozastaveniu industrializačného procesu. V druhej polovici 20. rokov sa reštrukturalizácia konsoliduje a dochádza k rozvoju perspektívnych odvetví priemyslu. Proces konsolidácie sa spojil so zásadnou rekonštrukciou technickej základne priemyslu, najmä s urýchlením elektrifikácie.

V druhej polovici 20. rokov pokračoval proces centralizácie výroby ako jeden z typických znakov industrializácie. Konsolidácia industrializačného procesu v rokoch konjunktury (1924–1929) priniesla so sebou dosiahnutie úrovne celkovej produkcie z roku 1913. Ekonomické podmienky a kapitálové zdroje na ďalšie zvýšenie výroby a budovanie progresívnych priemyselných odvetví však naďalej chýbali. Investície smerovali skôr na rekonštrukciu a modernizáciu, zakladateľské aktivity v priemysle stagnovali. Istú výnimku predstavoval štát vo sfére priemyslu kontrolovaného centrálnymi orgánmi, ale aj napr. v prípravách na budovanie zbrojárskeho priemyslu. Podniky kontrolované štátom súčasne podľa autora najlepšie odolávali rôznym mimoekonomickým a ekonomickým vplyvom (napr. neisté pomery na zahraničných trhoch). Práve dotácie na štátny železiarsky komplex patrili k zdrojom predstáv českej verejnosti o „doplácaní“ na Slovensko.

Veľká hospodárska kríza zo začiatku 30. rokov neniesla so sebou na rozdiel od povojnovej krízy rokov 1921–1923 zánik významnejších priemyselných podnikov, ale len zastaraných a konkurencie neschopných prevádzok, čo je v trhovej ekonomike prirodzený jav. Skutočnosť, že závody naďalej zotrúvajúce v prevádzke zvyšovali dopyt po elektrickej energii, svedčila o pokračujúcej rekonštrukcii priemyslu a ďalšom zintenzívnení rozvoja kvalitatívnej stránky industrializačného procesu. Hospodárska kríza potvrdila nevýhody závislosti ekonomiky Slovenska od drahých energetických zdrojov (uhlie, ropa), čo tiež spôsobilo, že vývoj produkcie elektrickej energie bol síce vnútorne protikladný, ale súčasne odlišný od situácie v iných odvetviach. Pre obnovenie vzostupnej línie industrializačného procesu mali význam predovšetkým investičné aktivity štátu a priame ovplyvňovanie ekonomických procesov štátom.

Po prekonaní krízy sa nastúpená línia hospodárskej politiky v ČSR ešte upevnila a prehĺbila — najmä rôznymi koncepcijnými a systémovými opatreniami. Prejavila sa napr. snahou o obnovenie dynamiky zahraničného obchodu, daňovými opatreniami, podporou rozvoja komunikácií a nútenou syndikalizáciou, čo našlo v elektrárňstve svoj odraz v centralizácii podnikateľských subjektov. Dôležitá bola aj investičná činnosť štátu — na západné a severozápadné Slovensko sa postupne prenieslo hlavné ťažisko industrializácie, pričom vôbec nešlo len o výstavbu priemyslu slúžiaceho vojenským účelom, ako sa často zdôrazňuje, ale aj také odvetvia ako textilný priemysel, spracovanie kože, stavebníctvo a pod. Postoj štátu bol teda v porovnaní s riešením dôsledkov povojnovej krízy diametrálne odlišný, lebo vtedy sa programovo odstúpilo od štátnych zásahov do

ekonomiky a deflácia poškodzovala najmä exportné odvetvia. V 30. rokoch sa formuje už aj samostatná slovenská hospodárska politika, ktorá tiež prispela k oživeniu industrializačného procesu. Kvalitatívny posun v industrializácii autor opäť demonštruje na charakteristike energetickej základne — Slovensko sa koncom 30. rokov stalo približne na 99 % sebačinné vo výrobe elektrickej energie.

Nepomer medzi úrovňou industrializácie v západnej a východnej časti ČSR sa v celom medzivojnovom období zmenil v prospech Slovenska len nepatrne. To je však len kvantitatívna stránka celého procesu. Keď sa porovnajú jednotlivé kvantitatívne ukazovatele vo vývoji industrializácie na Slovensku a v Maďarsku po roku 1918, a to je spolu s komparáciou rozvoja industrializácie v širšom stredoeurópskom priestore obsahom poslednej kapitoly, zistíme mnohé podobné tendencie. Autor ich demonštruje na prehľadných grafoch i v samotnom výklade. Nevýhodou Slovenska bol silný konkurenčný tlak českých podnikov a horšie úverové podmienky. Výhodou trh českých krajín, štátna politika a český kapitál, pokiaľ na Slovensku investoval. Jeho správanie však bolo vždy výsostne pragmatické a ťažko bolo žiadať od ktorejkoľvek banky nezištnú sanáciu stratových a neperspektívnych prevádzok.

L. Hallon prikladá veľký význam energetike a jej rozvoj považuje za prejav postupného prechodu k vyššej fáze industrializácie (s. 12–13); dosiahnutá úroveň elektrického pohonu a stupeň rozvoja elektrifikácie predstavovali podľa neho jeden z kvalitatívnych znakov hospodárskeho rozvoja (s. 19). Predpokladom modernizácie priemyslu bola zásadná rekonštrukcia technickej základne pohonu — elektrifikácia — ako jeden z kľúčových prostriedkov dosiahnutia racionalizácie výroby v priemysle a ukazovateľ kvalitatívnych zmien v procese industrializácie.

V medzivojnovom období bolo rozhodujúcim ukazovateľom technického pokroku dosiahnutie toho-ktorého stupňa procesu elektrifikácie, preto je hodnotenie technickej základne priemyselných odvetví zamerané najmä na priebeh kvalitatívnych zmien energetiky. V širších súvislostiach je dosiahnutý stupeň technického pokroku v energetike jedným z kľúčových kritérií úrovne industrializácie. Technické aspekty industrializačného procesu boli v doterajšej literatúre hodnotené len okrajovo, aj preto je energetická základňa hospodárstva a elektrifikačný proces vzhľadom na koncepciu autora v popredí jeho záujmu. Odtiaľ pramenia aj niektoré originálne závery, ktoré často do úplne iného svetla dostávajú tradičné hodnotenia, postavené na vývoji zamestnanosti a ukazovateľoch celkového objemu výroby, ktoré nie vždy objektívne zachytávajú ekonomickú situáciu. Podľa autora je hlavným ukazovateľom kvantitatívnych i kvalitatívnych stránok technického rozvoja rast využiteľného výkonu elektrogenerátorov na jednu osobu činnú v danom odvetví (napr. v období 1921–1930 zaznamenal vzrast o 60 %).

V najvyspelejších krajinách bola ranná lokálna fáza elektrifikačného procesu už od roku 1910 postupne vystriedaná vyššou oblastnou (niekedy používa autor aj termín regionálna) fázou elektrifikácie. V Čechách sa tento stav dosiahol v 20. rokoch prirodzeným vývojom, na Slovensku bolo dosiahnutie tohto stavu výsledkom aktivity štátnych orgánov. Ak proces elektrifikácie pred rokom 1918 označujeme na Slovensku ako lokálny, tak vyššia fáza prevládla podľa autora až od polovice 20. rokov. Elektrifikačný zákon z roku 1919 zakotvil právne zásady oblastnej elektrifikácie a poskytol elektrifikačným spoločnostiam predpoklady na postupné akcelerovanie procesu tzv. veľkoplošnej (celoštátnej) elektrifikácie. Autor hovorí o postupnom rozširovaní systematickej veľkoplošnej elektrifikácie do všetkých regiónov Slovenska, urýchlenej na konci 20. rokov

(s. 96–7, 210–211). Klúčová úloha štátu sa v týchto procesoch prejavovala popri legislatíve najmä vo finančnej oblasti. Integrovaný proces v elektrifikácii Slovenska bol završený roku 1942 dosiahnutím celoštátnej fázy.

Autor sleduje na pozadí vývoja industrializácie vývojové tendencie jednotlivých odvetví priemyslu a hodnotí ich celkovú úroveň, ako aj mieru elektrifikácie. Zo zaujímavých údajov možno spomenúť, že spotreba elektrickej energie na jedného obyvateľa Slovenska vzrástla v období 1919–1930 z 23 na 82 kWh a výroba elektrickej energie vzrástla v celkových ukazovateľoch v období 1913–1930 o 180 %.

Okrem už spomínanej absencie výkladu základných pojmov a ich vzťahov, čím sa niektoré zovšeobecnenia dostávajú do väčšieho-menšieho protirečenia, možno práci vytknúť aj ďalšie drobné nedostatky, ktoré však majú aj svoje logické vysvetlenie. Neujasnená štruktúra poslednej kapitoly je vynahradená pozoruhodnou grafickou komparáciou stredoeurópskeho hospodárskeho vývoja. Trochu neprehľadný poznámkový aparát na druhej strane odráža obrovskú heuristiku, ktorá presahuje zvyklosti pri prácach podobného rozsahu. Škoda chýb, ktoré mala vychytať korektúra, vrátane niektorých terminologických nepresností, škoda absencie zoznamu literatúry a cudzojazyčného resumé.

Napriek vyššie uvedeným pripomienkam patrí práca L. Hallona medzi pozoruhodné počiny vydavateľstva Veda a samotného autora, ktorý ňou v podstate zovšeobecnil a syntetizoval výsledky viacerých čiastkových štúdií. Nepochybujeme o tom, že určite poriadne rozvíri nielen stojaté vody slovenských hospodárskych dejín, ale vypáli rybník aj mnohým, ktorí brázdia hladiny politických vôd. Rozsiahlym materiálom primárnej povahy a viacerými cennými podnetmi má všetky predpoklady vzbudiť záujem pozornosti u odborníkov, svojimi úvahami a nekonvenčnými prístupmi vyvolať nepochybne ohlas vo verejnosti v podobe rôznych reakcií a diskusií. Pokiaľ sa tak stane, nebola vynaložená námaha autora daromná, lebo len tak sa môžu hranice nášho poznania posúvať vpred. A o to autorovi, ako aj nám všetkým, predovšetkým ide.

Roman Holec

Robert Sak: Anabáze. Drama československých legionárov v Rusku (1914–1920), Praha, Nakladatelství H&H 1995, 174 s.

V legionárske tématice se téměř vždy, i za doby pro její výzkum a výklad příznivé, mísila historie aspoň zčásti s ideologií. Bylo tomu tak i v prvním československém státě, kde právě „legionářství“ stvrzovalo oprávněnost státu a působilo na jeho ideově politické klima. Historie legií měla zelenou, výzkum přinesl bohatou faktografii, v interpretacích se však objevovaly spory. Nemávaly jen odborné příčiny. Celkově šlo o látku tak „privilegovanou“, že ji leckdo časem pokládal za „vyčerpanou“ v podstatných dějích.

Nebylo tomu tak a tím spíše tomu tak není, když po jejím téměř výlučně ideologickém stisnutí a usměrňování za komunistického režimu se teď objevuje možnost se k ní vracet už bez ohledu na její politický rozměr. Ten ji může dát snad jen spor o sám „smysl“ československého státu vyvolaný nehistorickými pohledy na závěr první světové války ve střední Evropě a podporovaný většinou obdobně ahistorickým zájmem o poslední Habsburky. Naděje na novou kapitolu legionářské historiografie se naplňuje opravdu slibně. Obsáhlé stati B. Klípy mapují méně známý příběh italských legií, téměř

současně se objevily dvě knihy o legiích. Nepřekrývají se, každá je svébytná. Jedna — K. Pichlika, B. Klípy a J. Zabloudilové Českoslovenští legionáři (1914–1920) — má syntetizující poslání, druhá — Roberta Saka Anabáze — je osobitou monografií. A objevnou, ač autor ani nepracoval s novou archivní dokumentací.

Důkladně však R. Sak poznal memoáry a různé vzpomínky a další publikovanou dokumentaci, i rozsáhlou literaturu, českou a ruskou. Jsou v ní tituly zapomenuté, nebo u nás dosud neužívané, či dokonce neznámé. Sak pojímá historii ruských legií jako součást českého a slovenského rusofilství; zvláštní obsah mu dala ruská revoluce, její hlavní díly, především její bolševicko-sovětská podoba a obrana proti ní, kterou „vedly-nevedly“ i síly sociálně a politicky revoluční. Jim také nejvíce patřily sympatie legií, jak to ostatně odpovídalo jejich politickému smýšlení a „stranické“ skladbě. Jejich bojové a politické účinkování v Rusku bylo tragickým dramatem: legie si vytvořily svůj „ruský sen“, v němž se rusofilství zkonkrétnovalo jiným způsobem, než bylo dosud v české společnosti a u slovenských národovců obvyklé. Od Ruska se čekala záštita, pomoc, třeba jen nepřímá, aspoň povzbuzení, teď se mělo pomoci Rusku. Sakova kniha je tedy o zvláštním vrcholení a tragédii českého a slovenského rusofilství za války, o rozříznutí snu z něho povstaleho.

Sak zasadil legii opravdu důsledně do Ruska. Nezajímal se ani tak o bitvy a boje — pamatoval ovšem na jejich výsledky, spíše objevoval smýšlení legionářů, jejich představy a naděje, rekonstruoval jejich názory a postoje. Je to kniha o tom, proč se legie rozhodly zůstat v Rusku a zasahovat proti bolševikům: o co tím usilovaly, co tím způsobily sobě a jiným, čeho dosáhly a dosáhnout nemohly. Také je to kniha o Rusku, které je v ní stále přítomno, neboť rozhodovalo, co se stane se „snem“. Byl velkolepý a sebevědomý. Jistou dobu vypadal na proměnu ve skutečnost.

Legie chtěly ustavit a držet východní protiněmeckou a protirakouskou frontu, a to s pomocí antibolševiků, jimž by usnadnily cestu k moci. Probíjely se Ruskem, aby tu mohly zůstat. Pocítily sílu a daly se tím načas prostoupit, třeba jako hrdinové Rudolfa Medka, kteří jsou Sakovi svědečně k užítku (Sak tedy umí pracovat s beletrií jako s pramenem). Jenže místní ruské vlády byly slabé a rozvaděné, zavděčit se na Sibiři všem, nebo aspoň téměř všem nebylo možné, a tak z různých stran začala dorážet nenávisť. Západní Spojenci na pomoc nepřišli, žádná východní fronta nevznikla. Legie marně toužily zaštitit „ruskou demokracii“. „Kdo o ní v Rusku stál?“ ptá se Sak a zcela přesvědčivě odpovídá: „Bolševici ji nechťejí a sibiřští politikové také ne, důstojníci ji nenávidí, občanstvu je lhostejná, eseri o ní dovedou jen mluvit.“

Legionáři se načas považovali za „lepší Rusy“ než místní obyvatelé; „rozuměli“ prý Rusku lépe než oni, chtěli je „obrodit“. Vpletli se tak do vnitřních ruských záležitostí více, než bylo dobré; zvláště Kolčakova diktatura je vracela do drsné reality. Najednou překáželi nejen rudým, ale i bílým. Obojí chtěli spasit Rusko „tvrdou“ rukou, nešťastní ruští a další demokraté jen idejemi. Český a slovenský rusofil se definitivně vzdával svého ruského snu.

R. Sak už v monografii o F. L. Riegrovi dokázal, že historická literatura je opravdu také literatura. Umí psát, na textu zřejmě důkladně pracuje, nepoužije hned první verze, jako mnozí historikové, jimž na slovech nezáleží. Jeho jazyk je znělý, odpovídá zvolenému žánru, vyjádří příběh i úvahu, událost i hodnocení. Zaručuje knize širší čtenářský ohlas. Smutné však je, na jak ubohém papíře byla Anabáze vytištěna. To

by se treba českým překladům paměti nacistických es a fašistů typu Léona Degrella stát nemohlo.

Robert Kvaček

Miroslav Fabricius, Roman Holec, Jan Pešek, Ondřej Virsik: 150 rokov slovenského družstevníctva. Víťazstvá a prehry. Bratislava, DÚ SR 1995, 254 s.

Pri príležitosti 150. výročia založenia prvého družstva na Slovensku, ktoré zároveň predstavovalo prvý podnik družstevného charakteru na európskom kontinente, vyšlo v priebehu roka 1995 niekoľko historických prác o vývoji slovenského družstevníctva. Zvláštnu pozornosť si zasluhuje reprezentatívna monografia štvorice autorov, vedených zostavovateľom R. Holecem, zachytávajúca hlavné smery rozvoja družstevného hnutia od roku 1845 až po súčasnosť.

Monografia je podľa chronologického kľúča rozdelená do siedmich hlavných častí ohraničených prelomovými medzníkmi v dejinách družstevníctva, ktoré sa prekrývali s najdôležitejšími medzníkmi národných dejín. Hlavné časti diela predchádza obsiahnejší odborný úvod z pera zostavovateľa a zároveň autora prvej kapitoly R. Holec, ktorý podáva prehľad rozvoja družstevníctva v medzinárodnom meradle a jeho vzťah k Slovensku v priebehu 19. a 20. storočia. Prístupnou formou vymedzuje a definuje tiež samotný pojem družstevníctva a objasňuje vývoj obsahu tohto pojmu v jednotlivých historických etapách.

V prvej kapitole R. Holec hodnotí dlhé obdobie začiatkov, prvých úspechov a prekážok vo vývoji jednotlivých foriem družstevného hnutia v poľnohospodárstve, remeselnej výrobe a iných oblastiach. Mapuje viacero desaťročí dejín družstevníctva v podmienkach národného útlaku od vzniku Gazdovského spolku v Sobotišti z iniciatívy Samuela Jurkoviča v roku 1845 až do zániku rakúsko-uhorskej monarchie. Okrem hospodárskych a sociálnych súvislostí približuje autor aj význam družstevníctva pre národno-emancipačný zápas Slovákov a oboznamuje s množstvom známych i menej známych propagátorov myšlienky hospodárenia na družstevnom princípe.

Počiatkové zárodky novodobej spolkovej hospodárskej činnosti na Slovensku a prvé uvedomelé, teoreticky zdôvodnené kroky v družstevnom hnutí počas plodného štúrovského obdobia v 40. rokoch minulého storočia sú obsahom úvodnej podkapitoly prvej časti diela. V druhej podkapitole R. Holec líči rozmach družstevníctva ako jednej z najdôležitejších hospodárskych aktivít v národne slovenskom prostredí matičného obdobia v priebehu 60. a 70. rokov 19. storočia, po čiastočnom útlme v desaťročí Bachovho neoabsolutizmu, pod vedením Daniela G. Licharda, Samuela Ormisa, Jána Francisciho, Andreja Kmeťa a ďalších popredných osobností národného života. V závere podkapitoly bližšie oboznamuje s nástupom družstevného hnutia usmerňovaného a podporovaného uhorským štátom a s dopadom rastúceho maďarizačného tlaku na slovenské družstevníctvo od polovice 70. do konca 80. rokov minulého storočia.

V nasledujúcich dvoch podkapitolách je plasticky spracované formovanie moderných typov družstiev v rozličných oblastiach hospodárstva, postupne zaraďovaných do centrálne organizovaných štruktúr podľa nových legislatívnych opatrení, na pozadí urýchlenia vývoja kapitalizmu v Uhorsku od 90. rokov 19. storočia do roku 1918. Popri

štátom preferovanej organizácii družstiev autor vyčleňuje družstevníctvo budované na pôde národno-politického hnutia Slovákov, reprezentované Milanom Hodžom, Pavlom Blahom, Ferdišom Jurigom a inými osobnosťami, ktoré už pred 1. svetovou vojnou vytvorilo strešné koordinačné centrum Ústredné družstvo pre hospodárstvo a obchod v Budapešti. Prvá časť diela je po obsahovej i formálnej stránke kvalitne spracovaná, snáď len v závere čitateľovi chýba širšie vyličený obraz postavenia družstevníctva v podmienkach vojnových rokov 1914–1918.

Druhá kapitola z pera M. Fabriciusa oboznamuje odbornú i laickú verejnosť s rozmachom jednotlivých typov družstiev v priaznivejšej politickej situácii po vzniku ČSR, keď sa národné slovenské družstevníctvo tešilo podpore centrálnych orgánov, ale súčasne muselo čeliť pôsobeniu súdobých negatívnych hospodárskych javov. V tretej kapitole menovaný autor ďalej podáva obraz pokračujúceho rozmachu družstevníctva v rokoch existencie samostatnej Slovenskej republiky 1939–1945, narušovaného vplyvom špecifických pomerov druhej svetovej vojny a silnejúcimi administratívnymi zásahmi zo strany štátnych inštitúcií.

Obidve tematicky rozsiahle časti monografie M. Fabricius rozdelil na dve podkapitoly. V prvej z nich, podobne ako v úvodnej časti druhej podkapitoly, popisuje nové politické, hospodárske, legislatívne, sociálne a organizačné podmienky v akých sa družstevníctvo nachádzalo tesne po roku 1918, a objasňuje zmeny menovaných faktorov rozvoja družstevného hnutia v kladnom aj zápornom smere v rokoch po vzniku ČSR. Vyzdvihuje rýchly kvantitatívny rast družstiev, najmä v 20. rokoch a podáva prehľad jeho vývoja v priebehu celého medzivojnového obdobia. Oceňuje prevažne pozitívny vplyv skúseností rozvinutejšieho družstevníctva českých krajín, ako aj finančnú a organizačnú pomoc ústredných orgánov štátu pri budovaní novej štruktúry družstiev na Slovensku. Prostredníctvom dôsledného spracovania štatistického materiálu do tabuliek a grafov predkladá M. Fabricius čitateľovi novú štruktúru a organizačnú výstavbu družstevníctva, rozdeleného podľa stavovských skupín na roľnícke, živnostenské, robotnícke, zamestnanecké, občianske a rozličné, ktoré spadali pod vyššie družstevné organizačné zoskupenia, korporácie, orgány miestnej samosprávy a centrálné orgány štátnej správy.

V druhej podkapitole, príznačne nazvanej Jednota v rozmanitosti, autor ďalej rozváža zmeny hospodársko-politických, legislatívnych, organizačných a finančných podmienok družstevníctva v 20. a 30. rokoch. Potom nasleduje podrobnejší rozbor, zameraný špeciálne na vývoj jednotlivých najvýznamnejších typov družstiev a družstevných organizácií, podložený štatistickým materiálom, spracovaným do tabuliek. Konkrétne ide o potravné a úverné družstvá, Roľnícke vzájomné pokladnice, Zväz hospodárskych družstiev, ktorý zoskupoval družstvá z oblasti výroby, skladovania, distribúcie a predaja poľnohospodárskych výrobkov a družstevný podnik NUPOD, nákupná ústredňa potravných družstiev, založený v polovici 30. rokov. Zároveň je zvláštna pozornosť zameraná na postavenie, význam a úlohy Ústredného družstva v celej štruktúre slovenského družstevníctva. Obidve podkapitoly druhej časti monografie prinášajú tiež viacero informácií o popredných osobnostiach, ktoré presadzovali družstevné hnutie medzi dvomi svetovými vojnami. Popri hlavných najznámejších organizátoroch, medzi ktorými dominovali Milan Hodža, Fedor Houdek a Kornel Stodola, sa objavovali aj mnohí ďalší, napríklad Kamil Bolze, Ľudovít a Karol Medvecký, Ľudovít Okánik, Karol Václavík, Drahotín Štefánek, Šimon Vlček a iní.

Do dvoch podkapitol tretej časti diela o postavení družstiev v rokoch 2. svetovej vojny zahrnul M. Fabricius nové organizačné zmeny v súvislosti so vznikom samostatného štátu, ako aj údaje o ďalšom kvantitatívnom raste družstevníctva, opäť predkladané formou prehľadných názorných tabuliek. Hodnotí súdobé koncepcie rozvoja družstevného hnutia a tiež kladné a záporné aspekty vplyvu politickej, ekonomickej a sociálnej situácie na Slovensku v rokoch 1939–1945. Podobne ako v stati o pomeroch po roku 1918, autor objasňuje spôsoby majetkového vyrovnania družstiev s partnermi v Maďarsku a tentoraz aj v Protektoráte Čechy a Morava. Zároveň oboznamuje čitateľa s niektorými opozičnými postojmi družstevných organizácií, najmä Ústredného družstva, voči politike totalitného režimu predmetného obdobia v sledovanej sfére hospodárstva. Záverečná časť tretej kapitoly sa vracia k podrobnejšiemu rozboru vývoja najvýznamnejších typov družstiev a družstevných organizácií v zmenených podmienkach vojnového Slovenskej republiky. M. Fabricius podáva rozvoj družstiev v rokoch 1918–1945 prístupnou prehľadnou a logickou formou a na vysokej odbornej úrovni. Vzhľadom na význam uvedeného úseku dejín družstevníctva, najmä v medzivojnovom období a s jeho demokratickými princípmi, mohol ísť s rozpracovaním problematiky ešte viac do hĺbky a aj do šírky.

Vo štvrtnej kapitole od J. Peška sa dozvedáme o družstevníctve v prechodnom období rokov 1945–1948, keď sa na krátky čas vrátilo k demokratickým zásadám spred roka 1939. Autor však zároveň sleduje a postupne odhaľuje vzájomné prelínanie tendencií k obnoveniu a posilneniu samosprávneho charakteru družstiev s tendenciami centralizovať, direktívne riadiť a priamo politicky ovplyvňovať družstevné hnutie, najmä z pozícií komunistickej strany, ktorá vynakladala veľké úsilie na ovládnutie koordinačných centier družstevníctva a ich prebudovanie na orgány centrálného administratívneho riadenia. Komunistická strana sama iniciovala zakladanie nových orgánov uvedeného typu, úplne podriadených jej politickému vplyvu, ako bol napríklad Zväz roľníckych strojových družstiev alebo pokusy založiť Ústrednú družstevnú radu.

J. Pešek sa podujal aj na spracovanie protirečivého procesu rozvoja slovenského družstevníctva v priebehu štyroch desaťročí totalitného systému politickej moci 1948–1989. Zobrazuje násilný rozvrat vybudovanej sústavy družstiev, zásadné zmeny vlastných vzťahov a následné vytváranie tzv. ľudového a jednotného družstevníctva v poľnohospodárstve, obchode, stavebníctve, remeselnej výrobe a službách pod priamym riadením totalitného štátu. Zároveň s kritikou porušovania demokratických princípov však J. Pešek objektívne informuje aj o kladných výsledkoch vývoja jednotlivých typov družstiev, najmä o pozoruhodných kvantitatívnych ukazovateľoch.

Charakteristiku uvedeného významného úseku histórie družstevníctva prináša rozsiahlejšia piata časť monografie, rozčlenená do troch podkapitol. Prvá podkapitola poskytuje prehľad vývoja organizačnej a riadiacej štruktúry takzvaného socialistického družstevníctva v rokoch 1948–1989. Úvodná najobsiahlejšia časť podkapitoly vytvára obraz procesu postupného totálneho ovládnutia celej pôvodnej štruktúry družstiev a výstavbu úplne novej organizácie pod vedením Ústrednej rady družstiev a jej územného orgánu Slovenskej rady družstiev v rokoch 1948–1953. J. Pešek upozorňuje na skutočnosť, že trojským koňom uplatňovania štátneho administratívneho riadenia bolo preberanie družstevných zväzov národnými správami, respektíve jednotnou kumulatívnou národnou správou, po čom nasledovala ich postupná likvidácia a nahradenie novovytvorenými orgánmi centrálného direktívneho riadenia pre jednotlivé sféry družstevníctva. Autor sa zvlášť zaoberá vývojom obsahu pojmu ľudového družstevníctva a metódami

jeho presadzovania v praxi, ako aj zavádzaním princípov leninisticky chápaného demokratického centralizmu a plánovitého riadenia do hospodárskeho života družstiev.

Ďalej nasleduje prehľadná charakteristika obdobia rokov 1953–1968, keď sa družstevníctvo vyvíjalo v jednotnej stabilnej štruktúre, zaznamenávajúcej zmeny až v roku 1969. Novovytvorená štruktúra, zohľadňujúca presadenie federatívneho usporiadania štátu rozdelením družstevných zväzov na české a slovenské, sa v praxi uplatňovala až do konca 80. rokov. Organizačná štruktúra družstevníctva z roku 1953 a 1969 je spracovaná do prehľadných tabuliek. J. Pešek osobitne hodnotí priebeh a výsledky demokratického procesu v reformnom období 1968–1969, ako aj jeho násilné zahatanie a priebeh normalizácie 70. rokov v špecifických podmienkach družstevníctva. V závere podkapitoly sa dozvedáme o niektorých reformných pokusoch v organizácii a riadení družstiev z druhej polovice 80. rokov.

Samostatná podkapitola je venovaná poľnohospodárskym družstvám, ktoré v rokoch 1948–1989 nadobudli kľúčové postavenie ako najdôležitejšia zložka celého družstevníctva, rozvíjajúca sa na úplne nových zásadách takzvaného kolektívneho vlastníctva pôdy. J. Pešek vykladá legislatívne opatrenia, na podklade ktorých sa realizovala kolektivizácia, rozoberá súdobé chápanie a vývoj obsahu pojmu kolektívne vlastníctvo a približuje rôzne koncepcie výstavby poľnohospodárskeho družstevníctva na pôde samotnej komunistickej strany. Mapuje tiež metódy a postupy ekonomického a mimoeconomického nátlaku uplatňované pri presadzovaní kolektivizačného procesu, prebiehajúceho podľa autora v dvoch hlavných vlnách, ohraničených približne rokmi 1949–1953 a 1957–1959. Kvantitatívny rast jednotného roľníckeho družstevníctva v uvedených rokoch dokumentuje štatistickými údajmi. Obsahom nasledujúcich častí podkapitoly bola zmena orientácie v riadení poľnohospodárstva na posilnenie kvalitatívnych stránok rozvoja jednotných roľníckych družstiev po roku 1960, charakteristika reformných krokov na konci 60. rokov, nástup normalizácie, spojený s ďalšou centralizáciou a spájaním JRD do väčších celkov a situácia poľnohospodárskeho družstevníctva v poslednom období existencie totalitného režimu. Súčasne J. Pešek hodnotí aj kladné vplyvy hospodárskeho rastu JRD na celkový sociálno-ekonomický vývoj slovenského vidieka.

Tretia podkapitola ponúka prehľad výstavby širokého spektra nepoľnohospodárskeho družstevníctva v sledovaných rokoch 1948–1989. Autor postupne prechádza od obrazu likvidácie tradičného družstevníctva, budovaného dlhé desaťročia, k vývoju centralisticky riadených družstevných zväzov. Vo vstupnej časti podkapitoly sa venuje tiež využitiu družstiev na realizáciu cieľov komunistickej strany v procese „socializácie“ stredných a drobných živnostenských podnikov ich začleňovaním do družstevných zväzov príslušnej hospodárskej sféry. Rozvoj jednotlivých oblastí nepoľnohospodárskeho družstevníctva je spracovaný monotematicky, pričom J. Pešek približuje pestrú sieť legislatívnych, hospodárskych a sociálnych súvislostí vývoja spotrebných družstiev, výrobných družstiev a bytového družstevníctva počas štyroch desaťročí monopolu moci komunistickej strany.

K celkovému spracovaniu obdobia rokov 1948–1989 možno poznamenať, že autor túto skutočne veľmi náročnú úlohu úspešne zvládol. Problémom štvrtjej a piatej kapitoly je malá zaťaženosť konkrétnymi osobami, napriek tomu, že vyplýva zo samotnej odosobnenej povahy „socialistického družstevníctva“. Čo sa týka rozsahu piatej kapitoly, vzhľadom na zložitost' a šírku predmetnej problematiky, mohol jej byť poskytnutý pri koncipovaní monografie väčší priestor.

Náhly obrat v dejinách slovenského družstevníctva, ťaživé problémy súvisiace s jeho transformáciou a nastupujúcou ekonomickou reformou po roku 1989 hodnotí opäť J. Pešek v spolupráci s O. Virsikom v šiestej kapitole monografie. Spoločne sa pokúsili načrtnúť obraz zložitých a často až chaotických pomerov v družstevníctve od novembra 1989 do januára 1993, keď si hľadalo nové miesto vo formujúcej sa trhovej ekonomike a prebiehal zápas za jeho zachovanie na podklade obnovenia pôvodných samosprávnych demokratických zásad. Sledujú prestavbu starých byrokratických štruktúr riadenia, vznik nových orgánov, ako bola Družstevná únia ČSFR a prijímanie nových legislatívnych opatrení pre jednotlivé sféry družstevníctva ako predpokladu ich ďalšieho rozvoja v zásadne zmenených podmienkach. Prinášajú tiež informácie o prvých pozitívnych výsledkoch podnikateľskej aktivity družstiev v prostredí voľného trhu. Situáciu ilustrujú štatistické údaje o posunoch kvantitatívnych ukazovateľov rozvoja jednotlivých typov družstiev.

Súčasný stav a možné perspektívy rozvoja družstevníctva v samostatnej Slovenskej republike mapuje záverečná kapitola od autorov R. Holeca a J. Peška. Úvodná časť približuje proces delenia spoločných ústredných orgánov družstevníctva bývalej ČSFR a vznik samostatných orgánov a družstevných organizácií nového štátu. Potom nasleduje objektívne globálne zhodnotenie kladov a početných záporov v postavení hlavných oblastí družstevníctva, charakteristika družstevných zväzov kľúčového významu a náčrt základných pilierov terajšej štruktúry družstevného hnutia. Na osobitnom mieste sú vymenované základné princípy budovania družstva, tak ako ich formuluje štatút eurodružstva. Záver je venovaný výhľadom, novým úlohám družstevného hnutia v budúcom sociálno-ekonomickom vývoji Slovenska, ako aj v širších intenciách svetového hospodárskeho a sociálneho rozvoja.

Zostavenie a vydanie monografie 150 rokov slovenského družstevníctva je kľúčovým medzníkom vo výskume dejín družstevného hnutia a významným počínom v oblasti hospodárskych, ako aj politických a sociálnych dejín Slovenska. Vysoká odborná úroveň spracovania obsahovej a precízne vypracovanie formálnej stránky diela ho radí medzi to najlepšie, čo priniesla slovenská historiografia v ostatných rokoch. Úroveň formálnej stránky monografie zvyšuje tiež skutočnosť, že je napísaná pútavou formou a okrem graficky prehľadných schém a tabuliek je obohatená veľkým množstvom rôznorodého čiernobieleho aj farebného obrazového materiálu. Jeho poznávaciu hodnotu zvyšuje skutočnosť, že ide o materiál zväčša publikovaný vôbec po prvý raz.

Ludovít Hallon

Peter Švorc: Stručné dejiny Podkarpatskej Rusi, II. (1918–1946), Prešov, Metodické centrum 1996, 75 s.

Dejiny Podkarpatskej Rusi nepatria k frekventovaným témam v slovenskej historiografii a adekvátne tomu ich poznanie medzi verejnosťou, resp. záujemcami v jej radoch, nie je dostatočné. Spomedzi všetkých susedných národov či teritórií je práve tu najväčšie vákuum, čo je o to paradoxnejšie, že Podkarpatská Rus patrila spolu so Slovenskom dlhé roky do jedného štátneho celku — či už Uhorska do roku 1918 alebo ČSR v období do roku 1939 a potom krátko v rokoch 1944/45.

Projekt prešovského Metodického centra zhrnúť do dvoch brožovaných publikácií stručné dejiny Podkarpatskej Rusi treba preto hodnotiť ako aktuálny a mimoriadne prínosný čin. Publikácie sú určené predovšetkým učiteľom dejepisu, ale informačná hodnota, rozsiahly poznámkový aparát a bohatá literatúra, vrátane cudzojazyčnej, ich umožňujú chápať ako vydarený odrazový mostík aj pre záujemcov o hlbšie, špecializovanejšie štúdium.

Prvý zväzok zachytávajúci obdobie do roku 1918 vypracoval P. Kónya. Druhý zväzok začína síce až rokom 1918, ale jeho autor — prešovský historik P. Švorc — zvolil metodicky veľmi správne pomerne podrobné zachytenie situácie Rusínov a Podkarpatskej Rusi pred I. svetovou vojnou, a to so zreteľom na náboženské, sociálne a národnouvedomovacie pomery doma i medzi rozsiahlou komunitou rusínskych vysťahovalcov v USA. Mohol možno aspoň jednou vetou spomenúť monsterproces v Marmarórskej Sihoti roku 1914, ktorý predstavoval vrchol v perzekúcii rusínskeho národnouvedomovacieho pohybu.

Časovo užšie vymedzené a jednoliatejšie obdobie umožnilo P. Švorcovi dostať sa v zovretej podobe viac pod povrch udalostí a procesov, ako tomu bolo v prípade I. dielu a jeho autora. Švorcovmu prístupu zodpovedá aj rozsiahla prehistória zlomového roku 1918. Konceptii ako riešiť budúcnosť Podkarpatskej Rusi po skončení I. svetovej vojny bolo viacero. Jej samostatnosť v geopolitických súvislostiach vtedajšej strednej a východnej Európy nepripadala do úvahy a tak boli v hre alternatívy pripojenia sa k Ukrajine, Rusku, Maďarsku alebo Česko-Slovensku. Posledná možnosť sa ukázala ako najrealnejšia a najperspektívnejšia, navyše získala podporu medzi veľmocami Dohody. Zrod tejto alternatívy mal korene medzi rusínskou emigráciou v USA a postupne tu nadobudla pred ostatnými výraznú prevahu. Od začiatku sa však spájala s požiadavkou autonómie. V máji 1919 sa aj domáca, pôvodne názorovo dosť diferencovaná, politická reprezentácia vyslovila za pričlenenie Podkarpatskej Rusi k ČSR.

Českí a slovenskí politici s možnosťou pripojenia tohto územia k novému štátu príliš nerátali, ale postupne si ju osvojili vidiac v nej „možnosť posilnenia republiky i jej ambícií stať sa dominantnou stredoeurópskou krajinou“ (s. 25). Treba dodať, že najmä v hospodárskych kruhoch sa vyslovoval aj nesúhlas s týmto rozšírením republiky argumentujúc ekonomickou zaostalosťou Podkarpatskej Rusi, ktorá v ich predstavách nový štát naopak skôr oslabí.

Definitívne rozhodnutie o pripojení Podkarpatskej Rusi k ČSR a „jej vybavení najširšou samosprávou“ bolo spečatené článkami saintgermainskej a trianonskej mierovej zmluvy. Súčasne sa ČSR musela zaviazat medzinárodnému spoločenstvu (Spoločenosti národov), že zaručí Podkarpatskej Rusi všetky práva autonómneho vývoja. Prax však bola od začiatku trochu iná. Od novembra 1919 do januára 1922 (na s. 23 je omylom uvedený rok 1923) trval na území Podkarpatskej Rusi stav vojenskej diktatúry, proces budovania samosprávnych orgánov sa neustále brzdil, požiadavka autonómie zostala na papieri, rovnako aj úradné používanie vlastného jazyka a navyše nebola politická reprezentácia Podkarpatskej Rusi spokojná s vymedzením hraníc, ktoré si želala mať posunuté viac na západ, na úkor časti Zemplína, Šariša, Abova a Spiša. Zložitý sociálno-ekonomické pomery len eskalovali politické konflikty i profiláciu politických strán na Podkarpatskej Rusi.

P. Švorc vykresľuje podrobne politický život v najvýchodnejšej oblasti ČSR a predstavuje tunajšie politické strany aj s ich predstaviteľmi, základným programom

a tlačovými orgánmi. Ak v prvých voľbách do poslaneckej snemovne vyhrala na Podkarpatskej Rusi KSČ (39,4 %) a na 2. mieste skončila Maďarská národná strana (11 %), ďalší vývoj smeroval k dominancii agrárnej strany. Roku 1929 získala 29,1 % hlasov, Autonómny poľnohospodársky zväz s radikálnym autonomistickým programom 18,2 %. Rok 1935 sa stal ďalším medzníkom — dovtedy dominantné strany vládnej koalície vystriedali na Podkarpatskej Rusi politické strany, ktoré sa opierali o autonomistický program. Využili nespokojnosť miestneho obyvateľstva s dôsledkami hospodárskej krízy a čoraz viac ho získavali pre svoje politické heslá. Aktivizácia maďarskej, poľskej a ukrajinskej iredenty, keď najmä prvé dve úzko koordinovali svoju činnosť, poznamenali vývoj v tomto regióne počas celých 30. rokov. Zvýšené nebezpečenstvo sa snažila pražská vláda (najmä počas Hodžovho premiérovania) pacifikovať nekonečnými rokovacími a rozšírení právomoci guvernéra, o školských a jazykových požiadavkách. Po neľahkom presvedčení predstaviteľov jednotlivých rezortov vo vlastnej vláde sa podarilo Hodžovi presadiť myšlienku obmedzenej autonómie aspoň na regionálnej úrovni, prvá etapa ktorej sa s nevelkým úspechom začala realizovať roku 1937. V tomto čase to však už bolo málo. Požiadavky sa začali radikalizovať, z nesplnených sľubov pražských vlád sa vytíkal politický kapitál a súbežne s rastom medzinárodného napätia a destabilizáciou ČSR smeroval vývoj k tragickému finále.

Mníchovská dohoda otvorila cestu k faktickej likvidácii ČSR. 8. 10. 1938 bola síce vyhlásená na Podkarpatskej Rusi vytúžená autonómia, ale arbitrážou stratilo toto územie 97 obcí so 173 233 obyvateľmi, podstatnú časť svojho priemyslu a dopravnú samostatnosť. 15. 3. 1939 po vystúpení z čs. zväzku a vyhlásení samostatnosti Karpatskej Ukrajiny začali maďarské vojská obsadzovať toto územie „podľa želania karpatsko-ukrajinského ľudu“. Obsadenie Podkarpatskej Rusi opäť otvorilo otázku hranice so Slovenskom.

Vzhľadom na zachovanie proporcionality sa mohlo obdobiu, keď Podkarpatská Rus patrila Maďarsku, venovať v práci väčšia pozornosť. Vôbec stručným zachytením vojnových rokov, ako aj oslobodzovania a situácie v prvých povojnových mesiacoch, dielo akoby urýchlene spelo k záveru. Na rokovaniach Beneša so Stalinom roku 1943 ešte nepadlo o zmenách v súvislosti s Podkarpatskou Rusou ani slovo, ale aktivity Sovietov pred príchodom Červenej armády roku 1944 a počas oslobodzovania tohto územia jasne naznačovali, že požiadavky o „znovuzjednotení s ukrajinskými bratmi na druhej strane Karpát“ sú na programe dňa. Od začiatku roku 1945 muselo byť Benešovi jasné, že Podkarpatská Rus je pre ČSR stratená. Súhlas s jej odstúpením dal s nádejou, že podobná taktika nebude použitá aj na Slovensku. Košický vládny program naznačil riešenie a dvojstranná medzinárodná zmluva medzi ČSR a ZSSR z 29. 6. 1945 definitívne uzavrela problém Podkarpatskej Rusi, ktorá bola ako Zakarpatská oblasť Ukrajinskej SSR pripojená k ZSSR.

Vydarenú syntetickú prácu dopĺňa viacero prehľadných mapových príloh a zoznam literatúry. Práca naznačila, ktoré okruhy problémov ešte len čakajú na svoje systematické spracovanie — je to úloha nielen slovenských, ale doslova stredo-európskych historikov. Podkarpatská Rus totiž bola vždy predovšetkým stredo-európskym problémom.

Na záver ešte poznámka — v práci (ale týka sa to viacerých novších historických publikácií na Slovensku) sa pre obdobie 1918–1939 udomácnilo písanie Česko-Slovensko. Nie je to korektné, lebo ide o mechanické prenášanie neskoršieho (z obdobia

autonómie Slovenska) alebo skoršieho (prvé roky ČSR do prijatia ústavy) pomenovania pre štátny útvar, ktorý de iure i de facto niesol pomenovanie Československá republika.

Roman Holec

Zdeněk Hojda, Jiří Pokorný: Pomníky a zapomínky, Praha-Litomyšl, Paseka 1996, 280 s.

„V osudech pomníku Milana Rastislava Štefánika se zrcadlí soužití českého a slovenského národa a jejich společného státu,“ konstatují Z. Hojda a J. Pokorný v knize věnované historii nejznámějších pomníků v českých zemích a v Československu. Bratislavský lev („kocúr“) jako část Štefánikova pomníku ostatně tak žije v obecnějším povědomí, aniž se přesněji ví o jejich historii. Hojda a Pokorný z ní učinili jednu z devatenácti kapitol své knihy, která v jejich pojetí objevila vícerozměrné téma. Práce se včleňuje do mapování novodobého českého národního vědomí, jeho historické výstavby a obsahu, o něž už léta usiluje část mladší české dějepisické generace.

Pomníky, zvláště politiků, nebo s politikou související, tesá se sochařem doba — její politika a politikové, ideový stav společnosti, její smýšlení i vnitřní kvas, estetické přístupy a sváry o ně. Co všechno se stalo, než byl význačný pomník usazen na své místo! Právě především o tom je Hojdova a Pokorného monografie. „Odstup“, který si autoři od tématu udržují, působil příznivě nejen na výklad, ale už na shledávání pramenné základny. Ta je svědectvím badatelské náročnosti, včetně jedinečné obrazové přílohy. S látkou si autoři „nezahrávají“, ač by někde sváděla k lehčímu stylu, publicistické povrchnosti, výsměchu nebo aspoň k sarkasmu. Ten si kdysi neodpustil F. X. Šalda, když se v prvním ročníku svého Zápisníku rozhorlil na „mor pomníkový“, berme jeho stať jako umnou sebestřednou šaldovskou glosu, než jako soud ve všem trvale platný.

V pomnících život Čechů, aspoň zčásti; neplatí to výlučně a dokonce ani převážně jen pro český národ, některé jiné evropské národní společnosti naplnily své území četnějšími pomníky a vůbec lpí na svých symbolických zviditelněních více než Češi. Specifika význačných pomníků v českých zemích — od myšlenky po realizaci — jsou především specifiky jejich dějin. Příběhy několika pomníků jsme znali už z literatury, o jiných jsme věděli málo, i téměř nic. Všechny teď vybavili Z. Hojda a J. Pokorný důkladnou faktografií, která objevovala také v případech známějších. Prohlubuje i „obecnou“ historii místy až netušeně a je zajímavá nejen pro dějepisectví, ale i pro další obory zkoumající podobu a život společnosti.

I pomníky měly a mají svůj „život“, do něhož v některých případech patřila brzká, nebo o něco vzdálenější „smrt“. Měnil se jejich význam, hodnota, smysl, výklad. Některé napadené při vzniku jsou dnes neodmyslitelnou, „logickou“ součástí místa, dokonce jako by je „posvěcovaly“. Jiné, velebené při odhalení dnes žijí v ústraní, už na nikoho nepůsobí. Další načas zmizely, aby se vracely. Zase jiné rozbila politická a národní zášť. Také letěly do povětří, když se změnilo ideologické klima. Nebo sjely, či spadly z podstavců, když sám politický systém, který symbolizovaly a měly utvrzovat, spadl do dějin. Byly „zneškodněny“, protože byly ztotožněny s minami bránicemi volnému vykročení.

Ve všech případech jsou výtečnými historickými prameny. Co všechno obsahují: břeské slavnosti, urputné politické souboje, publicistické války, chvíle národních

vzmachů a tragédií, střety umělců navzájem, střety umělců a společnosti, sváry představ s realizací. U některých se přímo „dělaly“ dějiny.

Pomníky zjednodušují a někdy i komolí minulost, také na to chtěli Hojda a Pokorný upozornit. Oprávněný záměr, který není naplňován povýšeneckým mistrováním předků, jímž nešetří publicistika, ani část historiografie. Všechny novodobé společnosti vnímají své dějiny zjednodušeně, a v budoucnu tomu nebude jinak. Jde ale o „obsah“ onoho zjednodušování: tedy aby nekomolil, nezatvrdil v „osvědčených“, líbivých stereotypch, neuzavíral se před problémy a poznatky. Hojdova a Pokorného kniha chce i k tomu pomoci. Sama se nabízí k diskusi a přemýšlení. Bude je mít a to trvale. Děsí se monumentalizace. Nehrozí jí. A tím ani zapomnění.

Robert Kvaček

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Slovakistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy

Slovakistika jako univerzitní obor na Filozofické fakultě UK a v České republice vůbec, datuje svoji existenci od školního roku 1994/1995. Po rozpadu Československa se prosadila tendence omezit výuku slovenské historie, literatury a jazyka na příslušných katedrách Filozofické fakulty UK. Naštěstí zvítězil zdravý rozum a výuka zůstala částečně zachována pro posluchače oborů historie, český jazyk a literatura. Navíc bylo rozhodnuto založit samostatný studijní obor, který by se zabýval slovenskou problematikou. Za tímto účelem byl zřízen v roce 1994 Kabinet slovakistiky při Katedře slavistiky FF UK.

Od samého počátku své existence však nově zřízené pracoviště naráží na problémy, které souvisejí s jeho poněkud zvláštním postavením. Obor slovakistika je totiž koncipován zcela netradičním způsobem, vyplývajícím z jedinečnosti česko-slovenských vztahů a z historie způsobu výuky slovenských reálií na FF UK. Jeho studijní náplň je složena ze tří naprosto rovnocenných částí — historie, literatury a jazyka — které ve své většině vyučují odborníci původně působící na katedrách českých a slovenských dějin, české a slovenské literatury a jazyka. Tento model má své plné opodstatnění, ale zároveň logicky nezapadá do tradičního pojetí jiných slovanských oborů, které jsou filologické. Katedra slavistiky se tak přirozeně snaží zařadit slovakistiku do jedné řady s ostatními obory, jako je polonistika či bulharistika, což se jí samozřejmě nedaří. Vysokoškolský pedagog — polonista, je většinou schopen přednášet jazyk, literaturu a základní realie svého oboru. Takovýto odborník — slovakista, prakticky neexistuje a ani by jeho existence neměla větší smysl. V praxi to ovšem znamená mnohem větší nároky na počet vyučujících, než mají ostatní slavistické obory. V současnosti v Kabinetu slovakistiky působí dva interní učitelé a tři externisté. Na první pohled celkem vysoký počet, ale při pohledu detailnějším zjistíme, že například veškeré historické semináře od nejstarší doby po současnost vede jediný člověk, v jazyce je situace obdobná.

Ve stávajících třech ročnících slovakistiky studuje celkem 13 studentů v kombinacích slovakistika — historie, serbistika, makedonistika, polonistika a jedno-oborové bakalářské studium. V roce 1994 slibně otevřená kombinace s historií již v následujících letech nebyla opakována, stejně tak se nedaří prosadit jiné kombinace mimo oborů Katedry slavistiky. Pomalu tak vzniká začarovaný kruh, hrozící stagnací netradičnímu oboru, který se ještě nestačil řádně profilovat.

Na druhou stranu je však nutno říci, že mezi pracovníky Kabinetu a většinou studentů panuje optimistická a tvůrčí nálada, pomocí které se snaží překlenout problémy a „dětské nemoci“ oboru. Nadějně se rozvíjí studium historické části slovakistiky, především díky posluchačům studujícím jako druhý obor historii. Ti také absolvovali dvouměsíční stáž na Filozofické fakultě UPJŠ v Prešově a letní kurz slovenského jazyka a kultury SAS na Filozofické fakultě KU v Bratislavě. Byly tak položeny tolik potřebné základy ke stáží a spolupráci s univerzitami na Slovensku.

Slovakistika má v českých zemích zcela jistě budoucnost i mladé lidi, ochotné se této problematice věnovat. Nyní záleží především na tom, jaké podmínky jim budou dány ke kvalitnímu studiu. Tato krátká informace by chtěla být podnětem Česko-slovenské komisi historiků a ostatním institucím zainteresovaným na této problematice,

aby zvážily všetky svoje možnosti, ako môžu prispieť k udržaniu a z kvalitného slovakistického štúdia v českých zemiach.

Rudolf Chmel

XI. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti

V Trenčíne sa v dňoch 27. – 29. júna 1996 konal XI. zjazd a Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. R. Marsina v úvodnom referáte zhodnotil stav a načrtnul hlavné úlohy slovenskej historiografie. Nevyhol sa ani páčivým problémom posledného obdobia. Konštatoval, že výbor SHS sa ani v búrlivých časoch zrodu vlastnej slovenskej štátnosti nenechal strhnúť k zaujímaniu politických postojov a slovenská historická spoločnosť zostala nadstraníčkou záujmovou organizáciou.

Prvý pracovný poľdeň bol venovaný aktuálnym problémom vyučovania dejepisu na všetkých typoch škôl. J. Bartl v úvodnom vystúpení zmapoval stav vyučovania dejepisu a konštatoval neuspokojivú situáciu v tomto smere na všetkých školách. Alarmujúca je najmä veľmi nízka dotácia hodín dejepisu na niektorých stredných školách a odborných učilištiach. V dôsledku toho nám vyrastajú nové generácie bez historického povedomia. V. Kratochvíl na základe vlastných praktických skúseností hovoril o procese výučby dejepisu na základných školách a zameriaval sa hlavne na problematiku tvorby nových učebníc dejepisu, ktoré by mali spĺňať európsky štandard. J. Beňková hovorila o problémoch vyučovania dejepisu na stredných školách a zdôraznila, že bez nových učebníc dejepisu a nových učebných pomôcok sa vyšší stupeň poznania národných i všeobecných dejín nedá dosiahnuť. J. Bartl hovoril aj o špecifických problémoch výučby dejepisu na vysokých školách. Konštatoval, že počet katedier histórie sa na všetkých typoch vysokých škôl sľubne rozrástol, čo však viedlo k tomu, že najmä na úseku starších dejín nám chýbajú kvalifikovaní odborníci. Diskusia k tejto téme sa obmedzila fakticky iba na otázku zastavenia vydania učebnice slovenských dejín pre 8. ročník základných škôl. Aktéri celej kauzy si verejne vymieňali názory na túto záležitosť, pričom väčšina prítomných podporila snahu o vydanie spomínanej učebnice.

Druhý rokovací poľdeň bol venovaný obdobiu stredoveku a včasného novoveku. F. Uličný hovoril o fenoménoch starších slovenských dejín. Zhodnotil čiastkové výsledky dosiahnuté pri analýzach niektorých fenoménov a pri iných musel konštatovať pretrvávajúci nezaujem zo strany historikov. J. Beňko sa vo svojom vystúpení zameriaval na problematiku výskumu osídlenia Slovenska v stredoveku. Aj keď už existuje viacero monografií skúmajúcich jednotlivé regióny Slovenska, ucelená práca (syntéza) o tejto problematike nám dosiaľ chýba. J. Lukačka zhodnotil stav bádania o stredovekých mestách na Slovensku, pričom zdôraznil existujúci odliv záujmu o túto problematiku v poslednom čase. Za hlavné úlohy pre najbližšiu budúcnosť považuje obnovenie vydávania edície Výsady miest a mestečiek na Slovensku a vydanie Atlasu miest na Slovensku. V. Čičaj zreferoval o stave bádania slovenských dejín vo včasnom novoveku. Vzhľadom k personálnemu stavu historikov tohto obdobia vyšlo iba pomerne málo serióznych monografií. Nádej vkladá do novej nastupujúcej generácie historikov. M. Kohútová sa sústreďovala na zhodnotenie demografického výskumu obyvateľstva Slovenska vo včasnom novoveku. P. Kartous hovoril o procese sprístupňovania novovekých

prameňov k dejinám Slovenska. Archivári sa po reštitučnom „kolotoči“ môžu opäť sústrediť na svoju obvyklú prácu — sprístupňovanie prameňov.

Záverečný rokovací poľdeň zjazdu bol venovaný problematike modernizácie Slovenska od konca 18. storočia do 20. storočia. L. Lipták v úvodnom referáte hovoril o tom, ako sa proces modernizácie dotkol národa, štátu a spoločnosti. D. Kováč sa vo svojom vystúpení zameriaval na problematiku nacionalizmu 19. a 20. storočia. E. Mannová hovorila o formovaní, úlohách a osudoch meštianstva na Slovensku v priebehu 19. a 20. storočia. R. Holec vo svojom referáte všestranne osvetlil proces modernizácie v ekonomike v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia.

V sobotu 29. júna 1996 sa konalo Valné zhromaždenie SHS. Tajomník SHS J. Lukačka predniesol správu o činnosti od posledného zjazdu, v ktorej zhodnotil činnosť Výboru, odborných sekcií a regionálnych zložiek. Po správe revízorov vyslovilo zhromaždenie absolutorium starému výboru a zvolilo nový výbor. V prijatých uzneseniach sa vyslovilo za skvalitňovanie výučby dejepisu na všetkých stupňoch škôl, odmietlo snahu Matice slovenskej začleniť Historický ústav SAV do svojho organizačného rámca a vyslovilo sa za vydania učebnice pre 8. ročník základných škôl.

Na prvom zasadnutí nového výboru bol za predsedu SHS zvolený Ľubomír Lipták, za tajomníka Ján Lukačka, za podpredsedov boli zvolení Ferdinand Uličný a Igor Graus.

Ján Lukačka

Valná hromada Historického klubu 28. února 1996

Dne 28. února 1996 se konala v Praze valná hromada Historického klubu — Sdružení českých, moravských a slezských historiků, která zhodnotila práci organizace od posledního sjezdu historiků, který proběhl v září roku 1993.

V první části valné hromady prezentoval Z. Kárník metodu svého zpracování rukopisu Karla Kazbundy Otázka česko-německá v předvečer velké války. Zdůraznil význam prvního vydání tohoto rukopisu a ocenil příspěví Historického klubu k tomuto počínu.

Vlastní jednání valné hromady zahájil a následně i řídil I. Hlaváček. Zprávu o činnosti HK v období od sjezdu historiků konaného v září 1993 do 28. února 1996 přednesl starosta Historického klubu J. Křen. Upozornil mj., že na klub jsou kladeny nové úkoly, které v současné době nemůže plnit ve své v tradiční podobě, neboť pracuje v jiných podmínkách. Zdůraznil zejména, že klub stojí před závažnou otázkou, zda historici potřebují ještě svou organizaci. Připomněl, že diskuse ve výboru na toto téma vyústila v závěr, že sdružování historiků považuje za nezbytné, a proto se současný výbor nepřiklonil ke zrušení Historického klubu. Vyslovil uznání za přínosnou práci pro historickou obec V. Prečanovi a Národnímu komitétu historiků a dvojstranným komisím historiků — česko-německé, česko-slovenské a česko-ruské. Z dalších otázek pak vytkl současně neřešené postavení dějepisu na školách, ztíženou přístupnost archivů pro novodobé dějiny v souvislosti s ochranou dat. Upozornil na ediční činnost klubu, kdy Historický klub podporuje vydávání děl, která by jinak nevyšla. Připomněl též, že složení

výboru nebylo optimální, což přinášelo organizační obtíže. V této souvislosti zvláště poděkoval za práci jednateři výboru Z. Poustovi. Zdůraznil úlohu tradiční spolkové činnosti klubu, kterou považuje za nutnou (přednášky, exkurze). Vyzdvihl aktivní činnost hradecké a pardubické pobočky klubu a zároveň připomněl nedostatečnou „viditelnost“ Moravy. Zprávu zakončil výzvou k historikům: *Historie má perspektivu, má zodpovědnost vůči budoucnosti.*

Zprávu o činnosti Asociace učitelů dějepisu ČR (kolektivní člen Historického klubu) přednesla H. Mandelová. Poděkovala za podporu historickým pracovištím, jednotlivým historikům i výboru klubu, kterou projeвили při úsilí asociace pro zlepšení podmínek pro výuku dějepisu na základních a středních školách.

Stav členské základny Historického klubu k 31.12. 1995 činil 645 členů.

Do nového výboru Historického klubu byli zvoleni: Karol Bílek, Eva Gladkovová, Ivan Hlaváček, Marta Hradilová, Jiří Kocian, Tomáš Knoz, Miroslav Kunštát, Olga Mertlíková, Jan Morávek, Věra Němečková, Jaroslav Pánek, Jiří Pešek, Stanislav Petr, František Svátek, Eduard Šimek, Jaroslav Šůla, Tomáš Vorel a Pavla Vošahlíková.

Diskuse se dotýkala především potřeby odborné stavovské organizace historiků. V. Prečan zdůraznil zejména potřebu existence zájmové organizace historiků jako fóra celého oboru, a to ze tří hledisek. Aby historici mohli lépe hájit zájmy své profese a svého oboru, aby mohli sami kvalifikovaně posuzovat otázky dotýkající se celého oboru, a aby se mohli lépe navzájem poznat. J. Válka konstatoval, že by měla existovat celonárodní organizace historiků; HK je zatím pražskou organizací. Nutno promyslet strukturu této organizace. Upozornil na činnost moravských historických organizací — Muzejní a vlastivědné společnosti a Matice moravské. Z. Kárník poděkoval za podporu při vydávání Kazbundova rukopisu Historickému klubu, česko-německé a česko-rakouské komisi historiků. J. Pánek shrnul současný stav v historické obci, v němž se odrážejí též generační problémy. Vyjádřil názor, že obnovení činnosti Historického klubu bylo do jisté míry sentimentálním návratem, pojmu klub připisuje dnes jinou úlohu; navrhl změnit dosavadní klub v zájmovou profesní instituci s odbornými komisemi. V. Prečan uvedl, že 90. léta nejsou nepříznivější pro práci historiků, než kterákoli jiná doba. Název Historický klub nebyl sentiment, ale kontinuální navázání na minulost, přihlášení se i k období přežívání v totalitním období. J. Válka konstatoval, že nelze srovnávat epochy, je nutno reagovat na problémy, které je třeba řešit: postavení dějepisu jako předmětu, reakce na záplavu nekvalitní literatury na trhu, historiografie musí bořit falše a mýty. R. Kvaček dává na uvážení novému výboru následující: odstupující výbor byl zavázán usnesením posledního sjezdu historiků ze září 1993 k náročným úkolům, které navrhovali a odhlasovali i nečlenové klubu, kteří sami nejelementárnější povinnost vůči organizaci nesplnili. Podzimní besedy o perspektivách Historického klubu iniciované výborem klubu a pořádané v říjnu 1995 na Filozofické fakultě UK v Praze se zúčastnilo asi 30 lidí, což svědčí o malém zájmu o obor. Hlavním úkolem nového výboru klubu by mělo být svolání sjezdu historiků do Brna. Ocenil snahu V. Prečana zaktivizovat obec. Konstatoval neúčast střední generace historiků, byť na minulém zasedání valné hromady její účastníci současnou činnost klubu kritizovali, a vyzval její zástupce k iniciativě. Poděkoval J. Hanzalovi a Z. Poustovi za záslužnou práci při vydávání Zpravodaje HK — vycházel a vychází nadále s podporou pražského Historického ústavu AV ČR, a za obětavé úsilí v práci pro klub. Dr. Růžek vyzval klub k zaujetí stanoviska k vážnému zpochybnění Postupimské dohody, které se nedávno odrazilo v prohlášení ministra zahraničí SRN.

J. Křen upozornil na jednání česko-německé komise historiků o problému, němečtí členové komise tento výrok spolkového ministra zahraničí odmítli. F. Šmahel navrhl poděkovat německým kolegům za toto stanovisko. I. Hlaváček navrhl vypracovat k této otázce stanovisko a dát jej k dispozici tisku. Z. Kárník se v diskusi vrátil k tématu o současných úkolech Historického klubu a jeho dnešního postavení: organizace není nostalgii, má i dnes své opodstatnění. V. Volf konstatoval, že je málo slyšet slovo historiků, název organizace není podstatný. J. Valenta upozornil na současnou situaci ve vydavateltvích: kvalitní redakce špatný text nevezmou. Historik však nerozhoduje o tom, co se vytiskne. M. Sekera sdělil, že v dopise R. Kvačkovi navrhl rozpuštění Historického klubu a vytvoření organizace v jiné podobě. Nyní tento názor změnil. Navrhuje, aby po volbách klub inicioval jednání s ostatními vědeckými obory na vytvoření Manifestu českých vzdělavců. J. Pokorný navrhl setkání historiků jednou za rok, aby byla příležitost k diskusi.

Na závěr jednání přednesl S. Petr návrh usnesení valné hromady Historického klubu, které bylo schváleno většinou přítomných.

Je třeba ocenit, že na jednání valné hromady Historického klubu se hovořilo otevřeně o otázkách, které se dotýkají nejen vlastní činnosti a perspektivy klubu jako zájmového profesního sdružení historiků, ale které mají z mnoha důvodů takřka „globální“ význam pro celou historickou obec v České republice. Vyzdvihnout pak lze především ten fakt, že i toto plénum historiků doložilo, že mezi členy klubu převládá přesvědčení, že profesní organizaci historiků v tomto státě je třeba zachovat, a to především v zájmu udržení oboru, ale i z hlediska zodpovědnosti vůči nastupující nejmladší generaci historiků.

Nový výbor Historického klubu zvolil na své první schůzi konané 7. března 1996 schůzi vedení klubu: starostou Historického klubu byl zvolen Jaroslav Pánek, místostarostou byl zvolen Eduard Šimek, pokladníkem bude nadále Stanislav Petr. Vedením redakce Zpravodaje HK byl pověřen Jiří Kocian.

Jiří Kocian

Z korespondence

Dopis riaditeľa Slovenského národného archívu JUDr. Dária Rusnáka Historickému ústavu Filozofickej fakulty MU v Brne:

Bratislava, 28. 6. 1995

Vážení páni,

so záujmom som sa zoznámil s programom konferencie „Obnova spoločného štátu Čechov a Slovákov v roku 1945“.

S ľútosťou Vám prihlášku na konferenciu vraciam, z toho dôvodu, že hlavnými referátmi sú poverení historici (resp. právnička), ktorí reprezentujú len jediný ideový smer v slovenskej historickej vede.

Dávajúc Vám toto na vedomie, ostávam v hlbokej úcte

JUDr. Dáriu Rusnák

Dopis děkana Filozofické fakulty MU v Brně prof. PhDr. Jaroslava Mezníka JUDr. Dáriu Rusnákov:

Brno, 31. 10. 1995

Vážený pane kolego,

ve dnech 19. a 20. října se konala na Masarykově univerzitě v Brně konference na téma Obnova společného státu Čechů a Slováků roku 1945. K svému překvapení jsem se dozvěděl, že do Brna nepřišel žádný pracovník tak významné instituce, jako je Slovenský národní archiv, který má mezi svými pracovníky významné specialisty na otázky vzniku a fungování SNR a další základní otázky spjaté s tematikou konference. Byl mi ukázán Váš dopis, ve kterém sdělujete, že se konference neúčastníte, protože „hlavními referátymi sú poverení historici (resp. právnička), ktorí reprezentujú len jediný ideový smer v slovenskej historickej vede“. Záleží samozřejmě na Vás a Vašich pracovnících, zda pozvání na jakoukoli konferenci přijmete nebo nepřijmete, ale Vaše odůvodnění mne udivilo a — mám-li být zcela upřímný — také pobouřilo, a to nejen jako historika, ale především jako děkana Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

... z toho, co jsem na konferenci vyslechl, jsem nabyl dojmu, že slovenští a čeští účastníci konference neprosazovali žádný „ideový směr“, že jim šlo o to, aby zevrubně osvětlili poměry na Slovensku i v českých zemích kolem roku 1945, přičemž se snažili přihlídnout k celé složitosti problematiky. Vaši argumentaci už z tohoto hlediska pokládám za zcela nesprávnou.

Při hodnocení některých jevů týkajících se kteréhokoliv období dějin se samozřejmě můžeme setkat s různým hodnocením. Je pak pro historickou vědu nezbytné, aby se tato různá hodnocení konfrontovala ve vědeckých diskusích. Odmítnout účast na vědecké konferenci proto, že referáty na ní mají přednést přívrženci „jiného ideového směru“, ochuzuje vědeckou diskusi a podle mého mínění je proto z vědeckého hlediska takový přístup nezodpovědný. Nechce se mi věřit, že byste se takové nezodpovědnosti dopustil.

Vaše stanovisko mohu tedy chápat jediným způsobem: že konferenci, která se konala v Brně, podsouváte jiný než vědecký charakter. Tuto konferenci organizovaly z podnětu oficiální Česko-slovenské historické komise Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a Seminář dějin střední a východní Evropy při uvedeném ústavu, tedy pracoviště fakulty, v jejímž čele mám tu čest stát. Konference se konala pod záštitou rektora Masarykovy univerzity prof. RNDr. Eduarda Schmidta a pod záštitou mou. Uvedeným zdůvodněním své neúčasti jste se tedy dotkl cti Masarykovy univerzity, která spolupracuje s řadou slovenských vědeckých institucí. Proto musím vyjádřit zásadní nesouhlas s Vaším jednáním a proto také posílám kopii tohoto dopisu na vědomí velvyslanci Slovenské republiky v Praze.

S pozdravem

prof. PhDr. Jaroslav Mezník

Odpověď D. Rusnáka nepřišla.

Dopis děkana Filozofické fakulty MU v Brně prof. PhDr. Jaroslava Mezníka Jeho excelenci, Ivanu Mjartanovi, velvyslanci Slovenské republiky v České republice:

Brno, 31. 10. 1995

Vaše excelence,

posílám Vám na vědomí dopis, který odesílám současně panu JUDr. Dáriu Rusnákově, řediteli Slovenského národního archivu v Bratislavě. Připojuji také xerokopii jeho dopisu, který zaslal Historickému ústavu Filozofické fakulty v Brně. Připomínám, že konferenci pořádala oficiální Česko-slovenská historická komise, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a jeho Seminář dějin střední a východní Evropy. Text tohoto dopisu proto podle mého mínění narušuje nejen obecné normy vědecké spolupráce, ale konkrétně i spolupráci mezi vědeckými institucemi Slovenské a České republiky, na niž nám velmi záleží. Byl bych rád, kdybych ze strany pana JUDr. Dária Rusnáka obdržel vysvětlení nebo omluvu, a byl bych Vám velmi vděčen, kdybyste i Vy této záležitosti věnoval pozornost, mj. v souvislosti s příslibem pomoci, který jste dal při Vašem osobním přijetí členů Česko-slovenské historické komise vloni v listopadu.

S úctou

prof. PhDr. Jaroslav Mezník

Odpověď velvyslance Slovenskej republiky v ČR Ing. Ivana Mjartana:

Praha, 8. 11. 1995

Vážený pán profesor,

obdržel som Váš list, spolu s prílohami. Záležitosť vyvolala i našu pozornosť. V spolupráci s príslušnými rezortami Slovenskej republiky ju chceme patrične a korektne vyjasniť.

Chápeš Váš postoj. Súčasne však dúfam, že Vaše pocity a názory vo vzťahu k Slovensku a slovensko-českej spolupráci nie sú závislé len na vnímaní jedného vyjadrenia či postoja. Som presvedčený, že Vaše profesionálne kontakty Vám umožňujú dostatočne dobre vidieť a cítiť široký priestor a možnosti pre partnerskú spoluprácu a vzťahy so slovenskými odborníkmi. Takej ich úrovni a kvalite som vždy vyjadroval a poskytoval podporu. Tento môj postoj sa nezmenil.

S úctou

Ivan Mjartan

Prestrelka

Literárny týždenník, č. 16, 11. 4. 1996:

Používajme správne výrazy

V Rádiožurnáli 21. marca 1996 som si vypočul šokujúcu správu, že vraj v Nitre sa koná vedecká konferencia slovenských a českých historikov na tému Čechoslovakizmus a autonomizmus. Nemám námietky proti takýmto podujatiam. Naopak vítam, že sa konečne môžu bez pražského dirigizmu prediskutovať aj takéto citlivé javy z našej histórie. Ale ten názov!

Čo je vlastne ten „čechoslovakizmus“ a „autonomizmus“? Nechcem reprodukovat' klamné definície týchto dvoch pojmov podľa doteraz vydaných náučných a jazykových slovníkov — veď všetky boli vydané práve v období onoho „čechoslovakizmu“. A tak radšej, na základe známych historických faktov z onoho obdobia „spolužitia“ ponúkam svoju vlastnú definíciu:

Čechoslovakizmus je perfidný slovný trik prof. Tomáša G. Masaryka a Edvarda Beneša, ktorým maskovali agresívny český ultranacionalizmus a zámer českých politikov zlikvidovať slovenský národ (ľudovo vyjadrené, pokus zožrať slovenský národ aj s krpami).

Autonomizmus je úsilie slovenských politikov nenechať pohltiť slovenský národ celkom a ich ochota nechať sa zožrať „iba“ napoly či na tri štvrtiny.

Znie to kruto aj cynicky, ale taký bol vtedy stav, ktorý zapríčinila aj neospravedlniteľná ústupčivosť slovenských politikov pri rokovaní s českými partnermi — napríklad pri koncipovaní Pittsburskej dohody. Pravda, perfidnosť „čechoslovakizmu“ signalizoval Tomáš Masaryk už predtým — stačilo lepšie sledovať jeho politické kroky. Napríklad už v máji 1918 v memorande „Independent Bohemia“ ohlásil štátne obnovenie Česka vrátane územia Slovenska (!), lebo „Slováci jsou Češi, přestože používají svého nářečí jako spisovného jazyka“. Tento zámer potom završili politicky vymenovaní a nikým nezvolení „poslanci“ pražského „Národního shromáždění“, keď 29. februára 1920, teda šesť týždňov pred prvými parlamentnými voľbami (!), vydali prvú, jedinou a definitívnu Ústavu ČSR, v ktorej svojvoľne deklarovali jednotný „československý národ“ a jednotný „československý jazyk“. Českí samozvanci s pomocou slovenských pritakávačov tak na celé desaťročia „vygumovali“ slovenský národ z mapy Európy, čo pociťujeme až dodnes! Treba pritom pripomenúť, že takú aroganciu si nedovolili ani najväčší maďarskí slovakožrúti L. Kossuth, A. Apponyi či K. Tisza, a to ani v období najkrutejšieho útlaku slovenského národa.

Neopakujme donekonečna zákerné slogany našich nepriateľov a používajme správne slová aj výstižné výrazy. Na základe všeobecne známych skutočností preto navrhujem v tomto konkrétnom prípade používať stručný a výstižný výraz pančechizmus!

Július Handžárik

Literárny týždenník, č. 25, 13. 6. 1996:

Razantné vyjadrenia

V Literárnom týždenníku č. 16. z 11. apríla 1996 v článku Používajme správne výrazy! Július Handžárik oznámil čitateľom, že z rádia počul „šokujúcu správu, že vraj v Nitre sa koná vedecká konferencia slovenských a českých historikov na tému Čechoslovakizmus a autonomizmus“. Potom poučil verejnosť aj historikov, že termín čechoslovakizmus sa nemá používať, lebo je to len „perfídny slovný trik českého ultranacionalizmu a pančechizmu“. Problém, ktorý je už niekoľko desaťročí objektom výskumu a diskusií historikov, no aj ďalších pracovníkov spoločenských vied, vyriešil Július Handžárik hravo v niekoľkoriadkovej glose, ktorá sa priam hmýri nadávkami, obvineniami a xenofobickými výpadmi. Žiaľ, takýto autoritatívny prístup k poznávaniu dejín sa stáva dosť bežným. Používajú ho najmä publicisti a laici. Razantnosť ich vyjadrení je priamo úmerná stupňu ich neznalosti problému, o ktorom píšú. Na tomto mieste nemožno viesť polemiku, no treba povedať, že fenomén čechoslovakizmu v našich dejinách je omnoho zložitejší, než ho vykláda Július Handžárik. Má svoje historické, vnútorné štruktúrované a vonkajšie javové determinanty. Historici nepopierajú (ani českí!) že vyústil v praktickej politike do slepej uličky a po roku 1918 sa stal v rámci česko-slovenských vzťahov škodlivým anachronizmom.

Ešte jedna poznámka: V Nitre sa 21. marca t.r. nekonala nijaká vedecká konferencia. Bolo to pravidelné zasadnutie bilaterálnej slovensko-českej komisie historikov. Pri tejto príležitosti jej členovia usporiadali pódiovú diskusiu s vysokoškolskými študent-

mi histórie, ktorá sa stretla svojou vecnosťou a konštruktívnosťou so živým ohlasom. Nevynášali sa tu sudy a obvinenia, ale sa debatovalo o dvoch fenoménoch našich dejín: o čechoslovakizme a autonomizme. Je škoda, že Július Handžárik, ktorý sa o podujatí dozvedel len z rozhlasu, ho nekvalifikovane hodnotí a navyše pouča jeho účastníkov o tom, čo a ako mali hovoriť. Je to nielen neseriózne, ale aj škodlivý prístup k poznávaniu a interpretácii dejín.

Ivan Kamenec, Eduard Nižňanský

Učebnice

Karel Půlpán: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990, I., Praha 1993

Jedná se o učební text fakulty sociálních věd UK. Autorovo dílo neodmítáme jako celek. Je však neúnosně protkáno řadou zbytečných úletů a komentářů, které jednak nejsou argumentačně a materiálově podloženy, jednak svým profilem odpovídají pokleslé žurnalistice, jednak z metodologického hlediska znamenají scestný prezentismus, jednak vědomě zkreslují česko-slovenské vztahy (a nejen je). Tyto úlety jsou o to nepříjemnější, že se tváří jako zasvěcená vědecká tvrzení a tak záměrně dezinformují a dezorientují studenty, a to tím spíše, že kniha je určena studentům ekonomie, kteří se v historickém hodnocení nevyznají. Předkládáme několik pasáží:

... pro dnešní slovensko-maďarské hranice nelze najít jiný důvod než sílu českých vyjednávačů po r. 1918, jsou tedy zcela umělé a nezakládají se ani na historickém, ani na přirozeném právu... [s.122]

Pro samostatnost Slováků ... chyběl jakýkoli historický argument a vůbec nebylo jasné, jaké případné hranice by měl nový slovenský stát mít ...

Dále by to bylo v pořádku tehdy, když by česká politická reprezentace a po ní postupně celý národ ... etnický účelovou „čechoslovakistickou“ koncepci nevzaly vážně. Ještě na jaře 1992 však mnohé ukazuje, že tvrdošíjně přetrvává dodnes. Současně v době psaní těchto řádek není jasné, zda ČSFR jako jednotný stát vůbec přežije. My Češi máme jediné právo — dovědět se, zda si většina obyvatel Slovenska naprostou samostatnost opravdu přeje. Ovšem ani v r. 1918 se obyvatel dnešního Slovenska v podstatě nikdo neptal, v jakém státě chtějí žít, a o spojení s Čechy rozhodla emigrace a úzká skupina domácích politiků.

Slovensko pak bylo pro nový slovenský stát doslova a do písmene vojensky dobyto českou armádou a legionáři, stejně jako území obývaná v historických zemích Němci a totéž platí pro Těšínsko. Pokud se Slovensko rozhodne osamostatnit, můžeme pouze říci, že kopíruje to, co jsme udělali s Rakouskem-Uherskem v r. 1918. Ekonomicky by to byl stejný nesmysl. Rozdíl by byl pouze v tom, že českou politickou reprezentaci

vlastně nikdo nikdy nepozval k vytvoření rozumné středoevropské federace, zatímco Češi se Slováci jednájí bezvýsledně dva roky. [s. 131–132]

Matoucím znakem je zde podobnost jazyková, jinak jsme si se Slováci dost cizí svými kulturními, náboženskými i ekonomickými tradicemi. Slovenští nacionalisté mají v podstatě pravdu, když nás Čechy označují za „špatné Němce“, přesnější by bylo Rakušany, a obrátíme-li se do slovanského světa, mnohem bližší jsou nám Slováci než Slováci. [s. 132]

Protože jsme v úvodní partii k tradiční ekonomice naznačili odlišné chápání ekonomických priorit příslušníky neevropských civilizací, nebudeme jistě obviňováni z rasismu, když z ekonomického hlediska konstatujeme negativní dopad poválečného soužití Čechů s Romy místo s vyvražděnými Židy a odsunutými (vyhnány) Němci.

Romové jako kočovníci nemají vztah k ekonomickému významu času ani jako naši středověcí rolníci, jejichž čas plynul podle polních prací a pravidelné péče o domácí zvířata, netuší význam akumulace. Obydlí i okolí nepovažují za významné (neboť se u kočovníků ustavičně mění), nemohou se smířit s tovární disciplínou i pravidelností pracovní doby vůbec atd. Konstatujeme-li, že jsou jiní, že mají zcela jiné ekonomické, náboženské, právní atd. vědomí, neznamená to rasismus. [s. 174]

Vývoj makroregátů Slovenska v letech socialismu vede některé publicisty k závěru, že Slováci jsou jediný národ na světě, který na komunismu vydělal. Je to sice přehnané konstatování, ... ale nelze najít v dějinách slovenského národního hospodářství lepší období, než jsou léta 1939–1943 a 1946–1989. [s. 246]

Konečně existoval i důvod vojenskostrategický, podle něž na Slovensku investovala do zbrojního průmyslu již 1. republika. Zatímco české země byly v předpokládané válce s USA a jejich spojenci v přední linii, Slovensko bylo v zázemí. Již existující zbrojní průmysl byl proto enormě posílen, po celé období socialismu byl zdrojem nadprůměrných mezd a zisků, z nichž se částečně budovala sociální infrastruktura (viz lepší nemocnice, školy, kulturní zařízení atd. na Slovensku ve srovnání s českými zeměmi). [s. 248]

Je dokonce možné, že by slovenské ekonomice bylo lépe v rámci velkého Uherska než v ČSR, pak by ale zřejmě dnes již neexistoval slovenský národ ...

Pro česko-slovenské vztahy je nepříjemným mementem to, že posílení státoprávního statutu Slovenska bylo vždy po r. 1918 spojeno s krizí české politiky. Bylo tomu tak i v r. 1968, kdy slovenští komunisté vydobyli federalizaci dosud unitárního státu. [s. 249]

Pokud odhlédneme od naprosté konkurenceschopnosti slovenské ekonomiky ve všech oborech, ...tak lze skutečně prohlásit, že výsledky poválečného hospodářského vývoje jsou poměrně slušné.

Dotované slovenské závody, v nichž je nejen nižší kultura práce, ale i intenzita práce a nízká úroveň managementu, těžily ze zaručených trhů v bývalé RVHP a z dotací ze státního, později federálního rozpočtu. [s. 292]

... výsledkem budování socialismu je všeobecně lepší situace právě na Slovensku.

Jen na okraj poznamenejme, že až do počátku 90. let mělo Slovensko kromě „nezdařeného manželství s Čechy“ jen 2 možnosti — buď se stát 16. svazovou republikou SSSR, a pak by byla pro slovenské národovce užitečná podrobná exkurse po dnešní Ukrajině, nebo Maďarska [sic] — tam ovšem před 2. světovou válkou žilo 0,5 mil. Slováků, dnes už pouze 60 tis. Podobný osud maďarizace by čekal Slováci v rámci velkých Uher, ačkoli ekonomický vývoj by jistě byl lepší než jako Slovenské SSR. [s. 294]

BIBLIOGRAFIE

Slovacia v edicích na území České republiky

Výběrová bibliografie za léta 1990–1995/6

Zpracovala: Václava Horčáková ve spolupráci s Kristinou Rexovou.

Metodická poznámka

Tato bibliografie byla zpracována na základě výběru z bibliografické databáze knihovny Historického ústavu AV ČR a nebyla doplňována z jiných zdrojů. Obsahuje příspěvky z let 1990–1995(6), které mají vztah ke Slovensku, buď osobností autora nebo tematicky. Nebylo lze pominout některé souhrnné práce k dějinám Československa, jakkoli naším cílem nebylo, v souladu s původním záměrem, evidovat je v úplnosti.

S ohledem na rozsah bibliografie zvolily jsme třídění tematické, členění časové pomíjejíce; jsme přesvědčeny, že se tak nestalo na úkor její přehlednosti a informativní hodnoty.

Bibliografie zahrnuje i práce slovenských autorů vydané na území ČR, naopak neobsahuje práce českých autorů vydané mimo území ČR.

TEORETICKÉ A METODOLOGICKÉ ZÁKLADY HISTORIE

Historiografie, metodologie, metodika

0001

BALCAR, Miroslav: Slovenský mýtus. O vlivu historického vědomí na chování a povahu lidí a národů. In: SE 10, 1994, č. 43, s. 86–91.

0002

BARNOVSKÝ, Michal: K niektorým otázkam výskumu dejín komunistických režimov v strednej Európe. In: Sborník VA. B., 1994, s. 353–357. Rés. angl.

0003

HARNA, Josef: Meziválečné Československo. Kladení otázek. In: Moderní dějiny 2, 1994, s. 9–19. Rés. něm., angl.

0004

KANOVSKÝ, Martin: Štruktúra hagiografických legend. In: ČČH 92, 1994, č. 4, s. 619–643. Rés. angl.

0005

KOVÁČ, Ladislav: Roztrhnúť možno štát, ale nie dejiny. In: Svědectví 25, 1992, sv. 93, s. 38–41.

0006

MAREČKOVÁ, Marie: Přínos moderní slovenské historiografie k typologii evropských měst. In: Sborník VA. B., 1994, s. 347–349. Rés. něm.

0007

PÁNEK, Jaroslav: Osmanská expanze v nové slovenské historiografii. In: StudCom et Hist 21, 1991, č. 45, s. 113–118.

0008

ŠUTAJ, Štefan: K možnostiam výskumu historickej pamäti. In: Dějiny a paměť — odboj a kolaborace za druhé světové války. P., CeFREs 1995, s. 17–24.

0009

ŽATKULIAK, Jozef: Federatívne usporiadanie česko-slovenského štátu (1968–1970) v literatúre. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 875–883.

Srov. též č.: 404, 492

Jednotliví historici

0010

DEJMEK, Jindřich: Z deníku diplomata. In: DaS 14, 1992, č. 4, s. 49–51.

0011

FRANC, Zdeněk: Bratislavský seminář o Janu Emmlerovi. [29.9.1992] In: NK 3, 1992, č. 5, s. 217.

0012

KÝR, Karel: Palacký a Slovensko. In: Tvar 1992, č. 7, s. 4.

0013

MAUR, Eduard: Za Antonem Špieszem (*21. 9. 1930 Udvské +14. 1. 1993 Vídeň). In: HDem 17, 1993, s. 274–275.

0014

MICHALIČKA, Vladimír: Komeniologické dielo Františka Karšaa. In: StudCom et Hist 22, 1992, č. 48, s. 197–199.

0015

MICHALIČKA, Vladimír: Komeniologické dielo Juraja Čechetku. In: StudCom et Hist 21, 1991, č. 43, s. 112–114. [Bibliografie s. 114.]

0016

MICHALIČKA, Vladimír: Komeniologické dielo Vladislava Ružičku. In: StudCom et Hist 23, 1993, č. 50, s. 115–117.

0017

MICHALIČKA, Vladimír: Komeniologické dielo Jozefa Máteja. In: StudCom et Hist 21, 1991, č. 45, s. 135–140. Rés. angl. [Bibliografie prací s. 137–139.]

0018

MICHALIČKA, Vladimír: Kvačalova vedecká aktivita do vydania jeho hlavného komeniologického diela. In: StudCom et Hist 25, 1995, č. 53, s. 126–128.

0019

PŠENÁK, Josef: K vzácnému životnému jubileu Jozefa Schuberta. In: StudCom et Hist 24, 1994, č. 52, s. 159–161.

0020

PŠENÁK, Josef: Ján Kvačala — významná osobnosť komeniologie. In: Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému. [Zprac. z materiálu zemřelého Josefa Máteje.] P., UK—Karolinum 1991, s. [398]–405.

0021

UHER, Ján: Maj sa dobre a Teš sa. In: StudCom et Hist 22, 1992, č. 48, s. 109–113.

Srov. též č.: 654, 657

ORGANIZACE HISTORICKÉ PRÁCE

Archivnictví

0022

ARCHIVY a veřejnost. Sborník příspěvků. 4. konference archivářů České republiky. [Rožnov pod Radhoštěm 4.–6. 5. 1992] [Uspoř.] Babička, Václav. P., SÚA 1993. 129 s. Zpravodaj pobočky české informační společnosti 41.

[Z obsahu]: CHALUPECKÝ, Ivan: Archivy a obnova historického vědomia, s. 9–14; DUBOVSKÝ, Ján: Archivy a školy, s. 20–26; KOLLÁROVÁ, Zuzana: Praktické využitie archivných dokumentov vo vyučovaní procese základných a stredných škôl, s. 50–52; MELNÍKOVÁ, Marta: Závěry z příspěvku Archivy a regionální historie na Slovensku, s. 53; VRABCOVÁ, Eva a kol.: Archivy a pomoc občanom pri realizácii zákonov o rehabilitácii, reštitúcii, privatizácii a transformácii, s. 113–116.

0023

HLOUŠEK, Jan: Slovensko 1939–1945 ve vatikánských archívech. In: Přítomnost 2, 1991, č. 10, s. 10–11.

0024

KARTOUS, Peter: Archivář v dnešním světě. In: AČ 45, 1995, č. 1, s. 1–9. Rés. franc.

Srov. též č.: 89, 205, 255, 647

Archivy podle míst

0025

BALÁŽ, Julius: Nová zbierka dokumentov o slovenskej armáde v rokoch 1939–1945 vo VHA. In: HaV 43, 1994, č. 4, s. 174–177.

0026

BĚLIČ, Vít — ŠOUŠA, Jiří: Archiv 21. století? Několik postřehů z návštěvy okresního archivu v Banské Bystrici. In: AČ 41, 1991, č. 4, s. 217–218.

0027

PRAMENY k dějinám zahraničních Čechů a Slováků ve Státním ústředním archivu v Praze. (Vybrané dokumenty). [Ed.] Babička, Václav. P., SÚA 1993. 54 s. Retroinformace. Č. 8.

0028

ŠIMONČIČ, Jozef: Štátny okresný archiv v Trnave a regionálna história. In: Z regionální historie a archivnictví. Břeclav — B. — Olomouc, OA—Muz. a vlastivědná spol. 1990, s. 137–139.

Srov. též č.: 51, 392

Jednotliví archiváři

0029

ŠAMBERGER, Zdeněk: Salutem viri bene meriti. K osmdesátinám Michala Kušika. In: AČ 45, 1995, č. 4, s. 251–252.

Knihovnictví

0030

KALINOVÁ, Vlasta: Spolek slovenských knihovníků v minulom i súčasnom dianí na Slovensku. In: KaB 42, 1990, č. 4, s. 78–82.

Muzejnictví a galerie

0031

STRÁNSKÝ, Z. Z.: Zváz múzeí na Slovensku ustaven. In: MaVP 28, 1990, č. 4, s. 241–243.

0032

Z LITERATURY slovenských múzeí. In: MaVP 29-30, 1991, 1992, č. 1-4, 1-4, s. 63, 124-125, 190, 254-255, 63, 126, 191, 255.

0033

zss.: Valné shromáždění Zvazu múzeí na Slovensku '92. [B. Bystrica, 19. 3. 1992] In: MaVP 30, 1992, č. 2, s. 106-108.

Muzea a galerie podle míst

0034

GAZDA, Štefan: Výstavba dokumentačného centra spojov na Slovensku. In: SbPoštM 1989-1990 [vyd. 1990], s. 10-15. Rés. rus., něm.

0035

IRŠA, Rudolf: 85 rokov múzea v Skalici. In: MaK 26, 1990, č. 5, s. 8-9.

0036

JANČO, Milan: Lapidárium Národného múzea v Prahe predstavuje české kamenosochárstvo 11.-19. storočia. In: HistO 5, 1994, č. 10, s. 240.

0037

KLADIVÍK, Eugen: Banské muzeum v prírode. In: SDH 25, 1995, s. 23-28. Rozpravy NTM č. 138.

0038

LICHNEROVÁ, Rút: Banické ľudové umenie v zbierkach SNM — Banského múzea v Banskej Štiavnici. In: SDH 22, 1992, s. 93-96. Rés. něm.

Srov. tiež č.: 126, 130, 549

Výstavy a výstavnictví

0039

DANGLOVÁ, Oľga: Insita 94. [Bratislava, SNG, 18. 8.-9. 10. 1994.] In: UaŘ 37, 1995, č. 1, s. 59-66.

0040

KAMHALOVÁ, M.: 100. výročie zavedenia korunovej meny (1892-1992). [Kremnica, 8. 10. 1992-1993, sympóziu 12.-15. 10. 1992] In: NumL 48, 1993, č. 2, s. 58.

0041

KAMHALOVÁ, M.: 70 rokov československých mincí. [Kremnica, od 21. 6. 1991] In: NumL 47, 1992, č. 2, s. 59-63.

0042

MINAROVICHOVÁ, E.: „Antické mincovné umenie“ na Bratislavskom hrade. [květen 1990-květen 1991] In: NumL 46, 1991, č. 3, s. 94.

0043

MOŠKOŘ, Milan: Sochařství 16.-18. století na Slovensku. [Roztoky u P., duben-červen 1990] In: FHB 14, 1990, s. 575-577.

0044

PLESSINGEROVÁ, Alena: Výšivka a čipka zo Záhoria. [Záhorské muz. v Skalici ve spolupráci s Domem slovenské kultury v Praze: P.-DSK, 6.-31. 8. 1990] In: MaVP 29, 1991, č. 2, s. 110-111.

0045

URBANOVSKÝ, Milan: Zo života džbánkárov. [Modra, 10. 5.-31. 8. 1991] In: JM 28, 1992, sv. 31, s. 286-288.

Srov. tiež č.: 134

Vědecké instituce a vysoké školy

0046

BAKOŠ, Ján: Pozícia brnenskej stolice dejín umenia v 50. a 60. rokoch 20. storočia. In: ČMM 109, 1990, č. 2, s. 365-373.

0047

HARNA, Josef: Založena česko-slovenská komise historiků. [23. 11. 1994, Praha]. In: ČČH 93, 1995, č. 2, s. 349-350.

0048

HAUTOVÁ, Júlia: 75 rokov Univerzity Komenského. In: StudCom et Hist 25, 1995, č. 53, s. 110-112.

0049

PÖSS, Ondrej: VIII. valné zhromaždenie Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky pri SAV. [Br., 14. 11. 1989] In: DVT 23, 1990, č. 2, s. 121.

0050

ŠKOVIERA, Daniel: Správa o činnosti Slovenskej JKF za rok 1989. In: ZJKF 33, 1991, č. 1-4, s. 103-105.

0051

VALACH, Július: Matica slovenská a pomoc regionálnemu historickému výskumu. In: Z regionální historie a archivnictví. Břeclav—B.—Olomouc OA—Muz. a vlastivědná spol. 1990, s. 131-136.

0052

VALACHOVIČ, Pavol: Správa o činnosti Slovenskej jednoty klasických filológov pri SAV v Bratislave za rok 1987. In: ZJKF 32, 1990, č. 1-3, s. 146-147. Týž, Správa o činnosti Slovenskej jednoty klasických filológov pri SAV za rok 1988. Tamtéž, s. 150-152.

Srov. tiež č.: 30, 33, 58, 66, 155, 698, 735

Kongresy a konference

0053

FOLTA, Jaroslav: 12. seminář pro vyučující dějinám věd na českých a slovenských vysokých školách. [P., 6.-8. 2. 1995]. In: DVT 28, 1995, č. 4, s. 252-353.

0054

GEBHART, Jan — SLEZÁK, Lubomír: O Slovensku v letech 1939-1945. [Častá, 6.-7. 11. 1990] In: ČČH 89, 1991, č. 3, s. 477-478.

0055

GEBHART, Jan — SLEZÁK, Lubomír: Symposium Slovensko v letech druhé světové války. [Častá, 6.-7. 11. 1990] In: Sb. 19. a 20. stol. 12, 1991, s. 203-208.

0056

HARNA, Josef: Konference „Československo 1918-1948. Náhodilost nebo logika dějin?“ [P., 12.-13. 10. 1993]. In: Moderní dějiny 2, 1994, s. 7-8.

0057

HAUPTOVÁ, Zoe: Konference P. J. Šafařík, česká a slovenská slavistika. [P., 16.-17. 5. 1995]. In: Slavia 64, 1995, č. 4, s. 488-490.

0058

HRABOVEC, I.: 20 rokov zoológie na Univerzite Komenského. [Br., 5.-7. 9. 1989] In: DVT 23, 1990, č. 2, s. 126.

0059

HRONCOVÁ, Jolana: Ako si pripomínáme pamiatku J. A. Komenského. In: StudCom et Hist 23, 1993, č. 50, s. 123-125.

0060

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Sympóziu etnokultúrne procesy v strednej Európe v 20. storočí. [Bratislava, 22.-23. 9. 1993]. In: ČL 81, 1994, č. 3, s. 243-244.

0061

KOHÁROVÁ, Marta: Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století. [B., 3.2. 1994]. In: LKH—Hradec Králové 1994, č. 7, s. 46.

0062

KOHÁROVÁ, Marta: Politické systémy v dejinách európskych štátov. [Nitra, 8. 11. 1994]. In: LKH—Hradec Králové 1995, č. 8, s. 15–16.

0063

KORČEK, Ján: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. [Časť—Papiernička, 6.–7. 11. 1990] In: HaV 40, 1991, č. 4, s. 179–182.

0064

KOVAŘIKOVÁ, Jana: Tvorba učebnic v Polsku, na Slovensku a v České republice. (Zpráva z mezinárodní konference). [Brno, 21.–22. 7. 1995] In: HistO 6, 1995, č. 9–10, s. 240.

0065

KVAČEK, Robert: Páté česko-slovenské symposium v Liberci. [Liberec, 21.–22. 8. 1995] In: ČČH 93, 1995, č. 4, s. 800.

0066

LIPTÁK, Ľubomír — KORČEK, Ján: X. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV. [Br., 16.–19. 4. 1991] In: HaV 41, 1992, č. 1, s. 163–168.

0067

MELANOVÁ, Miloslava: Čeští a slovenští historikové zasedali v Liberci. [22.–24. 8. 1994] In: DaS 16, 1994, č. 6, s. 60.

0068

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Celostátní symposium O podnikatelích a podnikání na území Čech, Moravy, Slezska a Slovenska do roku 1848. In: VVM 44, 1992, č. 2, s. 235.

0069

NECHVÁTAL, Martin: Vztahy mezi Francií a střední Evropou. Vzájemné vlivy a představy 1867–1914. [Br., 12.–13. 11. 1992] In: ČČH 91, 1993, č. 2, s. 351–352.

0070

NĚMEČEK, Jan: Konference k 50. výročí osvobození Slovenska. [25.–26. 4. 1995, Bratislava]. In: HaV 44, 1995, č. 4, s. 187–189.

0071

OLIVOVÁ, Věra: České a slovenské dějiny na mezinárodním fóru. [IV. světový kongres sovětských a východoevropských studií—Harrogate, červenec 1990]. In: SIPr 77, 1991, č. 1, s. 83–84.

0072

RYCHLÍK, Jan: Dvě mezinárodní konference o slovenských dějinách. [„Tragédia slovenských Židov“ B. Bystrica, 25. 3. 1992 a „Miesto a úloha Dr. Jozefa Tisu v moderných slovenských dejinách: pokus o politický a osobný profil“ Časť—Papiernička, 5.–7. 5. 1992] In: DaS 14, 1992, č. 4, s. 57–59.

0073

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Konferencia o vývoji stredovekej výstavby miest v Karpatskej kotline. [Bp., 4.–7. 11. 1991] In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 471–472.

0074

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Symposium Podunajské mestá — Städte im Donauraum. [Smolence, 30. 9.–4. 10. 1991] In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 470–471.

0075

URBAN, Jan: Historikové o slovenském státě. [Papiernička, 25.–27. 11. 1993] In: DaS 16, 1994, č. 1, s. 58–59.

Srov. též č.: 11, 40, 143, 145, 161, 168, 173, 182, 207, 208, 227, 239, 244, 249, 263, 299, 314, 318, 341, 342, 358, 361, 406–406, 476, 517, 543, 584, 596, 599, 604, 611, 645, 647, 648, 651, 664, 686, 687, 699, 719, 720, 729, 736

Vyučování dějepisu

Učebnice a skripty

0076

DĚJINY Československa. I. Do roku 1648; II. 1648–1918. [Aut.]: Petráň, Josef — Bláhová, Marie — Hledíková, Zdeňka — Kučera, Matúš — Maur, Eduard — Pánek, Jaroslav — Skýbová, Anna — Zemlička, Josef — Kvaček, Robert — Butvin, Jozef — Dohnal, Miloš — Janák, Jan — Novotný, Karel — Urban, Otto. P., SPN 1990. 684+564 s., příl. Učebnice pro vysoké školy. Rec.: Mezník Jaroslav, [Dil 1.] ČČH 89, 1991, č. 5–6, s. 797–799.

0077

DOKUMENTY a materiály ke studiu dějin Československa v letech 1848–1918. [Ed.]: Čapka, František. B., MU—Fakulta pedagogická 1993. 103 s.

0078

KRAUS, Ota: S pravdou ven! In: Tvar 1992, č. 19, s. 2.

0079

OLIVOVÁ, Věra: Československá republika v letech 1918–1938. P., Scientia—SPN 1993. 83 s. Učebnice pro základní školy. Dějepis. Nová doba. II.

0080

OLIVOVÁ, Věra: Československé dějiny 1914–1939. I–II. P., UK—Karolinum 1993. 406 s.

0081

PEKAŘ, Josef: Dějiny československé. [2. vyd.] P., Akropolis 1991. 247 s.

0082

PROKŠ, Petr: Vznik samostatného Československa 1918. P., Fortuna 1991. 28 s. Historie v nepokřiveném zrcadle. [Učební text pro 7.–9. ročník ZŠ.]

0083

ŠEDIVÝ, Ivan: Za Československou republiku 1914–1918. P., SPN 1990. 60 s. HiÚ ČSAV na pomoc škole.

0084

URBAN, Otto: České a slovenské dějiny do roku 1918. [Mp. příl. zprac.]: Kopačka, Ludvík. P., Svoboda 1991. 263 s., 2 mp. příl. Pomůcka k výuce dějepisu.

Srov. též č.: 282, 283

Památková péče

0085

NEUBERT, Karel — ROYT, Jan: Umělecké a historické památky Československa. P., Odeon 1990. 208 s. [Angl., něm., špan. verze vyd. r. 1992].

0086

PROKSA, Pavel: Pomník J. A. Komenského v Skalici. In: MalK 26, 1990, č. 5, s. 13.

0087

VLNAS, Vít: Bojnický oltář aneb Jak se dělá nedůvěra. In: Přítomnost 2, 1991, č. 11, s. 27–29. Dis.: Luký František, Ad: 10 tabulových malieb od Orcagna z oltára zámockej kaplnky v Bojniciach. Přítomnost 3, 1992, č. 2, s. 30.

Srov. též č.: 160

Časopisy a sborníky

0088

MICHÁLEK, Ján: Vznik Českého lidu a slovenský národopis. In: ČL 78, 1991, č. 3, s. 167–170. Rés. něm.

0089

SLOVENSKÁ archivistika. Roč. 25, 1990. č. 2. [Souborná rec.] Rec.: Šamberger Zdeněk, AČ 41, 1991, č. 2, s. 115–118.

0090

VANÍČEK, Vratislav: Slovenská Historická revue. In: DaS 13, 1991, č. 1, s. 63–64.

HISTORICKÁ BIBLIOGRAFIE

Všeobecné bibliografie

0091

BIBLIOGRAFIE dějin Československa za léta 1976–1977. [Sest.]: Kudelásek, Miloslav — Houbová, Bohumila — Kalhousová, Jitka — Melicher, Jozef — Rataj, Jan — Škorupová, Anna — Vlk, Jan. P., Academia 1990. 436 s.

Rec.: Z.Ši. [Šimeček Zdeněk,] SIPř 77, 1991, č. 1, s. 8.

0092

BIBLIOGRAFIE dějin Československa za rok 1990. [Sest.]: Novotný, Jiří — Vaňková, Vendula. P., HiÚ AV ČR 1994. 335 s. Práce HiÚ ČAV. Ř. D—Bibliographia. Sv. 3.

0093

BIBLIOGRAFIE dějin Československa za roky 1980–1981. [Sest.]: Novotný, Jiří — Vlk, Jan a kol. P., HiÚ AV ČR 1993. 525 s. Práce HiÚ ČAV. Ř. D—Bibliographia. Sv. 2.

0094

BIBLIOGRAFIE [prací k soudobým českým/československým dějinám]. [Sest.]: Rohlíková, Slavěna — Tůma, Oldřich. In: Soudobé dějiny 1, [vyd. 1993], č. 1, s. [135]–171.

BIBLIOGRAFIE. [Sest.]: Tůma, Oldřich — Rohlíková, Slavěna. In: Soudobé dějiny 1, č. 2–3 [vyd. 1994], s. [381]–408.

BIBLIOGRAFIE. [Sest.]: Tůma, Oldřich — Břeňová, Věra — Christl, Ilona. In: Soudobé dějiny 1, č. 4–5 [vyd. 1994], s. 658–675. BIBLIOGRAFIE. [Sest.]: Tůma, Oldřich — Břeňová, Věra — Jandová, Magda — Rameš, Bohdan — Vaňáč, Martin. In: Soudobé dějiny 1, č. 6, [vyd. 1994], s. 901–939.

BIBLIOGRAFIE. [Sest.]: Tůma, Oldřich — Břeňová, Věra a kol. In: Soudobé dějiny 2, č. 1 [vyd. 1995], s. 119–133.

BIBLIOGRAFIE. [Sest.]: Břeňová, Věra — Rohlíková, Slavěna — Tůma, Oldřich. In: Soudobé dějiny 2, č. 2–3 [vyd. 1995], s. 324–358; BIBLIOGRAFIE. [Sest.]: Břeňová, Věra Rohlíková, Slavěna — Tůma, Oldřich ve spol. s Pavlem Pohleiem. In: Soudobé dějiny, 2, č. 4 [vyd. 1995], s. 659–679.

0095

HISTORIOGRAFIE v Československu 1985–1989. Výběrová bibliografie. [Sest.]: Kudelásek, Miloslav — Novotný, Jiří — Sedliaková, Alžbeta — Vlk, Jan. P., HiÚ ČSAV 1990. XXVIII, 377 s. Práce HiÚ ČAV. Ř. D—Bibliographia. Sv. 1.

Rec.: Z.Ši. [Šimeček Zdeněk,] SIPř 77, 1991, č. 1, s. 8; též: Kubiček Jaromír, VVM 43, 1991, č. 3, s. 385.

0096

HISTORIOGRAFIA na Slovensku 1990–1994. Výberová bibliografia. [Zost.]: Sedliaková, Alžbeta. Br., HU SAV 1995. 193 s.

Rec.: Břeňová, Věra, Výběrová bibliografie slovenských dějin za léta 1990–1994. Soudobé dějiny 2, 1995, č. 4, s. 650–651.

0097

KNIHY českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948–1978 — Exil. bibliografie. [Zprac.]: Šelflová, Ludmila. B., Doplněk 1993. 313 s.

0098

MINULOST a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989. [Zprac.]: Vlk, Jan — Vaňková, Vendula — Novotný, Jiří. [K vyd. přípr.]: Drápala, Milan. B., Doplněk — ÚSD AV ČR 1993. 227 s.

Oborové bibliografie

0099

BIBLIOGRAFIA slovenskej onomastiky 1988. In: OZ [Sest.]: Dvonč, Ladislav. 31, 1990, s. 288–300.

0100

BIBLIOGRAFIE lesnického školství na území Československa v letech 1969–1992. [Sest.]: Uhlíř, Jiří. P., MZ ČR 1992. 342 s.

0101

BIBLIOGRAFIE řeckých a latinských studií v Československu 1988–1989. [Sest.]: Gombárová, Jana — Froliková, Alena. P., KLP—Koniasch Latin Press ve spol. s Jednotou klasických filologů 1993. 94 s.

0102

ČESKOSLOVENSKÁ literatura kodikologická 22. [Aut.]: Svobodová, Milada — Šitler, Jiří — Zachová, Irena. In: Studie o rukopisech 27, 1989–1990, s. 141–214.

ČESKOSLOVENSKÁ literatura kodikologická 23. [Aut.]: Fiala, Petr — Hradilová, Marta — Petr, Stanislav — Šitler, Jiří — Tošnerová, Marie. In: Studie o rukopisech 28, 1991, s. 207–250.

ČESKOSLOVENSKÁ literatura kodikologická 24. [Aut.]: Fiala, Petr — Hradilová, Marta — Petr, Stanislav — Šitler, Jiří — Tošnerová, Marie. In: Studie o rukopisech 29, 1992, s. 153–201.

ČESKOSLOVENSKÁ literatura kodikologická 25. [Aut.]: Fiala, Petr — Hradilová, Marta — Petr, Stanislav — Tošnerová, Marie. In: Studie o rukopisech 30, 1993–1994 [vyd. 1995], s. 225–268.

0103

DOKULILOVÁ, Karla — WICHEREK, Jaroslav: Výběrová bibliografie k česko-slovenským vztahům v regionu jihovýchodní Moravy. Zlín, Muz. jihovýchodní Moravy 1991. 29 s.

0104

KOHÚTOVÁ, Mária: Bibliografia slovenskej historickej demografie do roku 1988. In: HDem 15, 1991, s. 193–205.

0105

PŘEHLED českých a slovenských knižních a jiných samostatně vydaných masarykian v letech 1988–1992. In: Masarykův sborník sv. 8. [Zprac.]: Pechalová, Zdena. P., Ústav T. G. Masaryka 1993, s. 215–217.

0106

UMĚNÍ. Soupis české a slovenské literatury z let 1981–1985 a samizdat — exilová literatur — zvláštní fondy — z let 1948–1989. [Zprac.]: Kol. aut. [Red.]: Kremerová, Jiřina. P., NK 1992. 294 s.

0107

UMĚNÍ. Výběrový soupis české a slovenské literatury 1976–1980. [Sest.]: Bleha, Josef a kol. P., NK 1990. 105 s.

Personální bibliografie

0108

KOMENIOLOGICKÉ dielo Petra Vajcika. In: StudCom et Hist 20, 1990, č. 42, s. 117–119.

0109

MILAN ŠIMEČKA. Bibliografie díla za léta 1975–1990. [Sest.]: Drápala, Milan. P., ÚSD ČSAV — Čs. dokumentační středisko nezávislé literatury Scheinfeld-Schwarzenberg 1992. 48 s.

Srov. též č.: 14, 16, 17

SLOVNÍKOVÁ LITERATURA

0110

BLANÁR, Vincent: Staročeský slovník v rámci historických slovníků slovanských jazyků. In: LF 117, 1994, č. 1–2, s. 66–73. Rés. něm.

0111

ENCYKLOPEDIE českých a slovenských fotografů. [Kol. aut.] P., ASCO 1993. 451 s.

0112

SLOVNÍK prvního československého odboje 1914–18. [Aut.]: Galandauer, Jan a kol. P., HÚ AČR — ČSBS 1993. 165 s.

Rec.: Něnička Miloslav AČ 44, 1995, č. 2, s. 119–121.

0113

TOMEŠ, Josef: Slovník k politickým dějinám Československa 1918–1992. P., Budka 1994. 280 s.

0114

ZA OBNOVU státu Čechů a Slováků (slovníková příručka). [Aut.]: Jožák, Jiří a kol. P., SPN 1992. 130 s.

Rec.: Kuklík Jan, Slovníková příručka k dějinám odboje 1938–1945. HaV 42, 1993, č. 3, s. 162–165.

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ

Diplomatika a paleografie

0115

MARSINA, Richard: Štúdie k Slovenskému diplomatáru II. Br., Veda 1989. 165 s.

Rec.: Kopiczková Božena, ČCH 88, 1990, č. 1–2, s. 142–145.

0116

NOVÁK, Jozef: Príčiny výlučnosti používania obrazových pečatí v staršej diplomatickej praxi. In: AUC Phil et Hist 1992, č. 1, s. 113–116. Rés. něm. s. 172. Z pomocných věd historických X.

0117

ROHÁČ, Juraj: Stredoveké mesto — vydavateľ a príjemca diplomatickej produkcie. (Dva diplomatické problémy z Trnavy.) In: AUC Phil et Hist 1992, č. 1, s. 123–128. Rés. něm. s. 173. Z pomocných věd historických X.

Kodikologie

Srov. též č.: 102

Genealogie, heraldika, sfragistika a vexilologie

0118

-ma- [MARKL, Vladimír]: Ustavení Genealogicko-heraldického klubu v Martině. In: Orlice 1990, č. 2, s. 104–105.

0119

BUBEN, Milan: Československý státní znak ve svém vývoji a perspektivách. In: SpolVŠ 46, 1989–1990, č. 8, s. 216–222.

0120

ENGELBRECHT, Wilken: Návrh nového státního znaku Československa. In: Orlice 1990, č. 1, s. 51–56. Rés. něm.

0121

HLINOMAZ, Milan: Vývoj československé státní symboliky v letech 1918–1990. In: SAP 42, 1992, č. 1, s. 81–184, příl. Rés. něm.

0122

KARTOUS, Peter — NOVÁK, Jozef — VRTEL, Ladislav: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Br., Obzor 1991. 341 s.

Rec.: Müller Karel, AČ 43, 1993, č. 1, s. 55–56.

0123

NOVÁK, Jozef: Štátne znaky v Čechách a na Slovensku dnes aj v minulosti. Br., Práca 1990. 167 s.

Rec.: Hlinomaz Milan, ČNM—A 161, 1992 [vyd. 1993], č. 1–2, s. 63–64.

0124

SVOBODA, Zbyšek: Československá státní a vojenská symbolika. P., FMO 1991. 84 s.

Rec.: Brožek Aleš, AČ 42, 1992, č. 4, s. 254; též: Hlinomaz Milan, ČNM—A, 1993 [vyd. 1994], č. 1–2, s. 47–49.

Srov. též č.: 116

Numismatika

0125

FIALA, Anton: Hromadný nález rakúskych a bavorských mincí zo 14. storočia v Bratislave. In: Folia numismatica 6–7, 1991–1992, [vyd. 1994], s. 77–87.

0126

HLINKA, J. [Jozef]: Numizmatické oddelenie Slovenského národného múzea v Bratislave v roku 1989; 1990. In: NumL 45–46, 1990, 1991, č. 5–6, 5–6, s. 179–181, 187–189.

0127

KOLNÍKOVÁ, Eva: Nezvyčajná keltská minca s nápisom BIATEC. In: NumL [s příl.] 50, 1995, č. 1, s. 1–7. Rés. něm.

0128

KOLNÍKOVÁ, Eva: [Zemřel] PhDr. Štefan Kazimír, CSc. (1924–1989). In: NumL 45, 1990, č. 1, příl. [4] s.

0129

KRASKOVSKÁ, Ludmila — KOLNÍKOVÁ, Eva: Emanuela Nohejlová-Prátová v spolupráci českej a slovenskej numizmatiky. In: NumL 45, 1990, č. 3, s. 65–87.

0130

MINAROVIČOVÁ, E.: Numizmatické oddelenie Slovenského národného múzea v Bratislave v roku 1991. In: NumL 47, 1992, č. 5–6, s. 190–191.

0131

MINAROVIČOVÁ, Elena: PhDr. Jozef Hlinka, CSc. 1. 12. 1925–27. 5. 1992. In: NumL 48, 1993, č. 2, příl. [4 s.]

0132

SEJBAL, Jiří: Vzpomínka na Dr. Jozefa Hlinku. In: Folia numismatica 6–7, 1991–1992, [vyd. 1994], s. 116.

0133

ZORIČÁK, Peter: Ján Horák (100. výročie narodenia). In: NumL 50, 1995, č. 5–6, s. 140–151. Rés. něm.

Srov. též č.: 41

Medailérství, faleristika

0134

MÍKOVÁ, Zdeňka: Výstava medailí českých a slovenských vysokých škol. In: NumL 46, 1991, č. 3, s. 94.

PŘÍBUZNÉ VĚDNÍ OBORY

Regionální a vlastivědná práce

Srov. též č.: 28

Pověsti, báje a tradice

0135

OSTERTÁGOVÁ, Alexandra: Antické motivy v slovenskej ľudovej rozprávke. In: ZJKF 33, 1991, č. 1–4, s. 6–18. Rés. lat.

0136

SATKE, Antonín: Slovenské ľudové rozprávky. In: Slavia. Časopis pro slovanskou filologii 64, 1995, č. 1–2, s. 157–160.

Historická geografie a kartografie

0137

POLÁK, Bedřich: Dvojí měření geodetické základny u Feledinců (Jesenského). In: ZDGaK 6, 1990, s. 38–46. Rés. něm., angl. Rozpravy NTM. Č. 111.

0138

PRIKRYL, Ľubomír V. [Viliam]: Český geológ Jan Krejčí a jeho geografické postrehy o slovenskom území. In: DVT 23, 1990, č. 3, s. 163–170. Rés. rus., angl.

0139

PRIKRYL, Ľubomír Viliam: Geografické objavy stredoveku. In: Práce DPV 26, 1991, s. 175–190.

0140

PRIKRYL, Ľubomír Viliam: Miestopisné práce o slovenskom území do počiatkov 20. storočia. In: DVT 26, 1993, č. 4, s. 193–202. Rés. angl.

0141

PRIKRYL, Ľubomír Viliam: Vývoj matematickej geografie do počiatkov 19. st. In: Práce DPV 26, 1991, s. 449–463.

0142

ŠÍŠMIŠ, Milan st.: O pôvode slovenského kartografa Jána Lipského zo Sedličnej. In: Orlice 1991, č. 2, s. 48–53. Rés. něm.

Historická onomastika a toponomastika

0143

MATÚŠOVÁ, Jana: 10. slovenská onomastická konferencia. [Br., 13.–15. 9. 1989] In: OZ 31, 1990, s. 242–244.

0144

ONOMASTICKÉ zprávy a poznámky. In: OZ [Kol. aut.] 31, 1990, s. 193–239.

0145

SKUTIL, Jan: X. slovenská onomastická konferencia. [Br., 13.–15. 9. 1989] In: VVM 42, 1990, č. 1, s. 82–84.

0146

UHLÁR, Vlado: O názvoch vrchov v Liptove. In: OZ 31, 1990, s. 89–104.

0147

VARSIK, Branislav: Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí. Br., Veda 1990. 181 s. Rec.: Žigo Pavol, OZ 31, 1990, s. 179–181.

Srov. též č.: 99

Historická demografie a statistika

Srov. též č.: 104, 461, 563

Národopis

0148

ELSCHEK, Oskár: Leoš Janáček a kysucké ľudové piesne. In: Studie o Těšínsku. Roč. 14. Český Těšín, Muz. Těšínska 1989 [vyd. 1990], s. 11–16.

0149

HRABALOVÁ, Olga: Janáčkovy fonografické záznamy slovenských ľudových písní. In: Studie o Těšínsku. Roč. 14. Český Těšín, Muz. Těšínska 1989 [vyd. 1990], s. 17–29.

0150

JANČÁŘ, Josef: Vzpomínka na Adama Pravdu. In: NR 4, 1994, č. 3–4, s. 137–138.

0151

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Historické vzťahy medzi tlačami a drevorytmi Slovenska, Čiech a Moravy z etnologickeho hľadiska. In: ČL 78, 1991, č. 3, s. 227–234. Rés. něm.

0152

KRIST, J. M.: 70 let bratislavského Slováckeho krúžku. In: NR 2, 1992, č. 3, s. 135.

0153

MORAVCOVÁ, Mirjam: Bosháci a prodavači „sladkišů“ k otázce vztahu Čechů k pouličním obchodníkům ze slovenského jihu. In: ČL 77, 1990, č. 2, s. 104–107. Rés. něm.

0154

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: Etnokultúrní tradice slovenských reemigrantů z Bulharska. In: ČL 77, 1990, č. 2, s. 88–94. Rés. něm.

0155

PODOLÁK, Ján: Jubileum národopisu na Univerzite Komenského v Bratislave. In: ČL 78, 1991, č. 3, s. 222–226. Rés. něm.

0156

STANEK, Milan: Metóda v etnológii. In: ČL 82, 1995, č. 2, s. 89–98. Rés. něm.

0157

ŠVEHLÁK, Svetozár: Strážnica a Slovensko. In: NR 5, 1995, č. 2, s. 74–79.

0158

URBANCOVÁ, Viera: Jozef Ľudovít Holuby v česko-slovenskom národopisnom kontexte. In: ČL 78, 1991, č. 3, s. 170–174. Rés. něm.

Srov. též č.: 44, 88, 563, 717

Archeologie

0159

AMBROS, Cyril: Kostrové zvyšky koňa zo staromaďarského pohrebiska v Nesvadoch. In: AR 43, 1991, č. 2, s. 281–284. Rés. něm.

0160

ČAPLOVIČ, Dušan: Archeologické nálezy a náleziská. (Výskum, evidencia a možnosti prezentácie v Slovenskej republike.) In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 49–56. Rés. něm.

0161

GALUŠKA, Luděk: XIIth Congress of the International Union of Prehistoric and Protohistoric Sciences (UISPP). [Br., 1.–7. 9. 1991] In: ČasMorM—VS 76, 1991, č. 1–2, s. 229–230.

0162

HABOVŠTIK, Alojz: Binske šance a problémy ich pamiatkovej ochrany. In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 271–278. Rés. něm.

0163

HANULIAK, Milan: Rozdiely v stavebnej podobe objektov na sídlisku 9.–12. storočia v Chľabe a ich význam. In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 337–347. Rés. něm.

0164

HOVORKA, Dušan — ILLÁŠOVÁ, Ľudmila: Antigorite serpentinite: rare raw material of Neolithic polished stone industry from Slovakia. In: AR 47, 1995, č. 3, s. 357–362, 539.

0165

HRALA, Jiří: Jubilea na Slovensku. In: AR 43, 1991, č. 4, s. 603.

0166

JOHN, Čestmír: Laugaritio — An Attempt to Locate the Roman Camp. In: LF 115, 1992, č. 1, s. 125–130.

Dopl.: Sakač Vladimír, Einige Bemerkungen zur Laugaritiofrage. Tamtéž, s. 131. [Opr. znění in: LF 116, 1993, č. 1, s. 93.]

0167

LABUDA, Jozef: Baníctvo a archeológia. In: SDH 25, 1995, s. 9. Rozpravy NTM č. 138.

0168

MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: XXIV. celoštátna konferencia archeológie stredoveku. [Čingov, 28. 9.–2. 10. 1992] In: VVM 45, 1993, č. 1, s. 76–77.

0169

NEVIZÁNSKY, Gabriel: Slovanské žiarové pohrebisko v Bajči—Vlkanove. In: AR 44, 1992, č. 3, s. 393–414. Rés. něm.

0170

NEVIZÁNSKY, Gabriel: Staromaďarské kostrové pohrebiská z 10. storočia v Nesvadoch. In: AR 43, 1991, č. 2, s. 259–280. Rés. něm.

0171

NEVIZÁNSKY, Gabriel — KUJOVSKÝ, Rudolf: Kostrové pohrebisko z prvej polovice 10. storočia v Tekovskom Hrádku. In: AR 43, 1991, č. 4, s. 552–561. Rés. něm.

0172

ORLICKÝ, Oto — TRPÁK, Ján: Archeometrické štúdium vzoriek z pecí v Nitre—Šindolke. In: AR 42, 1990, č. 1, s. 91–93. Rés. něm.

0173

pch: [24. celostátní konference archeologie středověku Čingovo, 28. 9.–2. 10. 1992] In: ZPP 53, 1993, č. 1, s. 36.

0174

RUTTKAY, Matej: Pece na rannostredovekých sídliskách juhozápadného Slovenska. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 337–348. Rés. něm.

0175

RUTTKAY, Matej: Príspevok k poznaniu malých stredovekých opevnení na juhozápadnom Slovensku. In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 253–262. Rés. něm.

0176

RUTTKAY, Matej: Sídlisko z 10.–12. stor. v Sľažanoch, okres Nitra. In: AR 44, 1992, č. 4, s. 593–610. Rés. něm.

0177

RUTTKAY, Matej: Žľaby na stredovekých sídliskách juhozápadného Slovenska. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 277–288. Rés. něm.

0178

STAROMĚSTSKÁ výročí. Sborník příspěvků ze slavnostního zasedání: u příležitosti 40 let archeol. výzkumů Moravského muzea ve Starém Městě a výročí objevu první velkomoravské zděné stavby ve Starém Městě Na Valách. Uherské Hradiště, 7.–8. září 1988. [Sest.]: Galuška, Luděk. B. — Uherské Hradiště, MZM — Slováké muz. 1990.

[Z obsahu]: ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Príspevok k počiatkom včasnostredovekej sakrálnej architektury na Slovensku, s. 43–55. Rés. angl.; BIALEKOVÁ, Darina: Sekerovité hrivny a ich väzba na ekonomické a sociálne prostredie Slovanov, s. 99–119. Rés. angl.

0179

STLOUKAL, Milan: Slovanské žiarové pohľby z Bajče—Vlkanova. In: AR 44, 1992, č. 3, s. 414–417. Rés. něm.

0180

ŠÍŠKA, Stanislav: Kultura s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Br., 1989. 206 s., příl. Rec.: Lička Milan, ČNM—A 160, 1991 [vyd. 1992], č. 1–4, s. 108–109.

0181

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Jubileum PhDr. Alojza Habovštiaka, CSc. In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 462–463.

0182

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: XII. medzinárodný archeologický kongres. [Br., 1.–7. 9. 1991] In: ArchHist 1992, sv. 17, s. 465–466.

0183

TIRPÁK, Ján: Výsledky geofyzikálnych meraní pri precizovaní základov sakrálnych stavieb na Spiši. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 63–68. Rés. něm.

0184

TLUŠTIK, Ján — MIHOK, Lubomír — OLEXA, Ladislav: Metalografický rozbor bronzových predmetov z Nižnej Myšle. In: AR 43, 1991, č. s. 138–144, 181–184.

0185

TOMČÍKOVÁ, Katarína — EGYHÁZY-JUROVSKÁ, Beata: Príspevok k problematike stredovekých dehtárskych pecí. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 349–357. Rés. něm.

Srov. též č.: 466, 468

Dějepisectví podniků

0186

KOHÁROVÁ, Marta: Výstavba továrny na látky výbušné „S2“ v Sučanech na Slovensku v roce 1937–1939. (Příspěvek k výrobě látek výbušných v Československu 1918–1939.) In: Sborník VA. B., 1994, s. 251–255. Rés. něm.

Rukopisy a staré tisky

0187

KNIHOPIS českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část I. Písmo A. Čís. 32–917. [Založ.]: Tobolka, Zdeněk V. [Pokr.]: Horák, František — Wižďálková, Bedřiška. P., NK 1994. 89 s., 16 obr. Rec.: Pešek Jiří, AČ 46, 1996, č. 1, s. 56–57.

0188

KNIHOPIS českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. Díl II. Tisky z let 1501–1800. Část II. Písmo B–Č. Čís. 918–1808. S přílohou a 18 vyobrazeními čís. 17–34. [Založ.]: Tobolka, Zdeněk V. [Pokr.]: Horák, František — Wižďálková, Bedřiška. P., NK 1995. 128 s., 18 obr. příl.

0189

KNIHOPIS českých a slovenských tisků od doby nejstarší do konce 18. století. Dodatky. Díl I. Prvotisky. P., NK 1994. 150 s.

Rec.: Kolár Jaroslav, První krok v dodatcích Knihopisu. ČesLit 42, 1994, č. 5, s. 556–558.

CELKOVÁ ZPRACOVÁNÍ - Slovensko, Československo

0190

ČESKÉ a československé dějiny. I. Od počátků do roku 1790; II. Od roku 1790 do současnosti; III. Dokumenty a materiály. [Ved. kol. aut.]: Marek, Jaroslav. P., Fortuna 1991, 1991, 1992. 111 s., 10 mp. příl. + 119 s., 5 mp. příl. + 232 s.

Rec.: Francková Zuzana, [Díl I.] FHB 15, 1991, s. 501–505; též: Kavka František, MHB 2, 1992, s. 163–164; též: Nesejt František, LKH—Hradec Králové 1992, č. 3, s. 65–66; též: Teplý Jaroslav, ČČH 90, 1992, č. 2, s. 243–245; Pešek Jiří, Alternativní české a československé dějiny? Tamtéž, s. 245–251; též: Křen Jan, Nová příručka k českým a československým dějinám. Tamtéž, s. 251–259; [ohlas na rec. J. Peška]: Zemlička Josef, Na okraj jedné kritiky. ČČH 90, 1992, č. 4, s. 663–665. Rec.: Mikulec Jiří, Dějiny raného novověku ve dvou učebnicích dějepisu. FHB 1993, s. 245–249.

0191

Die „GESTA HUNGARORUM“ des anonymen Notars. Die älteste Darstellung der ungarischen Geschichte. [Hrsg.]: Silagi, Gabriel unter Mitarbeit von Veszprémy, László. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag 1994. VIII + 190 s. Ungarns Geschichtsschreiber, hrsg. von Thomas von Bogay. Bd. 4.

Rec.: Nechutová Jana, LF 116, 1993, č. 2, s. 228–229; též: Hlaváček Ivan, AUC Phil et Hist 1993 [vyd. 1994], č. 3, s. 171–172. Studia historica 38: Problémy dějin historiografie VI.

0192

KALISTA, Zdeněk: Stručné dějiny československé. [Ed.]: Svatoš, Michal. P., Vyšehrad 1992. 411 s., fot. příl.

Rec.: Čornej Petr, Kalistova syntéza českých a slovenských dějin. Tvar 1993, č. 7, s. 11.

0193

KAMENEC, Ivan: Slovenský stát (1939–1945). P., Anomal 1992. 143 s. Ad Fontes.

Rec.: Zeman Pavel, Slovenský stát. Tvar 1993, č. 3, s. 11.

0194

KAŠPAR, Oldřich — KAŠPAR, Zdeněk: Stručné dějiny českých zemí a Slovenska. Pardubice, KORA 1993. 152 s.

0195

KREJČÍ, Jaroslav: Czechoslovakia at the Crossroads of European History. London — New York, I B Tauris et Co. Ltd. Publishers 1990. 255 s.

Rec.: Hrubý Karel, Naše místo v Evropě, Proměny 28, 1991, č. 1, s. 148–150.

0196

KRONIKA lidstva s Výkladem do budoucnosti od Roberta Jungka. [Sest.]: Harenberg, Bodo. Br., Fortuna Print 1992. 1247 s. [Souběž. slov. vyd.]

Rec.: Urban Jan, Pět kilo světových dějin. DaS 15, 1993, č. 1, s. 33.

0197

POLIŠENSKÝ, Josef V.: History of Czechoslovakia in Outline. P., Bohemia International 1991. 142 s.

0198

PRAMENY našich dějin. I–III. [Vybr. a uspoř.]: Dvořák, Miroslav — Masaryk, Ján. Moravská Třebová, Diatext 1990, 1992, 1992. 56+80+120 s.

0199

REGESTA diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I. inde ab. a. MCCC I usque ad. a. MCCCXIV; Tomus II. inde ab. a. MCCCXV ad. a. MCCCXXIII. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák. Br., SAV 1980, 1987. 672 s., 18 s. ilustr. + 634 s., 4 s. ilustr.

Rec.: Součková Jana, FHB 13, 1990, s. 476–481.

0200

SLOVENSKO v obrazech. História. Br., Osveta 1990. 376+24 s.

Rec.: Dangl Vojtech, HaV 40, 1991, č. 4, s. 163–166.

0201

ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Osudy starých Slovanů. Martin, Osveta 1989. 173 s., příl.

Rec.: Dostál Bořivoj, Slovácko 32, 1990 [vyd. 1991], s. 148–150.

Srov. též č. 3, 76, 81, 84, 91–91, 95

POLITICKÉ DĚJINY - Slovensko, Československo

0202

BARNOVSKÝ, Michal: K otázce česko-slovenských vztahů v letech 1945–1948. In: Moderní dějiny 2, 1994, s. 183–195. Rés. něm., angl.

0203

BLÁŠKO, Štefan: Sobranecký exulant. Zážitky a spomienky. [Úv. naps.]: Rydlo, Jozef M. Řím, Slovenský ústav sv. Cyrila a Metoda 1989. 280 s.

Rec.: Kocian Jiří, ČČH 89, 1991, č. 1, s. 140–141.

0204

ČAPKA, František: Pražské dohody jako triumf centralismu a oživení čechoslovakismu? In: Sborník VA. B., 1994, s. 301–307. Rés. něm.

0205

DOKUMENTY z maďarského vojenského archivu k udalostiam v Československu roku 1968. In: HaV [Ed.]: Baláž, Július. 42, 1993, č. 5, s. 142–162.

0206

DŮSLEDKY rozdělení Československa. [Red.]: Lord, Christopher. P., Ústav sociálně politických věd 1992. 44 s.

0207

GALANDAUER, Jan: O Milanu Hodžovi — politiku a státníkovi. [Br., 15.–17. 9. 1992] In: HaV 42, 1993, č. 1, s. 174–176.

0208

HARNA, Josef: Konference „Milan Hodža — politik a státník“. [Br., 15.–17. 9. 1992] In: ČČH 91, 1993, č. 1, s. 182–183.

0209

HOUDEK, Vladimír: Spomienka na Jana Masaryka. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 817–826. Memoáry.

0210

JANČÍK, Drahomír: Nechtěné vítězství. Cesta Slovenska k vyhlášení nezávislosti v roce 1939. In: HistO 3, 1992, č. 12, s. 353–361.

0211

JUROK, Jiří: Moravští husité, Slezsko a Slovensko. In: Jihlava a Basilejská kompaktáta. Jihlava, Muz. Vysočiny — OA 1992, s. 37–55, 2 mp. Rés. něm.

0212

KAMENEC, Ivan: Idea československého státu v slovenskej spoločnosti v rokoch 1943–1945. In: Moderní dějiny 2, 1994, s. 171–182. Rés. něm., angl.

0213

KOHÁROVÁ, Marta: Milan Rastislav Štefánik. Hradec Králové, Krajský pedagogický ústav 1990. 19 s.

0214

KOLÁŘ, Michal: Edvard Beneš a Jozef Tiso. In: SE 10, 1994, č. 38–39, s. 83–88.

0215

KOVÁČ, Dušan: Slovensko v medzivojnovom Československu. Pokus o syntézu. In: Soudobé dějiny 2, 1995, č. 2–3, s. 225–236. Rés. angl.

0216

KRIVÝ, Vladimír: Slovenská a česká definícia situácie. Čas: 1992, január. In: SocČ 29, 1993, č. 1, s. 73–87.

0217

KUČERA, Rudolf: K historii slovenské politiky. (Vybrané kapitoly z dějin střední Evropy.) In: HistO 3, 1992, č. 7–8, s. 235–238.

0218

KVAČEK, Robert: Podoba a vývoj prvého československého státu 1918–1938. In: HistO 4, 1993, č. 9, s. 204–209.

0219

MARTINICKÝ, Pavol: T. G. Masaryk a oslobodenie Slovenska. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 47–52.

0220

MEZIHORÁK, František: Moravský extrémní regionalismus a pokus o Velké Slovensko (1938–1939). Olomouc, Vydavatelství UP 1994. 91 s. Rés. něm., angl.

0221

MEZIHORÁK, František: Velké Slovensko a malá Morava. Fiasko jednoho pokusu o anexi. In: Reportér 5, 1990, č. 19, příl. s. VI–VIII.

0222

MLYNÁŘIK, Ján: Cesta ke hvězdám a svobodě. P., Lidové noviny 1991. 275 s. Knihovna Lidových novin. Sv. 10.

0223

MOLNÁR, Imre: Osudy Jánose Esterházyho. In: SE 8, 1992, č. 24, s. 106–119. Dis.: Doležal Bohumil, Případ Jánose Esterházyho. SE 11, 1995, č. 53, s. 118–128.

0224

NAVRÁTIL, Jaromír: Lid nemiluje zrádce aneb Ať se národ třeba zblázní (Původní reportáž z jednání v Černé nad Tisou z pera přímého účastníka). In: Reportér 6, 1991, č. 29, s. 4–5.

0225

NĚMEČEK, Jan: Osuský, Hodža a spol. — na okraj jednoho soudního řízení. In: SIPř 80, 1995, č. 3, s. 285–288.

0226

ORCIVAL, Francois d': Přísně tajné posláni. In: SE [9–]10, <1994>, č. 44–45, s. 205–212.

0227

PICHLÍK, Karel: 2. mezinárodní konference historiků v Brně. [Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století]. [3. 2. 1994] In: HaV 43, 1994, č. 3, s. 164–166.

0228

POLITICKÝ systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky (1918–1923). P., HÚ ČSAV 1990. 325 s.

[Z obsahu:] HARNA, Josef: Politické strany a formování politického systému v Československu po roce 1918, s. 8–62; LACINA, Vlastislav: Úloha hospodářské politiky při vytváření nové československé ekonomiky (1918–1923), s. 63–121; KOLÁŘ, František: Formování koncepce československé zahraniční politiky po roce 1918, s. 169–216; GRÝCOVÁ, Vladimíra: Materiály k problematice státní správy a státní politiky v oblasti školství v prvních letech Československé republiky (1918–1920), s. 217–295.

0229

PREČAN, Vilém: V kradeném čase. Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993. [Uspoř.]: Drápal, Milan. B., Doplněk 1994. 615 s.

0230

PROKSA, Pavel: Po stopách M. R. Štefánika na Záhorí. In: MaK 26, 1990, č. 4, s. 11.

0231

PŘÍHODA, Petr: Strašidlo klerofašismu. In: SE 6, 1990, č. 15, s. 43–51.

0232

ROZLOUČENÍ s Československem. Příčiny a důsledky česko-slovenského rozchodu. P., Čs. spisovatel 1993. 237 s.

0233

RYCHLÍK, Jan: Hnutí za připojení Slovácka ke Slovensku v letech 1938–1941. In: Slovácko 33–34, 1991–1992 [vyd. 1992], s. 75–95. Rés. něm., rus.

0234

SZOMOLÁNYI, Soňa: Dôsledok parlamentných volieb '92 v Československu. In: Svědectví 25, 1992, č. 93, s. 15–25.

0235

ŠIMON, Bohumil: Jak to bylo v Černé nad Tisou. In: Reportér 5, 1990, č. 14, příl. s. IX–XII.

0236

ŠIMONČIČ, Jozef: Slovenskí jakobíni. In: Z kralické tvrže 17, 1990, s. 99–101.

0237

TŘEŠTÍK, Dušan: Velká Morava — první společný stát Čechů a Slováků? In: Přítomnost 2, 1991, č. 1, s. 16–17.

0238

TRI čtvrti století Československa. Idea Československa a střední Evropa. Sborník příspěvků z odborné konference konané k 75. výročí 28. října v Brně a v Martině ve dnech 28.–30. října 1993. Přílohy. [Ed.]: Kučerová, Stanislava a kol. B., Konvoj 1994. 67 s.

0239

Z DRUHÉ republiky. I–II. P., HÚ AČR — Památník odboje 1993. [Z obsahu:] ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Slovensko v druhej republike (autonomistické snahy slovenskej politickej reprezentácie), s. 242–339.

0240

ZUBEREC, Vladimír: Milan Rastislav Štefánik. Léta hvězdná a válečná. P., Melantrich 1990. 40 s. Slovo k historii. Č. 23.

0241

ZWETTLER, Otto: Od Sovětského svazu k Společenství nezávislých států, od ČSSR a ČSFR k České a Slovenské republice. In: Sborník VA. B., 1994, s. 25–40. Rés. něm.

Srov. též č.: 77, 79, 80, 112, 239, 247, 276, 277, 495, 561, 668, 669, 705

Dějiny mezinárodních vztahů

0242

BARTLOVÁ, Alena: Formovanie Hodžovej koncepcie stredoeurópskej federácie a vzťahy česko-slovensko-polské. In: SISb 94, 1996, č. 1, s. 59–66. Rés. něm.

0243

BOOR, Ján: Štefánikov pobyt v Ecuádore. In: MaK 26, 1990, č. 4, s. 10–11.

0244

BORÁK, M. [Mečislav]: Česko-slovensko-polské vztahy v letech 1938–1939. [4.–5. 10. 1994, Opava]. In: SISb 93, 1995, č. 3, s. 267–268.

0245

BORÁK, Mečislav — ŽÁČEK, Rudolf: „Ukradené“ vesnice. Musí Češi platit za 8 slovenských obcí? Český Těšín, Muz. Těšínska v naklad. Sfinga 1993. 32 s.

0246

DEÁK, Ladislav: Zápas o střední Evropu 1933–1938. Politicko-diplomatické vztahy. Br., Veda 1986. 292 s. Rec.: -jmk-, Evropa pod tieňom nacizmu. Proměny 27, 1990, č. 1, s. 164–168.

0247

DOROVSKÝ, Ivan: Naše poznávání Balkánu koncem minulého století. In: SPFFBU(C) 41, 1992, č. 39, s. [81]–91. Rés. angl.

0248

DURAY, Miklós: Pojem európanstva vo východnej časti strednej Európy — skutočnosť alebo iba túžba? I–III. In: SE 7, 1991, č. 19–21, s. 51–57, 98–103, 62–76.

0249

DVOŘÁK, Jiří: Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století. [B., 3. 2. 1994] In: JSH 63, 1994, s. 206–207.

0250

FERENCŮHOVÁ, Bohumila: Češi, Slováci a Malá dohoda v dvadsiatych rokoch. In: Sborník VA. B., 1994, s. 113–118. Rés. něm.

0251

GRAJEWSKI, Andrzej: Rusko se vrací do střední Evropy. In: SE 12, 1996, č. 57, s. 38–46.

0252

HOMZA, Martin: Vzťahy Spiša a Malopoľska od príchodu Slovanov po začlenenie Spiša do Uhorského štátu. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 19–29. Rés. něm.

0253

CHURÝ, Slavko: Dokumenty slovenskej proveniencie o stykoch s Bulharskom v rokoch 1919–1945. In: SIPř 76, 1990, č. 6, s. 493–500.

0254

CHURÝ, Slavko: Dokumenty slovenskej proveniencie o vzťahoch s Bulharskom do roku 1918. In: SIPř 76, 1990, č. 1, s. 46–52.

0255

CHURÝ, Slavko: Niektoré dokumenty slovenskej proveniencie o československo-bulharských stykoch v rokoch 1945–1960. In: SIPř 77, 1991, č. 4, s. 323–328.

0256

KALVODA, Josef: Osuský kontra Beneš. In: SE 10, 1994, č. 40, s. 60–71.

0257

KÁZMEROVÁ, Ľubica: Kulturné a politické aspekty polonofilstva Karola Sidora. In: SISb 94, 1996, č. 1, s. 54–58.

0258

KELLER, Hans: Diplomatem v Bratislavě. (Vztahy mezi Švýcarskem a Slovenskem 1939 až 1945.) In: SE 8, 1992, č. 26, s. 85–95.

0259

KOLÁŘ, Petr: 95 let dr. Jána Papánka. In: SIPř 78, 1992, č. 1, s. 113–119.

0260

KURUC, František: Slovenský štát a Vatikán (pokus o analýzu a úvahy). In: Premeny 28, 1991, č. 3, s. 39–66.

0261

LAKATOŠ, Michal: Úloha našich národů v reintegraci střední Evropy. In: Idea Československa a střední Evropa. B., Doplněk 1994, s. 224–229.

0262

LUKÁČ, Pavol: Hodžova idea střední Evropy. In: SE 10, 1994, č. 38–39, s. 33–44.

0263

MACHÁLEK, Vít: Češi, Slováci a východní Evropa ve 20. století. [B., 3. 2. 1994]. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 4–5, s. 653–654. Rés. angl.

0264

MARJINOVÁ, Valentína V.: „Brána na Balkán.“ Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Německa v letech 1939–41. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 827–846. Materiály.

0265

MICHÁLEK, Slavomír: Československo-sovětská zmluva z roku 1943 v americké tlači. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 847–860. Materiály.

0266

NĚMEČEK, Jan: Česko-slovensko-polské vztahy v letech 1938–1939. [Opava, 4.–5. 10. 1994]. In: HaV 43, 1994, č. 6, s. 184–186.

0267

NĚMEČEK, Jan: Ladislav Szathmáry — portrét diplomata. In: SIPř 80, 1994, č. 2, s. 225–231.

0268

PEJS, Oldřich: Na okraj dodávky slovenských zbraní do Chorvatska v roce 1942. In: HaV 45, 1996, č. 2, s. 56–73. Rés. angl.

0269

PETRUF, Pavol: Vztahy medzi Slovenskom a Francúzskom 1939–1944. In: Dějiny a paměť — odboj a kolaborace za druhé světové války. P., CeReS 1995, s. 73–94.

0270

POLAKOVIČ, Štefan — VNUK, František: Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943–1948). Lakewood — Hamilton 1988. 230 s.

Rec.: Špetko J. [Jozef], Provizórny most. Proměny 27, 1990, č. 3, s. 148–149.

0271

POP, Ivan: Ukrajina, Zakarpatsko a stredná Európa. In: MezVzt 1992, č. 4, s. 43–54.

0272

ROMPORTLOVÁ, Marta: Začlenění Slovenska do ČSR jako jeden z určujících faktorů československo-maďarských vztahů po první světové válce. In: ČMM 110, 1991, č. 1, s. 128–141. Rés. angl.

0273

ROMSICS, Ignác: Edvard Beneš a československo-maďarská hranice. In: SE 8, 1992 [vyd. 1993], č. 27, s. 9–15.

0274

TEJCHMAN, Miroslav: Slovensko-rumunsko-chorvatská spolupráce v letech druhé světové války a Maďarsko. In: SIPř 78, 1992, č. 2, s. 158–170.

0275

VALENTA, Jaroslav: Československo, Česko, Slovensko a středoevropská bezpečnost. In: Sborník VA. B., 1994, s. 81–87. Rés. něm.

0276

VATIKÁN a Slovenská republika (1939–1945). Dokumenty. [Ed.]: Kamenec, Ivan — Prečan, Vilém — Škorvánek, Stanislav. Br., Slovak Academic Press 1992. 228 s.

Rec.: Korček Ján, Vatikán a ľudáci — „reakčné spojenectvo klérofašizmu“? HaV 42, 1993, č. 3, s. 165–167.

0277

VZPOMÍNKY a dokumenty. O životě, práci a zápasech Dr. Jána Papánka. [Sest.]: Břeňová, Halina. P., Faun 1994. 55 s.

Srov. též č.: 7, 10, 27, 243, 245, 247, 248, 250, 255, 257, 259, 260, 264, 265, 267, 269, 274, 276, 277, 316, 317, 323, 343, 352, 366, 375, 403, 519, 536, 539, 560, 573, 577, 578, 587

Dějiny správy

0278

BYSTRICKÝ, Valerián: Otázka garancie hranic Československa po mnichovské konferencii. In: SIPř 76, 1990, č. 2, s. 115–125.

0279

HISTORIE a současnost veřejné správy. B., MU 1993. 202 s.

[Z obsahu]: MAREČKOVÁ, Marie: K typologizaci středoevropských měst — Samospráva východoslovenských svobodných královských měst v 17. století, s. 12–14; SCHELLE, Karel: Přehled vývoje organizace veřejné správy na našem území, s. 28–35; KAČÍK, Eduard: Policie a její pojem ve vývoji státu a práva, s. 51–60; ZEMANDLOVÁ, Lýdia: Právne aspekty konštituovania bezpečnostnej správy na Slovensku a v českých krajinách v rokoch 1945–1948, s. 61–67; MIKOLAJ, Mikuláš: Postavenie mesta v územnej samospráve, s. 133–146.

0280

ŠUCHOVÁ, Xénia: K ponímaniu samosprávy v koncepciách slovenských centralistov M. Hodžu a I. Dérera. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 64–74.

0281

TRÁVNÍČEK, Dušan: Teritoriální vývoj Československa od r. 1938 do současnosti. In: ZDGaK 6, 1990, s. 113–118. Rés. něm., angl. Rozprawy NTM. Č. 111.

Srov. též č.: 583

Dějiny státu a práva

0282

ADAMOVIČ, Karolína: Stručný nástin dějin státu a práva v českých zemích a na Slovensku. (Výtah z přednášek — vybrané otázky). Plzeň, Západočeská univerzita 1994. 66 s.

0283

ADAMOVIČ, Karolína: Vybrané prameny k dějinám státu a práva v českých zemích a na Slovensku. (Prozatímní učební pomůcka). I., II. Plzeň, Západočeská univerzita 1994. 231 s.

0284

AKTUÁLNÍ otázky českého a československého konstitucionalismu. Sborník příspěvků z vědecké konference věnované prof. JUDr. Bohumilu Baxovi. [Ed.]: Schelle, Karel. B., MU 1993. 313 s. Spisy PF MU v Brně. Řada teoretická. Sv. 177.

[Z obsahu]: KROUPA, Jiří: K některým aktuálním otázkám československého konstitucionalismu, s. 7–9; KLOKOČKA, Vladimír: Československý konstitucionalismus a moderní pojetí ústavního státu, s. 11–15;

PALÚŠ, Igor: Význam slobody prejavu pri formovaní a rozvíjaní pluralitnej demokracie, s. 75–83; CIBULKA, Ľubor: Ústava SR s akcentom na postavenie prezidenta SR, s. 85–93; MATULA, Miloš: Vývojové tendencie československého parlamentarizmu po roce 1989 z hľadiska jejich vzťahu k ústavní teórii, s. 95–102; VALKO, Ernest: Súdna ochrana ústavnosti, s. 103–108; JAHLEKOVÁ, Kateřina: Některé aspekty doktríny práva na sebeurčení na příkladu Československa, s. 159–166; LAMPARTER, Michal: Český konzervatismus a československé ústavní koncepce, s. 181–185; SOUKUP, Ladislav: Podmínky k novelizaci prozatímní ústavy ČSR, s. 241–245; MATES, Pavel: K státoprávním problémům druhé republiky, s. 251–254; ZAVACKÁ, Katarína: Zmocňovacie zákonodárstvo v Československu v období rokov 1918–1939, s. 255–260; PINZ, Jan: Filosofický základ nových československých ústavních koncepcí po roce 1945, s. 265–272; MOSNY, Peter: Legitimita vyhlasovacieho aktu na Slovensku zo dňa 14. marca 1939, s. 273–281.

0285

ČESKOSLOVENSKÉ dějiny státu a práva v dokumentech. VI. Období nesvobody (1939–1945). [Aut.]: Schelle, Karel. B., MU 1993. 285 s.

0286

MALÝ, Karel — SIVÁK, Florian: Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918. [Mp.]: Semotanová, Eva. 2. přeprac. a dopl. vyd. Jinočany — P., H & H 1993. 533 s., příl.

0287

MIKULKA, Václav — TOMKA, Peter: Československo a mezinárodní soudní dvor — tempora mutantur? In: Právník 129, 1990, č. 5, s. 385–398.

0288

STRUČNÉ dějiny práva v ČSR v období 1938 — počátek roku 1948 se zřetelem k vývoji v českých zemích. Ústavní vývoj na Slovensku v období od 6. 10. 1938 do apríla 1945. První poválečná vláda. Komentované dokumenty. [Aut.]: Adamová, Karolína — Zavacká, Katarína — Kaplan, Karel. P., ÚSD ČSAV 1992. 165 s. Rés. angl. Sešity ÚSD. Sv. 5.

0289

ZAVACKÁ, Katarína: Suverenita státu a samourčovací právo. In: Sborník VA. B., 1994, s. 95–99. Rés. něm.

0290

ZAVACKÁ, Katarína: Ústavní vývoj na Slovensku v období od 6. 10. 1938 do apríla 1945. In: Sešity ÚSD. Sv. 5. P., ÚSD AVČR — SÚA 1992, s. 41–67. Rés. angl. s. 158–159.

Srov. též č.: 121, 620

Dějiny politických stran

0291

BŮTOROVÁ, Zora: Premyslené „áno“ zániku ČSFR? Image stran a rozpad Česko-Slovenska očima občanů Slovenska. In: SocČ 29, 1993, č. 1, s. 88–103.

0292

HOPE, Jiří: Dr. Ivan Dérer v roce 1938. In: Res historica 1, 1992, s. 20–32. Rés. angl.

0293

JABLONICKÝ, Jozef: Husák v rezistenci. In: Soudobé dějiny 1, č. 2–3 [vyd. 1994], s. [222]–235. Rés. angl. s. 412–413.

0294

JANČÍK, Drahomír: Andrej Hlinka — „tvůrce“ či „zrádce“ republiky? In: HistO 2, 1991, č. 3–4, s. 38–45.

0295

KOČIAN, Jiří: Ústavněprávní poměr Čechů a Slováků v návrzích politických stran při přípravě Ústavy ČSR v letech 1946–1948. In: Soudobé dějiny 2, 1995, č. 2–3, s. 399–471. Rés. angl.

0296

NIŽŇANSKÝ, Eduard — SLNEKOVÁ, Veronika: Autonomistický blok. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 763–770. Dokumenty.

0297

SOCIOLOGICKÝ časopis. [Monotematická část „Volby 1990“.] 28, 1992, č. 2. [Z obsahu]: BROKL, Lubomír: Mezi listopadem 1989 a demokracií — antinomie naší politiky, s. 150–164; HERZMANN, Jan: Volby v kontextu vývoje veřejného mínění 1989–1991, s. 165–183; RAK, Vladimír: Kandidáti do parlamentních voleb v Československu v červnu 1990. Jejich struktura, postoje a názory, s. 200–

221; RESCHOVÁ, Jana: Nová politika s novými lidmi. Federálne shromaždenie v roku 1990, s. 22–236; SIVÁKOVÁ, Danica: Slovenská národná rada. Analýza štruktúry a činnosti v roku 1990, s. 247–263; HARMADYOVÁ, Valentína: Česká a slovenská tlač v období volební kampaně, s. 264–274.

Srov. též č.: 538

Dějiny politické perzekuce

0298

AKCE B — vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953. [Ed.]: Kaplan, Karel. P., ÚSD ČSAV — SÚA 1992. 193 s. Dokumenty o perzekuci a odporu. Sv. 6.

0299

BÍLEK, Jiří — KAVALÍR, Milan: O internačních formách politické perzekuce. [Poprad, 8.–9. 9. 1992] In: HaV 42, 1993, č. 1, s. 171–173.

0300

KÁCHA, Miroslav: Co se dělo v Leopoldově. In: Reportér 5, 1990, č. 26, s. V–VIII.

0301

KAPLAN, Karel: Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946–1947). P., ÚSD ČSAV — SÚA 1992. 346 s.

0302

KORČEK, Ján: K niektorým otázkam mocensko-represívneho aparátu slovenského štátu (1943–august 1944). In: HaV 41, 1992, č. 1, s. 46–77. Rés. angl.

0303

KORČEK, Ján: K posobeniu mocensko-represívneho aparátu Slovenského štátu pred vypuknutím SNP (január – august 1944). In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 705–723.

0304

MORAVČÍK, Ctibor: Konkrétní formy spolupráce česko-slovenských a nacistických bezpečnostních orgánů v letech 1938–1939. In: PHS 31, 1990, s. 209–221. Rés. něm.

0305

SKUTIL, Jan: Proč byl v roce 1671 popraven Mikuláš Drábík Strážnický. In: VVM 43, 1991, č. 4, s. 479–481.

0306

TÁBORY nucené práce a další projevy perzekuce 1948–1954. Opava, Katedra historie Slezské univerzity — SÚ ČSAV 1991. 98 s.

0307

VARINSKÝ, Vladimír: Nutené práce na Slovensku v letech 1945–1948. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 6, s. 724–736.

Srov. též č.: 324, 406, 407

Slovenské národní povstání

0308

ČECHOVÁ, Soňa: Povstanie a slovenská identita. In: Reportér 5, 1990, č. 16, s. 20–21.

0309

JABLONICKÝ, Jozef: Kto bol generál Kalina. In: HaV 40, 1991, č. 2, s. 134–159.

0310

JABLONICKÝ, Jozef: Neúspešná misia v Moskve. I–III. In: HaV 39, 1990, č. 2–4, s. 26–45, 22–45, 23–47.

0311

JABLONICKÝ, Jozef: Povstanie bez legend. Dvadsať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania. Br., Obzor 1990. 355 s. Rec.: Janáček František — Zudová-Lešková Zlatica, K Slovenskému národnému povstání bez legend. HaV 41, 1992, č. 5, s. 168–174; též: Křen Jan, Slovenské národní povstání — konečně bez legend. ČČH 90, 1992, č. 4, s. 603–607.

0312

JABLONICKÝ, Jozef: Za čest generála Viesta. In: HaV 39, 1990, č. 4, s. 98–118.

0313

PELDA, Vladimír: Idea česko-slovenská a Slovenské národné povstanie. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 93–96.

0314

PICHlíK, Karel: Mezinárodní konference historiků k 50. výročí SNP. (Slovenské národné povstanie, jeho miesto v slovenských dejinách a pamäti národa.) [Donovaly, 26.–28. 4. 1994] In: HaV 43, 1994, č. 4, s. 166–169.

0315

PREČAN, Vilém: Nacistická politika a Tisův režim v předvečer Povstání. I–V. In: HaV 39, 1990, č. 2–6, s. 6–25, 3–21, 3–22, 16–50, 3–26.

0316

STANISLAV, Ján: Vojenské projekty povstania a sovietske postoje k nim. In: HaV 43, 1994, č. 4, s. 50–94. Rés. angl.

0317

VALÍŠ, Zdeněk: Mise ze Slovenska do Sovětského Svazu 1944. In: HaV 40, 1991, č. 2, s. 143–159.

0318

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Medzinárodná vedecká konferencia Vojenské aspekty Slovenského národného povstania. [Br., 23.–24. 8. 1994]. In: HaV 43, 1994, č. 6, s. 182–184.

0319

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Správa pplk. H. M. Threlfalla z rozhovoru s generálom Golianom 7. 10. 1944. In: HaV 45, 1996, č. 3, s. 124–138.

0320

ŽIKEŠ, Vladimír: Slovenské národné povstanie bez mýtů a legend. [Dosl. naps.]: Sovák, Čeněk. P., Univerzum 1990. 117 s.

Srov. též č.: 316, 317, 397

Pražské jaro 1968 a následná okupace Československa

0321

PATAKY, Iván: Zatiahnutie Maďarska a Maďarskej ľudovej armády do agresie proti Československu v roku 1968. In: HaV 42, 1993, č. 5, s. 54–70. Rés. angl.

Dějiny politické opozice

0322

GOŇCOVÁ, Marta: Čo s národnou štátnosťou? Z úvah európskeho odboja za druhej svetovej vojny. In: Sborník VA. B., 1994, s. 139–143. Rés. něm.

0323

PICHlíK, Karel: Česko-slovenské vztahy v exilu a carské Rusko. In: Sborník VA. B., 1994, s. 201–206. Rés. něm.

0324

ŠPETKO, Jozef: Prehry a Pyrrhove víťazstvá. (Poznámky k slovenskej politickej emigrácii.) In: Proměny 27, 1990, č. 3, 4, s. 123–139, 91–109.

0325

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Československý demokratický odboj na Slovensku od leta 1941 do decembra 1943. Odbojové skupiny Flóra a Justícia. In: HaV 44, 1995, č. 4, s. 50–78. Rés. angl.

0326

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Obrana národa na Slovensku (Česi v čs. demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939–1941). In: HaV 42, 1993, č. 6, s. 77–131. Rés. angl.

0327

ŽÁČEK, Rudolf: K formování postojů české a slovenské emigrace k federalizačním plánům střední Evropy v letech 1939–1941. In: Sborník VA. B., 1994, s. 135–138. Rés. něm.

Srov. též č.: 97, 98, 106, 114, 323, 507

Okolnosti vzniku ČSR v roce 1918

0328

GALANDAUER, Jan: Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy. P., Svoboda—NV 1988. 244 s. Členská knižnice.

Rec.: jmk- Slovensko 1918 v práci českého historika. Proměny 27, 1990, č. 3, s. 144–148.

0329

HRONSKÝ, Marián: Slovenská a maďarská politika pri vzniku Československa. In: Moderní dějiny 3, 1995, s. 55–81. Rés. něm., angl.

0330

KLIMEK, Antonín: Beneš a Štefánik. In: Sb. 19. a 20. stol. 12, 1991, s. 35–66. Rés. angl.

0331

KLIMEK, Antonín: Benešovy představy o československém státu a jeho roli (do doby těsně po skončení 1. světové války). In: SE 8, 1992, č. 26, s. 45–49.

0332

KLÍPA, Bohumil: Markýza Giuliana Benzoni — snoubenka M. R. Štefánika. In: HaV 40, 1991, č. 5, s. 152–155.

0333

KOVÁČ, Dušan a kol.: Muži Deklarácie. Martin, Osveta 1991. 231 s. Rec.: Vošahlíková Pavla, ČČH 91, 1993, č. 2, s. 315–318.

0334

KURAL, Václav: Československo jako historická chyba? In: Moderní dějiny 2, 1994, s. 21–30. Rés. něm., angl.

0335

KVAČEK, Robert: Ke vzniku a podobě Československa. In: Idea Československa a střední Evropa. B., Doplněk 1994, s. 27–35.

0336

O SAMOSTATNÝ československý stát 1914–1918. [Aut.]: Galandauer, Jan a kol. P., SPN 1992. 117 s. Rec.: Kárník, Zdeněk HaV 42, 1993, č. 5, s. 172–175.

0337

PICHlíK, Karel: Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918. (Zápas o československý program). In: P., Panorama 1991. 424 s., 16 s. příl. Stopy, fakta, svědectví.

0338

PROKŠ, Petr: Od monarchie k republice. (Češi a Slováci v boji za společný stát 1914–1918). P.—Jinočany, H&H 1993. 66 s. Panorama dějin. Ř. Nové pohledy. Sv. 5.

0339

PRVNÍ světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané Ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.–24. září 1994 na zámku v Liblicích u Mělníka. [Uspoř.]: Opat, Jaroslav. P., Ústav T. G. Masaryka 1995. 352 s.

[Z obsahu:] POVOLNÝ, Mojmír: Malý stát v mezinárodním systému, s. 64–75; KOVÁČ, Dušan: Prvá svetová vojna: Demokracia, autokracia a revolúcie ako inšpirácia a dedičstvo pre 20. storočie, s. 76–86; VON-DRÁŠEK, Václav: Konstituování státnosti a problémy její obrany, s. 96–102; FIRSOV, Jevgenij. Boj Čechů a Slováků v Rusku o Masarykův program v letech 1916–1917 a Masarykův odkaz moderní demokracii (ve světle archivních nálezů), s. 103–114; SZARKA, Ladislav: Etnická struktura střední Evropy a zkušenosti z rekonstrukce regionu 1918–1919, s. 203–205; RYCHLÍK, Jan: Individuální a kolektivní práva menšin a tzv. právo národů na sebeurčení až do úplného odtržení, s. 206–209; PEŠKOVÁ, Jaroslava: Role vědomí o dějinách a dějinnosti při řešení národnostních problémů, s. 220–226; PEKŇÍK, Miroslav: T. G. Masaryk a některé aspekty slovensko-českých vztahů za prve světové vojny, s. 227–236.

0340

VZNIK Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky. [Ed.]: Klimek, Antonín – Nováčková, Helena – Polišenská, Milada – Štoviček, Ivan. P., ÚMV 1994. 439 s. Rés. angl.
Rec.: Štembera Milan, Vznik Československa v roce 1918. MezVzt1995, č. 4, s. 77–79; též.: Babička Václav, AČ 46, 1996, č. 1, s. 50–52.

Srov. též č.: 82

DĚJINY VOJENSTVÍ

0341

BYSTRICKÝ, Jozef — PEKNÍK, Miroslav: Vojenskopolitické a geopolitické súvislosti vývoja Slovenska v rokoch 1918–1945. [Trenčín, 15.–16. 1. 1992] In: HaV 41, 1992, č. 4, s. 182–186.

0342

KORČEK, Ján: Seminár SHS—Sekcie vojenských dejín Slovenska. [Br., 15.11.1990] In: HaV 40, 1991, č. 5, s. 166–167.

0343

SOKOLOWSKI, Tadeusz: Vojenský aspekt polsko-česko-slovenských vzťahů v letech 1918–1939. In: Sborník VA. B., 1994, s. 417–423. Rés. něm.

Srov. též č.: 319, 321, 727

Dějiny ozbrojených složek

0344

HAVLÍČEK, Juraj: K otázke formovania a národnostného zloženia veliteľského zboru československej armády v rokoch 1945–1948. In: HaV 42, 1993, č. 2, s. 91–110. Rés. angl.

0345

CHRISTOVÁ, Lubica: Gardy slovenskej slobody. In: Slovácko 31, 1989 [vyd. 1990], s. 19–20. Rés. něm., rus.

0346

JABLONICKÝ, Jozef: Generál Malár. In: HaV 39, 1990, č. 5, s. 106–125.

0347

KOTYK, Jiří: Armádní generál MVDr. Mikuláš Ferjenčík (1904–1988) a Pardubice. In: ZKPP 28, 1993, č. 7–8, s. 170–174.

0348

MORAVEC, Milan: Bratřící — slavní bojovníci 15. století. In: Jihlava a Basilejská kompaktáta. Jihlava, Muz. Vysočiny — OA 1992, s. 203–220. Rés. něm.

0349

PEJS, Oldřich: Duchovní správa ve slovenské armádě 1939–1945. In: HaV 44, 1995, č. 2, s. 50–88. Rés. angl.

0350

RODÁK, Jozef: Bojová činnosť príslušníkov východoslovenských divízií po ich rozpade. In: HaV 41, 1992, č. 4, s. 62–79. Rés. angl.

0351

SEHNAL, Jiří — RAJLICH, Jiří: Slovenští letci 1939–1945. Slovak Airmen 1939–1945. Kolín, Kolínské noviny 1991. 64 s. [Souběž. angl. text.]

0352

SLÁDEK, Oldřich: Výsadky ze Sovětského svazu na Slovensko a do protektorátu v roce 1941. In: Soudobé dějiny 2, 1995, č. 4, s. 514–529.

0353

ŠTEFANSKÝ, Václav: Slováci v talianskej rezistencii. In: HaV 40, 1991, č. 3, s. 74–108. Rés. angl.

0354

TŘI dokumenty o situaci ve slovenské armádě na přelomu let 1943/44. [Ed.]: Baláž, Julius — Pivcová, Zuzana. In: HaV 43, 1994, č. 4, s. 126–146.

0355

VÁVRA, Vlastimil: Formování České družiny. K počátkům zahraničního odboje v Rusku 1914–1916. Mezi českými a slovenskými krajany v Rusku. In: HaV 39, 1990, č. 1, s. 107–118.

0356

VONDRAŠEK, Václav: Idea česko-slovenská a její odraz v brannosti. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 75–82.

0357

VOSTATEK, Miroslav: Generál Ján Golian. In: ZKPP 28, 1993, č. 9–10, s. 238–239.

Srov. též č.: 205, 337, 374, 726

Dějiny válek a bitev

0358

75. VÝROČÍ Zborova. [Sborník ze semináře v HÚ ČSA, 23. 6. 1992] B. m., [P., HÚ ČSA] b. r. [vyd. 1993]. [Z obsahu]: GALANDAUER, Jan: Bitva u Zborova a vznik československého státu, s. 4–19.

0359

BORÁK, Mečislav: Svědectví ze Slovenska. In: Těšínsko 1994, č. 3, s. 18–20.

0360

DANGL, Vojtech: Bitka pri Krasniku 1914. In: HaV 39, 1990, č. 3, s. 57–73.

0361

HRADEC KRÁLOVÉ 1866–1991 Königgrätz. Sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference. B. m., [P., HÚ ČSA] b. r. [vyd. 1992].

[Z obsahu]: BENCZE, László: Königgrätz. Möglichkeit für die Wahl zwischen dem Plan der Konföderation von Kossuth und dem Ausgleich mit Österreich, s. [172]–184. Rés. čes.; DANGL, Vojtech: Prusko-rakúška vojna a slovenské politické myslenie, s. [210]–224. Rés. něm.

0362

CHURÝ, Slavko: Odraz srbsko bulharskej vojny roku 1885 v korešpondencii Konštantina Jirečka. In: SIPf 78, 1992, č. 2, s. 181–184.

0363

ÖLVEDI, Ignác: Kassa 1941 — Košice 1941. Bp., 1991. 64 s., fot. příl.
Rec.: Kellner Ludvík, Záhadné bombardování Košic r. 1941. HaV 41, 1992, č. 4, s. 179–182.

0364

SLEPCOV, Igor: K problematike I. svetovej vojny na východnom Slovensku v rokoch 1914–1915. In: HaV 42, 1993, č. 3, s. 55–78. Rés. angl.

Srov. též č.: 358

Dějiny výbroje a výstroje

0365

DANGL, Vojtech: K otázke protitureckej obrany a pevnostného systému v 16. storočí v Uhorsku. In: Fortifikace a obrana státu. I. Praha, HÚ AČR 1995, s. 48–63.

0366

CHMIEL, Juraj: Československý zbrojársky priemysel a taliansko-etiopský konflikt. In: HaV 40, 1991, č. 2, s. 40–64. Rés. angl.

0367

KLEIN, Bohuš: Obranný pevnostný systém uhorského štátu na území Slovenska do tatarského vpádu. In: HaV 42, 1993, č. 2, s. 3–35. Rés. angl.

0368

RAJNINEC, Juraj: Havária bombardovacieho letadla „Liberator“ pri Olomouci—Neředíně 17. decembra 1944 vo svetle nových dokumentov. In: VVM 42, 1990, č. 1, s. 19–24. Rés. angl.

0369

RUTTKAY, Alexander: Militária a súčasti jazdeckého výstroja z 15. stor. na Kostolci v Moravanoch nad Váhom, miestna časť Ducové. In: SPFFBU(E) 38–39, 1989–1990 [vyd. 1990], č. 34–35, s. 89–101. Rés. něm.

0370

VONDROVSKÝ, Ivo: Opevnění z let 1936–1938 na Slovensku. Dvůr Králové n. Labem, Jan Škoda — FORTprint 1993. 67 s. Rés. něm., pol., maď. Pevnosti. Sv. 3.

DĚJINY NÁBOŽENSTVÍ

Srov. též č.: 349

Dějiny církví a sekt

0371

ALEXANDER, June Granatir: The Immigrant Church and Community. Pittsburgh's Slovak Catholics and Lutherans, 1880–1915. Pittsburgh, University Press 1987. XXII, 198 s. Rec.: Dubovický Ivan, ČL 78, 1991, č. 4, s. 310–311.

0372

DUBOVICKÝ, Ivan: Tradice českého protestantismu. (Kostnická jednota a její snahy o česko-slovenské sbližení.) In: AUC Phil et Hist 1990 [vyd. 1991], č. 1, s. 57–70. Rés. rus., něm. Studia ethnographica VI.

0373

IRŠA, Rudolf: Cintorín vo Veľkých Levároch. Stopami habánov stále záhadných. In: MaLK 27, 1990, č. 1, s. 7.

0374

PEJS, Oldřich: Slovenské vojenské duchovenstvo (1939–1945). P., b.n. 1994. 87 s. Res. angl.

Srov. též č.: 183, 379

Dějiny řeholí a klášterů

0375

AVENARIUS, Alexander: Byzanz und die Anfänge des ungarischen Mönchtums. In: Byz 54, 1993, č. 1, s. 121–126.

0376

BUKOVSKÝ, Jan: Kartuziánská architektura v Čechách a na Moravě. III. Ostatní českomoravské kartouzy a výzkum kartouzů na Slovensku. Kartuziánské komunity dnes a expozice věnované kartuziánskému řádu. In: PamPřir 16, 1991, č. 10, s. 584–599. Rés. franc.

0377

PREMONTRES en Boheme, Moravie et Slovaquie. Premonstráti v Čechách, na Moravě a na Slovensku. Premonstratenser in Böhmen, Mähren und in der Slowakei. Premonstratensians in Bohemia, Moravia and Slovakia. [Sest.]: Ardura, Bernard — Dolista, Karel. P., UK—Karolinum 1993. 61 s.

0378

SLIVKA, Michal: Cisterciiti na Slovensku. In: ArchHist 1991, sv. 16, s. 101–117. Rés. něm.

0379

SLIVKA, Michal: Stredoveké rehol'né komunity na Spiši a ich význam v štruktúre osídlenia. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 53–62. Rés. něm.

0380

SLIVKA, Michal: Vita contemplativa ako protiklad k vita activa. (Kartuzie hornonemeckej provincie.) In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 151–173. Rés. něm.

Srov. též č.: 378, 380

Dějiny kostelů a kaplí

0381

HALLON, Pavol: Františkánsky kostol v Malackách. In: MaLK 27, 1991, č. 4, s. 7.

0382

CHOVANEK, Ján: Stredoveký kostol sv. Petra v Malej Bare. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 301–313. Rés. něm.

0383

RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: Rotunda v Šiveticích (okr. Rožňava). In: ArchHist 1991, sv. 16, s. 271–276. Rés. něm.

0384

SCHMIEDLOVÁ Martina: Točité schodisko južnej veže dómu sv. Alžbety v Košiciach. In: DVT 29, 1996, č. 1, s. 1–18. Rés. angl.

0385

TELEC, Jaroslav: Poutní místa. Tie šaštínske zvony k sebe nás volajú... In: MaLK 32, 1996, č. 3, s. 8–9.

0386

ŽÁRY, Juraj: Kaplnka českej kráľovnej Žofie Bavorskej v bratislavskom dóme. In: Umění 38, 1990, č. 1, s. 1–14. Rés. něm.

Srov. též č.: 674

Dějiny teologie

0387

HANULIAK, Milan: K zmenám náboženských predstáv v 9.–12. storočí. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 323–333. Rés. něm.

0388

KOLLÁR, Jan: Nedělní, sváteční a příležitostné kázňe a řeči. [Ed.]: Kusáková, Lenka. P., Kalich 1995. 125 s.

0389

KOŠTIAL, Rudolf: Biblia u nás. História a dokumenty vydávania a prekladania Biblie u nás. [b.m.], [b.n.] 1989. Rec.: Ormis Ján, KR 57, 1990, č. 6, s. 143–144.

0390

MIKLEŠ, Ján: Mesianistická idea v humanistickej poézii J. A. Komenského a Jána Duchoňa. In: StudCom et Hist 20, 1990, č. 42, s. 14–40. Rés. něm.

0391

NANDRÁSKY, Karol: „Theologia poetica“. In: SE 62, 1995, č. 2, s. 48–53.

Církevní hodnostáři a světci

0392

CHURÝ, Slavko: Dokumenty o Andrejovi Hlinkovi do roku 1918 v Štátnom oblastnom archíve v Bytči. In: SIPř 77, 1991, č. 1, s. 56–61.

0393

URBANEC, Jiří. Jiří Třanovský. In: VIL 19, 1993, č. 2, s. 14–16.

ŽIDOVSKÁ OTÁZKA

0394

HOUSKOVÁ, Hana: Obhájce. Z galerie postav českožidovského hnutí. In: SE 8, 1992, č. 24, s. 64–69.

0395

HOUSKOVÁ, Hana: Z galerie postav českožidovského hnutí. In: JSH 63, 1994, s. 115–124. Rés. něm.

0396

NEUMANN, Róbert: Z dejín synagógy na Zámockej ulici. In: ŽR 1992–1993, s. 87–92.

0397

NIR, Akiva: Slovenskí Židia v odboji a v Slovenskom národnom povstaní. In: Mezinárodní vědecká konference. Akce Nisko v historii „konečného řešení“ židovské otázky k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Sborník referátů. Ostrava, Rondo 1995, s. 128–138. Rés. angl.

Dějiny pronásledování Židů

0398

KAMENEC, Ivan: Po stopách tragédie. Br., Archa 1991. 285 s.

Rec.: Korček Ján, Anatomia holocaustu — slovenská verzia. HaV 41, 1992, č. 6, s. 145–150.

0399

KAMENEC, Ivan: Riešenie židovskej otázky v prvom období Slovenskej republiky (roky 1939–1940). In: Mezinárodní vědecká konference. Akce Nisko v historii „konečného řešení“ židovské otázky k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Sborník referátů. Ostrava, Rondo 1995, s. 183–190. Rés. něm.

0400

KÁRNÝ, Miroslav: Lidské ztráty československých Židů v letech 1938–1945. In: ČČH 89, 1991, č. 3, s. 410–420. Rés. něm.

0401

KREJČOVÁ, Helena: Český a slovenský antisemitismus 1945–1948. In: Stránkami soudobých dějin. P., ÚSD AV ČR 1993, s. 158–172.

0402

KURUC, František: Vatikán, Slovenský štát a Židia. (K 45. výročí tragických udalostí.) In: SE 6, 1990, č. 15, s. 52–69.

0403

MLYNÁRIK, Ján: Vatikán a genocída slovenských Židov. In: SE 7, 1991, č. 21, s. 135–148.

0404

NĚMEC, Petr: Nové práce k historii československých Židů ve 20. století. In: ČČH 90, 1992, č. 4, s. 588–593.

0405

SCHMIDT-HARTMANNOVÁ, Eva: Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938–1945. In: Osud Židů za protektorátu 1939–1945. Sborník studií. P., Trizonia pro ÚSD ČSAV 1991, s. 81–116.

0406

TEREZÍN v konečném řešení židovské otázky. Mezinárodní konference historiků k 50. výročí vzniku terezínského ghettá 1941–1945. P., LOGOS 1992. [Z obsahu]: KAMENEC, Ivan: „Konečné řešení“ a Slovensko, s. 66–72.

0407

THERESIENSTADT in der „Endlösung der Judenfrage“. [Hrsg.]: Kárný, Miroslav — Blodig, Vojtěch — Kárná, Margita. P., Panorama <1992>. 312 s., [8] s. fot. příl. Theresienstädter Initiative.

0408

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica — STŘÍBRNÝ, Jan: Mezinárodní sympóziu Tragédia slovenských Židov. [B. Bystrica, 25.–27. 3. 1992] In: HaV 41, 1992, č. 6, s. 166–171.

DĚJINY SPOLEČENSKÝCH SKUPIN A VRSTEV

0409

GAURA, Karel: Absolventi českožidovského gymnázia na slovenských školách. In: Těšínsko 1993, č. 3, s. 29–30.

0410

HAVRÁNEK, Jan: Česká, polská a slovenská inteligence v Rakousko-Uhersku. (Srovnávací studie.) In: SM—Kroměříž 1990, s. 137–149.

0411

CHURÝ, Slavko: Bulharski vysokoškolači v Brne v období ČSR a v Bratislave v rokoch 1939–1945 v zrkadle niektorých dokumentov slovenskej proveniencie. In: SÍP 76, 1990, č. 4, s. 325–328.

0412

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Žobráci a dedinské spoločenstvo. (Vzájomné spoločenské vzťahy a normy.) In: UaŘ 32, 1990, č. 1, s. 55–57. Rés. angl., něm., rus. s. 78–84.

0413

KONTŠEKOVA, Olga: Zmeny štruktúry duševných pracovníkov podľa dosiahnutého vzdelania v národnom hospodárstve ČSFR v rokoch 1973–1989. In: Statistika 1992, č. 11, s. 493–500. Rés. angl.

0414

KUSÁ, Zuzana: Prvá republika v autobiografických rozprávaniach členov rodín predprevratovej slovenskej inteligencie. In: SocČ 29, 1993, č. 1, s. 43–56. Rés. angl.

0415

MAREČKOVÁ, Marie: Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku. B., MU 1995. 191 s.

0416

OTÁZKY sociálního vývoje a jeho národnostních souvislostí (1780–1914). Opava, SÚ ČSAV 1991. [Z obsahu]: ŠPIESZ, Anton: Uhorské a české královstvo a ich hospodársky a sociálny vývoj, s. 4–9; GERŠLOVÁ, Jana: Projekt výzkumu proměny hospodářských a sociálních struktur Československa a předpoklady podnikatelské aktivity v letech 1918–1990, s. 47–48; HOLEC, Roman: Sociálne a národnostné — antagonizmus alebo jednota v slovenských národohospodárskych programoch a koncepciách (1848–1918), s. 90–95; GAWRECKI, Dan: Ke vztahu národnostních a sociálních aspektů v politických programech, s. 95–99; PITRONOVÁ, Blanka: Vliv industrializace na vývoj národnostních poměrů, s. 107–110; GROBELNÝ, Andělín: Migrace průmyslového a zemědělského dělnictva před rokem 1914, s. 110–117. Rés. něm. s. 118–131.

0417

PARÍKOVÁ, Magdaléna: O služobníctve na Slovensku. In: UaŘ 32, 1990, č. 1, s. 57–58. Rés. angl., něm., rus. s. 78–84.

0418

ŠANDEROVÁ, Jadwiga: Vnímání důsledků transformace českou a slovenskou populací. In: SocČ 29, 1993, č. 1, s. 57–72.

0419

ŠPIESZ, Anton: Uhorské stavovstvo a absolutizmus Habsburgovcov v 17.–18. storočí. In: AUC Phil et Hist 1989 [vyd. 1991], č. 3, s. 117–132. Rés. něm. Studia historica 36: Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století.

0420

VLADISLAV, Jan: K podílu inteligence na sovětizaci české a slovenské společnosti. In: Soudobé dějiny 1, 1994, č. 4–5, s. 443–449. Rés. angl.

Srov. též č.: 291, 509, 601, 643, 723

Ženská otázka a dějiny rodiny

0421

ČUKAN, Jaroslav: Zmeny v organizácii rodinného života po spriemyslení. (Na materiáli z Dolného Liptova.) In: ČL 77, 1990, č. 2, s. 108–112. Rés. něm.

Srov. též č.: 681

DĚJINY SPOLKŮ

0422

BERÁNEK, Jiří: Spolek Československá jednota v meziválečných česko-slovenských vztazích. In: AUC Phil et Hist 1991 [vyd. 1993], č. 5, s. 63–89. Rés. něm. Studia historica 38: Z novodobých dějin.

0423

ČUKAN, Jaroslav: Banický a podporný spolok. (Miesto a význam v lokálnom spoločenstve.) In: UaR 32, 1990, č. 1, s. 58–59. Rés. angl., něm., rus. s. 78–84.

0424

DUBSKÝ, Vladimír: Formování odborového hnutí v českých zemích a na Slovensku před 28. říjnem 1918 a charakteristické rysy jeho vývoje v předmnichovském Československu. P., ÚŠ ROH A. Zápotockého — Kabinet dějin odborů 1988. 88 s. Rec: Kohárová Marta, ČL 77, 1990, č. 2, s. 121.

0425

DŽUPA, Karol: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Michalovce. P., TEPS — Celostátní výbor dobrovolné požární ochrany ČSFR 1991. 166 s.

0426

CHURÝ, Slavko: Spoločnosť pre kultúrne a hospodárske styky s Bulharskom v Bratislave a jej písomnosti. (1946–1952). In: SIPř 81, 1995, č. 2, s. 155–158.

0427

JANKOVIČ, Zdenek: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Rimavská Sobota. P., TEPS, s.r.o. 1992. 163 s., [20] s. fot. příl.

0428

KAMASOVÁ, Marta: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Veľký Krtíš. P., TEPS — Celostátní výbor dobrovolné požární ochrany ČSFR 1991. 162 s.

0429

KAPUTA, Andrej — ZOZOM, Peter: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Svidník. P., TEPS, s.r.o. 1992. 88 s., [14] s. fot. příl.

0430

KOVÁČ, Blažej: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Trnava. P., TEPS, s.r.o. 1992. 94 s., 40 fot. příl.

0431

KREMPASKÝ, Ján: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Košice-vidiek. P., TEPS — Celostátní výbor dobrovolné požární ochrany ČSFR 1991. 70 s., [20] s. fot. příl.

0432

PRÍSPEVKY k dejinám požiarnej ochrany v Bratislave. [Aut.]: Kamenický, Miroslav a kol. P., TEPS — Celostátní výbor dobrovolné požární ochrany ČSFR 1991. 84 s.

0433

SLANÝ, Július: Príspevky k dejinám požiarnej ochrany v okrese Banská Bystrica. P., TEPS, s.r.o. 1992. 106 s.

Srov. též č.: 501, 590

DĚJINY DEMOGRAFICKÉ, OSÍDLLENÍ

0434

BITTNEROVÁ, Dana: Sňatečnost a manželské partnerství etnické diaspory 1947–1989 v Čechách. In: ČL 82, 1995, č. 1, s. 19–32.

0435

HALAŠOVÁ, Eva: Vývoj potratovosti na Slovensku. In: Statistika 1991, č. 12, s. 553–556.

0436

KRÁLOVÁ, Ľuba: Matrimoniálne premeny v západnej Európe a na Slovensku. In: Dem 38, 1996, č. 2, s. 143–148.

0437

SRB, Vladimír: Česko-slovenské sňatky a reprodukce česko-slovenských manželství 1980–1989. In: ČL 78, 1991, č. 2, s. 89–92. Rés. něm.

0438

XXIII. DEMOGRAFICKÁ konference ČSDS „Demografie českých zemí a Slovenska ve 20. století“. [Z obsahu]: FIALOVÁ, Ludmila: Demografická situace a vývoj do 1. světové války, s. 3–5; HAVRÁNEK, Jan: Vznik samostatného československého státu, s. 5–7; KUČERA, Milan: Demografická situace a vývoj v období první republiky, s. 7–10; SRB, Vladimír: Mnichov a II. světová válka z hlediska demografie, s. 10–13; ROUBÍČEK, Vladimír: Hlavní demografické trendy po II. světové válce, s. 13–20; RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka: Současné demografické postavení českých zemí a Slovenska v Evropě, s. 20–24; KOSCHIN, Felix: Demografické perspektivy České a Slovenské republiky v Evropě, s. 24–26. In: Dem 35, 1993, č. 1. Rés. angl., rus.

Emigrace, reemigrace

0439

BOTÍK, Ján: Moravia v argentínskom Chacu. In: Slovácko 35, 1993, s. 9–36. Rés. něm., rus.

0440

CHURÝ, Slavko: Niektoré dokumenty slovenskej proveniencie o reemigrácii našich krajanov z balkánskych a iných krajín (1945–1947, 1949–1950). In: SIPř 79, 1993, č. 3–4, s. 338–341.

0441

CHURÝ, Slavko: Slováci v Bulharsku. In: SIPř 80, 1994, č. 3, s. 323–327.

0442

MAMATEY, Victor S.: Americkí Slováci v historickej perspektíve. In: Proměny 27, 1990, č. 3, s. 114–122.

0443

VACULÍK, Jaroslav: Balkánští Češi a Slováci a jejich poválečná reemigrace. In: SHS 20, 1994, s. 112–134. Rés. angl.

0444

VACULÍK, Jaroslav: Reemigrace rakouských Čechů a Slováků v letech 1945–1949. In: HistO 3, 1992, č. 5, s. 152–156.

0445

VACULÍK, Jaroslav: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1948. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 53–58.

0446

VACULÍK, Jaroslav: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950. B., MU 1993. 158 s. Rés. něm. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Sv. 48. Rec.: Čapka František, ČMM 113, 1994, č. 2, s. 407–409.

Srov. též č.: 371, 522, 541, 548

Dějiny osídlení

0447

ČAPLOVIČ, Dušan: Najnovšie poznatky o stredovekom vývoji mesta a života obyvateľov Košíc. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 87–98. Rés. něm.

0448

ČAPLOVIČ, Dušan: Sídliškový vývoj Košíc a okolia v 10.–13. storočí. In: ArchHist 1991, sv. 16, s. 73–84. Rés. něm.

0449

ČILINSKÁ, Zlata: K otázce příchodu Antov na středný Dunaj. In: SPFFBU(E) 38–39, 1989–1990 [vyd. 1990], č. 34–35, s. 19–25. Rés. něm.

0450

HALLON, Pavol: Z histórie Malaciek. In: MaK 26, 1990, č. 2, s. 10–11.

0451

HANULIAK, Milan: K súčasnému stavu poznatkov a problémov osídlenia Nitrianska v 9.–13. storočí. In: ArchHist 1991, sv. 16, s. 85–100. Rés. něm.

0452

K. K.: Porovnanie výsledkov sčítania ľudu v Česko-Slovensku a v Maďarsku. In: Statistika 1992, č. 11, s. 508–511.

0453

KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: Liptovský Mikuláš 1830–1945. (Kultúrne a spoločenské zázemie.) In: UaR 32, 1990, č. 1, s. 49–52. Rés. angl., něm., rus. s. 78–84.

0454

KRÁLIK, J. — ORDOŠ, J.: Výčapky. Br., Perex K+K 1991. 68 s., příl. Rec.: Zajonc Juraj, NR 2, 1992, č. 3, s. 136.

0455

LUKÁČ, Gabriel: K počiatkom stredovekého osídlenia Spiša (do konca 12. stor.). In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 9–18. Rés. něm.

0456

MÁCELOVÁ, Marta: K počiatkom osídlenia Zvolene v stredoveku. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 69–74. Rés. něm.

0457

MANN, Arne B.: Amerikáni a tradičné spoločenstvo. In: UaR 32, 1990, č. 1, s. 52–55. Rés. angl., něm., rus. s. 78–84.

0458

MAREČKOVÁ, Marie: Demografický vývoj východoslovenských miest v 17. storočí. In: SPFFBU(C) 38–39, 1989–1990 [vyd. 1990], č. 36–37, s. [107]–128. Rés. něm.

0459

PRAMENE k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. Sv. I/I, 2. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj. [Zost.]: Bieliková, Darina. Nitra, ARÚ SAV 1989. 521 s., příl. Rec.: Měřínský Zdeněk, ČasMorM—VS 76, 1991, č. 1–2, s. 235–236.

0460

PROBLÉMY rozvoje venkovského osídlení, malých a středně velkých měst Československa a jejich demografické struktury. Sborník semináře odborné skupiny pro rozmístění obyvatelstva a migraci Čs. demografické společnosti při ČSAV [P., 23.–24. 9. 1987]. [Ed.]: Ryšavý, Zdeněk. P., Výzkumný ústav výstavby a architektury — Čs. demografická spol. při ČSAV 1990. 223 s.

0461

SRB, Vladimír: Pohyb obyvatelstva na území Československa 1938–1944. In: Dem 35, 1993, č. 2, s. 73–94. Rés. angl., rus.

0462

ŽIFČÁK, František: Stará Levoča v archívnych prameňoch zo 16.–18. storočia. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 31–35. Rés. něm.

Srov. též č.: 73, 74, 117, 163, 176, 544, 671

Dějiny struktury osídlení

0463

ADAM, Ján: Náčrt etnického vývoja horného Potisia v stredoveku. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 75–79. Rés. něm.

0464

HANULIAK, Milan: Charakter etnických premien na území Slovenska v 10.–11. storočí. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 37–51. Rés. něm.

0465

ŽUDEL, Juraj: Hustota osídlenia Slovenska v neskorom stredoveku. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 81–85. Rés. něm.

Dějiny hradů a zámků

0466

HANULIAK, Václav: Historicko-archeologický výskum Pustého hradu vo Zvolene. In: ArchHist 1993, sv. 18, s. 161–166. Rés. něm.

0467

HRADY a zámky v Československu. Proměny slohů a životního stylu. [Aut.]: Kusák, Dalibor — Burian, Jiří — Křižanová, Eva — Muchka, Ivan. P. — Martin, Panorama — Osveta 1990. 384 s., mp., obr. příl. Naše vlast.

0468

RUTTKAY, Matej: Výskum hradu v Topoľčiankách. In: ArchHist 1991, sv. 16, s. 255–267. Rés. něm.

Srov. též č.: 162, 175

NÁRODNOSTNÍ OTÁZKA, NACIONALISMUS

0469

HARTMANNOVÁ, Eva: Národ, nacionalismus, vlastenectví — hledání společenské identity. In: Svědectví 25, 1992, sv. 93, s. 26–37.

0470

HERNOVÁ, Šárka: Sociální a kulturně etnická diferenciacie Slováků v České republice. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 41–45.

0471

MATHÉ, Svatoslav: Cesta k Mnichovu. In: Moderní dějiny 2, 1994, s. 101–110. Rés. něm., angl.

0472

MOSNÝ, Peter: Československý menšinový problém v mezinárodních zmluvách po prvej svetovej vojne. In: PHS 31, 1990, s. 151–168. Rés. něm.

0473

PROKOP, Radim: Některá komparativní specifika slovenské a polské populace v národnostních strukturách České republiky. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 31–37.

0474

T. G. MASARYK a střední Evropa. T. G. Masaryk und das Mitteleuropa. [Red.]: Pražák, Richard. B., MU 1994. 147 s.

[Z obsahu]: KOVÁČ, Dušan: T. G. Masaryk a slovenská otázka, s. 29–34; SZARKA, László: Masaryk a Češi maďarskýma očima, s. 35–37; PRAŽÁK, Richard: Masaryk a Maďari, s. 39–42; SZARKA, Ladislav: Zmeny v národnostnej politike T. G. Masaryka po roku 1918, s. 43–50.

0475

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Obviňovali ho zo zrady. Kritické postoje S. Štefanoviča k národnému hnutiu. In: Historická revue 2, 1991, č. 4, s. 23–24.

Srov. též č.: 27, 322, 334, 416, 464, 535, 573, 575, 720

Dějiny česko-slovensko-německých vztahů

0476

BŘACH, Radko: Konference o německo-česko-slovenských vztazích v Mnichově. [9.–11. 11. 1994.] In: HaV 44, 1995, č. 1, s. 175–176.

0477

CESTA do katastrofy. Československo-německé vztahy 1938–1947. P., ÚMV [1993]. [Z obsahu]: BRANDES, Detlef — KURAL, Václav: Cesta do katastrofy 1938–1947. Stav výzkumu a problémy, s. 9–17; LEMBERG, Hans: Vývoj plánů na vysídlení Němců z Československa, s. 59–69; NEUTATZ, Dietmar: Československo v zahraničně politických představách německého odboje a exilu, s. 89–99; KÁRNÝ, Miroslav: Československé oběti německé okupace 1938–1945, s. 113–119; ŠKORPIL, Pavel: Problémy vyčíslení životních ztrát u československých obětí nacionálně socialistického Německa v letech 1938–1945, s. 121–123; STANĚK, Tomáš: Vyhánění a vysídlení Němců z Československa 1945–1948 (stručné shrnutí), s. 125–140; BROKLOVÁ, Eva: Názory obyvatelstva po druhé světové válce v kontextu doby a nástupu totalitarismu, s. 151–154; HOENSCH, Jörg K.: Základní rysy a fáze německé politiky vůči Slovensku za 2. světové války, s. 165–183; SUŠKO, Ladislav: Slovensko-německé vztahy 1938–1945 v prizmatu psychologických a subjektivních faktorů, s. 185–188.

0478

FÓRUM o sudetoněmecké otázce. In: Soudobé dějiny 1, č. 2–3 [vyd. 1994], s. [236]–292. Rés. angl. s. 413–424. [Z obsahu]: DOLEŽAL, Bohumil: Poznámky k sudetoněmeckému problému, s. 236–246; LIPTÁK, Lubomír: Poznámky k Poznámkám, s. 262–264.

0479

KOVÁČ, Dušan: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945). Br., Veda 1991. 237 s. Rec.: Galandauer Jan, HaV 41, 1992, č. 2, s. 172–176; též: Mates Pavel, SIPř 78, 1992, č. 1, s. 86–88; též: Němec Petr, ČČH 91, 1993, č. 1, s. 120–123.

0480

KUEHNELT LEDDIHN, Erik von: Kdo jsou Češi a Slováci? In: SE 8, 1992, č. 23, s. 53–58.

0481

NĚMCI, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje 1815–1918. P., Federální ministerstvo zahraničních věcí 1992. [Z obsahu]: KOŘALKA, Jiří — MOMMSEN, Hans: Úvod, s. 5–17; LANGEWIESCHE, Dieter: Raný liberalismus, raný konstitucionalismus a vznik občianskej spoločnosti, s. 18–45; KOŘALKA, Jiří: Vytváření národů a národní identita Němců, Rakušanů, Čechů a Slováků kolem poloviny 19. století, s. 46–72; KOVÁČ, Dušan: Liberalismus, demokratizmus a slovenské národné hnutie na začiatku 20. storočia, s. 125–140; MOMMSEN, Hans: Sociální demokracie střední Evropy v konfliktu mezi internacionalismem a příslušností k národu, s. 141–169; Na závěr — KOŘALKA, Jiří: Nerovni sousedé, s. 189–206. Rec.: Novotný Jan, Moderní dějiny 2, 1994, s. 263–266.

0482

SOKOLOVÁ, Gabriela: O jazykovém zaměření Slováků a Němců žijících v severních Čechách (na základě sociologického výzkumu). In: SISb 89, 1991, č. 3–4, s. 172–180. Rés. něm.

Dějiny česko-slovenských vztahů

0483

BARTLOVÁ, Alena: Boj o autonomiu Slovenska v rokoch 1918–1938. In: Sb. 19. a 20. stol. 13, 1993, s. 207–223. Rés. něm.

0484

BEŇA, Jozef: Češi a Slováci — pokusy o společný štát. In: Sborník VA. B., 1994, s. 221–227. Rés. něm.

0485

BLÍŽKOVSKÝ, Bohumír: Naše soudobá krize — po 100 letech. O jejích příčinách a východiscích. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 148–159.

0486

BROKL, Lubomír — BROKLOVÁ, Eva: E. Beneš a F. Peroutka o Slovensku a Slovácích. In: SocČ 28, 1992, č. 2, s. 284–288.

0487

BROKLOVÁ, Eva: Češi a Slováci 1918–1938. In: SocČ 29, 1993, č. 1, s. 25–42. Rés. angl.

0488

BRTÁN, Rudo: Z dejín slovensko-českej vzájomnosti. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 260–264.

0489

BYSTRICKÝ, Valerián: Riešenie „českej otázky“ na Slovensku po Mnichove. In: DaS 16, 1994, č. 4, s. 36–39.

0490

DNEŠNÍ krize česko-slovenských vztahů. [Aut.]: Gál, Fedor a kol. P., Sociologické naklad. SLON 1992. 112 s. Studie. Sv. 4.

0491

DOKULIL, Miloš: K „východní“ směřovce „středu“. In: Sborník VA. B., 1994, s. 187–191. Rés. něm.

0492

DOMAŇSKÝ, Josef: Glosy k tématu dějinné prezentace, suverenity a konstrukci zítřejších existenčních jistot. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 135–140.

0493

FRAJDL, Jiří: Slovenská otázka v československých dějinách. Pardubice, Okr. pedagogické středisko 1990. 20 s.

0494

GÍMEŠ, Emil: Poznámky ke studiu slovenské menšiny v ČR. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 38–40.

0495

GRACOVÁ, Blažena: Vznik slovenského státu roku 1939 a každodenní život obyvatel Ostravska. In: Sborník VA. B., 1994, s. 293–299. Rés. něm.

0496

HLADKÝ, Ladislav: Sedm desetiletí existence československého a jugoslávského státu. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 122–134.

0497

HORÁKOVÁ-GAŠPARÍKOVÁ, A.: U Masarykov (úryvek). In: Masarykův sborník sv. 8. P., Ústav T. G. Masaryka 1993, s. 136–139.

0498

HUBENÁK, Ladislav: Čechoslovakismus T. G. Masaryka. In: Tvorba 1991, č. 14, s. 15.

0499

HYNEK, Miloš: Moravsko-slovenské pomezí v obraně československé státní jednoty v l. 1933–1938. In: JM 28, 1992, sv. 31, s. 119–128. Rés. rus.

0500

HYNEK, Miloš: Moravkoslovenské pomezí. In: MalK 30, 1994, č. 5, příl. s. 7–8.

0501

HYNEK, Miloš: Sdružení pokrokové slovenské mládeže a česko-slovenská vzájemnost na moravkoslovenském pomezí (1909–1914). In: JM 27, 1991, sv. 30, s. 298–303.

0502

JELÍNEK, Milan: Výhody blízké příbuznosti češtiny a slovenštiny. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 271–283.

0503

JOHN, Miloslav: Čechoslovakismus a ČSR 1914–1938. In: Beroun, Baroko&Fox 1994. 423 s.

0504

KAPINUS, Miroslav: Z Javořiny na dvě strany. In: MalK 27, 1991, č. 4, s. 10–11.

0505

KARPAŠOVÁ, Mária: Slováci na Liberecku po rozpadu Československa. In: Sborník VA. B., 1994, s. 321–322. Rés. něm.

0506

KOVÁČ, Dušan: Češi a Slováci v epoche nacionalizmu. In: SE 10, 1994, č. 43, s. 92–105.

0507

KOVÁČ, Dušan: Česko-slovenské vzťahy v prvom zahraničnom odboji. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 36–46.

0508

KOVÁČ, Dušan: *Idea česko-slovenskej štátnosti a slovenský štátoprávny program*. In: *Moderní dějiny 2*, 1994, s. 31–39. Rés. něm., angl.

0509

KRAJČOVIČOVÁ, Nataša: Príchod českých inžinierov a technikov na Slovensko a ich aktivity v dvadsiatych rokoch. In: *Sborník VA. B.*, 1994, s. 215–220. Rés. něm.

0510

KRAUS, Michael: Vliv zahraničně-politických faktorů na rozdělení Československa. In: *SE 12*, 1996, č. 59, s. 32–48.

0511

KUČERA, Rudolf: Sňatek Čechů a Slováků. (Vybrané kapitoly z dějin střední Evropy. VI.) In: *HistO 3*, 1992, č. 10, s. 296–299.

0512

KUČEROVÁ, Stanislava: *Idea Československa ve škole první republiky*. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 284–293.

0513

LÍSKA, Branislav: ČSFR 1992 — medzi demokraciou a pýchou moci, medzi pravdou a manipuláciou. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 199–206.

0514

MACŮREK, Josef: Z minulosti moravského Valaška v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století (Daniel Sloboda). In: *ČMM 110*, 1991, č. 2, s. 271–296. Rés. něm.

0515

MALUROVÁ, Hana: Slovenské obyvatelstvo v severomoravském a slezském pohraničí v letech 1945–1948. In: *Sborník VA. B.*, 1994, s. 315–320. Rés. něm.

0516

MARKO, Augustín: Je čas nahradiť emócie historickou pravdou. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 141–147.

0517

MĚCHÝŘ, Jan: Cizí s cizím aneb znovu o Česku, Slovensku a ČSR. [B., 19.–20. 10. 1995]. In: *Soudobé dějiny 2*, 1995, č. 4, s. 655–658. Rés. angl.

0518

MĚCHÝŘ, Jan: Slovensko v Československu. Slovensko-české vztahy 1918–1991. Dokumenty, názory, komentáře. P., Práce 1991. 123 s.

0519

MĚŠŤAN, Antonín: Češi a Slováci z pohledu západoevropského. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 237–251.

0520

MLYNÁRIK, Ján: Milan Rastislav Štefánik v Masarykovej korešpondencii. In: *Masarykův sborník VII. P.*, Academia 1992, s. 142–170.

0521

MUSIL, Jiří: Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie. In: *SocČ 29*, 1993, č. 1, s. 9–24. Rés. angl.

0522

NOSKOVÁ, Helena: Čeští a slovenští novoosídlenci na Sokolovsku a místní německé obyvatelstvo po roce 1945. In: *ČL 78*, 1991, č. 2, s. 106–116.

0523

OPAT, Jaroslav: K problematice čechoslovakismu. In: *T. G. Masaryk a Slovensko. P.*, Masarykova spol.-Ústav TGM 1992, s. 90–97.

0524

PAŠALOV, Vladimír: Cestou Filipovským údolím. In: *MalK 31*, 1995, č. 4, s. 44.

0525

PINZ, Jan: Příčiny likvidace Československa. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 209–211.

0526

PITHART, Petr: Ani pláč, aniž jásot. In: *DaS 15*, 1993, č. 1, s. 2–6.

Dis.: Nad pláčem a jásotem Petra Pitharta.

I. *DaS 15*, 1993, č. 2. [Účastníci]: HARTMANOVÁ Eva, Zamyšlení nad úvahami Petra Pitharta, s. 49–50; Valenta Jaroslav, Zrcadlo, které nám zůstalo, s. 50–51; Měchýř Jan, „My?“, s. 51–52.

II. *DaS 15*, 1993, č. 3. [Účastníci]: Rychlík Jan, Není žádný důvod jásat, s. 54–55; Vlnas Vit, Zrcadlo a maska Petra Pitharta, s. 55. [Odpověď]: Pithart Petr, Půl roku po rozvodu řečeném sametovým. Nad ohlasy vážených kolegů. *DaS 15*, 1993, č. 4, s. 55–56.

Křen Jan, Odpověď na odpověď Petra Pitharta. *DaS 15*, 1993, č. 6, s. 53–54.

0527

PODIVEN [Příhoda, Petr — Pithart, Petr — Otáhal, Milan]: „Národ československý“. In: *SE 6*, 1990, č. 17, s. 82–97.

0528

PRAŽSKÉ dohody 1945–1947.: *Sborník dokumentů*. [Ed.]: Jičín, Rudolf — Kaplan, Karel — Šilar, Jaroslav. P., ÚSD ČSAV — SÚA 1992. 259 s. Rés. angl. Sešity ÚSD. Sv. 4.

0529

RAJCHL, Rastislav: Štefánikův návrat. In: *Malk 31*, 1995, č. 2, s. 13.

0530

ROZSÍVAL, Jaroslav: Tomáš G. Masaryk a Slovensko. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 53–63.

0531

RYCHLÍK, Jan: České obyvatelstvo na Slovensku v letech 1938–1945. In: *SHS 17*, 1990, s. 173–185. Rés. angl.

0532

RYCHLÍK, Jan: Česko-slovenské vztahy a rozpad Československa. In: *Slavia 62*, 1993, č. 3, s. [391]–398.

0533

RYCHLÍK, Jan: Česko-slovenské vztahy a rozpad Československa. In: *SHS 19*, 1993, s. 71–103. Rés. angl.

0534

RYCHLÍK, Jan: K postavení slovenského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1938–1945. In: *ČČH 88*, 1990, č. 5, s. 683–704. Rés. něm.

0535

RYCHLÍK, Jan: Slovensko-české vztahy z české perspektivy. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 101–121.

0536

RYCHLÍK, Jan: Vznik a působení slovenského konzulátu v Praze v letech 1939–1945. In: *PSH 25*, 1992, s. 62–77. Rés. něm.

0537

SZARKA, László: Národnostní statut a rozpory mezi Benešem a Hodžou 1935–1940. In: *SE 8*, 1992, č. 26, s. 50–53.

0538

ŠAMALÍK, František: Politické strany a rozpad Československa. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 178–198.

0539

ŠEDIVÝ, Filip: Slovensko a český státní zájem. In: *Mezinárodní politika 18*, 1994, č. 11, s. 13–14.

0540

ŠPETKO, Jozef: Politický národ na statu nascendi. (K vývinu slovenskej politickej kultúry.) In: *Premeny 28*, 1991, č. 3, s. 4–26.

0541

ŠRAJEROVÁ, Oľga: K migračnému pohybu a územnému rozmiestneniu Slovákov v českých krajinách po roku 1945. In: *SISb 93*, 1995, č. 4, s. 306–332. Rés. angl.

0542

ŠRAJEROVÁ, Oľga: K niektorým aspektom postavenia slovenského etnika v českých krajinách po roku 1945. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 46–52.

0543

ŠRAJEROVÁ, Oľga: Menšiny v Čechách a na Slovensku a slovensko-české vzťahy. [Stará Lesná 19.–20. 6. 1995]. In: SISb 93, 1995, č. 4, s. 349.

0544

ŠRAJEROVÁ, Oľga: Odchádzka Slovákov za prácou na Ostravsko po druhej svetovej vojne. In: SISb 92, 1994, č. 3–4, s. 238–242. Rés. angl.

0545

ŠRAJEROVÁ, Oľga: Slováci v českých krajinách po roku 1945. (Tézy projektu výskumu). In: SISb 92, 1994, č. 2, s. 137–141.

0546

ŠRAJEROVÁ, Oľga: Slováci v českých krajinách po roku 1945. In: Sborník VA. B., 1994, s. 309–313. Rés. angl.

0547

ŠTVRTECKÝ, Štefan: Štefánik a československá vzájomnosť. (21. júla 1880 — pred 110 rokmi sa narodil M. R. Štefánik.) In: MalK 26, 1990, č. 4, s. 8–9.

0548

ŠVORC, Peter: Slováci v Amerike a vývin myšlienky česko-slovenskej štátnosti. In: Sb. 19. a 20. stol. 13, 1993, s. 115–129. Rés. něm.

0549

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK a česko-slovenské vzťahy. Vystoupení na seminári Masarykova muzea v Hodoníně. [14. 11. 1991] Hodonín, Masarykovo muz. 1992.

[Z obsahu]: KOVÁČ, Dušan: T. G. Masaryk a slovenská otázka, s. 7–12; OPAT, Jaroslav: Odkaz T. G. Masaryka a súčasné diskuse o základoch vzťahů mezi Čechy a Slováky, s. 12–20; TOMČÍK, Miloš: Miesto Slovenska v osobnosti a diele T. G. Masaryka, s. 20–27; DOUBEK, Vratislav: Masarykovo pojetí národního programu a vznik samostatné ČSR, s. 28–30; BEDNÁŘ, Miloslav: Středoevropský a celoevropský význam Masarykova pojetí Československé republiky a zejména česko-slovenských vztahů, s. 30–32; KARLÍKOVÁ, Jana: T. G. Masaryk vo fotografických zbierkach Trenčianskeho múzea, s. 33–40.

0550

TOMČÍK, Miloš: Kultúra ako spojivo medzi českým a slovenským národným spoločenstvom. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 300–302.

0551

TŘEŠTÍK, Dušan: Idea státu československého. In: Přítomnost 3, 1992, č. 5, s. 14–15.

0552

URBAN, Zdeněk: K Masarykovu vztahu ke Slovensku před první světovou válkou. In: T. G. Masaryk a Slovensko. P., Masarykova spol.—Ústav TGM 1992, s. 68–89.

0553

URBAN, Zdeněk: K základním rysům českého slovákofilství před první světovou válkou. In: AUC Phil et Hist 1991 [vyd. 1993], č. 5, s. 51–61. Rés. něm. Studia historica 38: Z novodobých dějin.

0554

URBANEC, Jiří: Literární společenství Čechů a Slováků. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 265–270.

0555

VACULÍK, Jaroslav — ZWETTLER, Otto: Politické myšlení Čechů a Slováků v letech 1948–1989 ve vybraných dokumentech. B., MU 1994. 134 s. Rés. něm.

0556

VALENTA, Jaroslav: Vzájemné vztahy ČR a SR a středoevropská bezpečnost. In: Česko-slovenské vztahy. P., ÚMV 1994, s. 13–18.

0557

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Česko-slovenské vztahy na pozadí dobové publicistiky přelomu 19. a 20. století. In: Svědectví 25, 1992, sv. 93, s. 42–54.

0558

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Češi na Slovensku — Slováci v Čechách a na Moravě. Tvůrci legend a mýtů na přelomu 19. a 20. století. In: Moderní dějiny 3, 1995, s. 7–22. Rés. něm., angl.

0559

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Vzájemné vztahy Čechů a Slováků na přelomu 19. a 20. století v zrcadle dobové publicistiky. In: Sb. 19. a 20. stol. 13, 1993, s. 47–61. Rés. něm.

0560

ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica: Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939–1944. In: HaV 40, 1991, č. 1, s. 48–76. Rés. angl.

0561

ŽATKULIAK, Jozef: Ku vzniku česko-slovenskej federácie roku 1968. In: Idea Československa a střední Evropa B., Doplněk 1994, s. 174–177.

Srov. též č.: 9, 103, 157, 158, 204, 226, 229, 261, 280, 295, 296, 313, 356, 394, 395, 422, 434, 437, 602, 635, 668, 669, 697, 722

Rómská problematika

0562

DANIEL, Bartoloměj: Dějiny Romů. Vybrané kapitoly z dějin Romů v západní Evropě, v Českých zemích a na Slovensku. Olomouc, PedF UP 1994. 199 s.

0563

DUBAYOVÁ, Mária: Poznámky etnológa k problému vzdelávania rómskych detí. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 165–168.

0564

GECELOVSKÝ, Vladimír: Charakter perzekúcie Cigánov v druhej polovici 18. storočia v Gemeri. In: PHS 31, 1990, s. 110–118. Rés. něm.

0565

JUROVÁ, Anna: Sociálne postavenie Rómov na Slovensku — jeho determinanty a podmienky zmien. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 148–153.

0566

LINDNEROVÁ, Vladimíra: Zájem státních institucí o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1959–1989. In: ČL 80, 1993, č. 3, s. 195–205. Rés. něm.

0567

MANN, Arne B.: Duchovní rozvoj — podmínka urychlení společenského rastu rómského obyvatelstva na Slovensku. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 154–160.

0568

NEČAS, Ctibor: Českoslovenští Romové v letech 1938–1945. B., MU 1994. 220 s.

0569

NEČAS, Ctibor: Osudy československých Cikánů za německé okupace a nadvlády. In: SE 8, 1992, č. 23, s. 117–129.

0570

NEČAS, Ctibor: Terorizování slovenských Romů (1944–1945). In: SbFF—Ostrava, sv. 139, 1993, č. 1, s. 119–125. Rés. něm.

0571

SOMMER, Karel: K problematice výzkumu cikánské (romské) otázky v předválečném Československu. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 135–139.

0572

ŠRAJEROVÁ, Oľga: K riešeniu rómskej otázky na Slovensku po roku 1945. In: SISb 91, 1993, č. 3, s. 178–189. Rés. angl.

Srov. též č.: 563

Maďarská otázka

0573

FABIAN, Juraj: Slovensko-maďarské vzťahy za druhej svetovej vojny. In: SE 10, 1994, č. 43, s. 106–112.

0574

JAKABOVÁ, Mária: Slovenská menšina v Maďarsku a jej vzťah ku Komenskému. In: StudCom et Hist 22, 1992, č. 46–47, s. 321–324.

0575

KOCSIS, Károly: Održeni. (Maďari v sousedních státech.) I–II. In: SE 10, 1994, č. 37, 38–39, s. 72–91, 117–149.

0576

MAĎARSKÁ menšina na Slovensku. [Aut.]: Frič, Pavol — Gál, Fedor — Hunčík, Peter — Lord, Christopher. P., EGEM 1993. 79 s.

0577

MOLNÁR, Imre: Kapitoly z poválečných dejín Maďarů vysídlených do Čech. In: SE 7, 1991, č. 19, s. 74–90. Dis.: Šutaj Štefan, Poznámky ku Kapitolám z poválečných dejín Maďarů vysídlených do Čech. SE 8, 1992, č. 26, s. 76–84.

0578

PEŠEK, Jan: Obyvatelstvo Slovenska v dobe tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956. In: Sborník VA. B., 1994, s. 409–416. Rés. angl.

0579

PRAŽÁK, Richard: K ohlasu maďarského reformního hnutí u nás v 1. polovině 19. století. In: ČMM 110, 1991, č. 1, s. 57–69. Rés. něm.

0580

PRAŽÁK, Richard: Maďarské reformní hnutí a slovanská otázka v první polovině 19. století. Ján Kollár a Maďari. In: Slavia 62, 1993, č. 3, s. [261]–266.

0581

ŠUTAJ, Štefan: „Akcia Juh“. Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. P., ÚSD ČSAV — SÚA 1993. 84 s. Rés. angl. Sešity ÚSD. Sv. 8. Rec.: Baláž Julius, HaV 43, 1994, č. 3, s. 158–163.

0582

ŠUTAJ, Štefan: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948. In: Stránkami soudobých dejín. P., ÚSD AV ČR 1993, s. 257–271.

0583

ŠUTAJ, Štefan: Slovensko-maďarské vzťahy a problematika hraníc v strednej Európe v 20. storočí. In: Sborník VA. B., 1994, s. 173. Rés. angl.

0584

TEJCHMAN, Miroslav: XXI. zasedání smíšené československo-maďarské komise historiků v Bratislavě (25.–27. 11. 1991). In: SIPf 78, 1992, č. 1, s. 110–111.

0585

ZELENÁK, Peter: Autonómia a maďarská otázka na Slovensku v 20. a 30. rokoch. In: Soudobé dejiny 1, 1994, č. 6, s. 737–746.

Srov. též č.: 272, 329, 577

Dějiny ostatních menšin

0586

BICKO, Ján: Kto sú Rusíni a o čo im ide? (Rozšírené tézy k dôkladnej štúdii.) In: SE 6, 1990, č. 17, s. 243–247.

0587

GAJDOŠ, Marián: Postoj ukrajinskej reprezentácie na Slovensku k pripojeniu Zakarpatskej Ukrajiny k ZSSR. In: Sborník VA. B., 1994, s. 381–386. Rés. něm.

0588

GAJDOŠ, Marián: Súčasné spory reprezentácií rusínskeho obyvateľstva na Slovensku a ich príčiny. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 109–113.

0589

GAJDOŠ, Marián — KONEČNÝ, Stanislav: Postavenie Rusínov — Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948–1953. P., ÚSD AV ČR Sešity ÚSD AV ČR 21. 1994. 153 s. Rés. angl.

0590

HARBULOVÁ, Ľubica: Ruské spolky na Slovensku v medzivojnovom období. In: SIPf 79, 1993, č. 2, s. 160–169. Rés. něm.

0591

CHURÝ, Slavko: Slovania v Československu v 30. rokoch. In: SIPf 81, 1995, č. 1, s. 55–58.

0592

KONEČNÝ, Stanislav: Rusíni na Slovensku v peripetiách dvadsiateho storočia. In: SISb 93, 1995, č. 1–2, s. 114–118.

0593

MAGOCSI, Paul Robert: Koniec Československa. Rusínská perspektiva. In: Idea Československa a střední Evropa. B., Doplněk 1994, s. 220–223.

Srov. též č.: 609

DĚJINY HOSPODÁŘSTVÍ

0594

BÁLEK, Alexej: Přesun zdrojů z České republiky do Slovenské republiky a stabilita Československa. In: Systém centrálně plánovaných ekonomik v zemích střední a jihovýchodní Evropy a příčiny jeho rozpadu. Mezinárodní předkongresová konference. XI. Mezinárodní kongres hospodářských dějin. Milán 1994. P., VŠE 1995, s. 190–202.

0595

BARTLOVÁ, Alena: Začiatok integrácie slovenského a českého hospodárstva do jednotnej československej ekonomiky. In: Sborník VA. B., 1994, s. 207–213. Rés. něm.

0596

BRABENCOVÁ, Jana: Konference o podnikatelích a podnikání na území Čech, Moravy a Slovenska do poloviny 19. století. [Br., 19.–20. 11. 1991] In: HD 20, 1992, s. 306–308.

0597

FALTUS, Jozef — PRŮCHA, Václav: Hospodářské dějiny. P., VŠE—Fakulta národohospodářská 1992. 143 s.

0598

HOLEC, Roman: Ekonomika v službách politiky alebo politika ve službách ekonomiky. (K problémem česko-slovenských hospodářských vztahov do roku 1918). In: Sborník VA. B., 1994, s. 195–200. Rés. něm.

0599

JANÁK, Jan: O podnikatelích a podnikání na území Čech, Moravy, Slezska a Slovenska do roku 1848. [Br., 19.–20. 11. 1991] In: ČMM 111, 1992, č. 1, s. 178–179.

0600

Jirásek, Zdeněk: Problém česko-slovenské ekonomiky po roce 1945. In: Sborník VA. B., 1994, s. 375–379. Rés. něm.

0601

KONTŠEKOVÁ, Olga: Tendencie vo využívaní kvalifikácie duševných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním v národnom hospodárstve ČSFR v období rokov 1973–1989. In: Statistika 1993, č. 2, s. 59–65. Rés. angl.

0602

KOŘÍNKOVÁ Květoslava: Ekonomická situace při dělení ČSFR. In: *Idea Československa a střední Evropa B.*, Doplněk 1994, s. 234–236.

0603

LACINA, Vlastislav: Formování československé ekonomiky 1918–1923. P., Academia 1990. 249 s., [16] s. fot. příl.

Zpr.: L.V., HAV 41, 1992, č. 5, s. 192–193; též rec.: Novotný Jiří — Šouša Jiří, ČČH 90, 1992, č. 3, s. 416–418; též: Slezák Lubomír, ČMM, 1992, č. 1, s. 159–161.

0604

MACHAČOVÁ, Jana — MATĚJČEK, Jiří: O podnikatelích a podnikání na území Čech, Moravy, Slezska a Slovenska do roku 1848. [Br., 19.–20. 11. 1991] In: *SISb* 90, 1992, č. 2, s. 154–157.

0605

MARČÁK, Ján: Hospodárstvo Slovenska v rokoch 1939–1989. In: *Premeny* 28, 1991, č. 3, s. 83–94.

0606

NEČAS, Ctibor: Slovanská hospodářská vzájemnost v rozporech skutků a slov. In: *SPFFBU(C)* 41, 1992, č. 39, s. [93]–102. Rés. něm.

0607

PŮLPÁN, Karel: Nástin českých a československých hospodářských dějin do roku 1990. I–II. P., UK—Karolinum 1993. 578 s.

Dějiny zemědělství

0608

ČESKÉ a slovenské zemědělství v období mezi světovými válkami. Sborník příspěvků z celostátní vědecké konference [Uherské Hradiště, 24.–25. 9. 1992] Uherské Hradiště, Slováké muz. 1992 [vyd. 1993].

[Z obsahu]: BARNOVSKÝ, Michal: Poľnohospodárstvo na Slovensku medzi dvoma svetovými vojnami, s. 15–25; LACINA, Vlastislav: Problémy zemědělské výroby Československa ve dvacátých letech, s. 29–36; KRAJČOVIČOVÁ, Natália: K organizácii správy poľnohospodárstva na Slovensku po roku 1918, s. 37–44; ZDYCHA, Pavel: Počiatky lesnej pozemkovej reformy, s. 51–59; KORIMOVÁ, Gabriela: Vývoj vlastnických pomerov v lesných urbárskych spoločnostiach na Slovensku, s. 61–69; MICHNOVIČ, Imrich: K niektorým špecifickým formám feudálnych prežitkov v poľnohospodárstve východného Slovenska po r. 1918, s. 79–86; KOVÁČ, Andrej: K problematike poľnohospodárstva na severovýchodnom Slovensku v druhej polovici 30. rokov, s. 87–94; MARTULIAK, Pavol: Roľnícke družstevníctvo na Slovensku v období prvej ČSR, s. 95–105; CAMBEL, Samuel: Milan Hodža a slovenský regionalizmus 30. rokov, s. 107–120; HOLZER, Gejza: Nové názorové a politické koncepcie mladej agrárnej generácie začiatkom tridsiatych rokov, s. 121–129; JURICOVÁ, Magda: Štátne výskumné ústavy na Slovensku a ich publikačná činnosť v prvom desaťročí ich existencie, s. 131–138; FABRICIUS, Miroslav: Bratislavská plodínová burza, s. 139–147.

0609

CHURÝ, Slavko: Niektoré archívne materiály slovenskej proveniencie o usadzovaní sa bulharských záhradníkov u nás. In: *VPZemM* 28, 1989–1990 [vyd. 1990], s. 335–349. Rés. angl.

0610

JURICOVÁ, Magda: Inštitucionálna báza poľnohospodárskeho výskumu v medzivojnovom období na Slovensku. In: *DVT* 25, 1992, č. 2, s. 85–95. Rés. angl.

0611

ZELENÁK, P.: Konferencia o poľnohospodárstve. [Uherské Hradiště, 22.–23. 5. 1990] In: *Slovácko* 32, 1990 [vyd. 1991], s. 145–146.

Dějiny řemesel

0612

PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila: Remeslo a jeho společenská degradácia. In: *UaŘ* 32, 1990, č. 1, s. 61–62. Rés. angl., něm., rus. s. 78–84.

0613

RYBÁRIKOVÁ-SERDAHELY, Margaréta — ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: Príspevok ku stredovekým kamenárskym značkám z Bratislavy. In: *ArchHist* 1990, sv. 15, s. 447–451. Rés. něm.

Srov. též č.: 185, 680

Dějiny průmyslu a hornictví

0614

FALTUS, Jozef: Nútená syndikalizácia československého priemyslu v 30. rokoch. In: *HD* 20, 1992, s. 167–178. Rés. něm.

0615

KAMENICKÝ, Miroslav: Hutníctvo striebra v stredoslovenskej banskej oblasti do konca 18. storočia. In: *ZDH* 20, 1993, s. 21–24. Rés. něm. Rozpravy NTM. Č. 126.

0616

KAMENICKÝ, Miroslav: Pracovníci Žarovnickej huty v 18. storočí. In: *ZDH* 23, 1995, s. 25–29. Rés. něm. Rozpravy NTM v Praze č. 134.

0617

KAMENICKÝ, Miroslav: Riešenie zhutňovania strieborných rúd v stredoslovenskej banskej oblasti v prvej polovici 18. storočia. In: *ZDH* 19, 1990, s. 87–100. Rés. něm., angl. Rozpravy NTM. Č. 121.

0618

LABUDA, Jozef: Lokalita Staré mesto v Banskej Štiavnici a jej sídliskové horizonty. In: *SDH* 22, 1992, s. 105–113. Rés. něm.

0619

MATĚJČEK, Jiří: Majitelé a podnikatelé v uhelném hornictví na území dnešního Československa v 19. století. (Vývoj vlastností profesní a sociální skupiny až do její relativní stabilizace 1780–1914). In: *K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století. I.* Opava, SÚ ČSAV 1991, s. 5–145. Rés. angl. s. 320, něm. s. 322–325.

0620

MICHALENKOVÁ, Eva: K historickej genéze zavádzania banského poriadku Maximiliána II. z roku 1571. In: *PHS* 31, 1990, s. 87–109. Rés. rus.

0621

MICHALENKOVÁ, Eva: Vplyv uhorského a českého banského práva na tvorbu banských zákonov Srbska, Bosny a Turecka v období feudalizmu. In: *SDH* 22, 1992, s. 197–210. Rés. něm.

0622

PRIKRYL, Ľubomír Viliam: Úsilie o ťažbu soli na Orave. In: *DVT* 25, 1992, č. 3, s. 142–151. Rés. angl.

0623

PŘIBYL, Josef: Poválečný hlad po oceli a jeho důsledky. In: *ZDH* 20, 1993, s. 46–50. Rés. něm. Rozpravy NTM. Č. 126.

0624

ŠARUDYOVÁ, Mária: Topografia železiarní na Slovensku v 19. storočí. Košice, Východoslov. naklad. 1989. 220 s.

Rec.: Rasil Zdeněk, Hutnické nemovité památky v monografii o slovenském železářství. *PamPřir* 16, 1991, č. 5, s. 285–286.

Srov. též č.: 186, 366

Dějiny obchodu

0625

HUNKA, Ján: Inter-etnické kontakty a obchodné styky Slovenska počas stredoveku so zahraničím. In: *Arch-Hist* 1993, sv. 18, s. 87–92. Rés. něm.

Dějiny financí

0626

KUKA, Pavol st.: Matej Bel a Kremnica. In: NumL 45, 1990, č. 1, s. 17–22. Rés. něm.

0627

NĚMEČKOVÁ, Věra: První česko-slovenská měnová rozluka. The First Czecho-Slovak Currency Split. In: Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993. Opava — P., Ústav historie a muzeologie FPF Slezské univerzity Opava 1995, s. 81–87. Rés. angl.

0628

ŠRAJEROVÁ, Oľga: Vzťahy českého a slovenského finančného kapitálu počas existencie Slovenského štátu a jeho menový systém. In: Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993. Opava — P., Ústav historie a muzeologie FPF Slezské univerzity Opava 1995, s. 157–162. Rés. angl.

Dějiny dopravy a spojení

0629

100. VÝROČÍ elektrických drah na území Československa. P., Spol. dopravy ČSVTS — Spol. městské dopravy 1991.

[Z obsahu]: MAHEL, Ivo: Tatranské elektrické železnice, s. 43–45; LETKO, Anton: Vznik elektrické trate Trenčianska Teplá — Trenčianske Teplice, s. 46–49; ADAMOVSÝ, Jiří: Elektrická dráha Bratislava — zemská hranice — (Videň), s. 53–55; Chronologický přehled zprovoznění systémů městských, drobných a místních elektrických drah v Československu, s. 67–68.

0630

ČOMAJ, Pavol: Garbiari na Brezovej. Zo spomienok brezovského poštára. In: MalK 26, 1990, č. 2, s. 11.

0631

ČOMAJ, Pavol: Železnica na Brezovej. Spomienky brezovského poštára Jána Valáška. In: MalK 26, 1990, č. 1, s. 11.

0632

ĎURECHOVÁ, Mária: Niektoré aspekty výstavby nových železničných tratí na Slovensku v medzivojnovom období. In: HD 19, 1991, s. 65–90.

0633

HERZÁŇ, František — STRIŠŠ, Jozef: Vývoj organizácie železníc. In: HD 19, 1991, s. 37–45.

0634

CHOLUJ, Dominik: Dve prípojné kysucké trate na Košicko-bohumínskej železnici (324, 325). In: Z dějin železniční dopravy 1990, s. 89–105. Rés. něm. Rozpravy NTM. Č. 115.

0635

JAKUBEC, Ivan: Úvahy o dopravně-politických otázkách česko-slovenských vztahů 1918–1938. In: Sborník VA. B., 1994, s. 243–249. Rés. něm.

0636

JURKOVIČ, Miloš: Vzduchoplavba v Luhačoviciach. In: MalK 26, 1990, č. 3, s. 10.

0637

RYCHLÍK, Jan: Videňská arbitráž a rozvoj osobní dopravy na Slovensku. In: HD 19, 1991, s. 117–131. Dopln.: Jungmann Jan, Svátá cesta. Nouzové spojení Slovenska a Karpatské Ukrajiny po I. vídeňské arbitráži na přelomu let 1938–1939. (Diskusní příspěvek k referátu J. Rychlíka.) Tamtéž, s. 133–136.

0638

STRIŠŠ, Jozef: Aktuálne otázky vývoja dopravy na prelome 19. a 20. st. In: Práce DPV 27, 1991, s. 299–311.

DĚJINY VĚDY A KULTURY

0639

BEČKOVÁ, Marta — BIENKOWSKI, Tadeusz — ČAPKOVÁ, Dagmar: Znajomość dzieł Jana Amosa Komenskigo na ziemiach czeskich, slowackich i polskich od połowy XVII w. do czasów obecnych. Warszawa, PAN — Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki 1991. 164 s.

Zpr.: Bieńkowski Tadeusz, The New Studies on Komensky — Prospects and Possibilities. StudCom et Hist 22, 1992, č. 48, s. 185–186.

0640

ČAPKOVÁ, Dagmar: Základní příčiny významu Slovenska pro uchování tradice Komenského od jeho doby a pro poznávání jeho díla v českém národním obrození. In: Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému. P., UK—Karolinum 1991, s. 227–238.

0641

ČUMA, Andrej: Prazdnovanie 300 letného jubileja so dňa roždenija Ja. A. Komenskogo v Slovaki. In: ACom 1991, sv. 9, s. 91–98. Rés. slov.

0642

FARKAŠOVÁ, Etela: Kultúrne súvislosti vzniku novovekého štýlu myslenia vo vede. In: Věda a kultura. Sborník z konference. B., MU 1992, s. 77–83.

0643

GAŠPÁRIKOVÁ, Viera: Jánošík. Obraz zbojníka v národnej kultúre. Br., Tatran 1988. 292 s.

Rec.: Sirovátka Oldřich, ČesLit 38, 1990, č. 4, s. 377–378.

0644

JAN AMOS COMENIUS und die Entwicklung des Bildungswesens in Mitteleuropa seit dem 17. Jahrhundert. P., UK—Karolinum 1993.

[Z obsahu]: HAMADA, Milan: Jan Amos Komenský und die slowakische Kultur bis zum Ende des 18. Jahrhunderts, s. 63–85; PŠENÁK, Jozef: Jan Amos Komenský und die slowakische Schule und Pädagogik im 19. Jahrhundert, s. 95–115; HÝBL, František: Prof. PhDr. und Th.Dr. Ján Kvačala — der Begründer der modernen wissenschaftlichen Comeniologie, s. 153–163; ČUMA, Andrej: J. A. Komenský und Veränderungen der slowakischen Schule im 20. Jahrhundert, s. 165–175; OBDRŽÁLEK, Zdeněk: Die Ideen von Comenius bei der gegenwärtigen Humanisierung und Demokratisierung der Schule in der Tschecho-Slowakei, s. 201–207. Rec.: Beneš Jiří, StudCom et Hist 25, 1995, č. 53, s. 85–87.

0645

KARDOŠOVÁ, Monika: Konferencia Kontinuita a konflikt hodnot každodennej kultury. [Smolenice, 22.–23. 4. 1992] In: ČL 80, 1993, č. 1, s. 71–72.

0646

KOVÁČ, Bohuš: Filosoficko-estetické východiská veľkomoravskej literárnej školy. In: Proměny 27, 1990, č. 3, s. 6–24.

0647

PŘÍSPĚVKY z kongresu československé exilové Společnosti pro vědy a umění. [P.—Br., květen 1992] In: Práce ČSAV—A 1992, sv. 4. [Aut.]: Svoboda, Joseph G.: Česká sbírka univerzity v Nebrasce v Lincolnu, s. 201–213. Rés. něm.; HRUBAN, Zdeněk: Kde se ve Spojených státech nalézají archivní materiály o Čechách a Slovácích v zahraničí, s. 214–219. Rés. něm.; VIEST, Ivan M.: Absolventi Slovenské technické univerzity usazení v cizině, s. 220–265. Rés. něm.

0648

SKUTIL, Jan: Tři české komeniologické příspěvky na nitranském sympoziu MEDACTA. [31. 5.–4. 6. 1993] In: VVM 45, 1993, č. 4, s. 405.

0649

SZAPUOVÁ, Mária: Ľudská tvorivosť ako konštitutívny prvok vedy a kultúry. In: Věda a kultura. Sborník z konference. B., MU 1992, s. 41–45.

0650

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK filozof a pedagog. Hodonín, Masarykovo muz. 1993.

[Z obsahu]: JABLONICKÝ, Viliam: Aktuálnosť Masarykovho problému malého národa, s. 84–91.

0651

TOMČÍK, Miloš: J. A. Komenský a slovenská kultura. [Br. 30.–31. 3. 1992]. In: StudCom et Hist 25, 1995, č. 53, s. 79–81.

Srov. též č.: 550

Dějiny historických věd

0652

BEČKOVÁ, Marta: Erkenntnis und Nachhall der Persönlichkeit und des Werkes Jan Amos Komenskýs in den Böhmischen Ländern und in der Slowakei in den Jahren 1892–1918. In: ACom 1991, sv. 9, s. 77–90. Rés. čes.

0653

BETHKE, Susan: České a slovenské hlasy k odsunu sudetských Němců. In: Proměny 28, 1991, č. 4, s. 61–71.

0654

HÝBL, František: Moravský soubor Veškerých spisů J. A. Komenského a Ján Kvačala. In: Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému. P., UK—Karolinum 1991, s. [239]–246.

0655

MLYNÁŘIK, Ján: Štefánik v historiografii II., III. In: Proměny 28, 1991, č. 2, s. 135–150; č. 3, s. 108–117.

0656

MLYNÁŘIK, Ján: T. G. Masaryk v slovenskej historiografii. In: ČČH 89, 1991, č. 2, s. 185–197. Rés. angl.

0657

ŠVORC, Peter: Ernest Denis. In: HistO 3, 1992, č. 1, s. 24–26.

0658

WINTERS, Stanley B.: R. W. Seton-Watson a počátky výzkumu českých a slovenských dějin ve Spojených státech. In: Moderní dějiny 3, 1995, s. 213–228. Rés. něm.

Srov. též č.: 20, 404

Dějiny filozofických věd

0659

BAKOŠ, Vladimír: K pôsobeniu a odozve českej filozofie na Slovensku v rokoch 1918–1948. In: SPFFBU(B) 40, 1991, č. 38, s. 23–30.

0660

FRANKOVÁ, Libuša: J. A. Komenský a Slovensko. K 400. výročiu narodenia. In: HistO 3, 1992, č. 4, s. 111–113.

0661

HAMADA, Milan: Jean Amos Comenius et la culture slovaque jusqu'à la fin du XVIIIe siècle. In: ACom 1991, sv. 9, s. 63–76. Rés. slov.

0662

MIKLEŠ, Ján: „Locí paralleli“ medzi Jánom Amosom Komenským a Izákom Cabanom v atomistickej filozofii. In: StudCom et Hist 23, 1993, č. 50, s. 12–25. Rés. něm.

Srov. též č.: 485

Dějiny ekonomie

0663

KOSTA, Jiří: O pracích českých a slovenských ekonomů v exilu 1948–1990. In: PE 39, 1991, č. 9–10, s. 5–34.

0664

SBORNÍK z konference k výročí narození prof. JUDr. Karla Engliše. [B., 25. 9. 1991] B., UTGM — právnická fakulta 1991. 77 s. Spisy právnické fakulty. Č. 97. Řada teoretická. [Z obsahu]: KORČEK, Ludovít: Vplyv Englišovho teoretického odkazu na formovanie sa ekonomického myslenia na Slovensku, s. 41–44; LISÝ, Ján: Problémy transformácie ekonomiky Slovenska na trhový systém, s. 57–59; MACHALOVÁ, Tatiana — ŠMÍDOVÁ, Iva: Karol Engliš — filozofujúci ekonóm, s. 61–65.

Dějiny ideí a ideologií

0665

BARTA, János: Problémy osvícenského absolutismu v Uhrách. In: AUC Phil et Hist 1989 [vyd. 1991], č. 3, s. 133–139. Rés. něm. Studia historica 36: Historická úloha absolutní monarchie ve střední Evropě 17.–18. století.

0666

FRAJDL, Jiří: Od čechoslovakismu k separatismu — portrét Andreje Hlinky. In: Reportér 5, 1990, č. 16, příl. s. I–IV.

0667

HAMADA, Milan: Humanizmus a reformácia na Slovensku vo vzťahu k antickej kultúre. In: StudCom et Hist 20, 1990, č. 41, s. 41–47. Rés. angl.

0668

MASARYKOVA idea československé státnosti ve světle kritiky dějin. P., Ústav TGM 1993. [Z obsahu]: OPAT, Jaroslav: Teze k Masarykově národnostní a státoprávní filozofii do roku 1918, s. 9–14; VÁROSOVÁ, Elena: Filozofické zdroje Masarykovy československé státnosti a Ján Kollár, s. 15–23; SOJKOVÁ, Zdena: Masaryk a Štúrovci, s. 24–34; UHLÍK, Peter: Štefánikov kraj a T. G. Masaryk, s. 35–40; SAMSON, Ivo: T.G.M. a Nová Európa - geopolitický portrét T. G. Masaryka, s. 50–55; BROKLOVÁ, Eva: Základy politického systému ČSR v ústavní listině z roku 1920, s. 56–65; RYCHLÍK, Jan: Teorie a praxe jednotného československého národa a československého jazyka v I. republice, s. 69–77; TOMČÍK, Miloš: Antinómie čechoslovakizmu ako kultúrneho fenoménu po roku 1918, s. 78–85; BEDNÁŘ, Miloslav: Odezva Masarykovy ideje Československé republiky a krize inteligence, s. 86–88; BARTLOVÁ, Alena: Slovenské návrhy na transformáciu politického systému medzivojnového Československa, s. 89–93; MATHE, Svätoslav: Štát sa udržuje na tých ideách a princípoch, ktoré stáli pri jeho zrode, s. 94–96; ZAVACKÁ, Katarína: Vplyv politiky na štátoprávny vývoj v Československu po roku 1945, s. 97–102.

0669

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla: Ohlas Schauerovy otázky na Slovensku. In: Hubert Gordon Schauer. Osobnost — dílo - doba. Litomyšl, Stát. okr. archiv 1994, s. 73–77. Rés. něm.

Dějiny umění

0670

CIULISOVÁ, Ingrid: The Slovak Art History 1919–1938. In: Umění 41, 1993, č. 6, s. 419–420.

Srov. též č.: 46, 106, 107

Dějiny architektury

0671

FERUS, Viktor: Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Typisierung der Mittelalterlichen bürgerlichen Architektur. In: AR 43, 1991, č. 2, s. 285–305. Rés. něm.

0672

MAZÚROVÁ, Elena: Bratislavský hrad — zistenie nových náleзов na vstupnom gotickom portále do hradného paláca. In: Historická Olomouc a její současné problémy 8, 1990 [vyd. 1992], s. 175–178, 5 s. obr. příl.

0673

ŠEBEK, Jiří: K 65. výročí odhalení Štefánikovy mohyly na Bradle. In: HaV 42, 1993, č. 4, s. 179–183.

Srov. též č.: 376, 386

Dějiny malířství

0674

HLOBIL, Ivo: Multiplikace altötönské madony v českých zemích a na Slovensku. Výzva k inventarizaci. In: Umění 39, 1991, č. 6, s. 537–539.

0675

SÝKOROVÁ, Ľuba: Pohľadnice Pavla Sochána. In: UaŘ 35, 1993, č. 3, s. 74–76.

0676

TOGNER, Milan: Fragment aus Debno — älteste Tafelmalerei auf polnischem Gebiet und die Anfänge der Zipser Malerei. In: Umění 41, 1993, č. 5, s. 281–286.

0677

TOGNER, Milan: Románske maliarstvo na Slovensku. In: Umění 42, 1994, č. 4–5, s. 324–338. Rés. něm. Srov. též č.: 39

Dějiny uměleckých řemesel a lidové tvorby

0678

BIALEKOVÁ, Darina: K otázke územného rozšírenia slovanských ozdobných kovani s puklicou v 9. storočí. In: SPFFBU(E) 38–39, 1989–1990 [vyd. 1990], č. 34–35, s. 41–52. Rés. něm.

0679

DANGLOVÁ, Olga: Obraz a text na textilných nástenkách. In: ČL 80, 1993, č. 1, s. 28–44. Rés. něm.

0680

CHOVANEC, Ján: Odev na renesančných kachliciach z hradu Trebišov. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 385–396. Rés. něm.

0681

JANOVÍČKOVÁ, Marta — FURYOVÁ, Klára: Stolovanie v stredoveku na Slovensku. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 111–124. Rés. něm.

0682

LABUDA, Jozef: Kolkovaná grafitová keramika z Banskej Štiavnice ako doklad obchodných vzťahov. In: ArchHist 1990, sv. 15, s. 405–409. Rés. něm.

0683

MARUNIAKOVÁ, Marta: Súbor skla z Bratislavského hradu. In: ArchHist 1991, sv. 16, s. 361–377. Rés. něm.

0684

ŠTAJNOCHR, Vítězslav: Problém řezbářské stylizace zobrazení na slovenských črpácích. In: SNM—A 43, 1989 [vyd. 1992], č. 3–4, s. 73–123. Rés. něm. s. 83.

Dějiny hudby a tance

0685

GREGOR, Vladimír — SEDLICKÝ, Tibor: Dějiny hudební výchovy v českých zemích a na Slovensku. P., Supraphon 1990. 288 s. Comenium musicum. Sv. 20.

0686

NOVOTNÁ, Jana: Hudobný život Bratislavy od stredoveku po barok. [Br., 5. 10. 1989] In: HudV 27, 1990, č. 1, s. 90–92.

0687

PILKOVÁ, Zdeňka: Muzikologická konference v Bratislavě. [23.–25. 3. 1992] In: HudV 29, 1992, č. 4, s. 373–375.

0688

PRAŽSKÁ mozartovská konference „Bohemikální“ aspekty Mozartova života a díla. [16.–17. 5. 1991]. In: HudV 28, 1992, č. 4, s. 284–340.

[Z obsahu]: VOJSOVIČOVÁ, Anna: Mozartove skladby v inzeráte K. J. Helmera, s. 316–321.

Srov. též č.: 148, 149

Dějiny divadla a filmu

0689

CIEL, Martin: Informácia o súvislostiach slovenskej filmovej teórie. Jej prehistória v rokoch dvadsiatych a tridsiatych. In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 275–283.

0690

HRABUSICKÝ, Aurel: Obrazová skladba slovenského filmu 1945–1970. In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 153–162.

0691

LEHUTA, Emil: Režijné generácie v slovenskom filme ako periodizácia. In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 145–152.

0692

MACEK, Václav: K dejinám slovenského dokumentárneho filmu. Br., Slov. filmový ústav — Národné kinematografické centrum 1992. 173 s. Rec.: Hádková Jana, Slovenský dokumentárny film jako předmět bádání. Illuminace 5, 1993, č. 1, s. 134–136.

0693

MACEK, Václav: Kinematografia v Slovenskej republike (1939–1945). In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 59–66.

0694

MALLÁ, Alexandra: Dve hry z Prešovského kolégia. In: ZJKF 33, 1991, č. 1–4, s. 30–40. Rés. lat.

0695

OBUCH, Andrej: Štvrtá generácia slovenských režisérov hraného filmu — vzťahy a súvislosti. In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 171–174.

0696

PAŠTÉKOVÁ, Jena: K problému typológie filmových adaptácií prózy. (Náčrt slovenskej situácie do konca šesťdesiatych rokov.) In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 163–170.

0697

SÝKOROVÁ, Ľuba: Karol Plicka. In: NR 4, 1994, č. 3–4, s. 113–124.

0698

ZVARÍK, Emil: Celoročný denný kurz pre kinetickú fotografiu a kinematografiu pri Škole umeleckých remesiel v Bratislave 1938–1939. In: Filmový sborník historický 2, 1991, s. 121–130.

Srov. též č.: 111

Dějiny literatury a jazyka

0699

FORST, Vladimír: Kollárovská konference. [P., 24. 5. 1993] In: ČesLit 41, 1993, č. 4, s. 453–455.

0700

IVANKOVIČOVÁ, Katica: Jan Kollár v Danici ilyrské. In: Studia balkanica bohemo-slovaca IV. B., Masarykova univerzita v Brně pro Filozofickou fakultu 1995, s. 162–168. Rés. angl.

0701

SKUTIL, Jan: Čechy, Morava a Slovensko v historii, zejména literární. Věnováno prof. dr. J. B. Čapkovi (1903–1982) k nedežitém devadesátinám. In: Z kralické tvrže 19, 1993, s. 75–85.

Srov. též č.: 136

Dějiny literatury

0702

ASTRAIN nárek k Novému roku 1611 od Adama Proserchoma. In: ZJKF [Přel.]: Okál, Miloslav. 33, 1991, č. 1–4, s. 52–62.

0703

ČESKÁ literatura. Časopis pro literární vědu. Roč. 4, 1996, č. 3. [Red. slovenských příspěvků]: Paštéková, Jelena.

[Z obsahu]: ZAJAC, Peter: Zmysel diania, dianie zmyslu, s. 227–244. Rés. angl.; HAMADA, Milan: Slovenská baroková a predosvietenská kultúra a Jan Amos Komenský, s. 245–269. Rés. angl.; GRAFIK, Michal: Rázusove ideové zmätky mladosti (Roky 1907–1912), s. 270–284. Rés. angl.; VANOVIČ, Julius: Dialóg v „Monologu oosobnosti“, s. 285–293.

0704

ĐURIŠIN, Dionýz: O medziliterárnom centrízme balkánskych literatúr. In: Studia balkanica bohemo-slovaca IV. B., Masarykova univerzita v Brně pro Filozofickou fakultu 1995, s. 45–53. Rés. rus.

0705

GAÉRIK, Michal: Rázus ako epigramatik prevratu a rušitel' poprevratových ilúzií. In: Proměny 27, 1990, č. 3, s. 34–49.

0706

KÁŠA, Peter: Paradoxy a peripetie ranej tvorby P. J. Šafaříka. In: ČesLit 43, 1995, č. 6, s. 588–600. Rés. angl.

0707

KROUPA, Jiří K.: Bohemica, Silesiaca a Slovenica v rukopisném sborníku „Codex carminum Nicolai Olahii...“. In: LF 113, 1990, č. 3, s. 231–235.

0708

LEFÍKOVÁ, Anna: Šimon Fába — básnik druhej polovice 18. storočia. In: ZJKF 33, 1991, č. 1–4, s. 41–51. Rés. lat.

0709

LIEHM, Antonín J.: Generace. Novomeský — Krumbachová — Kundera — Škvorecký — Vaculík — Mucha — Putík — Tatarka — Goldstücker — Bednár — Čivný — Skácel — Karvaš — Klíma — Havel — Kosík — Hostovský — Voskovec — Sartre. P., Čs. spis. 1990. 472 s. Edice vzpomínky a korespondence.

0710

MÁJEKOVÁ, Helena: Ján Filický a jeho miesto v humanistickej literatúre. In: ZJKF 33, 1991, č. 1–4, s. 19–29. Rés. něm.

0711

PAULINY, Ján: Die arabisch-byzantinischen Berührungspunkte im Bereich der epischen Dichtung (vor und nach 1000). In: Byz 54, 1993, č. 1, s. 183–189.

0712

PERSTICKÁ, Dagmar — PŘEROSTOVÁ, Lea: Dominik Tatarka a ti druzí. Informace o umlčované a zamlčované slovenské literatúre. B., SVK 1991. 173 s.

0713

SOJKOVÁ, Zdenka: Staré i nové motivy básníka Štúra roku 1840. In: ČesLit 39, 1991, č. 1, s. 74–82.

0714

TOMČÍK, Miloš: Masarykov podiel na aktivizácii slovenskej literatúry 19. a 20. storočia. In: T. G. Masaryk a Slovensko. P., Masarykova spol.—Ústav TGM 1992, s. 22–67.

Srov. též č.: 554, 716

Dějiny jazyka

0715

SLAVIA. Časopis pro slovanskou filologii. Roč. 61, 1992, č. 4. Philologia Slavica in honorem Francisci Venceslai Mareš septuagenarii.

[Z obsahu]: BLANÁR, Vincent: K procesu zdomáckovania lexikálnych prvkov v blízko príbuzných jazykoch, s. [447]–452; KRAJČOVIČ, Rudolf: Veľkomoravská cesta z Nitry na Moravu vo svetle lexiky starej toponymie, s. [453]–459.

Srov. též č.: 502

Dějiny věd o etnických oblastech

0716

DOROVSKÝ, Ivan: Česká a slovenská literární balkanistika posledního desetiletí. (1983/1993). In: Studia balkanica bohemo-slovaca IV. B., MU 1995, s. 30–37. Rés. rus.

0717

FROLCOVÁ, Věra: Česká a slovenská národopisná balkanistika v letech 1986–1994. In: Studia balkanica bohemo-slovaca IV. B., MU 1995, s. 38–44. Rés. něm.

0718

KURZOVÁ, Helena: Česká a slovenská balkanistická jazykověda 1986–1993. In: Studia balkanica bohemo-slovaca IV. B., MU 1995, s. 20–29.

Dějiny slavistiky

0719

BECHYŇOVÁ, Věnceslava: Konference P. J. Šafaříka a československá slavistika. [Prešov, 12.–14. 9. 1991] In: Slavia 61, 1992, č. 2, s. 230–232.

0720

VLČEK, Radomír: Slavistická konference v Bratislavě. [Geneze nacionalismu ve střední Evropě — Ján Kollár a slovanská idea, 19.–21. 9. 1994.] In: SIPf 80, 1994, č. 4, s. 428–430.

Dějiny školství a pedagogiky

0721

BÁLEK, Alexej: Vyrovnání Slovenska na úroveň českých zemí. In: DaS 13, 1991, č. 4, s. 42–45.

0722

DITRICHOVÁ, Katarína: České gymnázium v Uherskom Hradišti a slovenskí študenti v druhej polovici 19. storočia. In: Slovácko 31, 1989 [vyd. 1990], s. 11–18. Rés. něm., rus.

0723

DITRICHOVÁ, Katarína: Gymnázia v Hodoníne, Strážnici a slovenskí študenti koncom 19. storočia. In: JM 27, 1991, sv. 30, s. 77–86. Rés. něm., rus.

0724

K 400. výročí narození J. A. Komenského. In: Pedagogika 41, 1991, č. 5–6, s. 529–667.

[Z obsahu]: PŠENÁK, Jozef: Význam potockého pobytu pre vývoj pedagogiky Komenského, s. 593–601. Rés. angl.; ČUMA, Andrej: Jana Amosa Komenského Orbis pictus stále aktuálny, s. 603–609. Rés. angl.

0725

MLYNÁRIK, Ján: Českí profesori na Slovensku. I. Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919–1949. P., Danubius 1994. 266 s. Rés. čes., angl., něm.

Srov. též č.: 19, 100, 409, 411, 512

Dějiny sdělovacích prostředků

Dějiny novinářství a tisku

0726

PANOVOVÁ, Ema: Jesenského predstava o čl. štátnosti — jej zástoj a evolúcia v revolučnom Rusku. In: Slavica sv. 7, 1991 [vyd. 1990], s. 131–135. Rés. rus. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas Philosophica. Philologica 61.

0727

ZABLOUDILOVÁ, Jitka: Přehled tisku Čechů a Slováků v Rusku 1914–1920. Periodika a neperiodické tiskoviny českých a slovenských krajanů, zajatců a legionářů. In: HaV 44, 1995, č. 4, s. 102–141.

Srov. též č.: 557

DĚJINY EXAKTNÍCH VĚD

Dějiny matematiky

0728

BUKOVSKÝ, Lev: Základné koncepcie matematiky na prelome 19. a 20. st. a ich vplyv na ďalší rozvoj matematiky. In: Práce DPV 27, 1991, s. 165–170.

Srov. též č.: 141

Dějiny fyzikálních věd

0729

PÖSS, Ondrej: VI. celoštátny seminár z dejín fyziky. [Pezinok, 3.–6. 10. 1990] In: DVT 23, 1990, č. 2, s. 126–127.

0730

STARÍČEK, Imrich: Newtonova motivácia mechaniky. In: DVT 24, 1991, č. 4, s. 209–218. Rés. angl.

0731

ŠEBESTA, Juraj: Mechanika po Newtonovi. In: Práce DPV 26, 1991, s. 355–371.

0732

ŠEBESTA, Juraj: Revolúcia vo fyzike na prelome 19. a 20. st. a metodológia fyziky. In: Práce DPV 27, 1991, s. 83–99.

Dějiny věd o neživé přírodě

0733

POKORNÝ, Z.: Milan Rastislav Štefánik — vědec (21. 7. 1880 – 4. 5. 1919). In: VaŽ 35, 1990, č. 1, s. 16–17.

0734

STARÍČEK, Imrich: K stredovekej kozmológii. In: Práce DPV 26, 1991, s. 173–174.

Srov. též č.: 137

Dějiny věd o živé přírodě

0735

HRABOVEC, Ivan: Počiatky botaniky na Univerzite Komenského v Bratislave. In: DVT 24, 1991, č. 3, s. 178–182.

Srov. též č.: 623

DĚJINY ZDRAVOTNICTVÍ

Dějiny lékařství a lázeňství

0736

PÖSS, Ondrej: IV. balneohistorická konferencia. [Bojnice, 6.–8. 11. 1989] In: DVT 23, 1990, č. 2, s. 128.

DĚJINY TECHNIKY

Dějiny strojírenství

Srov. též č.: 731

Dějiny energetiky

Srov. též č.: 632

Dějiny báňské a hutní techniky

0737

BUTKOVIČ, Štefan: Argentum vivum — semper vivum. In: DVT 23, 1990, č. 1, s. 23–31. Rés. rus., angl.

0738

KAMENICKÝ, Miroslav: Hutnícka veda a školstvo v stredoslovenskej banskej oblasti do konca 18. storočia. In: ZDH 24, 1995, s. 26–33. Rés. něm. Rozpravy NTM v Praze č. 135.

0739

KLADIVÍK, Eugen: Príspevok Slovenska k rozvoju banskej čerpacej techniky. In: SDH 22, 1992, s. 121–139. Rés. něm.

0740

KLADIVÍK, Eugen: Vzduchový čerpací stroj v banskoštavnických baniach. In: DVT 23, 1990, č. 2, s. 107–111. Rés. rus., angl.

Srov. též č.: 616

DĚJINY KNIHY

0741

KUZMÍK, Jozef: Knižná kultura na Slovensku v stredoveku a renesancii. Martin, MS 1987. 233 s. Rec.: Pešek Jiří, AUC HUCP 30, 1990, č. 1, s. 101–103.

DĚJINY TĚLOVÝCHOVY

0742

JERÁBEK, Luboš. Československý fotbal v číslech a faktech. P., Olympia 1991. 379 s.

0743

NEUMAN, Přemysl: Zamyšlení nad československým dostihovým sportem. In: Reportér 5, 1990, č. 10, s. 30–31.

Rejstřík autorský a názvový

A

- Adam Ján 463
 Adám Mágda 246
 Adamová Karolina 282, 283, 288
 Adamovský Jiří 629
 Akce B — vystěhování „státně nespolehlivých osob“ z Prahy, Bratislavy a dalších měst 1952–1953 298
 Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu 284
 Alexander June Granatir 371
 Ambros Cyril 159
 Ardura Bernard 377
 Archivy a veřejnost 22
 Astraiin nárek k Novému roku 1611 od Adama Proserchoma 702
 Avenarius Alexander 375

B

- Babička Václav 22, 27, 340
 Bakoš Ján 46
 Bakoš Vladimír 659
 Baláž Julius 25, 205, 354, 581
 Balcar Miroslav 1
 Bálek Alexej 594, 721
 Barnovský Michal 2, 202, 608
 Barta János 665
 Bartlová Alena 242, 483, 595
 Bečková Marta 639, 652
 Bechyňová Věnceslava 719
 Bělič Vít 26
 Beňa Jozef 484
 Bencze László 361
 Beneš Jiří 644
 Beránek Jiří 422
 Bethke Susan 653
 Bialeková Darina 178, 459, 678
 Bibliografia slovenskej onomastiky 1988 99
 Bibliografie dějin Československa 91–93
 Bibliografie prací k soudobým českým/československým dějinám 94
 Bibliografie lesnického školství 100
 Bibliografie řeckých a latinských studií v Československu 101
 Bicko Ján 586
 Bieńkowski Tadeusz 639
 Bílek Jiří 299
 Bittnerová Dana 434
 Bláhová Marie 76
 Blanár Vincent 110, 715
 Blaško Štefan 203
 Bleha Josef 107
 Blížkovský Bohumír 485

- Blodig Vojtěch 407
 Boor Ján 243
 Borák Mečislav 244, 245, 359
 Botík Ján 439
 Brabencová Jana 596
 Brandes Detlef 477
 Brokl Lubomír 297, 486
 Broklová Eva 486, 487
 Brožek Aleš 124
 Brtáň Rudo 488
 Břach Radko 476
 Břeňová Halina 277
 Břeňová Věra 94, 96
 Buben Milan 119
 Bukovský Jan 376
 Bukovský Lev 728
 Burian Jiří 467
 Butkovič Štefan 737
 Bútorová Zora 291
 Butvin Jozef 76
 Bystrický Jozef 341
 Bystrický Valerián 278, 489

C

- Cesta do katastrofy 477
 Ciel Martin 689
 Ciulisová Ingrid 670

Č

- Čapka František 77, 204, 446
 Čapková Dagmar 639, 640
 Čaplovič Dušan 160, 447, 448
 Čechová Soňa 308
 Česká literatura 703
 České a československé dějiny 190
 České a slovenské zemědělství 608
 Československá literatura kodikologická 102
 Československé dějiny 285
 Čilinská Zlata 449
 Čomaj Pavol 630, 631
 Čornej Petr 192
 Čukan Jaroslav 421, 423
 Čuma Andrej 641, 724

D

- Dangl Vojtech 200, 360, 361, 365
 Danglová Oľga 39, 679
 Daniel Bartoloměj 562
 Deák Ladislav 246
 Dějiny Československa 76
 Dejmek Jindřich 10

Die „gesta Hungarorum“ 191
 Ditrichová Katarína 722, 723
 Dnešní krize 490
 Dohnal Miloň 76
 Dokulil Miloš 491
 Dokulilová Karla 103
 Dokumenty a materiály ke studiu dějin Československa 77
 Dokumenty z maďarského vojenského archivu 205
 Doležal Bohumil 223, 478
 Dolista Karel 377
 Domaňský Josef 492
 Dorovský Ivan 247, 716
 Dostál Bořivoj 201
 Drápal Milan 229
 Drápala Milan 98, 109
 Dubayová Mária 563
 Dubovický Ivan 371, 372
 Dubovský Ján 22
 Dubsý Vladimír 424
 Duray Miklós 248
 Ďurechová Mária 632
 Ďurišin Dionýz 704
 Důsledky rozdělení Československa 206
 XXIII. Demografická konference 438
 Dvonč Ladislav 99
 Dvořák Jiří 249
 Dvořák Miroslav 198
 Džupa Karol 425

E

Egyházy-Jurovská Beata 185
 Elschek Oskár 148
 Encyklopedie českých a slovenských fotografů 111
 Engelbrecht Wilken 120

F

Fabian Juraj 573
 Faltus Jozef 597, 614
 Farkašová Etela 642
 Ferenčuhová Bohumila 250
 Ferus Viktor 671
 Fiala Anton 125
 Fiala Petr 102
 Fialová Ludmila 438
 Folta Jaroslav 53
 Forst Vladimír 699
 Fórum o sudetoněmecké otázce 478
 Frajdl Jiří 493, 666
 Franc Zdeněk 11
 Francková Zuzana 190
 Franková Libuša 660

Frič Pavol 576
 Frolcová Věra 717
 Frolíková Alena 101
 Fűryová Klára 681

G

Gáfrík Michal 705
 Gajdoš Marián 587–589
 Gál Fedor 490, 576
 Galandauer Jan 112, 207, 328, 336, 358, 479
 Galuška Luděk 161, 178
 Gašparíková Viera 643
 Gaura Karel 409
 Gawrecki Dan 416
 Gazda Stefan 34
 Gebhart Jan 54, 55
 Gecelovský Vladimír 564
 Geršlová Jana 416
 Gímeš Emil 494
 Gombárová Jana 101
 Goňcová Marta 322
 Gracová Blažena 495
 Grajewski Andrzej 251
 Gregor Vladimír 685

H

Habovštiak Alojz 162
 Hádková Jana 692
 Halašová Eva 435
 Hallon Pavol 381, 450
 Hamada Milan 644, 661, 667, 703
 Hanuliak Milan 163, 387, 451, 464
 Hanuliak Václav 466
 Harbul'ová Ľubica 590
 Harenberg Bodo 196
 Harna Josef 3, 47, 56, 208, 228
 Hartmannová Eva 469, 526
 Hauptová Zoe 57
 Hautová Júlia 48
 Havlíček Juraj 344
 Havránek Jan 410, 438
 Hernová Šárka 470
 Herzán František 633
 Herzmann Jan 297
 Historie a současnost veřejné správy 279
 Historiografie na Slovensku 1990–1994 96
 Historiografie v Československu 95
 Hladký Ladislav 496
 Hlaváček Ivan 191
 Hledíková Zdeňka 76
 Hlinka J. [Jozef] 126

Hlinomaz Milan 121, 123, 124
 Hlobil Ivo 674
 Hloušek Jan 23
 Holec Roman 598, 416
 Homza Martin 252
 Hope Jiří 292
 Horák František 187, 188
 Horáková-Gašpariková A. 497
 Houbová Bohumila 91
 Houdek Vladimír 209
 Housková Hana 394, 395
 Hovorka Dušan 164
 Hrabalová Olga 149
 Hrabovec Ivan 58, 735
 Hrabušický Aurel 690
 Hradec Králové 1866-1991 Koniggrätz 361
 Hradilová Marta 102
 Hrady a zámky v Československu 467
 Hrala Jiří 165
 Hroncová Jolana 59
 Hronský Marián 329
 Hruban Zdeněk 647
 Hrubý Karel 195
 Hubenák Ladislav 498
 Hunčík Peter 576
 Hunka Ján 625
 Hýbl František 654
 Hynek Miloš 499-501

CH

Chalupecký Ivan 22
 Chelchowski Włodzimierz 245
 Chmiel Juraj 366
 Choluj Dominik 634
 Chovanec Ján 382, 680
 Christl Ilona 94
 Christová Ľubica 345
 Churý Slavko 253-255, 362, 392, 411, 426, 440, 441, 591, 609

I

Illášová Ľudmila 164
 Irša Rudolf 35, 373
 Ivankovičová Katica 700

J

Jablonský Jozef 293, 309-312, 346
 Jablonský Viliam 650
 Jakabová Mária 574
 Jakubec Ivan 635
 Jan Amos Comenius und die Entwicklung 644
 Janáček František 311

Janák Jan 76, 599
 Jančář Josef 150
 Jančík Drahomír 210, 294
 Jančo Milan 36
 Jankovič Zdeněk 427
 Janovičková Marta 681
 Jelínek Milan 502
 Jeřábek Luboš 742
 Jičín Rudolf 528
 Jirásek Zdeněk 600
 -jmk- 246, 328
 John Čestmír 166
 John Miloslav 503
 Jožák Jiří 114
 Jungmann Jan 637
 Juricová Magda 610
 Jurkovič Miloš 636
 Jurok Jiří 211
 Jurová Anna 565

K

K 400. výročí narození J. A. Komenského 724
 K. K. 452
 Kácha Miroslav 300
 Kalhousová Jitka 91
 Kalinová Vlasta 30
 Kalista Zdeněk 192
 Kalvoda Josef 256
 Kamasová Marta 428
 Kamenec Ivan 193, 212, 276, 398, 399, 406
 Kamenický Miroslav 615-617, 738, 432
 Kamhalová M. 40, 41
 Kanovský Martin 4
 Kapinus Miroslav 504
 Kaplan Karel 288, 298, 301, 528
 Kaputa Andrej 429
 Kardošová Monika 645
 Kárná Margita 407
 Kárník Zdeněk 336
 Kárný Miroslav 400, 407
 Karpašová Mária 505
 Kartous Peter 24, 122
 Káša Peter 706
 Kašpar Oldřich 194
 Kašpar Zdeněk 194
 Kavalír Milan 299
 Kavka František 190
 Kázmerová Ľubica 257
 Keller Hans 258
 Kellner Ludvík 363
 Kiliánová Gabriela 60, 412
 Kladivík Eugen 37, 739, 740

Klein Bohuš 367
 Klimek Antonín 330, 331, 340
 Klípa Bohumil 332
 Klokočka Vladimír 284
 Knihopis českých a slovenských tisků 187, 188, 189
 Knihy českých a slovenských autorů 97
 Kocian Jiří 203, 295
 Kocsis Károly 575
 Kohárová Marta 61, 62, 186, 213, 424
 Kohútová Mária 104
 Kolár Jaroslav 189
 Kolář Michal 214
 Kolář Petr 259
 Kollár Jan 388
 Kollárová Zuzana 22
 Kolníková Eva 127–129
 Komeniologické dielo Petra Vajcika 108
 Konečný Stanislav 589, 592
 Kontšeková Olga 413, 601
 Kopačka Ludvík 84
 Kopičková Božena 115
 Korček Ján 63, 66, 276, 302, 303, 342, 398
 Korček Ľudovít 664
 Kořalka Jiří 481
 Kořínková Květoslava 602
 Kosta Jiří 663
 Košťál Rudolf 389
 Kotyk Jiří 347
 Kováč Blažej 430
 Kováč Bohuš 646
 Kováč Dušan 215, 333, 339, 474, 479, 506–508, 549
 Kováč Ladislav 5
 Kovačevićová Soňa 151, 453
 Kovaříková Jana 64
 Krajčovičová Nataša 509
 Krajčovič Rudolf 715
 Králik J. 454
 Králová Ľuba 436
 Kraskovská Ludmila 129
 Kraus Michael 510
 Kraus Ota 78
 Krejčí Jaroslav 195
 Krejčová Helena 401
 Kremerová Jiřina 106
 Krempaský Ján 431
 Krist J. M. 152
 Krivý Vladimír 216
 Križanová Eva 467
 Kronika lidstva s Výkladem do budoucnosti 196
 Kroupa Jiří K. 707
 Kroupa Jiří 284
 Křen Jan 311
 Kubiček Jaromír 95

Kučera Matúš 76
 Kučera Milan 438
 Kučera Rudolf 217, 511
 Kučerová Stanislava 238, 512
 Kudelásek Miloslav 91, 95
 Kuehnelt Leddihn Erik von 480
 Kujovský Rudolf 171
 Kuka Pavol st. 626
 Kuklík Jan 114
 Kural Václav 334, 477
 Kuruc František 260, 402
 Kurzová Helena 718
 Kusá Zuzana 414
 Kusák Dalibor 467
 Kusáková Lenka 388
 Kuzmík Jozef 741
 Kvaček Robert 65, 76, 218, 335
 Kýr Karel 12

L

L.V. 603
 Labuda Jozef 167, 618, 682
 Lacina Vlastislav 228, 603, 608
 Lakatoš Michal 261
 Langewiesche Dieter 481
 Lefiková Anna 708
 Lehuta Emil 691
 Lemberg Hans 477
 Letko Anton 629
 Lička Milan 180
 Liehm Antonín J. 709
 Lichnerová Rút 38
 Lindnerová Vladimíra 566
 Lipták Ľubomír 66, 478
 Lisý Ján 664
 Liška Branislav 513
 Lord Christopher 206, 576
 Lucký František 87
 Lukáč Gabriel 455
 Lukáč Pavol 262

M

-ma- [Markl Vladimír] 118
 Macek Václav 692, 693
 Mácelová Marta 456
 Macúrek Josef 514
 Maďarská menšina na Slovensku 576
 Magocsi Paul Robert 593
 Mahel Ivo 629
 Macháčová Jana 604
 Machálek Vít 263

- Májeková Helena 710
 Mallá Alexandra 694
 Malurová Hana 515
 Malý Karel 286
 Mamatey Victor S. 442
 Mann Arne B. 457, 567
 Marčák Ján 605
 Marečková Marie 6, 279, 415, 458
 Marek Jaroslav 190
 Marjinová Valentina V. 264
 Markl Vladimír 118
 Marko Augustín 516
 Marsina Richard 115
 Martinický Pavol 219
 Maruniaková Marta 683
 Masaryk Ján 198
 Masarykova idea československé státnosti 668
 Matějček Jiří 604, 619
 Mates Pavel 479
 Mathé Svätoslav 471
 Matúšová Jana 143
 Maur Eduard 13, 76
 Mazurová Elena 672
 Měchýř Jan 517, 518
 Melanová Miloslava 67
 Melicher Jozef 91
 Měřinský Zdeněk 68, 168, 459
 Měšťan Antonín 519
 Mezihorák František 220, 221
 Mezník Jaroslav 76
 Mihok Lubomír 184
 Michálek Ján 88
 Michálek Slavomír 265
 Michalencová Eva 620, 621
 Michalička Vladimír 14–18
 Mikleš Ján 390, 662
 Míková Zdeňka 134
 Mikulka Václav 287
 Milan Šimečka. Bibliografie díla 109
 Minarovičová Elena 42, 130, 131
 Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 98
 Mlynárik Ján 222, 403, 520, 655, 656, 725
 Molnár Imre 223, 577
 Mommsen Hans 481
 Moravcová Mirjam 153
 Moravčík Ctibor 304
 Moravec Milan 348
 Mosný Peter 472
 Moškoř Milan 43
 Muchka Ivan 467
 Müller Karel 122
 Musil Jiří 521

N

- Nandrásky Karol 391
 Navrátil Jaromír 224
 Navrátilová Alexandra 154
 Nečas Ctibor 568–570, 606
 Nechutová Jana 191
 Nechvátal Martin 69
 Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence 481
 Němec Petr 404, 479
 Němeček Jan 70, 225, 266, 267
 Němečková Věra 627
 Něnička Miloslav 112
 Nesejt František 190
 Neubert Karel 85
 Neuman Přemysl 743
 Neumann Róbert 396
 Nevizánsky Gabriel 169–171
 Nir Akiva 397
 Nižňanský Eduard 296
 Nosková Helena 522
 Nováčková Helena 340
 Novák Jozef 116, 122, 123
 Novotná Jana 686
 Novotný Jan 481
 Novotný Jiří 92, 93, 95, 98, 603
 Novotný Karel 76

O

- O samostatný československý stát 1914–1918 336
 Obuch Andrej 695
 Okál Miloslav 702
 Olexa Ladislav 184
 Olivová Věra 71, 79, 80
 Ōlvedi Ignác 363
 Onomastické zprávy a poznámky 144
 Opat Jaroslav 339, 523, 549, 668
 Orcival Francois d' 226
 Ordoš J. 454
 Orlický Oto 172
 Ormis Ján 389
 Ostertágová Alexandra 135
 Otáhal Milan 527
 Otázky sociálního vývoje 416

P

- Paličková-Pátková Jarmila 612
 Pánek Jaroslav 7, 76
 Panovová Ema 726
 Paríková Magdaléna 417
 Pašalov Vladimír 524
 Paštékova Jelena 696, 703

- Pataky Iván 321
 Pauliny Ján 711
 Pechalová Zdena 105
 Pejs Oldřich 268, 349, 374
 Pekař Josef 81
 Pekník Miroslav 341
 Pelda Vladimír 313
 Perstická Dagmar 712
 Pešek Jan 578
 Pešek Jiří 187, 190, 741
 Petr Stanislav 102
 Petráň Josef 76
 Petruš Pavol 269
 pch 173
 Pichlík Karel 227, 314, 323, 337
 Pilková Zdeňka 687
 Pinz Jan 525
 Pithart Petr 526, 527
 Pivcová Zuzana 354
 Plessingerová Alena 44
 Podiven 527
 Podolák Ján 155
 Pokorný Z. 733
 Polák Bedřich 137
 Polakovič Štefan 270
 Polišínská Milada 340
 Polišínský Josef V. 197
 Politický systém a státní politika 228
 Pop Ivan 271
 Poss Ondřej 49, 729, 736
 Povolný Mojmir 339
 Pramene k dejinám osídlenia 459
 Prameny k dejinám zahraničních Čechů a Slováků 27
 Prameny našich dějin 198
 Pražák Richard 474, 579, 580
 Pražská mozartovská konference 688
 Pražské dohody 1945–1947 528
 Prečan Vilém 229, 276, 315
 Prémontés en Bohème, Moravie et Slovaquie 377
 Prikryl Lubomír Viliam 138, 139–141, 622
 Příspěvky k dejinám požiarnej ochrany 432
 Problémy rozvoje venkovského osídlení 460
 Prokop Radim 473
 Proksa Pavel 86, 230
 Prokš Petr 82, 338
 Průcha Václav 597
 První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk 339
 Přehled českých a slovenských knižních ... 105
 Přerostová Lea 712
 Příbyl Josef 623
 Příhoda Petr 231, 527
 Příspěvky z kongresu československé exilové Společnosti vědy a umění 647
 Pšenák Jozef 19, 20, 644, 724

Pulpán Karel 607

R

- Radová-Štiková Milada 383
 Rajchl Rastislav 529
 Rajlich Jiří 351
 Rajnivec Juraj 368
 Rak Vladimír 297
 Rasil Zdeněk 624
 Rataj Jan 91
 Regesta diplomatica nec non epistolaria 199
 Reschová Jana 297
 Rodák Jozef 350
 Roháč Juraj 117
 Rohlíková Slavěna 94
 Romportlová Marta 272
 Romsics Ignác 273
 Royt Jan 85
 Rozloučení s Československem 232
 Rozsival Jaroslav 530
 Ruttkay Alexander 369
 Ruttkay Matej 174–177, 468
 Rybáriková-Serdahely Margareta 613
 Rydlo Jozef M. 203
 Rychlík Jan 72, 233, 339, 531–536, 637
 Ryšavý Zdeněk 460

S

- Sakař Vladimír 166
 Satke Antonín 136
 Sborník z konference k výročí narození prof. JUDr. Karla Engliše 664
 Sedlák Vincent 199
 Sedliaková Alžbeta 95, 96
 Sedlický Tibor 685
 75. výročí Zborova 358
 Sehnal Jiří 351
 Sejbál Jiří 132
 Semotanová Eva 286
 Schelle Karel 279, 284, 285
 Schmidt-Hartmannová Eva 405
 Schmiedlová Martina 384
 Silagi Gabriel 191
 Sirovátka Oldřich 643
 Sivák Florian 286
 Skutil Jan 145, 305, 648, 701
 Skýbová Anna 76
 Sládek Oldřich 352
 Slaný Julius 433
 Slepcev Igor 364
 Slezák Lubomír 54, 55, 603
 Slivka Michal 378–380

Sinekova Veronika 296
 Slovenská archivistika 89
 Slovensko v obrazoch 200
 Slovník prvního československého odboje 1914–1918 112
 Sociologický časopis 297
 Sojková Zdenka 713
 Sokolová Gabriela 482
 Sokolowski Tadeusz 343
 Sommer Karel 571
 Součková Jana 199
 Sovák Čeněk 320
 Srb Vladimír 437, 461
 Stanek Milan 156
 Stanislav Ján 316
 Stariček Imrich 730, 734
 Staroměstská výročí 178
 100. výročí elektrických drah 629
 Stloukal Milan 179
 Stránský Z. Z. 31
 Striš Jozef 633, 638
 Stručné dějiny práva v ČSR 288
 Stříbrný Jan 408
 Suško Ladislav 477
 Svatoš Michal 192
 Svoboda Joseph G. 647
 Svoboda Zbyšek 124
 Svobodová Milada 102
 Sýkorová Luba 675, 697
 Szapuová Mária 649
 Szarka László 474, 537
 Szomolányi Soňa 234

Š

Šamalík František 538
 Šamberger Zdeněk 29, 89
 Šanderová Jadwiga 418
 Šarudyová Mária 624
 Šebek Jiří 673
 Šebesta Juraj 731, 732
 Šedivý Filip 539
 Šedivý Ivan 83
 Šelflová Ludmila 97
 Šilar Jaroslav 528
 Šimeček Zdeněk 91, 95
 Šimon Bohumil 235
 Šimončík Jozef 28, 236
 Šiška Stanislav 180
 Šišmiš Milan st. 142
 Šitler Jiří 102
 Skorupová Anna 91
 Škorvánek Stanislav 276
 Škoviera Daniel 50

Šouša Jiří 26, 603
 Špetko Jozef 270, 324, 540
 Špiesz Anton 416, 419
 Šrajeroval Olga 541–546, 572, 628
 Štajnoch Vitězslav 684
 Štefanovičová Tatiana 73, 74, 178, 181, 182, 201, 613
 Štefanský Václav 353
 Štembera Milan 340
 Štiková Milada 383
 Šťovíček Ivan 340
 Štvrtecký Štefan 547
 Šuchová Xénia 280
 Šutaj Štefan 8, 577, 581–583
 Švehlák Svetozár 157
 Švorc Peter 548, 657

T

T. G. Masaryk a střední Evropa 474
 Táborné nucené práce 306
 Teichman Miroslav 274, 584
 Telec Jaroslav 385
 Teplý Jaroslav 190
 Terezín v konečném řešení židovské otázky 406
 Theresienstadt in der „Endlösung der Judenfrage“ 407
 Tirpák Ján 183
 Tlušťák Ján 184
 Togner Milan 676, 677
 Toňáš Garrigue Masaryk a česko-slovenské vztahy 549
 Tomáš Garrigue Masaryk filozof a pedagog 650
 Tomčík Miloš 549, 550, 651, 714
 Tomčíková Katarína 185
 Tomeš Josef 113
 Tomka Peter 287
 Tošnerová Marie 102
 Trávníček Dušan 281
 Trpák Ján 172
 Třeštík Dušan 237, 551
 Tři čtvrti století Československa 238
 Tři dokumenty o situaci ve slovenské armádě na přelomu let 1943/44 354
 Tůma Oldřich 94

U

Uher Ján 21
 Uhlár Vlado 146
 Uhlíř Jiří 100
 Umění. Soupis české a slovenské literatury 1976–1980 106
 Umění. Výběrový soupis české a slovenské literatury 1976–1980 107
 Urban Jan 75, 196
 Urban Otto 76, 84
 Urban Zdeněk 552, 553
 Urbancová Viera 158

Urbanec Jiří 393, 554
Urbanovský Milan 45

V

Vaculík Jaroslav 443–446, 555
Valach Július 51
Valachovič Pavol 52
Valenta Jaroslav 275, 556
Vališ Zdeněk 317
Vaniček Vratislav 90
Vaňková Vendula 92, 98
Varinský Vladimír 307
Várossová Elena 668
Varsík Branislav 147
Vatikán a Slovenská republika 276
Vávra Vlastimil 355
Veszprémy László 191
V.L. 603
Vladislav Jan 420
Vlček Radomír 720
Vlk Jan 91, 93, 95, 98
Vlnas Vít 87
Vnuk František 270
Vojsovičová Anna 688
Vondrášek Václav 356
Vondrovský Ivo 370
Vostatek Miroslav 357
Vošahlíková Pavla 333, 475, 557–559, 669
Vrteř Ladislav 122
Vznik Československa 1918 340
Vzpomínky a dokumenty 277

W

Wicherek Jaroslav 103
Winters Stanley B. 658
Wižd'áľková Bedřiška 187, 188

Z

Z druhé republiky 239
Z literatury slovenských muzeí 32
Za obnovu státu Čechů a Slováků 114
Zabloudilová Jitka 727
Zachová Irena 102
Zajac Peter 703
Zajonc Juraj 454
Zavacká Katarína 288–290
Zelenák Peter 585, 611
Zeman Pavel 193
Zoričák Peter 133
Zozom Peter 429
Zuberec Vladimír 240

Zudová-Lešková Zlatica 239, 311, 318, 319, 325, 326, 408, 560
Zvarík Emil 698
Zwettler Otto 241, 555
zzs 33

Ž

Žáček Rudolf 245, 327
Žáry Juraj 386
Žatkuliak Jozef 9, 561
Žemlička Josef 76
Žižňák František 462
Žigo Pavol 147
Žikeš Vladimír 320
Žudel Juraj 465

Rejstřík geografický

Bajč-Vlkanovo 169, 179
Banská Bystrica 26, 433
Banská Štiavnica 37, 38, 616, 618, 682, 740
Biňa 162
Bojnice 87
Bradlo 673
Bratislava 34, 39, 42, 52, 58, 125–127, 130, 152, 155, 305, 386, 396, 411, 426, 432, 459,
608, 613, 671, 672, 683, 686, 698, 720, 735
Brezová 630, 631
Brno 46, 411
Bytča 392
Český Těšín 409
Čierná nad Tisou 235
Feledinc 137
Gemers 564
Hodonín 549, 723
Hradec Králové 361
Chľaba (o. Nové Zámky) 163
Jesenské 137
Košice 363, 431, 447, 448
Kremnica 626
Kysuca 148
Levoča 462
Liptov 421
Liptovský Mikuláš 453
Luhačovice 636
Malá Bara 382
Malacky 381, 450
Martin 118
Michalovce 425
Moravany n. Váhom (o. Tmava) 369
Neředín 368

Nesvady (o. Komárno) 159, 170
 Nitra 172
 Nitriansko 451
 Nižná Myšľa 184
 Olomouc 368
 Ostravsko 495, 544
 Poprad 629
 Praha 27, 36, 279, 529, 536, 688
 Prešov 694
 Rimavská Sobota 427
 Skalica (o. Senica) 35, 86
 Sľažany (o. Nitra) 176
 Staré Město (o. Uherské Hradiště) 178
 Strážnice (o. Hodonín) 157, 723
 Sučany 186
 Svidník 429
 Šivetice (o. Rožňava) 383
 Tekovský Hrádok 171
 Terezín 406, 407
 Těšínsko 245
 Topoľčianky 468
 Trebišov 680
 Trenčín 166, 549
 Trnava 28, 117, 430
 Uherské Hradiště 345, 722
 Velké Leváre 373
 Velký Krtíš 428
 Výčapky (o. Nitra) 454
 Záhorí 44
 Zvolen 456, 466

Rejstřík personální

Bel Matej 626
 Beneš Edvard 214, 256, 273, 330, 331, 486, 537
 Benzoni Giuliana 332
 Beran Rudolf 226
 Caban Izák 662
 Čechetka Juraj 15
 Černý Václav 703
 Denis Ernest 657
 Dérer Ivan 280, 292
 Drábik Strážnický Mikuláš 305
 Duchoň Ján 390
 Emler Jan 11
 Engliš Karel 664
 Esterházy János 223
 Fába Šimon 708
 Ferjenčík Mikuláš 347

Filický Ján 710
 Golian Ján 357
 Habovštiak Alojz 181
 Hácha Emil 226
 Hlinka Andrej 10, 294, 296, 392, 666
 Hlinka Jozef 131, 132
 Hodža Milan 207, 225, 242, 262, 280, 537, 608
 Holuby J. L. 158
 Horák Ján 133
 Hurban Jozef Miloslav 524
 Hus Jan 10
 Husák Gustáv 293
 Janáček Leoš 148, 149
 Jánošík Juraj 643
 Jesenský Jan 726
 Jireček Konstantin 362
 Kalina-Kišš Dezider 309
 Kalivoda Robert 21
 Karšai František 14
 Kazimír Štefan 128
 Kišš Dezider Kalina- 309
 Koch Karel 325
 Kollár Ján 388, 580, 668, 699, 700, 720
 Komenský Jan Amos 14, 15, 17, 20, 59, 86, 108, 305, 390, 574, 639–641, 644, 648, 652, 654, 660–662, 703, 724
 Krejčí Jan 138
 Krofta Kamil 10
 Kušík Michal 29
 Kvačala Ján 18, 20, 644, 654
 Lederer Eduard 394, 395
 Lipský zo Sedličnej Ján 142
 Mach Alexandr 226
 Malár August 346
 Masaryk Jan 209
 Masaryk T. G. 105, 219, 339, 474, 497, 498, 507, 520, 530, 549, 552, 650, 656, 668, 714
 Mátej Jozef 17
 Maxmilian II. 620
 Mozart W. A. 688
 Newton Isaac 730
 Nohejlová-Prátová Emanuela 129
 Osuský Štefan 225, 256
 Palacký František 12
 Papánek Ján 259, 277
 Pardel Andrej 359
 Peroutka Ferdinand 486
 Plicka Karol 697
 Pravda Adam 150
 Proserchom Adam 702
 Rázus Martin 703, 705
 Ružička Vladislav 16
 Seiler Oldřich 325
 Seton-Watson R. W. 658
 Schauer Hubert Gordon 669

Schubert Jozef 19
 Sidor Karol 226, 257
 Sloboda Daniel 514
 Sochán Pavol 675
 Szathmáry Ladislav 267
 Šafařík Pavel Josef 57, 706, 719
 Šimečka Milan 109
 Štefánik Milan Rastislav 213, 222, 230, 240, 243, 330, 332, 507, 520, 529, 547, 655, 673, 733
 Štefanovič S. 475
 Štúr Ľudovít 713
 Tiso Jozef 72, 214, 226, 301, 315
 Třanovský Jiří 393
 Tuka Vojtěch 226
 Vajcik Petr 108
 Valášek Ján 630, 631
 Viest Rudolf 312

Seznam citovaných časopisů a sborníků uváděných v bibliografii ve zkrácené formě

Acta Comeniana. (Praha)
 641, 652, 661

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. (Praha)
 741

Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica. (Praha)
 116, 117, 372, 419, 422, 553, 665

Archaeologia historica. (Brno)
 73, 74, 160, 162, 163, 174, 175, 177, 181–183, 185, 252, 378–380, 382, 383, 387, 447, 448, 451,
 455, 456, 462–466, 468, 613, 625, 680–683

Archeologické rozhledy. (Praha)
 159, 164, 165, 169–172, 176, 179, 184, 671

Archivní časopis. (Praha)
 24, 26, 29, 89, 112, 122, 187

Byzantinoslavica. (Praha)
 375, 711

Časopis Matice moravské. (Brno)
 46, 272, 446, 514, 579, 599

Časopis Moravského muzea — vědy společenské. Acta Musei Moraviae — scientiae sociales. (Brno)
 161, 459

Časopis Národního muzea v Praze. Řada historická. (Praha)
 123, 180

Česká literatura. (Praha)
 189, 643, 699, 706, 713

Česko-slovenské vztahy. Sborník úvodních vystoupení a referátů na semináři dne 24. února 1994 v Praze. [Ed.]: Krátký, Karel. Praha, ÚMV 1994. 62 s. Studijní sešity 5, 1994.
 556

Český časopis historický. (Praha)
 4, 47, 54, 65, 69, 76, 115, 203, 208, 333, 400, 404, 534, 656

Český lid. Národopisný časopis. (Praha)
 60, 88, 151, 153–156, 158, 371, 421, 424, 434, 437, 522, 566, 645, 679

Dějiny a paměť — odboj a kolaborace za druhé světové války. Praha, CeFRes 1995. 94 s.
 8, 269

Dějiny a současnost. (Praha)
 10, 67, 72, 75, 90, 196, 489, 526, 721

Dějiny věd a techniky. (Praha)
 49, 53, 58, 138, 140, 384, 610, 622, 729, 730, 735–737, 740

Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje. (Praha)
 436, 461

Filmový sborník historický. (Praha)
 689–691, 693, 695, 696, 698

Folia Historica Bohemica. (Praha)
 43, 190, 199

Folia numismatica. (Brno)
 125, 132

Fortifikace a obrana státu. I., II. Mezinárodní konference. Hradec Králové 9.–11. 6. 1993. Praha, HÚ
 AČR 1995. 120 s., 6 mp.
 365

Historická demografie. (Praha)
 13, 104

Historická Olomouc a její současné problémy. VIII. Tématický sborník příspěvků zaměřených na
 problematiku kultury v Olomouci v 10.–13. století s přihlédnutím k širším vývojovým a územním
 souvislostem. Olomouc, UP 1990 [vyd. 1992]. 209 s., 16 s. obr. příl.
 672

Historický obzor. Časopis pro výuku a popularizaci historie. (Praha)
 36, 64, 210, 217, 218, 294, 444, 511, 657, 660

Historie a vojenství. (Praha)
 25, 63, 66, 70, 114, 200, 205, 207, 227, 266, 268, 299, 302, 309–312, 314–319, 321, 325, 326, 332,
 336, 341, 342, 344, 346, 349, 350, 353–355, 360, 363, 364, 366, 367, 398, 408, 476, 479, 560, 581,
 673, 727

Hospodářské dějiny. Economic History. (Praha).
 596, 614, 632, 633, 637

Hubert Gordon Schauer. Osobnost, dílo, doba. [Sborník příspěvků z mezioborového vědeckého
 symposia, které v Litomyšli ve dnech 26.–28. uspoř. HÚ ČSAV, FF UK, Zastup. m. Litomyšle a SOA
 Svitavy. Litomyšl 1994. 182 s.
 669

Hudební věda. (Praha)
686–688

Idea Československa a střední Evropa. Sborník příspěvků z konference konané k 75. výročí 28. října 1918 v Brně a v Martině ve dnech 28.–30. října 1993. [Red.]: Kučerová, Stanislava a kol. Brno, Doplněk 1994. 312 s.
219, 261, 280, 313, 335, 356, 485, 488, 492, 496, 502, 507, 512, 513, 516, 519, 525, 530, 535, 538, 550, 554, 561, 593, 602

Iluminace. Časopis pro teorii, historii a estetiku filmu. (Praha)
692

Jihlava a Basilejská kompaktáta. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia k 555. výročí přijetí Basilejských kompaktát [Jihlava, 26.–28. 6. 1991]. Jihlava, Muz. Vysočiny — OA 1992. 230 s.
211, 348

Jihočeský sborník historický. (České Budějovice)
249, 395

Jižní Morava. (Brno)
45, 499, 501, 723

K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století. I.–II. Opava, SÚ ČSAV 1991. 328+300 s. Práce SÚ ČSAV. Ř. B—Hospodářské a sociální dějiny
619

Knihovnictví a bibliografie. (Praha)
30

Křesťanská revue. (Praha)
389

Listy filologické. (Praha)
110, 166, 191, 707

Listy katedry historie a Historického klubu — pobočka Hradec Králové. (Hradec Králové)
61, 62

Malovaný kraj. (Břeclav)
35, 86, 230, 243, 373, 381, 385, 450, 500, 504, 524, 529, 547, 630, 631, 636

Masarykův sborník. Sv. 7. T.G.M. a naše současnost (1980). Praha, Academia 1992. 552 s.
520

Masarykův sborník. Sv. 8. Praha, Ústav T.G. Masaryka 1993. 224 s.
105, 497

Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994. Opava—Praha, Ústav historie a muzeologie FPF Slezské univerzity 1995. 182 s.
627, 628

Mezinárodní politika. (Praha)
539

Mezinárodní vědecká konference. Akce Nisko v historii „Konečného řešení“ židovské otázky k 55. výročí první deportace evropských Židů. Sborník referátů. [Odp. Red.] Nesládková, Ludmila. Ostrava, Rondo 1995. 305 s.
397, 399

Mezinárodní vztahy. (Praha)
271

Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století. (Praha)
3, 56, 202, 212, 329, 334, 471, 481, 508, 558, 658

Muzejní a vlastivědná práce. (Praha)
31–33, 44

Národní knihovna. Časopis pro otázky knihovnické teorie a praxe. (Praha)
11

Národopisná revue. (Strážnice)
150, 152, 157, 454, 697

Numismatické listy. (Praha)
40–42, 126, 127–131, 133, 134, 626

Onomastický zpravodaj ČSAV (Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV). Praha, Ústav pro jazyk český AV ČR
99, 143, 144, 146, 147

Orlice. Časopis pro genealogii, heraldiku a další pomocné vědy historické. (Ostrava)
118, 120, 142

Osud Židů v protektorátu 1939–1945. Sborník studií. Praha, Trizonia pro ÚSD ČSAV 1991. 160 s.
405

Památky a příroda. (Praha)
376, 624

Pedagogika. (Praha)
724

Pocta Univerzity Karlovy J. A. Komenskému. Praha, UK—Karolinum 1991. 422 s. [24] s. bar. obr. přil.
20, 640, 654

Politická ekonomie. (Praha)
663

Práce z dějin Československé akademie věd. Seria A – Studia. (Praha)
647

Práce z dějin přírodních věd. (Praha)
139, 141, 638, 728, 731, 732, 734

Právněhistorické studie. (Praha)
304, 472, 564, 620

Právník. Teoretický časopis pro otázky státu a práva. (Praha)
287

Pražský sborník historický. (Praha)
536

Proměny. [Premeny]. Čtvrtletník Československé společnosti pro vědy a umění. [New York]
195, 246, 260, 270, 324, 328, 442, 540, 605, 646, 653, 655, 705

Přítomnost
23, 87, 237, 551

- Reportér. (Praha)
221, 224, 235, 300, 308, 666, 743
- Res historica. (Praha)
292
- Sborník archivních prací. (Praha)
121
- Sborník k dějinám 19. a 20. století. (Praha)
55, 330, 483, 548, 559
- Sborník Národního muzea v Praze. Řada A – Historie. (Praha)
684
- Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě. Řada C.
570
- Sborník Poštovního muzea. (Praha)
34
- Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada B – filosofická. (Brno)
659
- Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada C – historická. (Brno)
247, 458, 606
- Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada E – archeologicko-klasická. (Brno)
369, 449, 678
- Sborník Vojenské akademie v Brně věnovaný mezinárodní konferenci Češi a Slováci a východní Evropa ve 20. století. Řada C (společenskovední). Zvláštní číslo. 1994. [Uspoř.]: Vodička, Stanislav — Gonč, Vladimír.
2, 6, 186, 204, 241, 250, 275, 289, 322, 323, 327, 343, 484, 491, 495, 505, 509, 515, 546, 578, 583, 587, 595, 598, 600, 635
- Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV. Sv. 5. Praha, ÚSAD AVČR — SÚA 1992. 165 s.
290
- Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. (Praha)
57, 136, 532, 580, 719
- Slavica. Sv. 7. Praha, SPN 1991 [vyd. 1990]. 217 s. Acta Universitatis Palackinae Olomouensis. Facultas Philosophica. Philologica 61, 1990.
726
- Slezský sborník. (Opava)
242, 244, 257, 445, 470, 473, 482, 494, 541–545, 563, 565, 567, 571, 572, 588, 592, 604
- Slovácko. (Uherské Hradiště)
201, 233, 345, 439, 611, 722
- Slovanské historické studie. (Praha)
443, 531, 533
- Slovanský přehled. (Praha)
71, 91, 95, 225, 253–255, 259, 267, 274, 278, 362, 392, 411, 426, 440, 441, 584, 590, 591, 720
- Sociologický časopis. (Praha)
216, 291, 414, 418, 486, 487, 521

- Soudobé dějiny. (Praha)
9, 94, 96, 209, 215, 263–265, 293, 295, 296, 303, 307, 352, 420, 478, 517, 585
- Společenské vědy ve škole. (Praha)
119
- Statistika. Ekonomicko-statistický časopis. (Praha)
413, 435, 452, 601
- Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana. [Ed.]: Karel Jech. Praha, ÚSD AV ČR 1993. 287 s.
401, 582
- Střední Evropa. (Praha)
1, 214, 223, 226, 231, 248, 251, 256, 258, 262, 273, 331, 391, 394, 402, 403, 480, 506, 510, 527, 537, 569, 573, 575, 577, 586
- Studia balkanica bohemo-slovaca. Sv. 4. (Příspěvky přednesené na IV. Balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 25. a 26. května 1994.) [Red.]: Ivan Dorovský. Brno, MU 1995.
700, 704, 716–718
- Studia Comeniana et historica. (Uherský Brod)
7, 14–19, 21, 48, 59, 108, 390, 574, 639, 644, 651, 662, 667
- Studie muzea Kroměřížska. (Kroměříž — Brno)
410
- Studie o rukopisech. (Praha)
102
- Studie o Těšínsku. (Český Těšín)
148, 149
- Studie z dějin hornictví. Rozpravy NTM v Praze. (Praha)
37, 38, 167, 618, 621, 739
- Svědectví. Revue pro politiku a kulturu. (Praha)
5, 234, 469, 557
- Systém centrálně plánovaných ekonomik v zemích střední a jihovýchodní Evropy a příčiny jeho rozpadu. Mezinárodní předkongresová konference. XI. Mezinárodní kongres hospodářských dějin. Milán 1994. [Ed.]: Daniel Váňa. Praha, VŠE 1994 245 s.
594
- T. G. Masaryk a Slovensko. (Soubor statí). Aut.: Jaroslav Opat, Miloš Tomčík a Zdeněk Urban. Praha, Masarykova spol. — Ústav TGM 1992. 103 s.
523, 552, 714
- Těšínsko. (Český Těšín)
359, 409
- Tvar. (Praha)
12, 78, 192, 193
- Tvorba. (Praha)
498
- Umění. (Praha)
386, 670, 674, 676, 677

Umění a řemesla. (Praha)

39, 412, 417, 423, 453, 457, 612, 675

Věda a kultura. Sborník z konference [B., 13.–14. 11. 1990] Brno, Katedra filozofie FF MU 1992.
114 s.

642, 649

Věda a život. (Praha)

733

Vědecké práce Zemědělského muzea. (Praha)

609

Vlastivědné listy. (Opava)

393

Vlastivědný věstník moravský. (Brno)

68, 145, 168, 305, 368, 648

Z dějin geodézie a kartografie. Rozpravy NTM v Praze. (Praha)

137, 281

Z dějin hutnictví. Rozpravy NTM v Praze. (Praha)

615–617, 623, 738

Z dějin železniční dopravy. Rozpravy NTM v Praze. (Praha)

634

Z kralické tvrže. (Kralice n. Oslavou)

236, 701

Z regionální historie a archivnictví. Břeclav — Brno — Olomouc. OA Břeclav se sídlem v Mikulově — Muz. a vlastivědná spol. — UP 1990. 312 s. XIX. mikulovské sympozium 11.–12. 10. 1989.

28, 51

Zprávy Jednoty klasických filologů. (Praha)

50, 52, 135, 694, 702, 708, 710

Zprávy Klubu přátel Pardubicka. (Pardubice).

347, 357

Zprávy památkové péče. (Praha)

173

Židovská ročenka. (Praha)

396

Poznámka: Do výběru bohemikálních časopisů a sborníků byl omylem zařazen časopis zahraniční (Proměny/Premeny) a jeden záznam ze slovenské Historické revue (č. 475). Prosíme, omluvte toto opomenutí.

Seznam nejdůležitějších zkratek

I.

ACom	Acta Comeniana
AČ	Archivní časopis
AR	Archeologické rozhledy
ArchHist	Archaeologia Historica
AUC HUCP	Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis
AUC Phil et Hist	Acta Universitatis Carolinae — Philosophica et Historica
Byz	Byzantinoslavica
ČasMorM-VS	Časopis Moravského muzea, Vědy společenské
ČČH	Český časopis historický
ČesLit	Česká literatura
ČL	Český lid
ČMM	Časopis Matice moravské
ČNM-A	Časopis Národního muzea, řada A
DaS	Dějiny a současnost
Dem	Demografie
DVT	Dějiny věd a techniky
FHB	Folia Historica Bohemica
HaV	Historie a vojenství
HD	Hospodářské dějiny
HDem	Historická demografie
HistO	Historický obzor
HudV	Hudební věda
JM	Jižní Morava
JSH	Jihočeský sborník historický
KaB	Knihovnictví a bibliografie
KR	Křesťanská revue
LF	Listy filologické
LKH-Hradec Králové	Listy katedry historie — Hradec Králové
MalK	Malovaný kraj
MaVP	Muzejní a vlastivědná práce
MezVzt	Mezinárodní vztahy
NK	Národní knihovna
NR	Národopisná revue
NumL	Numismatické listy
OZ	Onomastický zpravodaj
PamPřir	Památky a příroda
PE	Politická ekonomie
PHS	Právněhistorické studie
Práce ČSAV-A	Práce z dějin Československé Akademie věd — serie A
Práce DPV	Práce z dějin přírodních věd
PSH	Pražský sborník historický
SAP	Sborník archivních prací
Sb. 19. a 20. stol.	Sborník k dějinám 19. a 20. století
Sborník VA	Sborník Vojenské akademie
SbPoštM	Sborník Poštovního muzea
SDH	Studie z dějin hornictví
SE	Střední Evropa

SHS	Slovanské historické studie
SIPř	Slovanský přehled
SISb	Slezský sborník
SM-Kroměříž	Sborník muzea Kroměřížska
SNM-A	Sborník Národního muzea v Praze — Řada A — Historie
SocČ	Sociologický časopis
SPFFBU(B)	Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity — řada B — filosofická
SPFFBU(C)	Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity — řada C — historická
SPFFBU(E)	Sborník prací filosofické fakulty brněnské univerzity — řada E — archeologicko-klasická
SpolVŠ	Společenské vědy ve škole
StudCom et Hist	Studia Comeniana et Historica
UaŘ	Umění a řemesla
VaŽ	Věda a život
VIL	Vlastivědné listy
VPZemM	Vědecké práce Národního zemědělského muzea
VVM	Vlastivědný věstník moravský
ZDGaK	Z dějin geodézie a kartografie
ZDH	Z dějin hutnictví
ZJKF	Zprávy Jednoty klasických filologů
ZKPP	Zprávy Klubu přátel Pardubicka
ZPP	Zprávy památkové péče
ŽR	Židovská ročenka

II.

angl.	anglický
archeol.	archeologický
aut.	autor, autorský
B.	Brno
barev.	barevný
Br.	Bratislava
čes.	český
č.	číslo
čs.	československý
dis.	diskuse
dopl.	doplnil, doplněk
dosl.	doslov
ed.	edice, editor
FF	filosofická fakulta
kol.	kolektiv
mp.	mapa
muz.	muzeum
naklad.	nakladatelství
naps.	napsal
NTM	Národní technické muzeum
něm.	německy, němčina
nestr.	nestránkováno
o.	okres
OA	okresní archiv

OM	okresní muzeum
P.	Praha
připr.	připravil
r.	rok
red.	redaktor
résumé	rés.
rkp.	rukopis
roč.	ročník
rozš.	rozšířené
ř.	řada
s.	strana
sest.	sestavil
sv.	svazek
univ.	universita
upr.	upravil
uspoř.	uspořádal
úv.	úvod
vyd.	vydal
zprac.	zpracoval

Česko-slovenská historická ročenka 1996

Vydala Masarykova univerzita v Brně a Česko-slovenská komise historiků roku 1996

Výkonný redaktor: Doc. Dr. Vladimír Goněc

Adresa redakce: 660 88 Brno, Arne Nováka 1

1. vydání, 1996 náklad 600 výtisků

AA - 23,70 VA - 24,12

Tisk Vydavatelství MU, Brno - Kraví hora

55-987A-96 02/58

ISBN 80-210-1474-1

Служба безопасности

Служба безопасности

Служба безопасности

Служба безопасности

Служба безопасности

Служба безопасности

